

Stanje ženskih ljudskih prava u **Crnoj Gori**

Kako to vide žene i muškarci?

Izdaje: ANIMA Centar za žensko i mirovno obrazovanje, Kotor

Konstruisanje upitnika, analiza i interpretacija: Ljupka Kovačević i Aleksandra Kovačević

Anketarke: studentkinje Ženskih studija, generacija 2007, Anima Kotor

Statistička obrada podataka: Itana Kovačević

Analiza Ustava i zakona Crne Gore: Stana Šćepanović

Donator: Fondacija Institut za otvoreno društvo-Predstavništvo Crna Gora (FOSI ROM)

Lektura: Ruža Danilović

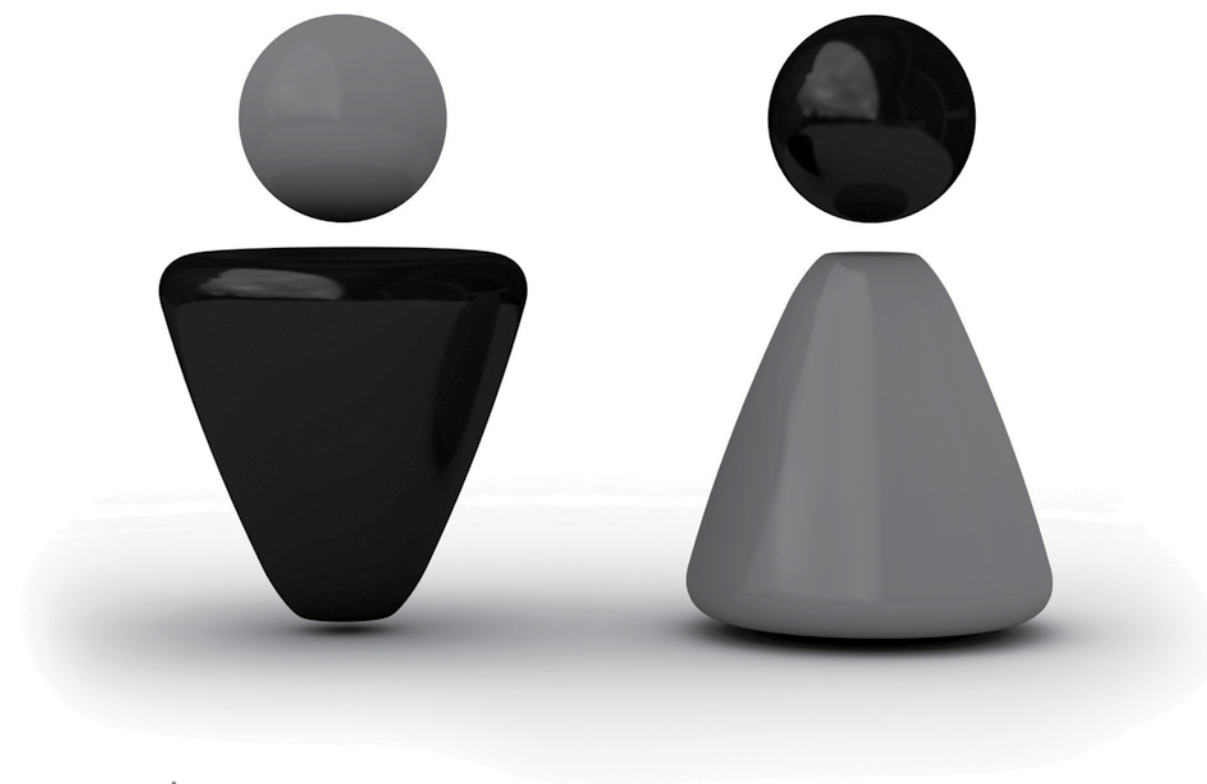
Dizajn: EXPEDITIO

Štampa: Biro Konto

Primjeraka: 600

2009.

Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori

Kako to vide žene i muškarci?

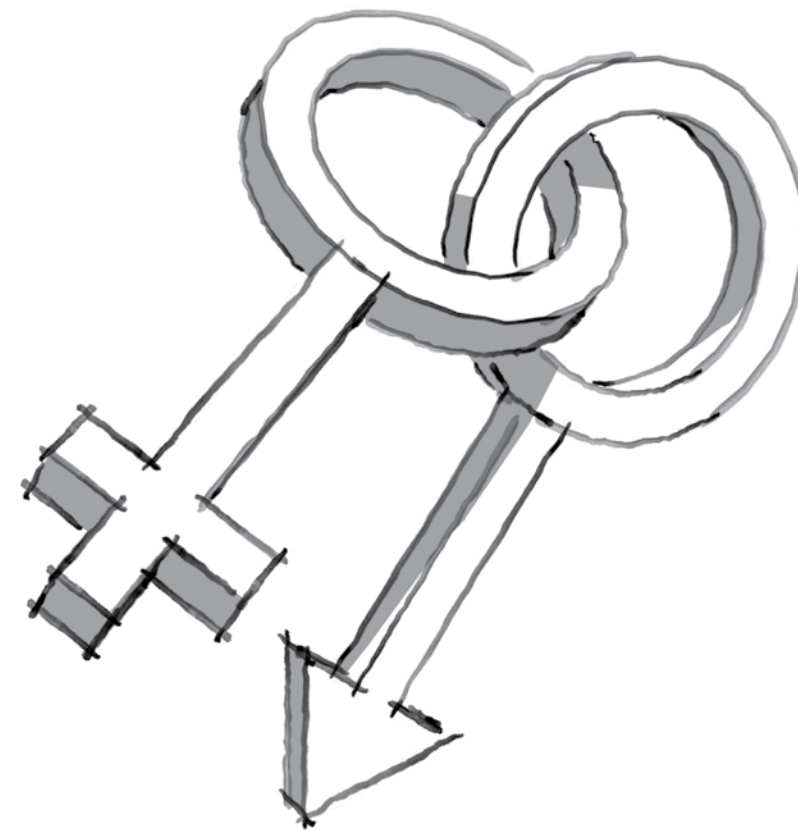
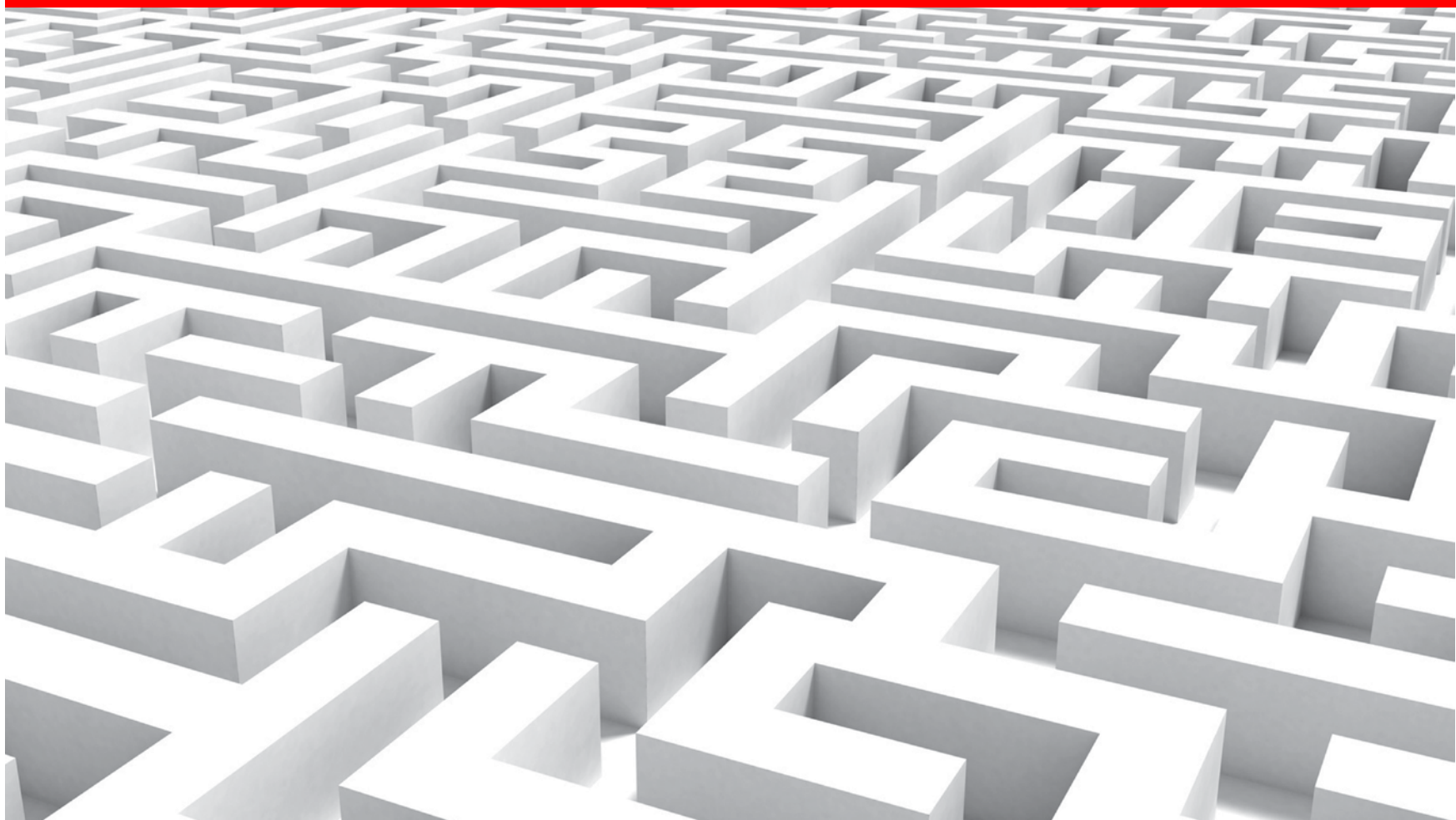
Priprema i objavljivanje ove publikacije finansijski su podržani od strane Fondacije Institut za otvoreno društvo - Predstavništvo Crna Gora (FOSI ROM). Stavovi i mišljenja izneseni u tekstu predstavljaju stavove autora/ki i ne moraju se obavezno poklapati sa stavovima i mišljenjima Fondacije Institut za otvoreno društvo - Predstavništvo Crna Gora (FOSI ROM).

ANIMA Centar za žensko i mirovno obrazovanje - Kotor

SADRŽAJ

Uvod	5
Istraživanje „Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori“	21
Rad sa fokus grupama	113
Zaključak istraživanja	157
Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (2008-2012)	163
Upitnik	195

Uvod

Uvod

O PROJEKTU

Istraživanje „*Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori*“ je provela NVO ANIMA Kotor - Centar za žensko i mirovno obrazovanje, u saradnji sa studentkinjama Ženskih studija i aktivistkinjama ženskog nevladinog sektora tokom 2007. godine. Istraživanje je dio šireg projekta koji je obuhvatio i pisanje „Alternativnog izvještaja“ za CEDAW¹ komitet, koji je završen novembra 2008.

Finansijska podrška projekta je obezbijedena iz sredstava FOSIROM-a.²

O CEDAW KONVENCIJI I ALTERNATIVNOM IZVJEŠTAJU / IZVJEŠTAJU U SJENCI

U oktobru 2006. godine država Crna Gora je ratifikovala CEDAW konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama i prateći Opcioni (Fakultativni) protokol. Konvencija je usvojena 1979. godine, kada su članice UN-a postigle globalni dogovor o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama. Konvencijom su žene dobile međunarodni instrumentarij u borbi protiv diskriminacije na osnovu pola/roda. Fakultativni protokol je usvojen 1999. godine i njegovim ratifikovanjem države priznaju nadležnost Odbora UN za uklanjanje diskriminacije žena.

Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena

1 CEDAW – Convention on the Elimination of Discrimination against Women (Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena)
2 FOSIROM – Fond za otvoreno društvo – predstavništvo u Crnoj Gori
3 SiCG - Državna zajednica Srbija i Crna Gora

(CEDAW) je jedna od 7 konvencija Ujedinjenih Nacija iz oblasti zaštite i zastupanja ljudskih prava koje uključuju obavezu država članica da redovno izvještavaju Nadzorni odbor CEDAW-a o njenoj primjeni na nacionalnom nivou. U slučaju CEDAW-a, izvještaj se podnosi Odboru za uklanjanje diskriminacije žena. Ratifikacijom Konvencije, država članica preuzima obavezu izvještavanja Odbora o primjeni Konvencije. Odbor ima uputstva za izradu izvještaja kojim pojašnjava sadržaj Inicijalnog i Periodičnih izvještaja o primjeni Konvencije.

Prvi CEDAW izvještaj za Crnu Goru je pisan 2005. godine, od strane Vladine kancelarije za ravnopravnost polova, u trenutku dok je Crna Gora još bila članica SiCG³, a novi izvještaj se očekivao tokom 2008. godine.

ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ I/ILI IZVJEŠTAJ U SJENCI

Pored Vladinog i/ili Državnog CEDAW izvještaja, postoji i tzv. Izvještaj u sjenci ili Alternativni izvještaj. Alternativni izvještaj se piše kada NVO nisu upoznate sa sadržajem Državnog CEDAW izvještaja (što je bio slučaj u Crnoj Gori), a Izvještaj u sjenci onda kada je državna strana dala na uvid svoj izvještaj. Izvještaj u sjenci podnose nevladine organizacije i on je svojevrsan pokazatelj Odboru UN o tome kakvo je zaista stanje ženskih ljudskih prava u zemlji-članici koja podnosi CEDAW izvještaj.

Vladin izvještaj, koji obično podnosi Ministarstvo spoljnih poslova, je zvaničan dokument i dostupan je javnosti. Izvještaj u sjenci je uobičajeno „tajan“, mada to nije pravilo, i imaju ga na uvid samo one NVO koje učestvuju u njegovoj izradi i CEDAW Odbor kome se šalje na uvid. Javnost države je često

obaviještena tek nakon odbrane Izvještaja pred Odborom UN. U slučaju da Državni CEDAW izvještaj nije pripremljen i distribuiran Odboru, primat ima Izvještaj u sjenci, mada praksa do sada nije bila takva u CEDAW Odboru zbog obima posla.

Crna Gora je u maju 2006. godine postala nezavisna država, a u oktobru 2007. je usvojen Ustav CG i sada se preduzimaju koraci da se ispoštuju međunarodni ugovori i da Vladina kancelarija za ravnopravnost polova, u saradnji sa ministarstvima, sačini državni CEDAW izvještaj. Ženski civilni sektor djeluje već desetak godina i često iskazuje nezadovoljstvo stanjem ženskih ljudskih prava i sporošću u ostvarivanju rodne ravnopravnosti u CG.

Alternativni izvještaj NVO sektora je rezultat nezadovoljstva, ali i ojačanog ženskog civilnog sektora. Od svog konstituisanja, određen broj ženskih organizacija preduzimaju aktivnosti sa ciljem da navedu Vladine institucije da stvore uslove (Zakon o rodnoj ravnopravnosti usvojen je tek jula 2007, a NAP⁴ za žene još čeka na usvajanje) tj. zakonsku regulativu i ambijent za ostvarivanje ženskih ljudskih prava. Institucije ne prepoznaju da je to prioritetan zadatak. Izvještaj u sjenci/Alternativni izvještaj je i rezultat namjere da se dodatno izvrši pritisak na državne institucije i da se iz ugla ženskog civilnog sektora uradi analiza stanja ženskih ljudskih prava u oblastima koje su definisane Konvencijom, kao i da se daju preporuke Komisiji UN-a.

O ISTRAŽIVANJU

ŽNVO⁵, od formiranja do sada, u svome radu nisu imale često mogućnosti da sprovede istraživanja koja zadovoljavaju kriterijume reprezentativnosti populacije. Ograničeno vrijeme i ograničena sredstva limitirali su istraživanja na male i prigodne uzorke.

Rodna statistika u Crnoj Gori tek počinje da se primjenjuje i veliki broj podataka nije rodno senzitivan, što znači da su zaključci koji proizlaze arbitrarni i proizvoljni.

Smatrale smo da je neophodno sprovesti ispitivanje o stanju ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori na reprezentativnom uzorku žena i muškaraca. Glavni centar interesovanja i analize bili su nam mišljenja i stavovi ispitanika/ca tj. percepcija položaja žena u Crnoj Gori s obzirom na pol i starost.

Druge varijable kao što su: obrazovanje, mjesto stanovanja, nacionalnost, zaposlenost, bračni status, vjersko opredjeljenje, društvena angažovanost, u ovoj publikaciji nismo uzimale u analizu. Vjerujemo da ove odrednice mogu imati uticaja na precepciju ispitanika/ca, ali obimnost dobivenog materijala i sam cilj istraživanja učinili su da se opredijelimo samo za pol i starost.. Dakle, pol kao odrednica je od prevenstvenog interesovanja u ovoj publikaciji.

Dobijeni podaci „ojačali“ su Izvještaj valjanim preporukama koje će, nadamo se, CEDAW Odbor uvažiti i „izvršiti uticaj“ na našu Vladu svojim preporukama da se ubrzaju procesi eliminacije diskriminacije žena i uspostavljanja rodne ravnopravnosti. Želimo da ovo istraživanje predstavlja bazu podataka – stavova, i da se u narednom periodu urade realni programi i planovi za eliminisanje diskriminacije žena na svim nivoima, kao i da služi da se definišu prioriteti djelovanja državnih institucija.

Javnost Crne Gore treba da zna ne samo kvantitativne podatke, nego i kvalitativne - promišljanje žena i muškaraca o situaciji u Crnoj Gori po pitanju položaja žena, kako bi aktivno učestvovala u promjeni svijesti, što je uslov da se ispoštuje zakonska regulativa i međunarodne preporuke.

Ciljevi projekta (ukratko):

- informisanje javnosti o stanju ženskih ljudskih prava i stavova populacije o tome
- povećanje nivoa svjesnosti o stanju ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori
- osnaživanje Alternativnog izvještaja nalazima istraživanja
- afirmacija ženskog nevladinog sektora
- saradnja sa institucijama države.

Dinamika realizacije:

- sprovođenje ankete i fokus grupe – druga polovina 2007. godine
- analiza rezultata – do sredine 2008. godine
- pisanje Alternativnog izvještaja, objavljivanje publikacije – kraj 2008. godine
- izdavanje ove publikacije – kraj 2008. godine

KONTEKST ISTRAŽIVANJA

Crna Gora je najmanja država na zapadnom Balkanu sa površinom od 13.812 km² i sa 620.145 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika, 314, 920 čine žene, a 305, 225 su muškarci. Crnu Goru karakteriše parlamentarna demokratija kao oblik vladavine i smatra se djelimično slobodnom, prema izvještaju Freedom House-a.

U ukupnoj strukturi stanovništva, gradsko stanovništvo čini 58,2%, a seosko 41, 8%, sa stalnom tendencijom rasta učešća gradskog i smanjenja učešća seoskog stanovništva. Prosječna starost stanovnika u urbanim naseljima procjenjuje se na oko 34 godine, dok je u ruralnim naseljima oko 39 godina. Prateći podatke o vitalnim indeksima stanovništa u poslednjih 15 godina, očito je da se prirodni priraštaj značajno smanjuje, natalitet konstantno opada, kao i broj zaključenih brakova. Statistika pokazuje sljedeće:

Godina	Živo rođeni	Umrli	Prirodni priraštaj	Zaključeni brakovi	Razvedeni brakovi
1991	16,5	6.8	9.7	6.6	0.7
2006	12,1	9.6	2.5	5.5	0.8

Tabela: Vitalni indeksi stanovništva

Ljudi u Crnoj Gori nešto kasnije stupaju u brak, a rađanje prvog djeteta je u zrelijem dobu majke (oko 25. godine). Broj brakova maloljetnica je značajno smanjen: 1990. bilo ih je 882, a 2006. godine 397. Po podacima nevladinih organizacija (zvanične statistike nema), prisutnije su pojave prostitucije maloljetnica i trgovine ženama.

EKONOMSKA SITUACIJA I DRUŠTVENA PATOLOGIJA

Zaposlenost stanovništva se povećava, ali je problem nezaposlenosti prisutan.

Životni standard stanovništva ugrožen je padom ekonomske efektivnosti i održavanjem formalne zaposlenosti. Ovo je doprinijelo padu realnih zarada, penzija, socijalnih davanja i ostalih primanja stanovništva. Padom realnih primanja, ugrožen je društveni standard (zdravstvo, obrazovanje, stanovanje, kultura), kao i lični standard građana. Tranzicionu recesiju prati i pogoršanje socijalne sigurnosti i bezbjednosti građana, što se može pratiti kroz prisustvo krivičnih djela. Život na osiromašenom selu, starost, nepismenost, niske penzije, nezaposlenost, beskućništvo, alkoholizam, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, nasilje u porodici nad ženama i djecom, su neki od faktora koji, udruženi sa faktorom siromaštva, ugrožavaju mentalno zdravlje različitih kategorija stanovništva.⁶

4 NAP – Nacionalni Akcioni Plan

5 ŽNVO - Ženske nevladine organizacije – Sigurna ženska kuća (SŽK), Crnogorski ženski lobi, Stela, Žene za bolje sutra, Liga žena glasača Crne Gore, Dom nade, SOS Nikšić i ANIMA

6 „Strategija razvoja i smanjenja siromaštva“, Vlada CG, 2007. godine

Strategija razvoja i smanjenja siromaštva, iako je predstavljala prioritetan dokument Vlade RCG, još se ne realizuje ili efekti nisu dovoljno vidljivi. Sve je uočljiviji mali broj enormno bogatih ljudi, a povećava se broj siromašnih i stepen osiromašjenja.

Osnovne karakteristike nezaposlenosti u Crnoj Gori su: nepovoljan odnos broja zaposlenih i nezaposlenih; dugo čekanje na zaposlenje; neusklađenost mogućnosti zapošljavanja po regionima; visoko učešće „rada na crno” o kojem ne postoje validni podaci; i visoko učešće tzv. tehnno-ekonomskih viškova. Specifičnost zapošljavanja žena se ogleda u prihvatanju od strane žena poslova koji su slabije plaćeni, privremeni, i sa lošijim radnim uslovima.

POLITIČKA SITUACIJA

Crna Gora je bila uključena u proces raspada Jugoslavije iako je jedina država na čijoj se teritoriji nije vodio rat. Nakon raspada SFRJ, bila je dio Savezne Republike Jugoslavije (od 1992), zatim Državne zajednice Srbije i Crne Gore (od 2003), i tek je maja 2006. godine, na referendumu, odlučeno da bude nezavisna država. Sprovedeni su prvi izbori u nezavisnoj državi i usvojen Ustav Crne Gore 2006/7. godine. Usvojeni su mnogi reformski zakoni i među njima **Zakon za postizanje rodne ravnopravnosti** (jula 2007), koji je bitan za naš program i istraživanje. U periodu tranzicije ono što karakteriše Crnu Goru je dominacija jedne političke partije - DPS⁷, transformisane iz SKJ, koja traje skoro 2 decenije. U Crnoj Gori postoji politički pluralizam i fasada parlamentarne demokratije, ali to nije dovelo do istinskih promjena u društvu. Funkcionišu partije dominantno nacionalnog usmjerenja i stepen vjerske netolerancije je izražen, što direktno ugrožava ženska prava i prijeti miru u Crnoj Gori. Proces tranzicije jako dugo traje, pa dominiraju sve negativne pojave koje iz

toga proističu, prvenstveno korupcija i socijalna patologija, klerikalizacija i rodno uslovljeno nasilje.

OBRAZOVANJE

Obrazovanje je oblast koja je, može se slobodno reći, u stalnom reformskom procesu posljednjih desetak godina. Formirane su nove institucije kao što su: Zavod za školstvo, Formirane su nove institucije kao što su: Zavod za školstvo, Ispitni centar, Centar za stručno obrazovanje. Uvojene su strategije: Strateški plan reforme obrazovanja (2002-2004; i 2005-2009), Strategija inkluzivnog obrazovanja, Strategija građanskog vaspitanja i obrazovanja (2007-2010), Strategija naučno-istraživačkog obrazovanja (2008-2016), Strategija za poboljšanje RAE⁸ populacije u CG (2008-2012). Uz navedene strategije, doneseni su i planovi akcije za njihovu realizaciju. Navedene strategije nemaju adekvatne rezultate u praksi, a nema čak ni odgovarajuće infrastrukture na predškolskom i osnovnoškolskom nivou.

Broj fakulteta (i privatnih univerziteta) se svakodnevno povećava jer svaka opština želi da ima visokoškolsku ustanovu a Ministarstvo prosvjete i nauke im „izlazi u susret“, kao i privatnim fakultetima. Nasuprot ovome, Ministarstvo prosvete i nauke je nedovoljno usmjereno na kvalitet obrazovanja i sve je vidljiviji nedostatak stručnjaka/kinja i ljudskih resursa za sprovođenje neophodnih reformi i razmjenu znanja sa regionom. Inflacija ljudi koji završavaju fakultete ne garantuje i povećanje znanja. Činjenica je da nepismenog stanovništva još ima oko 3%, od čega su čak 82% žene⁹. Rodna neravnopravnost i diskriminacija žena je prisutna i na mjestima odlučivanja, u nastavnom procesu, ali i u programima i sadržajima nastave.

Muškarci su još uvijek u prosjeku obrazovaniji, ali se razlika

svake godine smanjuje (muškarci imaju 11,74 godina završene škole, a žene 11,18 godina).¹⁰

Konstantno se povećava broj djevojaka koje se obrazuju. Posljednjih godina postotak djevojaka koje upišu i završe fakultete je veći u odnosu na mladiće. Međutim, podaci su drugačiji tj. suprotni kada je riječ o magistrarskim i doktorskim studijama. Tzv. „stakleni plafon“ je prisutan na univerzitetima u Crnoj Gori.

Obrazovanje o rodnoj neravnopravnosti nije prisutno ni na jednom nivou obrazovanja. Velik je otpor nastojanjima ženskih organizacija da se putem edukacija nauče osnovni koncepti o rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima žena. Ženske studije, kao ni Rodne studije još nisu institucionalizovane iako niz godina postoje pokušaji koji ne dovode do rezultata. Program ženskih studija provodi NVO ANIMA već 6 godina i to je jedino mjesto gdje se u kontinuitetu proučava feministička teorija i praksa u Crnoj Gori.

ZDRAVSTVO

U zdravstvu je situacija izuzetno loša za žene i kroz prisustvo na mjestima odlučivanja, ali i u domenu dostupnosti i kvaliteta usluga. Posljednjih godina je usvojeno niz dokumenata¹¹ čijom realizacijom bi trebalo da se popravi situacija. Reforme u ovoj oblasti su veoma spore, tako da se bolje stanje ne može uskoro očekivati. Npr. u **domenu reproduktivnog zdravlja** ne postoji rodne statistike, nema savjetovališta za reproduktivno zdravlje, nema obezbijeđenog prisustva partnera u procesu trudnoće i porođaja, nema evidencije i prevencije abortusa, nema dostupnih kontraceptivnih sredstava, nema obaveznih preventivnih pregleda reproduktivnih organa žena, nema ovih sadržaja u obarzoovnom sistemu; u domenu **psihičkog zdravlja** - ne postoji rodna statistika u ovoj oblasti, nema zaštite

prava žena psihički oboljelih, nema obezbijeđenih uslova za psihoterapijske intervencije, o kvalitetu života se i ne razgovara, žene sve više i bez ikakve kontrole koriste ljekova za smirenje.

Navedena dokumenta nisu donijela mnogo boljitka ženama u zadnjem desetljeću. Zdravstveni sistem u cjelini ne uzima u obzir specifične potrebe žena i u cjelini podržava i razvija tradicionalni odnos prema ženama. Žene često trpe i seksističke ispade medicinskog osoblja, a pri tom se ne nudi nikakva edukacija o rodnoj ravnopravnosti i ranjivosti i diskriminaciji žena u ovoj oblasti.

NASILJE

Nasilje je značajno povećano u svim oblastima života. Od ukupnog broja stradalih, jedna trećina su žene, i njihov broj se značajno povećao posljednjih godina. Svi vidovi nasilja protiv žena su prisutni i u povećanju, ali je evidencija slaba, a protokoli o saradnji različitih sektora u rješavanju ovog problema, naročito kada se radi o porodičnom nasilju, su rijetkost.

Svi vidovi nasilja nad ženama su prisutni i u povećanju

⁷ DPS - Demokratska partija socijalista

⁸ Romi, Aškali i Egipćani

⁹ Podatak MONSTAT-a

¹⁰ Ibid.

¹¹ Strategija razvoja i redukcije siromaštva (2007); Strategija razvoja zdravstva Crne Gore (2004); Zdravstvena politika do 2020 (2003); Strategija očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja (2005); Master plan razvoja zdravstva 2005-2010 (2004)

Ono što je posebno važno, kada je u pitanju zdravlje ženskog stanovništva, je nedostatak evidencije svih vidova nasilja nad ženama i djecom kao uzroka traženja medicinske pomoći. Povrede i druga stanja ugroženosti zdravlja koja su posljedica zlostavljanja žena i djece, naročito nasilja u porodici, ne mogu se prepoznati kroz zdravstvenu evidenciju, pa je tako onemogućeno praćenje i proučavanje ove problematike, a samim tim i planiranje mjera zaštite i poboljšanja tretmana. Strategija o prevenciji nasilja je usvojena još 2003. godine. Formirana je i Komisija za praćenje, međutim, rezultati se još ne evidentiraju, a nasilje protiv žena je u stalnom porastu.

CRKVA

Klerikalizacija i retradiconalizacija su izražene i vidljive, što je vrlo opasno za osvojena prava žena i pozicije za koje su se izborile u društvu.

MEDIJI

Nezavisni mediji i tzv. demokratizacija medija, kao da se ne odnosi na probleme žene. Diskriminacija žena je vidljiva - sadržaji su veoma često seksistički, ne poštuje se rodno senzitivni jezik, nema dovoljno tema posvećenih pravima žena, takođe je mali broj žena na rukovodećim pozicijama.

SPECIFIČNA PRAVA

Žene su sve više izložene kršenju specifičnih ženskih prava. Ugroženo je pravo na zaštitu materinstva. Žene u srednjoj dobi, koje su ostale bez posla u procesu privatizacije, nemaju šanse za novi posao, a novčana nadoknada do sticanja uslova za penziju je ispod zagarantovanog minimuma. Dakle, nema programa podrške za žene u srednjim godinama. Dodatno su žene

12 ŽNVO – Ženske nevladine organizacije

ugrožene seksualnim uznemirenjem i ucjenjivanjem kod nove klase preduzetnika, bez Zakona o seksualnom uznemiravanju i sa Zakonom o radu koji loše reguliše sva prava zaposlenih, a posebno žena. O istopolnim zajednicama i o pravima ovih žena se ćuti na svim nivoima i u svim segmentima društva.

IZBJEGLA I RASELJENA LICA

Posebno je teška situacija za jedan dio izbjeglih i raseljenih osoba, naročito žena koje nemaju riješen status, državljanstvo, zaposlenje, zdravstveno i socijalno osiguranje. Situacija je posebno teška za žene koje nisu obezbijeđene, čak ni na način da posjeduju imovinu u državi koju su napustile tokom rata.

Nasilje nad ženama i ubistva žena su u stalnom porastu. Trgovina ženama, i pored mjera koje se preduzimaju, još uvijek postoji. Prostitucija je takođe pojava koja je prisutna i vidljiva u javnosti, specifično kroz razne vidove sponzorstva i poslovnih pratnji.

Ovim pojavama, osim ŽNVO¹², ne bavi se niti jedna državna služba, niti se pridaje značaj prevenciji ovih pojava u društvu.

U socioekonomskim uslovima koji postoje u Crnoj Gori i dominantnim stereotipima o Romima, najveću sistemsku i individualnu diskriminaciju trpe upravo Romi i Romkinje.

U Crnoj Gori nema deklarisanih osoba homoseksualne orijentacije, čak nema ni NVO koje se bave njihovim pravima. Naravno da ovo ne znači da nema osoba homoseksualne orijentacije. Ovo znači da su u potpunoj ilegali i da su njihova elementarna ljudska prava ugrožena tj. da su ugroženi i egzistencijalno ukoliko se otkrije njihova seksualna orijentacija.

ŽENSKI POKRET U CRNOJ GORI

„Feministkinje na ovim prostorima predstavljaju jednu od rijetkih, neprovincijalnih i transnacionalnih insitucija. Njihova relativna „nevidljivost” potpuno je disproportionalna njihovim velikim rezultatima u domaćem javnom životu i govori ne samo o krutosti patrijarhalnih društvenih struktura, nego i o krutosti patrijarhalnih mozgova, čak i njihovih kolega koji bi morali biti svjesni važnosti neposrednih implikacija položaja žena na sve drugo. Marginalizovanost ŽNVO i njihovih inicijativa jeste temperatura demokratičnosti društva.”¹³

Prethodni stav se potpuno može primijeniti na Crnu Goru. Marginalizovanost žena i ženskih dostignuća u Crnoj Gori je najizraženija u Evropi, i u prošlosti i u sadašnjosti.

O ženskom pokretu i uopšte o aktivnostima žena iz Crne Gore u istorijskim spisima postoji veoma mali broj dostupnih podataka. Dostupni su napisi putopisaca koji su obilazili „egzotičnu zemlju“ u XIX vijeku, a njihovi tekstovi ukazuju na izuzetno težak položaj žena, gdje su „potčinjenost i trpnja žena“ njihova sudbina. „*U Crnoj Gori samo konji i žene služe za nošenje tereta*“, i dalje, „*kao životinje natovarene teškim bremenima drveta za loženje ili rujevine, voćem, povrćem ili mesom, dok muškarci, uz neke izuzetke, ne nose ništa osim svoje puške i duge lule.*“¹⁴

Tradicionalno ropkinja muža i porodice, osim izvjesne androgenosti u ponašanju i promišljanju, crnogorska žena nije ostavila pečat javne pobune, bar u poznatim zapisima.

Emancipacija žena u Crnoj Gori krajem 19. i početkom 20. vijeka bila je vezana za moćne porodice. Kralj Nikola pomaže

13 Intervju sa Radom Iveković: *Kruh i ruže*. 1998, str. 37.

14 Citirano prema: Filipović, Mileva: *Kralj Nikola i „potištenost” žena*“. Podgorica, *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, 1998.

„U Crnoj Gori samo konji i žene služe za nošenje tereta“ „kao životinje natovarene teškim bremenima drveta za loženje ili rujevine, voćem, povrćem ili mesom, dok muškarci, uz neke izuzetke, ne nose ništa osim svoje puške i duge lule“...

pokretanje obrazovanja žena. Devojački institut carice Marije na Cetinju (1869–1913. godine) je bila ugledna ustanova internatskog tipa za srednjoškolsko obrazovanje djevojaka, jedina takva na Balkanu. Kralj Nikola je prvi govorio o „potištenosti žena“ (izostavljanje žena u javnosti i porodici) i definisao je niz pravila kojima se razvijao odnos prema ženama. Gubitkom samostalnosti 1918. godine, Crna Gora je prestala da razvija vlastitu autentičnost i postala periferija države Srbije sa kojom se ujedinila. Žene su takođe ostajale na marginama dešavanja. Kakav su odjek imale emancipatorske ideje početka dvadesetog vijeka vezane za prava žena, tek treba da se istraži u Crnoj Gori. Zna se da su učestvovalе u Balkanskim ratovima, ali je Crna Gora, kao pretežno agrarno-stočarska zemlja, od socijalističkih ideja ostajala po strani zbog malog broja radništva. Prve organizacije KPJ dovele su do formiranja ženskih socijalističkih agitacionih odbora u Kotoru, Tivtu,

Herceg Novom. Prva organizovana proslava 8. marta 1920. bila je u Kotoru, a prvi protesti protiv skupoće održani su tokom 1919. u Kotoru, Podgorici i Tivtu. Žene iz nekoliko gradova Crne Gore su 1920. godine samostalno tražile političko izjednačavanje polova. Izlazio je i list „Jednakost“. Žene su već dvadesetih godina dvadesetog vijeka bile u zatvoru zbog političkih aktivnosti. Učestvovala su u Nezavisnoj radničkoj partiji Jugoslavije, koja je zabranjena 1924. Aktiviran je rad KPJ 1935. godine i žene su imale značajnu ulogu, a prioritetni zadaci su bili da se u svim partijskim ćelijama obrati pažnja na pitanje žena i da se intenzivno radi na održavanju kurseva opismenjavanja i otvaranju čitaonica. Od 610 članova ove partije, 12 su bile žene. U provali partijske jedinice 1936, žene su bile hapšene, a naročito su se istakle u „Belvederskim demonstracijama“ protiv hapšenja i torture 1936. godine. Solidarisale su se sa borbom španskog naroda, i u grupi onih koji su se dobrovoljno javili, od njih 300 bilo je 30 žena.

Organizacija **Ženski pokret** u Crnoj Gori formirana je 1936. godine, da bi ubrzo po formiranju bila zatvorena. Tada funkcionišu i građanska društva žena „Žensko dobrotvorno društvo“, „Kolo srpskih sestara“ i sl., koja su takođe ubrzo zatvorena. Pred rat je pokrenut široki pokret za žensko pravo glasa sa sloganom - *Pravo glasa nam treba da bismo i njega upotrijebile za stvar mira.*

U toku rata organizuju se žene u Crnoj Gori za otpor prema agresoru, ali se one angažuju i u emancipatorskoj borbi za pravo glasa i za obrazovanje. Godine 1942. je bilo 50% žena u antifašističkom otporu. Tu nisu bile samo borkinje, nego su se opsmenjivale i osvještavale žene o vlastitoj poziciji širom Crne Gore. Antifašistički front žena (AFŽ) se konstituše krajem 1943. godine. Na Prvom kongresu AFŽ-a formalno se definiše organizacija sa osnovnim zadatkom da se omasovi učešće žena u narodonooslobodilačkom otporu i ističe značaj obrazovanja i učešća žena u političkim dešavanjima. Smatra se da su žene dale

značajan doprinos uspjehu otpora i emancipaciji Crne Gore.

Nakon Drugog svjetskog rata, u skladu sa socijalističkom ideologijom, definisana su prava žena. Tada doneseni zakoni su bili veoma pozitivni za žene jer su one:

- ✓ dobile potpuno pravo glasa
- ✓ izjednačene su u svim pravima
- ✓ mogle su da biraju i da budu birane u organe vlasti
- ✓ muškarac i žena su bili jednaki pred zakonom
- ✓ zakonom su bila regulisana reproduktivna prava žene
- ✓ podružtvljena je briga o djeci
- ✓ plaćeni godišnji odmori
- ✓ zaštita žena u trudnoći
- ✓ sigurnost zaposlenja.

Navedene mogućnosti u Crnoj Gori, kao najsiromašnjoj republici u Jugoslaviji, sa jakom patrijarhalnom organizacijom porodica, nisu dale rezultate kao na drugim prostorima bivše Jugoslavije. Žena na rukovodećim pozicijama u politici i nauci je bilo manje nego u drugim krajevima Jugoslavije. Dvostruka i trostruka opterećenost žena je bila vidljiva. Žene koje su htjele da budu zaposlene i da se bave društvenim životom morale su da imaju savršeno organizovan porodični život. U Crnoj Gori nisu imale pomoć društva jer nisu bili razvijeni servisi. Žene u Crnoj Gori su mogle da se obrazuju i usavršavaju samo u mjeri u kojoj nisu ugrožavale interese šire porodice, tako da su uglavnom izostajale sa pozicija odlučivanja i rukovođenja, a obaveze oko funkcionisanja porodice u potpunosti su njoj pripadale. Kao u periferiji periferije, u Crnoj Gori nije bilo uslova da se jave glasovi žena koje su osamdesetih godina na prostoru ex Yu slijedile ideje savremenog feminizma.

Raspad države, ratove i tranziciju, žene iz Crne Gore su dočekale bez razvijene svijesti o potrebi samostalnog političkog djelovanja, ali se ipak značajan broj žena pridružio antiratnim partijama i organizacijama.

Prve nevladine organizacije su se, kao i u većini zemalja u okruženju, formirale pod uticajem regionalnih organizacija i usmjerile su svoj angažman na suzbijanje rastućeg nasilja. SOS telefoni se javljaju kao prvi neinstitucionalizovani načini organizovanja žena koji pokreću niz pitanja vezano za poziciju žena. Od 1996. do 2000. godine je formiran veliki broj ženskih organizacija čiji je rad, uz mnogo ulaganja aktivistkinja i velike otpore patrijarhalne sredine, prije svega društvene, postao vidljiv i donekle uticajan.

Aktivnosti ženskog civilnog sektora su doprinijele formiranju institucionalnih mehanizama za sprovođenje ravnopravnosti u Vladi i Parlamentu, kao i poboljšanju pravne regulative. Razvijene su nove metode i pristupi obučavanja i aktiviranja žena.

Sastanak nevladinih organizacija koje se bave ženskim ljudskim pravima, Kotor 2007.

15 Dabižinović, Ervina: „ŽINEC“ br. 10, 2005, str. 9 i 10.

„Ženska realnost u poslednjih petnaest godina na prostorima Balkana koliko mračna toliko je inovacija i improvizacija. Najviše je iskorak žene iz uobičajene uloge definisane dijaboličnošću patrijarhata. Nekulturom patrijarhata. Poslednja AB revolucija, momcima je obezbjedila moć. Dotadašnji „mladi lavovi“ transformisani su u projektante sile i haosa. Pokrenuta je lavina malog čovjeka amorfnе mase koji je u njima vidio šansu da se izvuče iz soc-realizma i sistema koji je zapao u krizu, uzvikujući da želi bolji život. Među ruljom, žene su ostale pasivni posmatrači. Svakodnevno su se mogle vidjeti kako podržavaju, bez prigovora, a poderanih čarapa, novu politiku. Na političkoj sceni podržale su populizam i primitivizam. I vratile se ponovo natrag dva koraka. Ovako potpomognuti, otvorili su vrata sindromu narastajućih zla –izama, opasnih po živote ljudi - prve pesnice za razbijanje društva i njegovog sadržaja-lice društvene patologije. Osjetljiva i krhka pozicija žena u javnom prostoru, sa rijetkim primjerima angažmana kroz aktivnosti i institucije koje su uglavnom svode na brigu i zaštitu, bila je i dalje nevidljiva, a kako se pokazalo i nedovoljna da opstane. Sistem nije imao ugrađen obavezujući zahtjev u odnosu na javni angažman žene. Sistem nikada nije definisao položaj i poziciju žene. Sistemu je žena objektivizirana realnost. Jednostavnije rečeno - sistemu su žene bile nepoznate kao subjekti. Nisu ga zanimale čak ni kao broj. Sva prava i slobode koje su žene do tada imale u većem djelu su popustile pod nadvladavajućim običajnim i tradicionalnim.“¹⁵

U Crnoj Gori danas je vrlo aktivno dvadesetak organizacija koje doprinose podizanju nivoa svjesnosti žena i muškaraca o diskriminaciji žena na svim poljima. One pokušavaju da naprave pritisak kako bi se prihvatili standardi demokratskih država.

Postizanjem nezavisnosti 2006. godine, u Crnoj Gori dolazi do problematizacije i izoštravanja društvenih i političkih problema.

Razmatra se i pitanje pozicije žena. Žene iz NVO su jasnije u svojim zahtjevima, ali otpori političke elite postaju sve vidljiviji i beskrupulozniji. Prisutno je aktivno obezvrjeđivanje aktivnosti ŽNVO i onemogućavanje pristupa mjestima gdje se može izvršiti uticaj na tijela i institucije koje su odgovorne za sprovođenje ženskih ljudskih prava. Umjesto očekivanog razvoja, došlo je do osporavanja i diskreditacije važnosti ženskog civilnog sektora i politike rodne ravnopravnosti. Ovo je dovelo do spontanog povezivanja ženskih organizacija oko zajedničkog cilja 2006/7. godine. Žene su tražile zaštićenost ženskih prava u Ustavu (definisanje diskriminacije, afirmativne akcije, pravo na slobodu odlučivanja o rađanju) i tražile su smjenu predsjednice **Odbora za rodnu ravnopravnost** u Parlament, koja je diskreditovala ženske organizacije zastupajući patrijarhalne i seksističke stavove.

Kampanja „**U ustavu vidljive, na ulici slobodne, u porodici ravnopravne**“, dešavala se tokom 2007. godine. Iako nije dala očekivane rezultate (Predsjednica Odbora je i dalje ostala na svojoj poziciji), ona je doprinijela znatnijoj vidljivosti ženskog civilnog sektora u Crnoj Gori. U Ustavu, i pored djelimično uvaženih zahtjeva ŽNVO, zahtjev da žene odlučuju o rađanju je eliminisan. Rezultati Kampanje su:

- javna rasprava o rodnoj ravnopravnosti i Ustavu
- donekle uvaženi zahtjevi ŽNVO u Ustavu
- usvojen Zakon o rodnoj ravnopravnosti
- prisutna tema o rodnoj ravnopravnosti u medijima
- prepoznata kritička pozicija ženskih organizacije
- povećan stepen podrške od strane nepoznatih žena civilnom sektoru.

Kuća slobodne misli, Kavač

Međutim, i pored nespornih uspjeha na javnoj sceni, može se konstatovati da je ženski sektor u Crnoj Gori nedovoljno jak i da pokazuje niz slabosti. To ga čini nejakim za značajne demokratske iskorake. Inicijative često ostaju neprepoznate, a kritički stav usamljen. Može se navesti niz ozbiljnih slabosti ženskog pokreta, kao što su:

- **izostajanje zajedničkih akcija žena iz različitih segmenata društva**
- **izbjegavanje uključivanja u rad ŽNVO i izostanak formiranja novih**
- **slab odjek u javnosti aktivnosti koje sprovode pojedine ŽNVO**
- **kašnjenje sa usvajanjem zakona kojima se regulišu ženska prava i rodna ravnopravnost**
- **izostajanje žena na mjestima odlučivanja, i u političkom i međunarodnom djelovanju**
- **privid demokratizacije i promjena u društvu**
- **nerješavanje zajedničkih i specifičnih problema žena**
- **mali broj javno afirmisanih žena u ŽNVO**
- **visok stepen zdravstvenih problema žena koje su u ŽNVO.**

Kako u Crnoj Gori čitavo vrijeme djeluju i tradicionalne samoupravne ženske organizacije, potrebno je još rada i vremena kako bi većina žena razumjela emancipatorske i mirovne ideje koje se oslanjaju na tekovine teorije i prakse feminizma. Feminizam nije više „bauk“ koji kruži Crnom Gorom, ali se još ne može smatrati pokretom koji će biti u stanju da se integriše, formira principe, i djeluje jedinstveno na promjeni patrijarhata.

Performans u okviru "16 dana protiv nasilja nad ženama", Kotor, novembar 2008

8. mart 2006, Podgorica

8. mart 2006, Podgorica

ANIMA | CENTAR ZA ŽENSKO I MIROVNO OBRAZOVANJE | KOTOR

NVO ANIMA (Udruženje za kulturu mira i nenasilja) je registrovana 1996. godine. Ova nevladina organizacija realizuje različite programe, kao što su: edukacija različitih grupa iz nenasilne komunikacije; podrška i pomoć raseljenim licima i izbjeglicama; prevencija burn-out sindroma, i slične programe.

Od 2000. godine, u okviru ANIME funkcioniše i ŽINEC – Ženski informativno-edukativni centar za žene Crne Gore, sa misijom da utiče na razvijanje samosvijesti i zajedništva žena i širenje feminističke teorije i prakse u Crnoj Gori. U skladu sa novim programima i proširenjem organizacije, 2005. godine, organizacija je preregistrovana u **Centar za žensko i mirovno obrazovanje -Anima**.

Strateškim planom, avgusta 2005. godine, je planiran dalji razvoj ženskog programa, podsticanje razvoja mirovnog programa, i veće angažovanje na psihosocijalnim programima. Opširnije o aktivnostima na adresi: www.zinecanima.org; www.ksm_anima ili www.kavac.org.

Misija ANIME je da širenjem kulture mira i nenasilja, kao i promovisanjem rodne ravnopravnosti, stvori nepatrijarhalno društvo slobodnih pojedinaca i pojedinki. Razvoj kritičkog mišljenja i prihvatanje različitosti ona ostvaruje kroz projekte obrazovanja, istraživanja, aktivizma i izdavaštva.

U radu organizacije ANIMA prepoznate su dominantno tri linije razvoja:

Performas na Trgu od oružja u Kotoru, 8. septembar 2006.

- 1. Mirovni program** - koji je na početku bio dominantan, i koga treba više afirmisati u budućnosti.
- 2. Ženski program** - koji je sada najrazvijeniji i najprepoznatljiviji (INDOK i Ženske studije).
- 3. Psihosocijalni program** (rad sa izbjeglicama) - koji se i dalje razvija kroz pružanje psihološko-savjetodavnih, psihoterapijskih i edukativnih usluga.

ANIMA ima značajne uspjehe i u drugim programima, ali su za ženski pokret najvažnije aktivnosti:

- INDOK – baza podataka o ženskoj sceni u Crnoj Gori (biblioteka i arhiv). Svakodnevni presklipping dnevnih novina i jednom mjesečno objavljivanje elektronskog magazina – Anima;
- Program ženskih studija - dvosemestralni interdisciplinarni program koji se odvija već šesta godina, za po 20 žena-polaznica sa teritorije Crne Gore;
- Dva puta godišnje feministički časopis ŽINEC i dva puta godišnje PRESSJEK – analiza dnevnih novina i reagovanja;
- U izdanju ANIME objavljen je feministički roman „Palimpsest“ Ervine Dabižinović, spisateljice iz Crne Gore;
- ANIMA je provela sljedeća straživanja: „Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu u Crnoj Gori“; „Sjećanje žena u socijalizmu“; „Nacionalizam, aktivizam, feminizam“; „Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori 2007/8“;
- Izvještaj u sjenci za CEDAW u saradnji sa 5 ŽNVO;
- Veliki broj seminara i brošura vezano za specifične grupe i probleme (zdravlje žena, seksualnost, rodna ravnopravnost, ekonomsko osnaživanje, orodnjavanje politike);
- Edukativne radionice, performansi, ulične akcije u lokalnoj zajednici (Kotor);

Studije ljubavi, Kuća slobodne misli - Kavač, 2008.

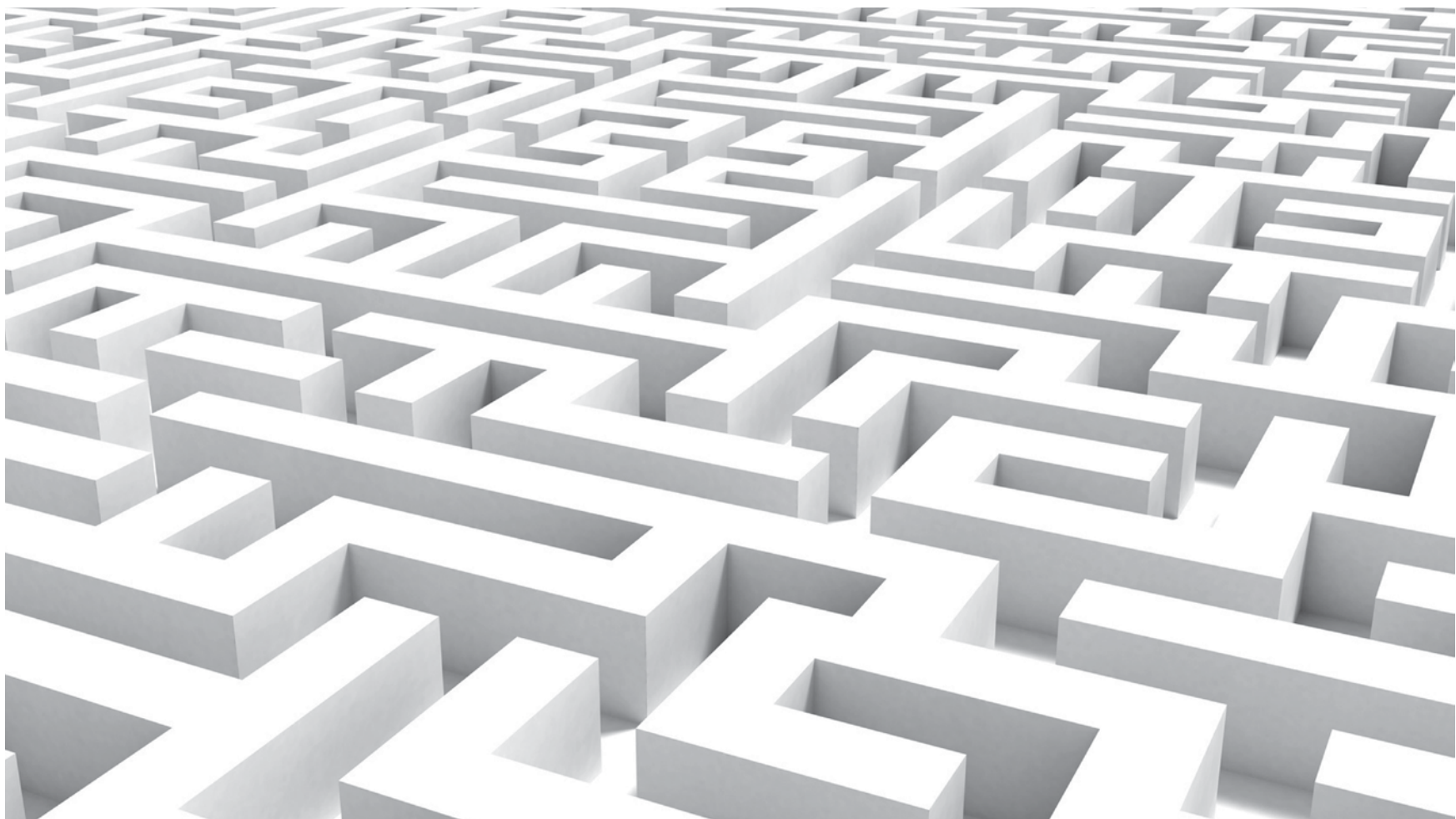
- Aktivne u regionalnim mrežama u Crnoj Gori i ex YU;
- Saradnja sa sličnim centrima u regionu. Posebno dobre odnose ANIMA njeguje sa Centrima za ženske studije u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu, Žene Ženama iz Sarajeva, kao i sa AŽIN - Beograd i INFOTEKOM-Zagreb;
- Otvaranje Kuće slobodne misli 2008. u Kavču, u blizini Kotora – građanskog i kreativnog centra u kojemu se razvija sigurno mjesto za žene iz Crne Gore i iz regiona;

Uspjesi članica ANIME :

- prepoznate su kao zastupnice ženskih prava
- ulične akcije, performansi
- formirale siguran alternativan prostor za žene
- zadovoljstvo i osviještenost žena koje su završile ženske studije
- zaposlene žene u Animi
- dobro prostorno i tehnički opremljena organizacija.

Donatori/ke ženskog programa ANIME:

- Fond za otvoreno društvo Crne Gore - FOSIROM
- Kvinna till Kvinna - Švedska
- Global fund for women
- Mama Cash
- BCIF

ISTRAŽIVANJE:

Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori

Kako to vide žene i muškarci?

ISTRAŽIVANJE:

Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori

Istraživanje „Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori“

Istraživanje je sprovedeno upitnikom i putem fokus grupa.

Anketu upitnikom su realizovale polaznice Ženskih studija, generacija 2007. godine, u periodu od maja do novembra, na velikom dijelu teritorije Crne Gore, a prvenstveno u: Pljevljima, Beranama, Baru, Ulcinju, Kotoru, Herceg Novom, Podgorici i Nikšiću.

Fokus grupe su realizovane u periodu od oktobra do decembra 2007. godine u Herceg Novom, Podgorici, Bijelom, Polju i Beranama sa: *samohranim majkama, ženama sa sela, glumicama, štrajkačicama, neudatim ženama*. Rad u grupama vodile su i koordinirale članice ANIME, a razgovori su direktno snimani i transkribovani.

Zanimljivo je da je u okviru projekta ženama iz Parlamenta i liderkama iz NVO upućen elektronskom poštom upitnik sa temama istraživanim u fokus-grupama, a dobivena su svega dva odgovora, i to žena iz nevladinog sektora.

UPITNIK

Upitnik je konstruisan isključivo za potrebe ovog istraživanja.

Upitnik sadrži 80 pitanja. Osim osnovnih podataka koji obuhvataju (9 pitanja): pol, dob, mjesto stanovanja, obrazovanje, zaposlenost, bračni status, nacionalnost, vjeroispovjest i društvenu angažovanost, upitnik sadrži i 71 pitanje u skladu sa tematskim cjelinama iz *Konvencije za eliminaciju svih oblika diskriminacija nad ženama*, a to su:

- diskriminacija žena i njeno sprečavanje,
- razvoj i napredovanja žena,
- ubrzavanje jednakosti među muškarcima i ženama,
- stereotipi u ulogama muškaraca i žena,
- suzbijanja trgovine ljudima i iskorištavanje prostitucije žena,

- učestvovanje žena u politici i javnom životu,
- predstavljanje žena na međunarodnom nivou,
- državljanstvo,
- obrazovanje,
- zapošljavanje,
- zdravlje,
- žene u ekonomiji,
- žene na selu,
- jednakost pred zakonom,
- brak i porodični odnosi.

Kako muškarci i žene procjenjuju promjene koje su se desile počevši od 90-tih godina u odnosu na poziciju žena, pitanje je na koje je odgovor dobiven na način što su, navedenim cjelinama u upitniku, dodata pitanja koja se odnose na ove promjene.

Na kraju upitnika postavljeno je pitanje koje se odnosi na „željenu situaciju“, tj. na to kako bi trebalo da budu regulisani odnosi muškaraca i žena u Crnoj Gori.

Većina pitanja je zatvorenog tipa, sa jednostavnim izborom jedne ili više mogućnosti. Radi realnije procjene stavova i mišljenja, definisana su pitanja u kojima se rangiraju izbori i poželjne situacije.

Sa nekoliko (7) otvorenih pitanja namjera je bila da se pruži mogućnost muškarcima i ženama da se slobodno i kreativno, bez upliva sugestija, izraze o temama za koje je procijenjeno da indirektno uključuju i spremnost na angažovanje, ali i na vrijednosne orijentacije i na prepoznavanje politika koje uključuju žene. To su pitanja vezana za to ko treba da se bavi položajem žena; šta je opredjeljujuće za uspješnost muškaraca i žena; kako sredina definiše uspješnu ženu; koja stranka se najviše bavi položajem žena; kako muškarci i žene provode

slobodno vrijeme; koji je dominantan problem seoskih žena. U konstrukciji upitnika od koristi su bila ranija ANIMINA istraživanja i istraživanje Centra za ženske studije Zagreb prikazano u publikaciji „Gyne politike ili o političkoj građanki“¹⁶.

UZORAK

Uzorak za ovo istraživanje dizajniran je na osnovu podataka dobijenih iz statističkog izvještaja MONSTAT-a (2006) „Muškarci i žene u Crnoj Gori“¹⁷. Kako bi uzorak u najvećoj mjeri odgovorao populaciji, izdvojena su dva stratumata na osnovu socio-demografskih karakteristika (pol i uzrasna kategorija), koji su veoma važni za ovakav tip istraživanja.

Na osnovu dobivenih podataka (distribucija navedene dvije karakteristike) u populaciji, planirani uzorak od 1000 ispitanika/ca dizajniran je tako da raspodjela u okviru uzorka u odnosu na navedene dvije kateogrije (pol i uzrasna kategorija) bude ista kao u populaciji.

Na početku je potrebno ukazati na raspodjelu u okviru populacije, u odnosu na navedene dvije kategorije - pol i uzrast. Na osnovu podataka dobijenih iz istraživanja „Muškarci i žene u Crnoj Gori“¹⁸ o populaciji u Crnoj Gori u 2003. godini, raspodjela u odnosu na pol muškaraca i žena, uzrasnog razdoblja od 20 godina do 64 godine, izgleda ovako (podaci će biti izraženi u procentima u Tabeli br.1):

žene	muškarci	ukupno
50,8%	49,8%	100%

Tabela br. 1

Kada je u pitanju raspodjela u odnosu na pol (muškarci i žene), gdje je uzrasno razdoblje podijeljeno na četiri (procijenjeno značajne) kategorije: 20 – 24 godine; 25 – 34 godine; 35 – 49 godina; 50 - 64 godine, situacija izgleda ovako (podaci će biti izraženi u procentima u Tabeli br. 2):

uzrasna kategorija	pol	
	žene	muškarci
20-24 godine	13,3%	14,5%
25-34 godine	26,5%	28,3%
35-49 godine	31,9%	31,6%
50-64 godine	28,3%	25,6%
ukupno	100%	100%

Tabela br. 2

Na uzorku od 1000 ispitanika, raspodjela po navedenim stratumima u odnosu na raspodjelu u populaciji prikazana je u Tebel br. 3.

uzrasna kategorija	pol		ukupno
	žene	muškarci	
20-24 godine	67	68	135
25-34 godine	120	118	238
35-49 godine	180	179	359
50-64 godine	141	127	268
ukupno	508	492	1000

Tabela br. 3

Očekivani uzorak je bio 1000 ispitanika/ca, od kojih je ispitano 825 ispitanika/ca. Da bi obrađeni podaci bili reprezenti populacije, bilo je potrebno izjednačiti ih u odnosu na očekivanu raspodjelu u stratumima, i u obradu je ušlo 720 ispitanika/ca.

Odnos mušaraca i žena u uzorku prikazan je u Tabeli br. 4 i Grafiku br.1.

pol	frekvencija	%
muški	354	49,2
ženski	366	50,8
ukupno	720	100.0

Tabela br. 4

Odnos muškaraca i žena u odnosu na uzrasnu kategoriju u uzorku predstavljen je u Tabeli br. 5.

pol	uzrasna kategorija	frekvencija	%
muški	od 20 do 24 g.	50	14,1
	od 25 do 34 g.	85	24,0
	od 35 do 49 g.	127	35,9
	od 50 do 65 g.	92	26,0
	ukupno	354	100.0
ženski	od 20 do 24 g.	48	13,1
	od 25 do 34 g.	88	24,0
	od 35 do 49 g.	128	35,0
	od 50 do 65 g.	102	27,9
	ukupno	366	100.0

Tabela br. 5

DEMOGRAFSKE VARIJABLE

Pol

Analizu podataka je urađena na uzorku od 720 odraslih muškaraca i žena (49,2% muškaraca i 50.8% žena).

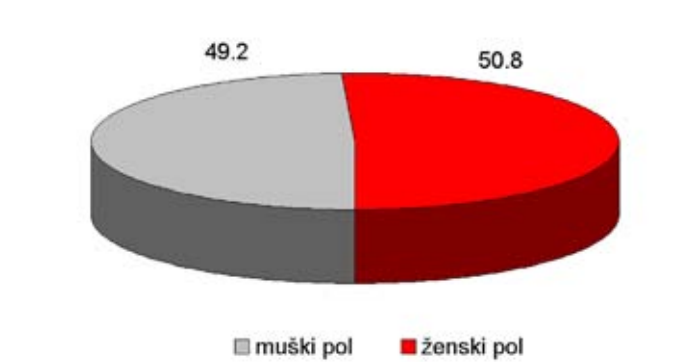
Uzrast

Najveći broj ispitanih je u starosnoj kategoriji 35 - 49 godina; nešto je manji broj u kategoriji 25-34 godine; a podjednak je broj onih ispod 25 godina i onih iznad 50 godina. Uzorak dobro reprezentuje radno aktivno stanovništvo i stavovi dobiveni ovim istraživanjem su upravo stavovi onih koji su u društveno aktivnom, proizvodnom periodu života.

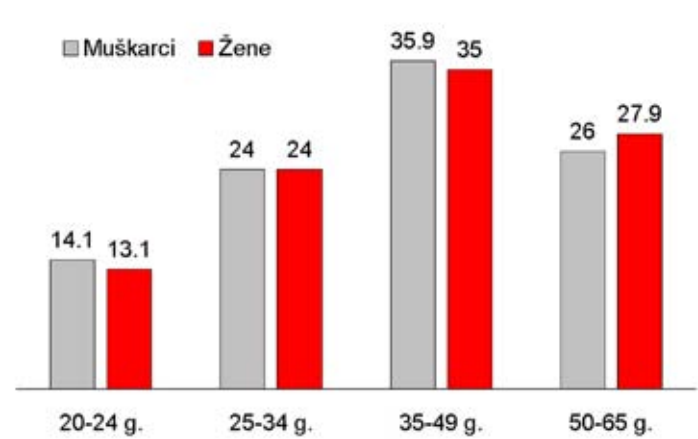
16 Kašić, Biljana, Šinko, Marijeta: Gyne politike ili o političkoj građanki. Zagreb, Centar za ženske studije, 2004. (Publikacija je korišćena u analizi, a iz upitnika smo preuzeli pitanja koja se odnose na diskriminaciju i učešće u politici (br. 9,13,14,15,19).

17 Dragaš, G. i sarad.: Muškarci i žene u Crnoj Gori. Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore. 2006.

18 Ibidem., str. 9

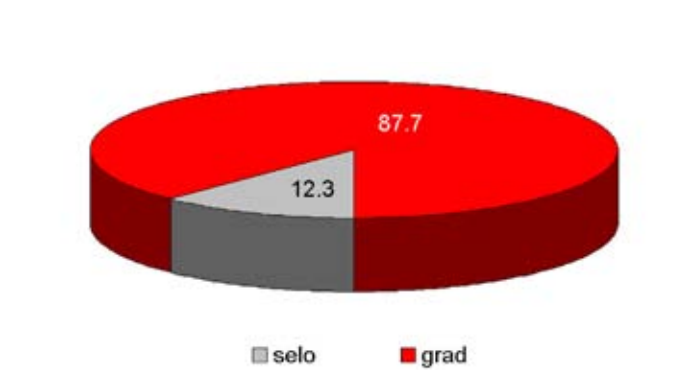
Grafik br. 1

Grafik br. 2

Mjesto stanovanja

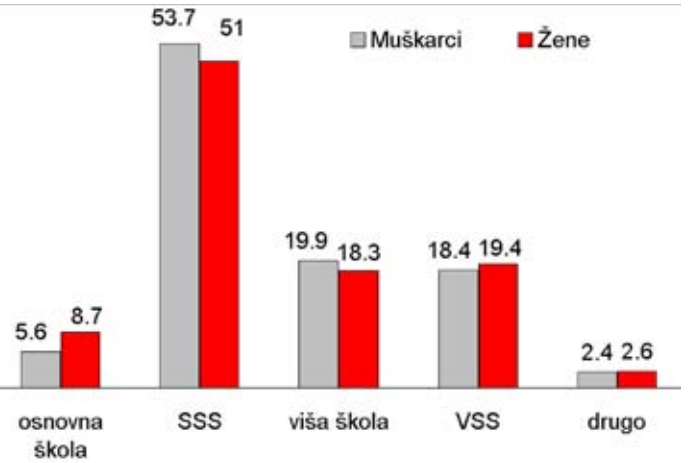
Ispitanici su dominantno iz gradske populacije, ali je zastupljeno i seosko stanovništvo. I mada zvanična statistika ukazuje da ima veći broj seoskog stanovništva, smatramo da je naš uzorak upravo obuhvatio aktivno stanovništvo, ono koje ima izgrađene stavove.

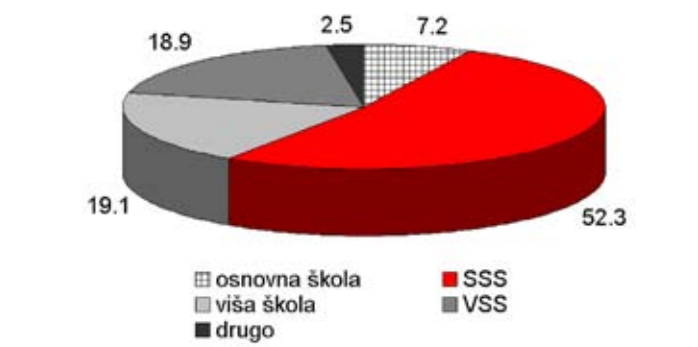
Grafik br. 3

Obrazovanje

Ispunjavanje samog upitnika je zahtijevalo značajan stepen pismenosti, tako da je najmanji broj onih sa osnovnom školom (7,2%), najveći sa srednjom (52,3%), sa višom i visokom je podjenak broj, što zajedno čini 36% i 2,5% onih sa većim stepenom obrazovanja. Distribucija ukazuje da iako nam obrazovanje nije bila varijabla u istraživanju, analizirani uzorak dobro reprezentuje obrazovnu strukturu muškaraca i žena u CG.

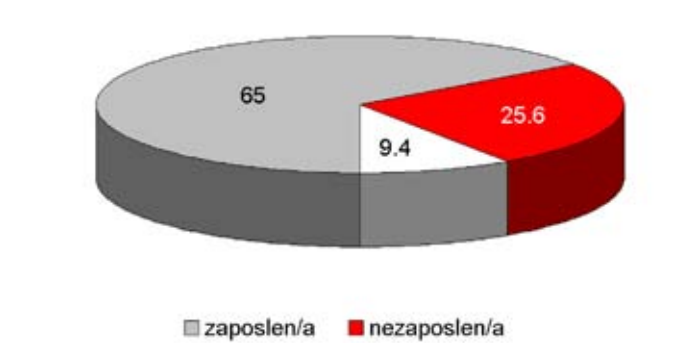
Grafik br. 4

Grafik br. 5

Radni status

Broj zaposlenih i nezaposlenih takođe prati realnu situaciju u društvu pa, uprkos značajnom stepenu obrazovanja, u uzorku ima 65% zaposlenih, a 25,6% nezaposlenih, s tim što su penzioneri posebna kategorija i u uzorku ih je 9,4%.

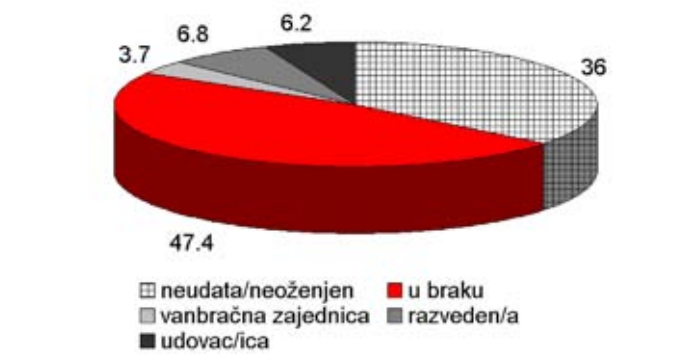

Grafik br. 6

Bračni status

Najveći broj istitanika/ca je u braku (47,4%); značajan je broj i onih koji nisu u braku 36%; dok je broj razvedenih 6,8% i broj udovica/aca 6,2%. Zanimljivost je istraživanja da u okviru uzorka ima i 3,7% ljudi iz vanbračnih zajednica, što ukazuje na slobodniji stil života koji lagano razbija stroge patrijarhalne

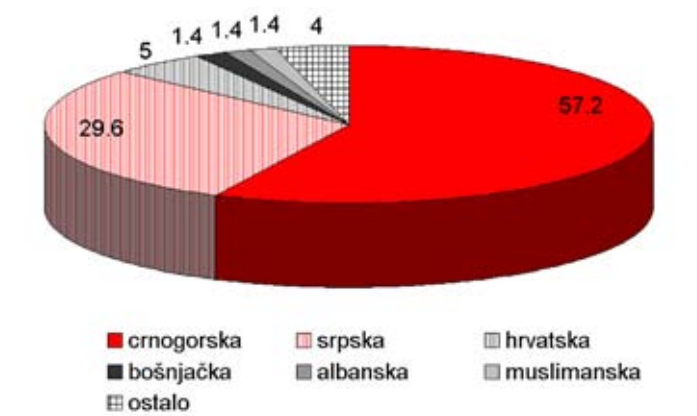
stavove prema braku. Ova pojava je bila teško prihvatljiva u tradicionalno patrijarhalnoj Crnoj Gori.

Grafik br. 7

Nacionalnost

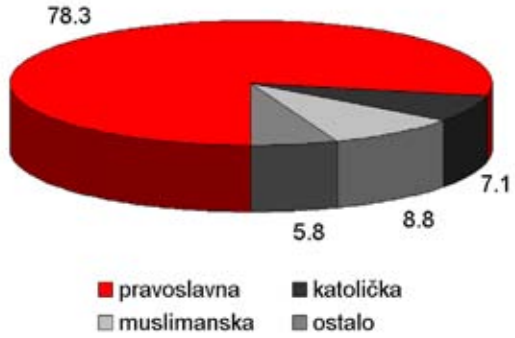
Uzorak, skoro da prati realnu situaciju u Crnoj Gori. Po nacionalnosti najviše ima onih koji prihvataju crnogorsku nacionalnost, zatim srpsku, nešto veća zastupljenost je onih koji su hrvatske nacionalnosti, zatim muslimanske, bošnjačke, albanske i mali broj drugih nacionalnosti (turske, makedonske, jugoslovenske, slovenačke). U uzorku nemamo Rome i Romkinje, što smatramo propustom istraživanja.

Grafik br. 8

Vjeroisposvijest

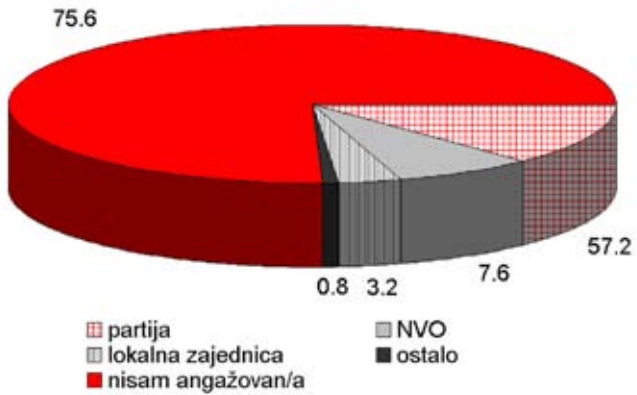
Po vjeroispovijesti najviše je pravoslavne (78,3%), zatim muslimanske (8,8%), katoličke (7,1%), ostalo 5,8%. Ovo je veoma interesantan podatak za zemlju koja je do prije dvadesetak godina imala preko 50% ateista. U kategoriji „ostalo“ ima sumarista, ateista, onih sa filozofskim pristupom religiji, a u ovu kategoriju uvršteni su i nedostajući podaci.

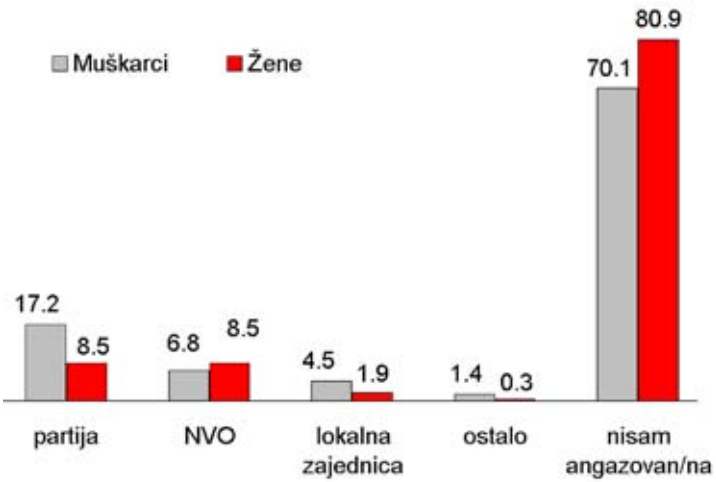
Grafik br. 9

Uključenost u organizacije

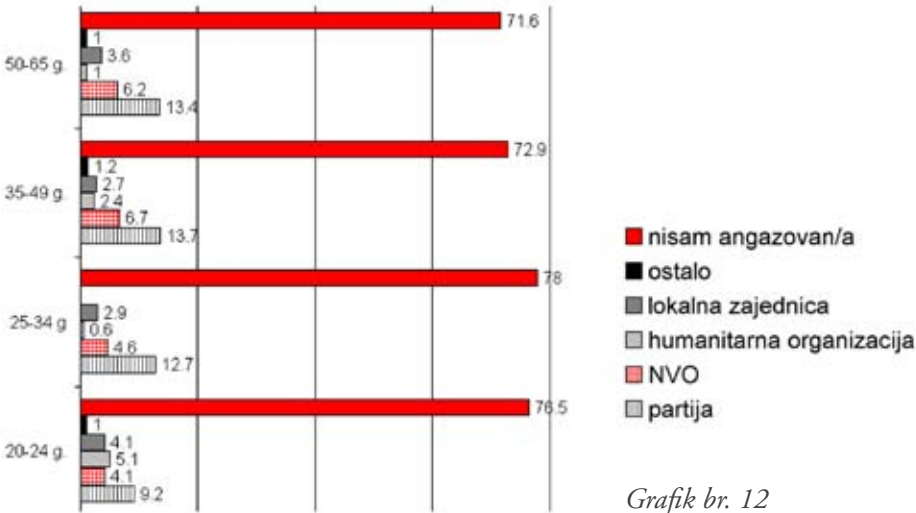
Kao i u populaciji, najveći broj uzorka je neangažovan (nisam angažovan/a 75,2%), a najveći broj angažovanih uključen je u rad partija (12,9%), zatim NVO (5,8%), lokalnih zajednica (3,2%), humanitarnih organizacija (2%), dok je 0.8% uključenih u neke druge organizacije. Zanimljivo je da je najveći broj uključen u „sportske organizacije“, ali je iskazana uključenost i u bratstveničke organizacije. Takođe je zanimljivo pogledati podatke o uključenosti u organizacije dobiveni po uzrasnim kategorijama (grafikon).

Grafik br. 10

Grafik br. 11

Grafik br. 12

ANALIZA

Analiza podataka je predstavljala veliku teškoću iz više razloga:

- Uporedni rad na Alternativnom izvještaju je odvlačio značajan dio energije članica Anime.
- Veliki broj interesantnih podataka obuhvata širok opus tema, a svaka tema se može percipirati iz različitih pozicija i korelacija i interpretacije mogu biti na različitim nivoima.
- Pritiska da percepcija stanja ženskih ljudskih prava zavisi od trenutne političke situacije i da se „odugovlačenjem“ sa analizama i interpretacijama gubi na vjerodostojnosti podataka.

Ovakva situacija će se svakako odraziti i na kvalitet interpretacije rezultata. Međutim, uloženi napor svih akterki i podaci koji će biti prezentovani kao rezultati istraživanja nadomjestiće pomenute nedostatke zato što mogu da posluže kao polazna osnova za nova istraživanja, za kampanje osvješćivanja, nove interpretacije, ali i novo iščitavanje podataka do kojih smo došle. Izvjesna neusaglašenost u interpretaciji podataka pojedinih tema i pristupa je posljedica gore navedenih razloga, ali i želje

istraživačica da šira javnost (i muškarci i žene) ima uvid u podatke o temi koja je prisutna u svakodnevicu naših života. Ovo je istovremeno i politička tema od čijeg rješavanja zavisi da li će muškarci i žene u Crnoj Gori živjeti u „odvojenim svjetovima“, sagrađenim na stereotipima i predrasudama, ili će se ovoj temi prići sa ozbiljnošću koja garantuje ravnopravnost i mir u Crnoj Gori.

Ovom publikacijom javnost će biti objektivno informisana o stavovima muškaraca i žena po pitanju ženkih ljudskih prava u CG. Publikacija će povećati nivo svjesnosti o poziciji žena, a nalazi do kojih se došlo će osnažiti Alternativni izvještaj.

Da li ćemo uspjeti da afirmišemo ženski nevladin sektor i razvijemo saradnju sa institucijama države kako bi se kvalitet odnosa generalno popravio, to tek treba da vidimo. Ovo svakako ne zavisi isključivo od nas. Značajnim dijelom zavisi od svih onih koji će podatke iz ove publikacije uključiti u vlastite sisteme procjene.

**NAPOMENA
I O STATISTIČKIM PODACIMA I INTERPRETACIJI I**

Značajnost na nivou 0.05, ukazuje da sa sigurnošću od 95% možemo zaključiti da postoji razlika između dvije subpopulacije.

Značajnost na nivou 0.01 ukazuje da sa 99% sigurnosti možemo zaključiti da postoji razlika između dvije subpopulacije.

To znači da nultu hipotezu odbacujemo i da se razlika u odgovorima između dvije subpopulacije ne može objasniti slučajnom greškom, već djelovanjem nekog sistematskog faktora (npr. pola, obrazovanja, mjesta stanovanja, seksualnog opredjeljenja ...).

Dakle, sa 99% sigurnosti možemo zaključiti da razlika postoji u cijeloj populaciji, a mi smo na osnovu našeg uzorka dobili postojeću razliku. Znači da ta razlika postoji u populaciji i kada bi se istraživanje ponovilo, i pod uslovom da ne postoje neki drugi faktori koji bi uticali na promjenu, dobili bismo istu razliku.

Foto: Gus Simonovic

DISKRIMINACIJA I NJENO UKLANJANJE

**CEDAW: Član 1
Definicija diskriminacije nad ženama**

Termin „diskriminacija nad ženama“ označava bilo koju razliku, isključivanje ili ograničenja na osnovu pola koja imaju kao posljedicu ili svrhu pogoršavanje ili poništenje priznanja, uživanja ili djelovanja žena, bez obzira na njihov bračni status, a na osnovu jednakosti žena i muškaraca, ljudskih prava i fundamentalnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti.

Crna Gora je 21. oktobra 2007. godine usvojila svoj prvi Ustav i u njemu postoji odredba o zabrani neposredne i posredne diskriminacije po bilo kom osnovu (član 8). Ova zabrana je rodno neutralna. Ustav ne sadrži definiciju diskriminacije. U istom članu, Ustav garantuje da se neće smatrati diskriminacijom uvođenje propisa i posebnih mjera koje su usmjerene na stvaranje rodne ravnopravnosti i zaštitu lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju.

Takođe, Ustav nalaže da se te posebne mjere mogu primjenjivati samo dok se ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete.

Ustav takođe propisuje da se prava i slobode ostvaruju na osnovu Ustava i potvrđenih međunarodnih sporazuma. Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo (član 17).

U članu 9 Ustava CG propisano je da su usvojeni međunarodni ugovori i opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog

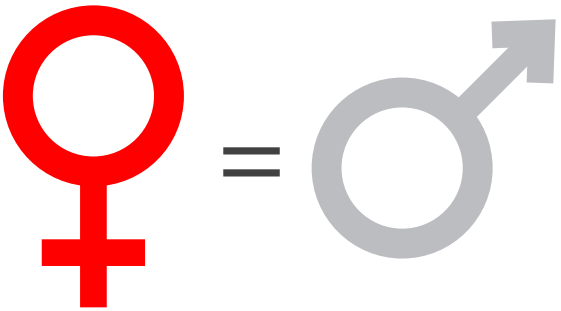
poretka, da imaju primat nad domaćim zakonodavstvom, kao i da se primjenjuju neposredno kad odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.

Član 18, koji je naslovljen „Rodna ravnopravnost“, propisuje „Država jemči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti.“

U Crnoj Gori je 2007. godine usvojen Zakon o rodnoj ravnopravnosti.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda - Ombudsman, ustanovljen je kao samostalan i nezavisan organ, koji preduzima mjere za zaštitu prava i sloboda zajemčenih Ustavom i zakonom.

U Krivičnom zakoniku (Službeni list RCG, br. 70/03, 13/04), u glavi XV, u kojoj su propisana krivična djela protiv sloboda i prava čovjeka i građanina, „povreda ravnopravnosti“ je definisana kao krivično djelo (član 159). Ovdje odmah možemo konstatovati da ne postoje podaci o pokrenutim sporovima radi povrede ravnopravnosti u Crnoj Gori, niti su uvedene privremene pozitivne mjere.

**CEDAW: Član 2
Obaveze za eliminisanje diskriminacije**

Države Potpisnice Konvencije osuđuju diskriminaciju nad ženama u bilo kom obliku i saglasne su da slijede, na sve odgovarajuće načine i bez odlaganja, politiku eliminisanja diskriminacije nad ženama i, stoga, nastoje:

- a) Uključiti načelo jednakosti muškaraca i žena u svoje državne ustave ili druga odgovarajuća zakonodavstva, ukoliko nije inkorporirano do sada, i osigurati, kroz zakone i druga odgovarajuća sredstva praktično ostvarenje ovog načela;
- b) Usvojiti odgovarajuće zakonodavstvo i druge mjere, uključujući sankcije gdje je to pogodno, zabranjujući sve oblike diskriminacije nad ženama;
- c) Uspostaviti pravnu zaštitu žena na jednakoj osnovi kao muškaraca i osigurati, putem kompetentnih državnih sudova i drugih javnih institucija, efikasnu zaštitu žena od bilo kog oblika diskriminacije;
- d) Uzdržavati se od učestvovanja u bilo kom činu ili praksi diskriminacije nad ženama i osigurati da javne vlasti i institucije djeluju u skladu sa ovom obavezom;
- e) Preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama od strane pojedinca, organizacije ili preduzeća;
- f) Preduzeti sve moguće mjere, uključujući zakonodavstvo, da se modifikuju ili ukinu postojeći zakoni, odredbe, običaji i prakse koje diskriminišu žene;
- g) Ukinuti sve državne krivične odredbe koje diskriminišu žene.

Država Crna Gora ima neke od institucionalnih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti, i to:

- Odbor za rodnu ravnopravnost u Skupštini Crne Gore
- Kancelariju za ravnopravnost polova pri Vladi Crne Gore

Odbor za ravnopravnost polova pri Skupštini Republike Crne Gore

Odbor je osnovan 11. jula 2001, kao stalno tijelo Skupštine. Mandat članova Odbora traje četiri godine. Trenutno (kraj 2008. godine) Odbor za rodnu ravnopravnost ima 11 članova/ica (predsjednica i 10 članova/ica, od kojih je 6 žena).

Zadaci Odbora:

Odbor razmatra i prati ostvarivanje Ustavom utvrđenih sloboda i prava čovjeka i građanina koja se odnose na ravnopravnost polova, a naročito:

- razmatra predloge zakona i drugih akata od značaja za ostvarivanje načela ravnopravnosti polova;
- podstiče primjenu i realizaciju ovog načela u zakonima Republike;
- podstiče i predlaže potpisivanje međunarodnih dokumenata o ravnopravnosti polova i prati ostvarivanje tih dokumenata u Republici;
- predlaže mjere i aktivnosti za unapređivanje ravnopravnosti polova, posebno u oblastima obrazovanja, zdravstva, javnog informisanja, socijalne politike, zapošljavanja, preduzetništva, porodičnih odnosa, u procesu odlučivanja i sl;
- učestvuje u pripremi i izradi dokumenata i usaglašavanju zakonodavstva u ovoj oblasti sa standardima u zakonodavstvima i programima Evropske unije;
- sarađuje sa nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima ravnopravnosti polova.

Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade republike Crne Gore

Kancelarija je osnovana 27. marta 2003. odlukom Vlade. Funkcioniše u sklopu Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

Zadaci Kancelarije:

- obavlja stručne i druge poslove vezane za provođenje načela jednakosti i ravnopravnosti polova i implementaciju međunarodnih konvencija i ugovora za potrebe Vlade Republike Crne Gore;
- koordinira aktivnosti Vladinih tijela iz ove oblasti i partner je nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima jednakosti polova i ženskih ljudskih prava.

Kancelarija je do 2007. godine imala samo dvije zaposlene osobe.

Ombudsman

Prvog Zaštitnika ljudskih prava i sloboda u Republici Crnoj Gori (Ombudsman) Skupština Republike Crne Gore izabrala je 21. oktobra 2004. godine. Mandat Zaštitnika i njegovih zamjenika traje šest godina i mogu biti ponovo birani na tu funkciju.

Zadaci Ombudsmana:

Onovni zadatak je da štiti prava i slobode ljudi kada su povrijeđena aktom, radnjom ili nepostupanjem: državnog organa (suda, Vlade, ministarstva, uprave, agencije); organa lokalne samouprave (opštinskog organa); javne službe i drugog nosioca javnih ovlašćenja (zdravstvene i obrazovne ustanove, javnog preduzeća i drugog pravnog lica koje vrši javna ovlašćenja).

Pomoć koju pruža Zaštitnik je besplatna (član 81 Ustava Crne Gore). Zaštitnik ljudskih prava i sloboda je samostalan i nezavisan organ koji preduzima mjere za zaštitu ljudskih prava i sloboda. *Zaštitnik ljudskih prava i sloboda vrši funkciju na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora, pridržavajući se načela pravde i pravičnosti.*

Nadzor nad **Zakonom za rodnu ravnopravnost** vrši Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava.

Predviđa se takođe da Ministarstvo „može organima preporučiti *uvođenje pozitivnih mjera u onim oblastima društvenog života, u kojima postoji očigledna nejednaka zastupljenost žena ili muškaraca odnosno izrazita neravnopravnost lica jednog pola.*“

U Zakonu (član 22) su predviđeni poslovi koje će u vezi sa ovim zakonom obavljati Ministarstvo, i to na način da Ministarstvo:

- 1) *koordinira aktivnosti koje imaju za cilj uspostavljanje rodne ravnopravnosti i učestvuje u pripremi i donošenju akcionih planova za uspostavljanje rodne ravnopravnosti na svim nivoima;*
- 2) *prati primjenu međunarodnih dokumenata i konvencija, kao i usvojenih međunarodnih standarda iz oblasti rodne ravnopravnosti, preduzima mjere za njihovu implementaciju u pravni sistem Crne Gore i kreira kvalitetan monitoring poštovanja tih dokumenata;*
- 3) *priprema Plan aktivnosti, predlaže njegovo usvajanje i prati njegovo sprovođenje;*
- 4) *priprema programe za sprovođenje Plana aktivnosti na osnovu izvještaja organa za oblasti iz njihove nadležnosti;*
- 5) *organizuje istraživanja i analize o stanju rodne ravnopravnosti i analize potrebne za sprovođenje Plana aktivnosti, kao i sakupljanje podataka u okviru saradnje na nacionalnom i međunarodnom nivou;*
- 6) *priprema izvještaje o ispunjavanju međunarodnih obaveza od strane Crne Gore u oblasti rodne ravnopravnosti;*
- 7) *sarađuje sa lokalnom samoupravom i pruža podršku za osnivanje mehanizama za uspostavljanje rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou;*
- 8) *uspostavlja saradnju sa nevladinim organizacijama;*
- 9) *preduzima i podstiče aktivnosti na edukaciji o rodnoj*

19 Vlada Crne Gore: <http://www.vlada.me>

- ravnopravnosti i organizuje izdavanje prigodnih publikacija čiji je cilj promovisanje rodne ravnopravnosti;*
- 10) *postupa po predstavkama građanalki u kojima se ukazuje na posrednu ili neposrednu diskriminaciju po osnovu pola, zauzima stavove i daje mišljenja i preporuke, a po potrebi obavještava Zaštitnika ljudskih prava i sloboda o postojanju diskriminacije po osnovu pola;*
- 11) *dostavlja Vladi godišnji izvještaj o ostvarivanju Plana aktivnosti;*
- 12) *obavlja i druge poslove u vezi ostvarivanja rodne ravnopravnosti u skladu sa ovim zakonom*“.

Na prijedlog Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava Vlada Crne Gore je, na sjednici održanoj 31. jula 2008. godine, usvojila Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (PAPRR za period 2008-2012), koji je pripremila Kancelarija za rodnu ravnopravnost.¹⁹

PROMIŠLJANJA ŽENA U CRNOJ GORI O DISKRIMINACIJI ŽENA

[akcenti iz istraživanja ženskih nevladinih organizacija]

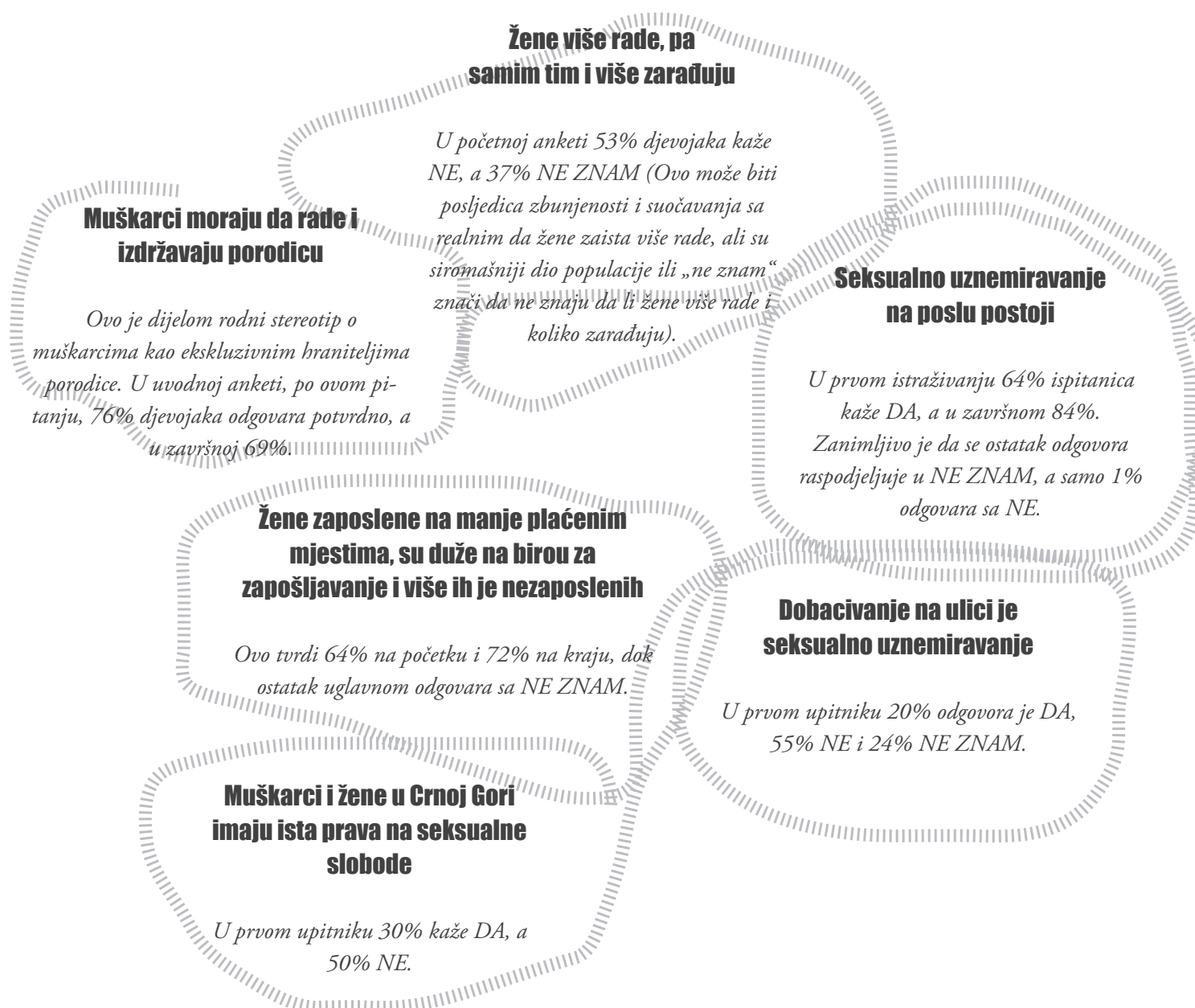
Od početka svog zvaničnijeg djelovanja (1996. godine), ženske nevaladine organizacije su ukazivale na diskriminaciju žena u CG u različitim oblastima privatnog i javnog djelovanja.

Radile su to putem performansa, istraživanja, kroz različite vidove edukacije i lobiranja npr. poklonjena je prezentacije „Diskriminacija žena u CG“ svim medijskim kućama i novinarima, kao i članovima/cama Odbora za rodnu ravnopravnost. U toj prezentaciji navedeni su statistički podaci o diskriminaciji žena u svim oblastima djelovanja.

Naša istraživanja potvrđuju da postoji neravnopravnost žena u svim sferama života, ali žene to, najčešće, ne imenuju diskriminacijom. Evo nekih karakterističnih odgovora koji to potvrđuju:

Istraživanje stavova djevojaka u projektu **Biram da biram** NVO ANIMA, 2005. godine, je rađeno i na početku edukacije (uvodna anketa) i nakon završene edukacije. Iznosimo neke tvrdnje i dajemo podatke:

Kao što smo navele u uvodu, pitanja iz ankete se u ovom odjeljku poklapaju sa članovima 1 i 2 CEDAW Konvencije, *Diskriminacija i njeno uklanjanje*, ali smo se oslanjale i na ranija naša istraživanja²⁰ i na istraživanje Centra za ženske studije Zagreb²¹.

Poseban set pitanja posvetile smo procjenama:

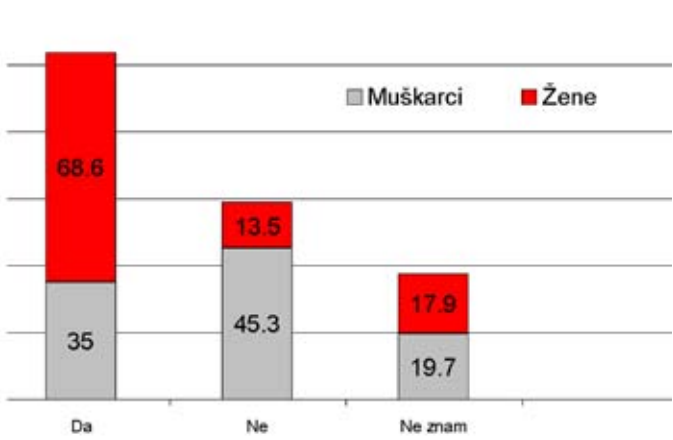
- *patrijarhata*
- *o promjenama u poziciji žena od socijalizma do danas*
- *znanja i svijesti o zakonskoj regulativi*
- *odgovornosti za poziciju žena.*

POSTOJI SVIJEST O DISKRIMINACIJI ŽENA (RAZLIKE NA VARIJABLI SELO –GRAD) .

Smatrate li da su žene diskriminisane (neravno-pravne u porodici i društvu u odnosu na muškarce) u Crnoj Gori?

	Odgovori	Frekvencija	%	Validni %
Muški pol	Da	122	34,5	35,0
	Ne	158	44,6	45,3
	Ne znam	69	19,5	19,8
	Total	349	98,6	100,0
	Nema odgovora	5	1,4	
	Total	354	100.0	
Ženski pol	Da	245	66,9	68,6
	Ne	48	13,1	13,4
	Ne znam	64	17,5	17,9
	Total	357	97,5	100,0
	Nema odgovora	9	2,5	
	Total	366	100.0	

Tabela br. 6

Grafik br. 13

Analiza dobivenih odgovora ukazuje da postoji značajna različitost u procjeni između žena i muškaraca. Podatak je statistički značajan na nivou 0.01 i ukazuje da je pol određujući u odnosu na ovo pitanje.

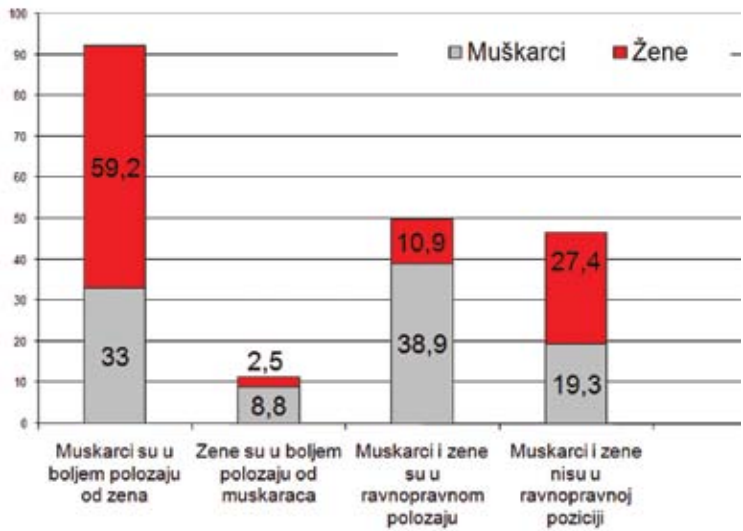
Muškarci sa 35% i žene sa 68,6% tvrde da su žene diskriminisane u Crnoj Gori. To, drugim riječima znači da je 2/3 žena u Crnoj Gori i 1/3 muškaraca svjesno postojanja diskriminacije.

Za ovu tvrdnju provjerena je statistička značajnost razlika po svim varijablama. **Procjena postojanja diskriminacije ne zavisi ni od uzrasta, ni od obrazovanja, kao ni od zaposlenosti, bračnog statusa, nacionalnosti, vjeroispovijesti.** Procjena, osim od pola, **zavisi od mjesta stanovanja (selo-grad)**, statistički značajno na nivou 0.01. Najveći procenat ispitanih osoba sa sela, njih 47%, tvrdi da diskriminacija žena ne postoji u CG; 37,3% tvrdi da postoji. Kad se pogleda gradska populacija, 52,5% tvrdi da postoji diskriminacija žena u CG, a 26,3% misli da ne postoji.

20 Istraživanja NVO ANIMA provedena u periodu od 2000. do 2008. godine
21 Biljana Kašić et al.: *Gyn politiki ili o političkoj građanki. Zagreb, Centar za ženske studije, 2004.*

Pol	Odgovori	Frekvencija	%	Validni %
Muški	Muškarci su u boljem položaju od žena	113	31,9	33,0
	Žene su u boljem položaju od muškaraca	30	8,5	8,8
	Muškarci i žene su u ravnopravnom položaju	133	37,6	38,9
	Muškarci i žene nisu u ravnopravnoj poziciji	66	18,6	19,3
	Total	342	96,6	100,0
	Nedostajući podaci	12	3,4	
	Total	354	100,0	
Ženski	Muškarci su u boljem položaju od žena	212	57,9	59,2
	Žene su u boljem položaju od muškaraca	9	2,5	2,5
	Muškarci i žene su u ravnopravnom položaju	39	10,7	10,9
	Muškarci i žene nisu u ravnopravnoj poziciji	98	26,8	27,4
	Total	358	97,8	100,0
	Nedostajući podaci	8	2,2	
	Total	366	100,0	

Tabela br. 7

Grafik br. 14

ZNAČAJAN BROJ MUŠKARACA ŽIVI U UBJEDENJU DA SU ŽENE I MUŠKARCI U RAVNOPRAVNOM POLOŽAJU. ŽENE SU UBIJEDENE DA SU MUŠKARCI U BOLJEM POLOŽAJU. DISKRIMINACIJA ŽENA JE VIDLJIVIIJA U GRADSKOJ POPULACIJI.

Kada su trebali da procijene ko je u boljem položaju: žene ili muškarci, da li su ravnopravni ili nisu tj. da zaokruže jednu od ponuđenih tvrdnji, žene i muškarci su odabirali sljedeće (vidi Tabelu 7).

Procenat od 33% muškaraca i 59.2% žena prepoznaje da su muškarci u Crnoj Gori u povoljnijem položaju od žena. Mali procenat smatra da su žene u povoljnijoj poziciji i tu je vidljiva razlika po polu, tako da većinom muškarci vide povoljniju poziciju žene u društvu (8,8% M i 2,5% Ž) a mnogo manje žena.

Upadljiva je razlika u odgovorima u shvatanju ravnopravnog položaja žena. Većina muškaraca je ubijedena u ravnopravnost, **38,9%** tvrdi da su u ravnopravnom položaju oba pola, dok tu tvrdnju potvrđuje samo **10.9% žena**. Skoro **20% M** i **30 % Ž** je rješenje našlo u konstataciji da polovi nisu u ravnopravnoj poziciji.

Odgovori su analizirani po svim nezavisnim varijablama, a dobiven je podatak da **samo mjesto stanovanja** proizvodi statistički značajne razlike u odgovorima ispitanih. Dok u okviru seoske populacije najveći broj ispitanih tvrdi da su muškarci i žene u ravnopravnom položaju (njih 34,6%), dotle u populaciji gradskog stanovništva, njih 47,6% tvrdi da su muškarci u boljem položaju od žena (30,9% seoske populacije, tvrdi to isto).

Statistički podaci idu u korist teze da su žene svjesne diskriminisanacije, i da je tolerišu, i to rade naročito žene iz grada. Moguće je da na svjesnost utiče drugačija organizacija života u gradu, gdje žena ostaje sa dvostrukim opterećenjem (posao, kuća), a muškarac nije izložen teškim fizičkim poslovima kao na selu, a i nije dovoljno uključen u kućne poslove. Osim toga, može se pretpostaviti da svjesnosti doprinosi veća socijalna interakcija i veća izloženost medijima koji nude drugačije modele identifikacije.

AKO SU ŽENE SVJESNE DISKRIMINACIJE I NERAVNOPRAVNOSTI, A SVJESTAN JE MALI BROJ MUŠKARACA, POSTAVLJA SE LOGIČNO PITANJE: ZAŠTO ŽENE PRISTAJU NA TU POZICIJU?

Ova situacija može da ukaže na identifikaciju žena sa patrijarhalnom rodnom ulogom koja nudi sigurnost socijalne adaptiranosti i privilegije koje iz toga proističu („dobra žena“ je rado primana u svim sferama). Na drugoj strani je *pomirenost vlastitom potčinjenošću* iz straha od promjene identiteta, koja bi dovela do promjene stila života. Muškarci

većinom ne vide neravnopravnu poziciju žena, jer su i oni inkorporirani u rodnu patrijarhalnu ulogu i ne žele promjene.

Postavlja se takođe pitanje: Kako se desilo da skoro 4 puta više muškaraca (38,9% M i 10,9%Ž) procijeni da su muškarci i žene u ravnopravnom položaju u CG?

Razlozi ove različitosti mogu biti rezultat patrijarhalne uloge muškarca u kojoj on vidi vlastitu odgovornost za ženu i nije u stanju da procijeni njenu potčinjenost tj. negativne posljedice zavisnog odnosa. Ovo može biti i rezultat zaostale socijalističke ideologije i činjenice da je žena u socijalizmu bila zakonom zaštićena, što nije rezultiralo njenim oslobođenjem tj. zaživljavanjem ideoloških smjernica u praksi. Posljednjih godina feministička kritička analiza sve više ukazuje na to da su žene u socijalizmu bile na više načina instrumentalizovane za interese države.

MUŠKA POGREŠNA PROCJENA ODNOSA I ŽENSKO PRISTAJANJE NA DISKRIMINACIJU OTEŽAVA PROCES PROMJENA RODNIH ULOGA

ŠTA DOPRINOSI DISKRIMINACIJNI ŽENA?

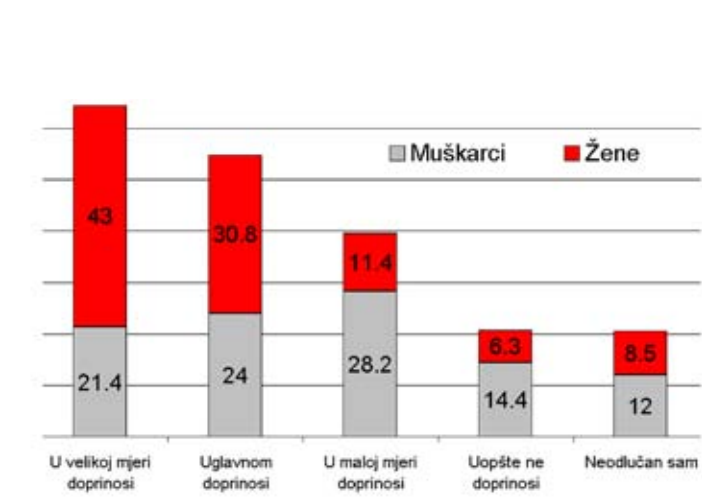
Pitanja su strukturirana prema oblastima: ekonomija, porodica, mediji, politika, nasilje, obrazovanje.

ANALIZA

1 ➤ Ekonomski parametri

1.1. Slabija mogućnost zapošljavanja žena na bolje plaćenim poslovima doprinosi diskriminaciji žena

Odgovori	Veoma doprinosi	Uglavnom doprinosi	U maloj mjeri doprinosi	Uopšte ne doprinosi	Neodlučan/na sam
Slabija mogućnost zapošljavanja žena	21,4% M	24% M	28,2% M	14,4% M	12% M
	43,0% Ž	30,8% Ž	11,4% Ž	6,3% Ž	8,5% Ž
Slabija mogućnost za napredovanje na poslu	15,3% M	28,8% M	26,5% M	17,4% M	12,1% M
	37,0% Ž	32,9% Ž	15,6% Ž	6,9% Ž	7,5% Ž
Odsutnost žena u ekonomski prestižnim zanimanjima	23% M	23,7% M	24,9% M	15,75 M	12,7% M
	50,9% Ž	26% Ž	9,6% Ž	6,4% Ž	7% Ž
Dvostruko opterećenje (porodica i posao)	38,5% M	23,6% M	16% M	11,7% M	10,2% M
	65,3% Ž	19,8%Ž	7,2% Ž	4%Ž	3,7% Ž
Mali broj žena u politici	26% M	18,3 M	22,7% M	21,5% M	11,5% M
	46% Ž	25,1 Ž	13,6% Ž	7,2% Ž	8,1% Ž
Različite slike žena i muškarca u medijima	23% M	28,6% M	16,8% M	16,8% M	14,7% M
	38% Ž	35,4% Ž	11,9% Ž	5,8% Ž	9% Ž
Zlostavljanje žena npr. seksualno, porodično, uznemiravanje na poslu	30,2% M	23,7% M	21,9% M	11,5% M	12,7% M
	59,7% Ž	21,4% Ž	6,7% Ž	3,5% Ž	8,7% Ž
Nejednaki uslovi i pristup obrazovanju muškaraca i žena	15,1% M	16,6% M	15,7% M	34,3% M	18,3% M
	25% Ž	24,1% Ž	11,6% Ž	26,7% Ž	12,5% Ž

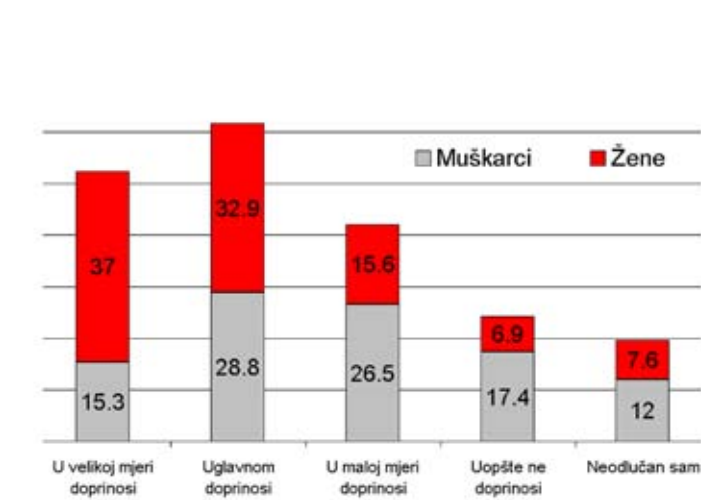

Grafik br. 15

I muškarci i žene generalno smatraju da slabija mogućnost zapošljavanja doprinosi diskriminaciji. Međutim, o stepenu uticaja postoje značajne razlike određene polom (statistički značajno). Najveći procenat žena (43%) smatra da slabija mogućnost zapošljavanja žena na bolje plaćenim mjestima u „velikoj mjeri“ doprinosi diskriminaciji žena, dok najveći broj muškaraca (28,2%) smatra da to u „maloj mjeri“ doprinosi diskriminaciji žena.

1.2. Slabija mogućnost za napredovanje na poslu doprinosi diskriminaciji žena

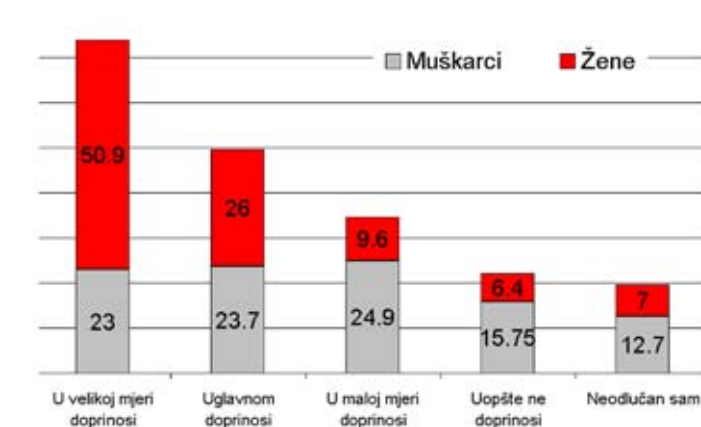
Iako i muškarci i žene smatraju da ovaj faktor doprinosi diskriminaciji, ipak postoji značajna razlika u njihovim procjenama, tako da samo 15,3% muškaraca, a 37% žena, smatra da slabija mogućnost za napredovanje na poslu doprinosi diskriminaciji žena u velikoj mjeri. Pored toga, 17,4% muškaraca i samo 6,9 % žena se opredjeljuju za odgovor „uopšte ne doprinosi“ diskriminaciji žena.

Grafik br. 16

1.3 Manje je žena nego muškaraca na dobro plaćenim poslovima, što doprinosi diskriminaciji žena

Još je jedna statistički značajna razlika uočena jer žene sa 77 % tvrde da ova pojava doprinosi diskriminaciji uglavnom i u velikoj mjeri, a tako misli samo 46,8% muškaraca.

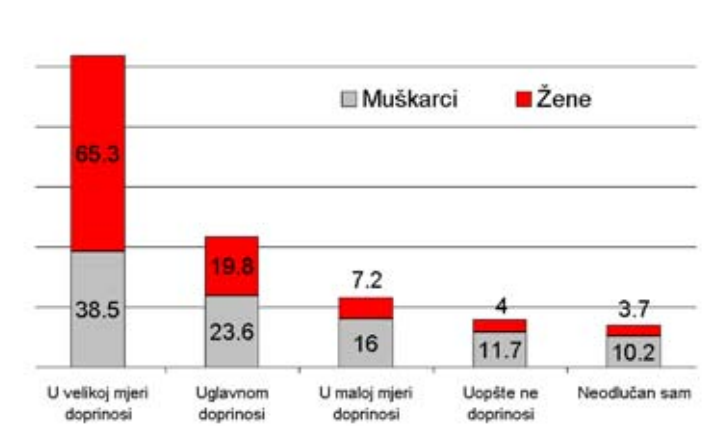
Grafik br. 17

- » I muškarci i žene smatraju da ekonomski faktori doprinose diskriminaciji žena.
- » Žene ekonomske faktore smatraju više povezanim sa diskriminacijom nego muškarci, u više od duplo većem procentu.
- » Razlika u shvatanjima je polom uslovljena i ne zavisi od uzrsta, obrazovanja, mjesta stanovanja, nacionalnog i vjerskog opredjeljenja.
- » Od navedenih ekonomskih faktora, i žene i muškarci procjenjuju da diskriminaciji žena najviše doprinosi manje žena na dobro plaćenim poslovima; na drugom mjestu je slabija mogućnost zapošljavanja na dobro plaćenim poslovima; i jedni i drugi smatraju da od navedenih faktora mogućnost napredovanja najmanje doprinosi diskriminaciji - to smatra samo 15 %.

2 » Opterećenost u porodici kao faktor diskriminacije

ŽENA IMA DVOSTRUKO OPTEREĆENJE ZBOG OBAVEZA KOD KUĆE I NA POSLU, ŠTO DOPRINOSI DISKRIMINACIJI ŽENA

Dvostruko opterećenje žena po procjeni i muškaraca i žena značajno doprinosi diskriminaciji žena. Postoji, međutim, razlika u ubjeđenju o stepenu uticaja dvostrukog opterećenja žena na diskriminaciju žena. Žene smatraju da dvostruka opterećenost žene najviše doprinosi diskriminaciji žena, a i muškarci ovo smatraju značajnim faktorom (44,3%). I muškarci i žene ovu pojavu vide kao nešto što najviše doprinosi diskriminaciji žena, ali kod žena ta razlika (u odnosu na druge kategorije) nije toliko upadljiva zato što žene percipiraju više uzroka ili polja diskriminacije nego muškarci. Žene se u najvećem procentu (54,8%) opredjeljuju za odgovor u „velikoj mjeri doprinosi diskriminaciji“.

Grafik br. 18

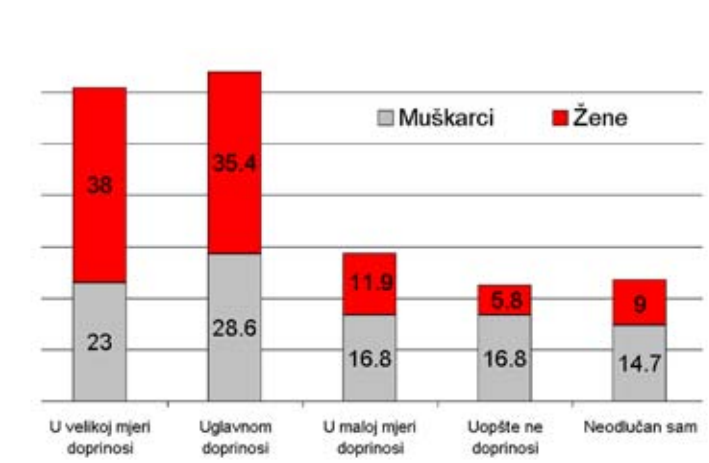
3 » Mediji

SLIKA ŽENA U MEDIJIMA JE RAZLIČITA OD SLIKE MUŠKARCA, ŠTO DOPRINOSI DISKRIMINACIJI ŽENA

Mediji direktno utiču na ubjeđenja i stavove ljudi i odražavaju dominantna očekivanja i vrijednosti društva. Oni se u svim feminističkim analizama vide kao značajan faktor koji kreira odnose u društvu, pa i diskriminaciju žena. I u Crnoj Gori su urađena brojna istraživanja, prati se pisanje o ženama i slika žena u medijima, razvija se kritički odnos i na ovom polju čak postoje vidljivi pomaci (uvođenje rodnoosjetljivog jezika, manje pornografskih slika u dnevnim novinama, ozbiljniji pristup temama vezanim za aktivnosti ŽNVO i sl.).

Strip objavljen u dnevnim novinama “DAN”

Grafik br. 19

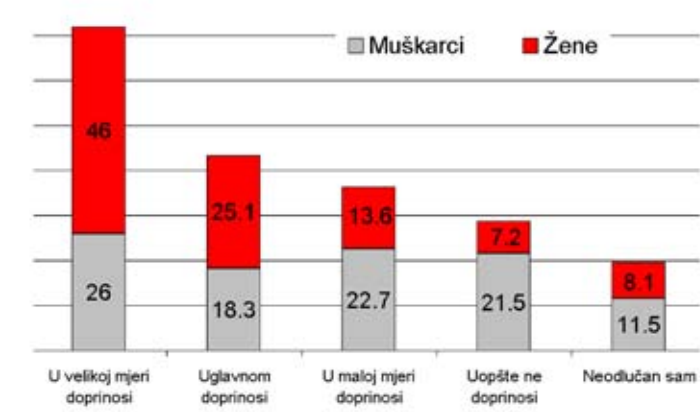
U odgovorima je očito da su i muškarci i žene (47,4% M i 69,1% Ž) saglasni/e da ova pojava uglavnom ili u velikoj mjeri doprinosi diskriminaciji. Međutim nisu onako „jedinstvenog” mišljenja kao npr. kod „duplog angažovanja žena”. Naročito ne muškarci, jer su odgovori distribuirani ravnomjerno u svim kategorijama, kao da oni manje prepoznaju uticaj medija na diskriminaciju ili ne razumiju da i „lijepa žena” (stalno forsiranje lijepih, mladih, dotjeranih) može značiti diskriminaciju žena.

4 » Politika

MALI BROJ ŽENA JE U POLITICI, ŠTO DOPRINOSI DISKRIMINACIJI ŽENA

Političko djelovanje žena je parametar koji se u raspravama o demokratskom razvoju smatra takođe vrlo značajnim, ali i na putu rješavanja – mehanizmi kvota ili pritisci ka participaciji postoje skoro u svim zemljama i to dovodi do rezultata (sve više je zemalja sa većim brojem žena koje se bave politikom). U Crnoj Gori ovi mehanizmi još nisu uspostavljeni, ali se radi na tome i počinje da se razvija svijest u političkim partijama da je

ovo značajno pitanje i da ga treba riješiti ukoliko se želi dobiti epitet „demokratski”.

Grafik br. 20

I kod ove tvrdnje značajna je razlika u mišljenju. Dok samo 26% M smatra da ovaj elemenat doprinosi diskriminaciji u velikoj mjeri, to isto smatra čak 46% Ž. I mada se čitav niz godina govori o povezanosti većeg broja žena u politici i demokratiji, ubjeđenje da neprisustvo žena u politici ne znači diskriminaciju, po svemu sudeći još uvijek dominira.

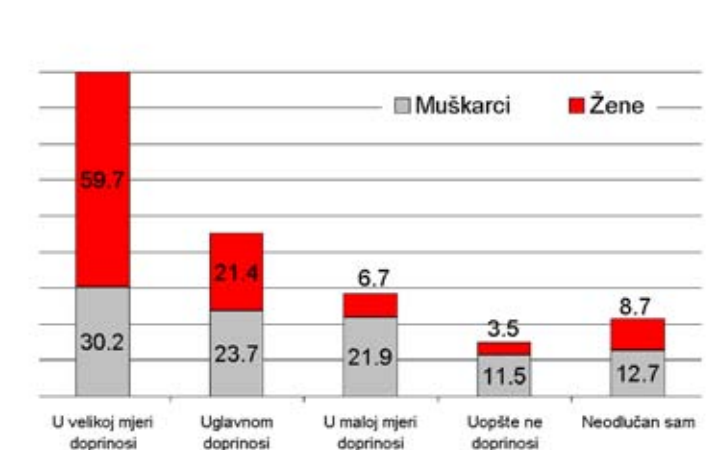
Odgovori na ovu tvrdnju zavise i od starosti (statistički značajna na nivou 0.05 kada su uzrasne kategorije u pitanju) na taj način što ispitanice/i koje/i pripadaju najmlađoj uzrasnoj kategoriji od 20-24 godine, u manjem procentu od ostalih uzrasnih kategorija, smatraju da ova pojava doprinosi diskriminaciji žena.

***Svijest o diskriminaciji žena i važnosti političke participacije žena raste sa godinama.** Rezultati povezani sa godinama mogu da budu i posljedica uticaja klerikalizacije društva u posljednjih desetak godina, gdje se propagiranjem crkvenih dogmi isključuju žene iz javnog prostora i pokušavaju vratiti samo u prostor porodice, sa dominantnom ulogom majke.*

5 » Nasilje

ŽENE TRPE RAZNE OBLIKE ZLOSTAVLJANJA, ŠTO DOPRINOSI DISKRIMINACIJI ŽENA

Nasilje nad ženama je tema kojoj se u feminističkom pokretu pridaje velika pažnja. Skoro svi ženski pokreti u zemljama u tranziciji krenuli su s ovom temom kao izuzetno značajnom. Formirani su prvi SOS-ovi koji su pomagali i pomažu ženama, a rađena su i rade se mnoga istraživanja. Podaci koji se dobijaju u različitim istraživanjima su zabrinjavajući, i zato je nasilje nad ženama nezaobilazno u analizi diskriminacije žena. Posljednja istraživanja u Crnoj Gori ukazuju na to da se ovaj problem veoma sporo rješava i da o ovoj temi nisu osviješćeni ni muškarci, a ni žene.

Grafik br. 21

Značajno veći broj žena procjenjuje nasilje važnim faktorom, a muškarci u mnogo manjoj mjeri (razlika statistički značajna na nivou 0.01). Možemo slobodno reći da samo pola muškog uzorka tvrdi da ova pojava u velikoj mjeri (28,8%) ili uglavnom doprinosi (22,6%) diskriminaciji žena. Ni žene nisu saglasne

da nasilje značajno doprinosi diskriminaciji, jer samo 76,5% to tvrdi. Ovaj podatak je zabrinjavajući jer izgleda da više od trećine stanovništva smatra da je nasilje nad ženama uobičajena pojava koju ne treba „dijagnostikovati”.

Indikativno je da su muškarci iz okruženja (poređenje sa sličnim istraživanjem u Hrvatskoj) bliži u stavovima ženama iz okruženja, tj. manja je razlika u stavovima polova, kao i da u značajnijoj mjeri nego muškarci u CG, muškarci iz okruženja u zlostavljanju žena upravo vide diskriminaciju nad ženama.

Stav zavisi i od starosti - i u najmlađoj kategoriji i u kategoriji srednjih godina - muškarci su tolerantniji prema nasilju nad ženama nego u uzrasnoj kategoriji od 25 – 34. godine i nakon 50. godine.

Ovi podaci mogu da ukažu na to **da su muškarci u „reproduktivnom periodu”, ali i u zrelosti, najsvjesniji nasilja nad ženama koje doprinosi diskriminaciji.**

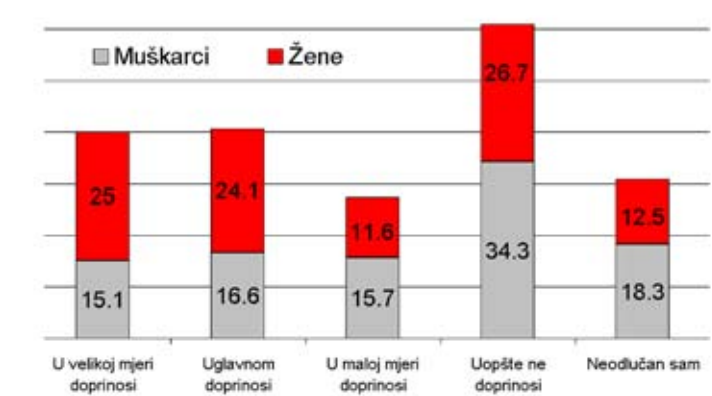

U Crnoj Gori, značajno veći broj žena procjenjuje nasilje važnim faktorom, a muškarci u mnogo manjoj mjeri

6 » Obrazovanje

ŽENE NEMAJU JEDNAKE MOGUĆNOSTI U OBRAZOVANJU, ŠTO DOPRINOSI DISKRIMINACIJI ŽENA

Obrazovanje žena je bila okosnica za velike pokrete oslobađanja žena i čini se da su na ovom polju izvojeване značajne bitke. Ali iz odgovora na ovo pitanje je jasno da još mnoga pitanja u Crnoj Gori nisu razriješena.

Grafik br. 22

U zemljama socijalizma (pa i u Crnoj Gori) državnom politikom su date generalno iste mogućnosti po pitanju obrazovanja i ženama i muškarcima, a nadamo se da je iza nas period kada su u Crnoj Gori ženskoj djeci zabranjivali da idu u školu.

Neravnopravnost u obrazovanju je, međutim, ipak vidljiva u Crnoj Gori, posebno na višim nivoima obrazovanja gdje, iako veći broj žena diplomira na fakultetima, manji broj ih magistrira i doktorira od muškaraca, a i manje su zastupljene u hijerarhiji na profesorskim i rukovodećim položajima na Univerzitetu.

Značajnost razlika među odgovorima je na nivo 0.01.

Muškarci u procentu od 32.8% tvrde da ova pojava uopšte ne doprinosi diskriminaciji, a 17.5% njih su neodlučni. Najveća frekvencija odgovora je za oba pola u kategoriji „uopšte ne doprinosi“ (34,3% M i 26,7% Ž).

Ovo znači, generalno, da i muškarci i žene smatraju da je ovo polje „razriješeno“ i da nije najbitniji faktor za diskriminaciju. Vjerovatno je iskustvo većine populacije, da je *školski sistem jednako otvoren i za muškarce i za žene i da je donekle ravnoteža uspostavljena*.

Iako veći broj žena diplomira na fakultetima, manji broj ih magistrira i doktorira od muškaraca, a i manje su zastupljene u hijerarhiji na profesorskim i rukovodećim položajima na Univerzitetu

PATRIJARHAT

Rječnik

Postoji mnogo različitih pristupa, shvatanja i interpretacija patrijarhata koja parcijalno pokušavaju da objasne ovaj tip vladavine i moći. Veoma smo bliske shvatanjima radikalnog feminizma koji jednostavno izjednačava patrijarhat sa muškom dominacijom. Riječ je o sistemu društvenih odnosa u kojem klasa muškaraca ima vlast nad klasom žena, jer su žene kao pol potčinjene muškarcima. Meri Dejli smatra da je patrijarhat vladajuća planetarna religija, bez obzira na društveno-ekonomski sistem u pojedinim državama. Patrijarhat ujedinjuje psihološke odnose i imovinske odnose. Doroti Dinerstin smatra da je patrijarhalno isključenje žena iz istorije pojava koja proističe iz načina formiranja muškog i ženskog rodnog identiteta. U Crnoj Gori kritičko propitivanje patrijarhata je suviše slabo i neubjedljivo od strane društvenih teoretičara i struktura društva. Patrijarhalno u Crnoj Gori u svakodnevnoj upotrebi ima više pozitivnu nego negativnu konotaciju. Posljednjih godina, pod uticajem novih ideja i političkih uticaja, mali broj političara ističe vrijednosti patrijarhata i sam termin se izbjegava.

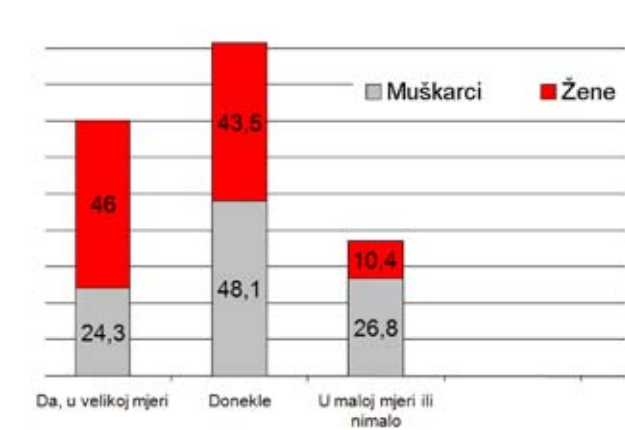
Međutim, u zemlji koja, po svemu, visoko i pozitivno vrednuje patrijarhat, izostaju ozbiljne rasprave o patrijarhatu, čak i u ovom trenutku društvene zbilje kada je neophodno prozvati takvu organizaciju društva ili se makar zapitati koliko i kako takva organizacija u uslovima tranzicije utiče, doprinosi ili otežava procese demokratizacije. Gdje su mjesta „odbrane“ patrijarhata, kakvo lice ima patrijarhat u Crnoj Gori, kako patrijarhat percipiraju muškarci i žene i kako se manifestuje u odnosu na žene – to su pitanja kojima smo se bavile tokom daljeg istraživanja.

Svjesne smo da ovim istraživanjem ne možemo u potpunosti odgovoriti na navedena pitanja i dileme, ali je ono pokušaj da doprinesemo dekonstrukciji patrijarhalne šeme kroz pitanja koja se odnose na globalnu ocjenu patrijarhata u CG, na vidljivost patrijarhata u svakodnevnom životu, i na stereotipe i predrasude kroz koje se on održava u odnosu na ženu.

DRUŠTVO U CRNOJ GORI JE PATRIJARHALNO.

? Smatrate li da je društvo u Crnoj Gori patrijarhalno?

Pitanje je **očigledno** podijelilo mušku i žensku populaciju Crne Gore i potvrdilo još jednu statistički značajnu razliku među polovima.

Grafik br. 23

Procenat od 24,3% muškaraca i 46% žena se izjašnjava da je crnogorsko društvo patrijarhalno u velikoj mjeri; da je društvo donekle patrijarhalno kaže 48,1% muškaraca i 43,5% žena, a da je patrijarhalno u maloj mjeri ili nimalo smatra 26,8% muškaraca i 10,4% žena.

STEREOTIPNE ULOGE I VASPITANJE REPRODUKUJU PATRIJARHAT. 9.9 % MUŠKARACA I 3.3% ŽENA NE PRIMJEĆUJE PATRIJARHALNOST U CRNOGORSKOM DRUŠTVU

? U kojim od navedenih situacija najčešće primjećujete patrijarhalnost crnogorskog društva?

[Odgovori su rangirani na osnovu odgovora žena i muškaraca]

Muškarci i žene u najvećem procentu patrijarhalnost crnogorskog društva prepoznaju kroz stereotipne uloge koje preuzimaju oba pola, s tim što više od pola populacije žena tom faktoru daje prvenstvo. Dalje, ispitanici misle da razlike u vaspitavanju dječaka i djevojčica doprinose patrijarhatu, kao i podržavanje tradicionalnih odnosa u porodici. Muškarci u nešto većem broju percipiraju patrijarhat kroz isticanje autoriteta i značaja oca u Crnoj Gori, dok žene više od muškaraca patrijarhat prepoznaju u podjeli kućnih poslova i nasilju nad ženama.

TRI PUTA JE VIŠE MUŠKARACA NEGO ŽENA KOJI NE PRIMJEĆUJU DA JE CRNOGORSKO DRUŠTVO PATRIJARHALNO

Patrijarhat je percipiran prvenstveno kroz vrednosno-vaspitne uticaje. I jedni i drugi su u najvećem procentu izabrali najopštije situacije kojima su objasnili vidljivost patrijarhata, dok su konkretne, svakodnevne situacije ostale manje prepoznate, kao npr. podjela poslova u kući (10,7% muškaraca podjelu posla u kući vidi kao odraz patrijarhata). U drugim sredinama (istraživanje u Hrvatskoj) se konkretne situacije navode u najvećem procenu kao situacije koje oslikavaju patrijarhalnost društva.

situacija	% u odnosu na pol	
	muškarci	žene
održavanje stereotipnih uloga muškaraca i žena	43,8	56,8
razlika u vaspitanju dječaka i djevojčica	25,1	27,6
podržavanje tradicionalnih odnosa i uloga u porodici	25,7	20,8
isticanje autoriteta i značaj oca	17,5	14,2
davanje prednosti muškarcu u društvenim situacijama	18,4	19,1
podjela kućnih poslova na štetu žene	10,7	19,7
nasilje nad ženama	10,5	15,8
nevidljivost ženskog doprinosa istoriji, nauci, kulturi	8,8	8,7
ne primjećujem patrijarhalnost u crnogorskom društvu	9,9	3,3

Tabela br. 8

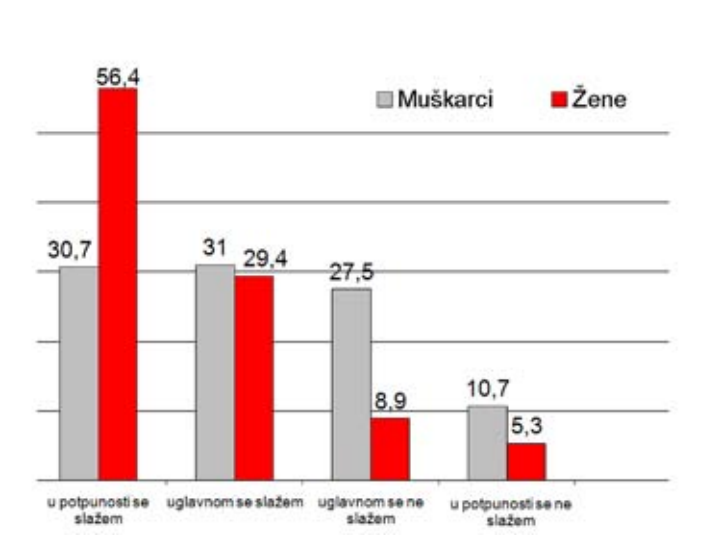

Muškarci i žene patrijarhalnost crnogorskog društva prepoznaju kroz stereotipne uloge koje preuzimaju oba pola

STEREOTIPNI STAVOVI KOJIMA SE ODRŽAVA PATRIJARHAT

Za sve navedene tvrdnje koje slijede postoji statistički značajna razlika na varijabli **pol**, osim tvrdnje da su žene nedovoljno agresivne da bi se bavile politikom, koja je značajna na varijabli **uzrast**.

● Žene moraju uložiti više napora od muškaraca kako bi uspjele

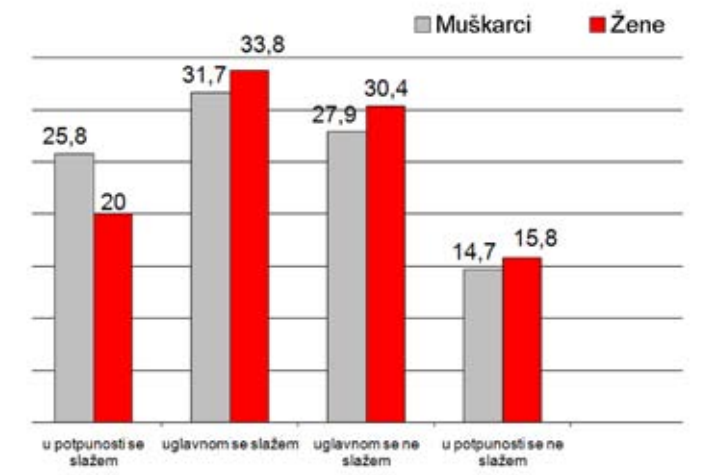
Grafik br. 24

Sa konstatacijom da žene moraju uložiti više napora nego muškarci kako bi uspjele slaže se 56,4% žena-ispitanica i samo 30,7% muškaraca; 38, 2 % muškaraca uglavnom ili u potpunosti se ne slaže sa ovakvom tvrdnjom, a samo 13,9% žena smatra da ona nije istinita.

Očito je da žene procjenjuju da im treba mnogo veći napor kako bi uspjele, a to tako vidi i skoro 2/3 muškaraca. Bez obzi-

ra na ovaj uvid, država ne preduzima afirmativne akcije kako bi se navedena neravnopravnost umanjila i ženama obezbijedili isti uslovi kao muškarcima za uspjeh.

● Žene su nedovoljno agresivne da bi se bavile politikom

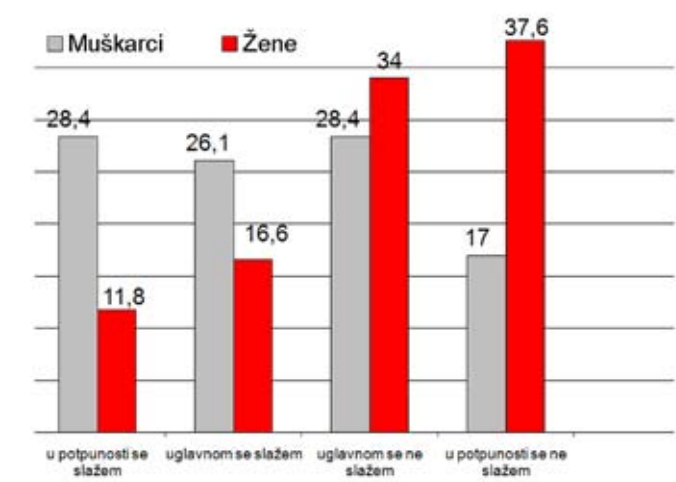

Grafik br. 25

Već smo naglasile da ova tvrdnja nije značajna po polu, ali jeste po uzrastu na nivou 0.05. Izgleda da i muškarci i žene percipiraju da je za politiku važno biti agresivan i, istovremeno, da žene to nisu. Tako misli više od pola populacije (slaže se ili se uglavnom slaže 57,5% M i 53,8% Ž) i podjednak je broj muškaraca i žena koji/e tako ne misle. Zanimljivo da je uzrast važan faktor razlikovanja u ovom stavu. Sa ovim stavom se slaže najveći broj sredovječnih ispitanika/ca od 35 do 49 godina, dakle ljudi u periodu promišljenog društvenog djelovanja.

Činjenica da populacija od 35. do 49. godine smatra da je za politiku potrebna agresivnost i da je žene nemaju u dovoljnoj mjeri, doprinosi da danas nema dovoljno žena u CG na mjestima gdje se donose političke odluke.

● **Žene ne mogu imati i porodicu i političku karijeru**

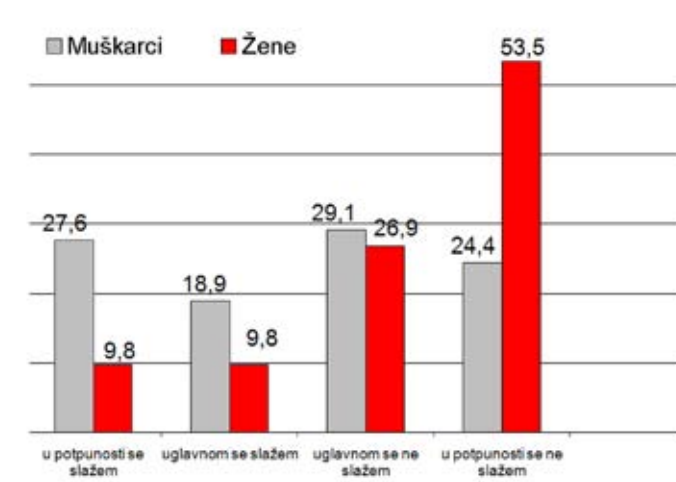
Grafik br. 26

Više od pola muške populacije u potpunosti ili uglavnom se slaže sa ovom tvrdnjom, a 28,4% žena. Žene se, međutim, u najvećem procentu (37,6%) u potpunosti ne slažu s ovom tvrdnjom. Ovdje bi mogli tražiti uzroke za isključivanje žena iz političkog života u Crnoj Gori! Muškarci vjeruju da žene ne mogu imati i porodicu i karijeru, dok žene u to ne vjeruju.

Za muškarce u politici je poželjno postojanje porodice koja služi kao podrška i ostaje u sferi njegove privatnosti. Za žene u politici je vidljivo da ističu uspješnost i zadovoljstvo u porodičnim ulogama (majčinstvo, suprug koji podržava, samostalno obavljanje kućnih poslova...) i često su pitane o tome.

Ukoliko pogledamo broj žena u Parlamentu, onda je jasno da, bez obzira na procjene žena da one i pored porodice mogu biti u politici, muškarci određuju i moći i prioritete.

● **Ženama je mjesto u kući, a politiku bi trebale prepustiti muškarcima**

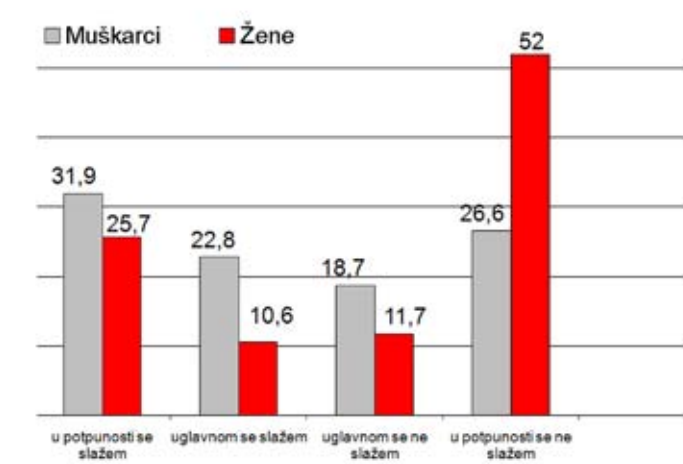
Grafik br. 27

Ova konstatacija ukazuje na radikalni patrijarhalni stav 46,5% muškaraca koji se slažu sa tvrdnjom, a sa tom tvrdnjom se slaže i skoro 20% žena. Bez obzira na značajnost razlika među polovima u odnosu na ovu tvrdnju, zabrinjavajuće je da još uvijek skoro 20% žena u službi ovog rigidnog patrijarhalnog stava.

Jasno je da muškarci (pretežan broj) u Crnoj Gori još uvijek misle da žene treba da budu robinje u kući tj. u službi muškarca koji se bavi politikom.

● **Žene bi trebale glasati isto kao i njihovi muževi**

Nije iznenađujuće da se sa stavom da bi žene trebale glasati isto kao njihovi muževi slaže preko polovine populacije muških ispitanika (54,7% muškaraca), ali i 36,3% žena. Samo 52 % žena i 26,6% muškaraca se u potpunosti ne slažu sa ovom tvrdnjom.

Grafik br. 28

VIŠE OD DVIJE TREĆINE MUŠKARACA I SKORO POLOVINA ŽENA PODRŽAVA POLITIČKU NESLOBODU ŽENA U CRNOJ GORI TAKO DA SE O GRAĐANSKOJ ORIJENTACIJI I DEMOKRATSKIM SLOBODAMA U CRNOJ GORI ZA SADA MOŽE SAM TEORETISATI

AMBIVALENCIJA KOJA ODRŽAVA NESLOBODU! UKORIENJENOST PATRIJARHATA, NEPOVJERENJE U ŽENSKE MOGUĆNOSTI PROCJENE DRUŠTVENIH DEŠAVANJA, A SA DRUGE STRANE LOJALNOST MUŽU KOJA SE NE SMIJE DOVESTI U PITANJE

SOCIJALIZAM

Tražile smo od naših ispitanika/ca da procijene kakav je položaj žena u Crnoj Gori, njihov materijalni status, zaposlenost, obrazovanje, podjela poslova u kući i učešće

22 „Muškarci i žene u Crnoj Gori“ - Podgorica, MONSTAT, 2006.

u političkom životu u odnosu na 1990. godinu, koja je zapamćena kao godina dobrog standarda, ali i predratna godina, godina sa kojom počinju nacionalne podjele, repatrijarhalizacija i klerikalizacija crnogorskog društva.

U svim analizama društvenih i političkih dešavanja, pa i pozicije žena, period tranzicije se upoređuje i analizira u odnosu na period socijalizma. Tranzicija koja dugo traje svakako je ostavila promjene na svim nivoima i segmentima društva, i u pozitivnom i u negativnom smjeru. Sadašnje analize ukazuju da na društvenom planu, mjereno socijalno-ekonomskim parametrima, generalno trpimo negativne posljedice. Proces koji je trebao dovesti do materijalnog razvoja i demokratskih odnosa, doveo je do raslojavanja društva, kriminogene privrede i partitokratije, tako da se Crna Gora i po materijalnim parametrima i po procjeni stanja ljudskih prava nalazi na veoma niskom nivou. Da li ovakva procjena prati navedene parametre ili je vođena i određena nekim drugim parametrima, više subjektivnim i u sferi ideološkog i političkog, tek treba istraživati? Da li je period tranzicije imao u svijesti ljudi pozitivan ili negativan uticaj kada je u pitanju pozicija žena - to je bilo prvo pitanje koje smo postavile, a zatim smo specifikovale kroz oblasti u kojima je bila moguća vidljiva promjena, i to kroz:

- materijalni status žena
- zaposlenost
- obrazovanje
- podjelu poslova u porodici
- učešće žena u političkom životu.

Samo kao primjer navodimo podatak da je 1991. godine bilo je 29,2% žena sa SSS, a 6,4% žena sa diplomom više ili visoke škole, dok je 2003. (poslednji popis u CG) bilo 43,8% žena sa SSS i 10,5% žena sa višom ili visokom školom.²²

PROCJENA POLOŽAJA ŽENA U CRNOJ GORI U ODNOSU NA 1990. GODINU

MUŠKARCI GLEDAJU POZITIVNIJE NA PROMJENE NEGO ŽENE

Žene u većem procentu ocjenjuju sadašnji status kao **puno gori i gori**, a i manji je procenat žena u odnosu na muškarce koje tvrde da je položaj **bolji**. Status žena se procjenjuje kao **ni bolji ni gori** u najvećem procentu i kod muškaraca i kod žena (41,4% M i 45,2% Ž).

Položaj žena danas	pol	
	žene	muškarci
puno lošije	11,1%	6,6%
lošije	11,1%	6,9%
ni lošije ni bolje	45,2%	41,4%
bolje	26,8%	28,7%
puno bolje	5,8 %	16,4%

Tabela br. 9

Da je danas položaj žena puno bolji, tvrdi 16,4% muškaraca, a samo 5,8% žena.

Može se pretpostaviti da se kod ove grupe odgovora misli da se ništa nije promijenilo u statusu žena. Značajna je razlika u ekstremnim procjenama, tako da samo 5,8% Ž misli da je pozicija **puno bolja** (16,4 % M). Istovremeno, 11,1% Ž smatra da je **puno gora**, a to isto misli i 6,6% M.

Kako smo željele propitati i konkretizovati promjenu, postavile smo pitanja za oblasti za koje već postoje istraživanja i procjene promjena, a to su: materijalni status, zaposlenost, obrazovanje, obaveze u kući, politika.

Postoji statistički jasna razlika između žena i muškaraca u Crnoj Gori u procjeni položaja žena u odnosu na devedesete.

Uprkos svim objektivnim analizama o teškoj socioekonomskoj situaciji žena, slaboj zaposlenost i malom broju žena u politici, subjektivna procjena muškaraca i žena generalno je da su se pozitivni pomaci desili, a naročito u podjeli porodičnih obaveza i, donekle, mjesta žena u politici. Muškarci smatraju da su se pozitivne promjene desile i u oblastima zapošljavanja i obrazovanja, dok žene smatraju da je situacija u ovim oblastima **ista ili gora**.

Uzrast ispitanih je takođe „mjesto razlike“, tako da oni sa više godina i iskustva procjenjuju u većem broju da je situacija za žene sada lošija u odnosu na period devedesetih.

Muškarci vide mnogo više pozitivnih pomaka u odnosu na poziciju žena, dok žene to percipiraju u manjoj mjeri u sferi podjele poslova u kući.

Kako to izgleda u pojedinim oblastima, vidi se u narednoj tabeli:

Oblasti	Gori nego 90-tih	Isti kao 90-tih	Bolji nego 90-tih
Materijalni status žena	27,5% M 40,4% Ž	29,6% M 25,9% Ž	42,9% M 33,7% Ž
Zaposlenost	27,6% M 38,5% Ž	26,7% M 27,3% Ž	45,6% M 34,4% Ž
Obrazovanje	24,5% M 39,1% Ž	35,4% M 31,3% Ž	40,1% M 29,6% Ž
Podjela poslova u po-rodici	12,4% M 15,0% Ž	37,4% M 34,6% Ž	50,3% M 50,4% Ž
Učešće u političkom životu	9,7% M 18,0% Ž	51,0% M 58,6% Ž	39,3% M 23,4% Ž

Tabela br. 10

Postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena po svim parametrima osim u **podjeli poslova u porodici**.

• Što se tiče ***materijalnog položaja žena***, 42,9% M tvrdi da je materijalni položaj žena bolji sada nego 90-tih, a 40,4% % žena kaže da je gori nego 90-tih, dok otprilike četvrtina populacije smatra da je materjalni status isti. I bez obzira na značajnu različitost u procjenama muškaraca i žena, ostaje utisak i zaključak da više od polovine populacije ne procjenjuje da je materijalna situacija gora nego devedesetih.

• U oblasti ***zaposlenosti žena*** distribucija odgovora je podjednaka u svim kategorijama i kod muškaraca i žena, s tim što većina muškaraca (45,6%) procjenjuje da je zaposlenost žena bolja, dok 37,3% žena procjenjuje da je gora, skoro identično kao kod materijalnog položaja, što i jeste logično i povezano.

U odgovoru na ova pitanja postoji različitost ***zavisno od uzrasta*** i to kako slijedi u sljedećoj tabeli:

Uzrast	Gori nego 90-tih	Isti kao 90-tih	Bolji nego 90-tih
20 do 24 g.	26%	25%	49%
25 do 34 g.	25,6%	27,4%	47%
35 do 49 g.	34,7%	28,6%	36,7%
50 do 65 g.	41%	25,5%	33,5%

Tabela br. 11

• Kod procjene stanja ***obrazovanja žena***, skoro je identična situacija. Žene procjenjuju da je gora situacija, dok je za muškarce situacija bolja nego 90-tih. I na ovom parametru, kao i kod prethodnih, ima 30-35% onih koji smatraju da je situacija ista. Muškarci u najvećem procentu (38,4%) tvrde da je obrazovanje žena bolje nego 90-tih, dok najveći procenat žena (37,2%) tvrdi da je gore nego 90-tih. S uzrastom, raste

broj odgovora da je situacija u obrazovanju žena gora nego 90-tih, tako da 19,4% ispitanika/ca između 20. i 24. godine tvrdi da je situacija gora, a to tvrdi i 38,1% onih između 50. i 65. godine.

Uzrast	Gori nego 90-tih	Isti kao 90-tih	Bolji nego 90-tih
20 do 24 g.	26%	38,9%	41,1%
25 do 34 g.	29,7%	32,1%	38,2%
35 do 49 g.	31,3%	37,4%	31,3%
50 do 65 g.	40,9%	26,0%	33,1%

Tabela br. 12

• Percipiraju se pozitivne promjene ***u raspodjeli poslova u porodici***. Čak pola populacije konstatuje ove promjene, a samo 14% i muškaraca i žena konstatuje da je sada situacija lošija. Nema statistički značajnih razlika! I muškarci (48,3%) i žene (47,5%) se u najvećem procentu slažu da je podjela poslova u porodici sada bolja nego 90-tih. Ovo znači da se promjene dešavaju na porodičnom nivou što se tiče žena tj. podjele roditeljstva i kućnih poslova.

• Razlika postoji i u procjeni ***učešća žena u političkom životu***. Muškarci i u ovoj oblasti procjenjuju boljitak (38%), dok žene (26,9%) smatraju da je veće učešće žena u politici. Ipak, oko 50% i muškaraca i žena konstatuje da je situacija ista – ni bolja ni gora.

Žene u većem procentu ocjenjuju sadašnji status kao gori u odnosu na 1990. godinu

ZAKONSKA REGULATIVA

NE POSTOJE POLNE RAZLIKE U NEZNANJU

Da bi ljudi ostvarivali svoja prava, prva pretpostavka je da znaju da postoje zakoni o određenoj oblasti i da su upoznati sa procedurama kojima mogu da obezbijede dostupnost pravdi. U našoj dugogodišnjoj praksi rada u različitim institucijama i rada sa klijentima i klijentkinjama koji/e su tražili/e neko svoje pravo pred zakonom, stalno smo se uvjeravale da su ljudi iz CG, naročito žene, nedovoljno upoznati/e sa zakonskom regulativom i procedurama. Uobičajeno je bilo da se u kriznim situacijama traži pomoć uticajnih i učenih ljudi iz porodice koji riješavaju pravne problem svih u porodici, pa kada je ta pomoć izostajala, ljudi su imali duboko osjećanje nesigurnosti i nezaštićenosti.

Zakoni, ni danas, za većinu populacije, što je dodatan problem, nemaju značenje zaštite, već više nečega što je u moći pojedinca. Takav stav je dijelimično uzročnik da žene ne znaju zakone koji ih štite, dok se na drugoj strani tim neznanjem posredno podržava korumpiranost u sudstvu. Državne institucije, skoro svih profila, ne nalaze za shodno da ljude upoznaju sa zakonima i pravilima u svakodnevnom životu i funkcionisanju. Istini za volju, i tokom školovanja i obavezno nakon pripravničkog staža, svi novozaposleni su polagali ispit na kom se provjeravalo znanje o pravnom poretku zemlje (Ustav i odgovarajući zakon) i načinima poštovanja ljudskih prava u specifičnim ustanovama (zdravstvo, školstvo, socijalni rad), što je trebalo da ih osposobi za pravnu zaštitu. U praksi se to svodilo na formalan ispit, teorijski, gdje se napisana pravila i zakoni nisu povezivali sa svakodnevnom praksom. Tu se uvijek, prećutno, podrazumijevala razlika. Možda se zbog toga i desilo da je pravna regulativa bila prilično humana i u skladu sa ljudskim pravima, a da se taj stepen zaštite nije realizovao

u praksi. Krahom socijalističkog sistema, nepovjerenje u institucije i pravnu regulativu se povećalo, tako da nadvladava uvjerenje da zakoni nisu ni potrebni nego samo „dobra veza“ ili da nisu ni potrebni jer se „ionako ne poštuju“. Ovakav odnos prema zakonskoj regulativi i pravilima naročito pogađa žene jer su one i inače u podređenoj poziciji. Veliki broj pravnica (Pravni fakultet je u jednom dobu smatran pogodnim za žene jer je bio tretiran kao „lak fakultet“) nije značajno uticao na promjenu odnosa prema zakonima i u sudovima. Još uvijek postoji jasna vertikalna diskriminacija, uprkos nekoliko žena koje su u posljednjim godinama na vodećim funkcijama (Državni tužilac; Ustavni sud). Nedostatak demokratske kulture tj. demokratskog obrazovanja je evidentan.

U novije vrijeme se sve više ističe značaj pravne regulative, značaj mnogih potpisanih konvencija i deklaracija. Mnogi propisi se usklađuju sa evropskim zakonodavstvom. Reformisan pravni sistem je uslov ostalih demokratskih reformi. Kada je u pitanju oblast ženskih ljudskih prava i zakoni koji tu oblast posebno definišu, kod nas u Crnoj Gori neki od zakona postoje, ali nije sigurno da ljudi u CG znaju za postojanje tih zakona, a posebno ne znaju koga smatrati odgovornim za rješavanja prava žena.

Iz navedenog, nameće se pitanje:

? Da li je u zakonima i Ustavu Crne Gore problem neravnopravnosti/diskriminacije žena tretiran kao zasebno pitanje?

Ispitanici u procentima od 16,9% muškarci i 15,8% žene tvrde da zakoni i Ustav Crne Gore regulišu pitanje diskriminacije u odnosu na pol.

Procenat od 2% M i 21% Ž tvrdi da pitanja neravnopravnosti nije tretirano u zakonima i Ustavu CG.

Najveći broj je onih koji odgovaraju na ovo pitanje sa „ne znam“ (54,2 % M i 57,7% Ž).

Ne postoji statistički značajna razlika po polu i uzrasnoj kategoriji.

Iz ovog slijedi da **polovina populacije, čak više od polovine, nije zainteresovano za „pravni status diskriminacije žena“ tj. ne zna da li je zakonima regulisana ova oblast.**

Posljednjih godina se govori o setu zakona koji su u interesu ravnopravnosti i prava žena i jasno je da se poklanja sve više javne pažnje zakonima koje treba usvojiti, ali i onima koji postoje, a nisu usklađeni sa evropskim propisima.

Zakoni	Zakon postoji	Nisam upoznata	Zakon ne postoji
Porodični zakon	41,5% M 39,8% Ž	52% M 53,5% Ž	6,4% M 6,7% Ž
Zakon protiv nasilja nad ženama	38,5% M 42,6% Ž	55,7% M 49,1% Ž	5,8% M 8,2% Ž
Antidiskriminacioni zakon	18,9% M 15%Ž	73,2% M 73,7% Ž	8% M 11,2% Ž
Zakon o rodnoj ravno-pravnosti	26,6% M 22,3% M	60,7% M 60% Ž	12,7% M 17,7% Ž

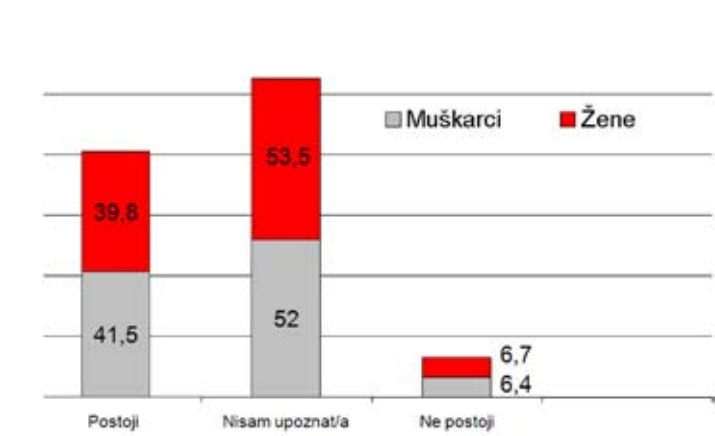
Tabela br. 13

Zanimalo nas je koliko su muškarci i žene upoznati sa postojanjem nekih po našem mišljenju temeljnih zakona koji regulišu poziciju žena i naročito zaštitu žena od nasilja svih vrsta. Pitali smo da li su upoznati sa postojanjem **Porodičnog zakona, Antidiskriminacionog zakona, Zakona o rodnoj ravnopravnosti i Zakona o nasilju nad ženama** (iako u Crnoj Gori ne postoji Antidiskriminacioni zakon, kao ni Zakon o nasilju nad ženama).

Porodični zakon

Porodični zakon postoji, a od septembra 2007. godine je na snazi novi porodični zakon.

Sa činjenicom da Porodični zakon postoji nije upoznato više od polovine populacije, i u tom pogledu ne postoji razlika između muškaraca i žena. Oko 40% i muškaraca i žena zna da postoji Zakon.

Grafik br. 29

Zakon protiv nasilja nad ženama

Zakon protiv nasilja nad ženama ne postoji u Crnoj Gori.

Uprkos nastojanja ženskog NVO sektora, naročito organizacija koje se bave nasiljem, ovaj zakon nije u nacrtu, čak nije ni u proceduri, mada je pod pritiskom ženskih organizacija u Krivičnom zakonu CG, članom 220, regulisano pitanje nasilja nad ženama bolje nego u ranijim zakonima.

Grafik br. 30

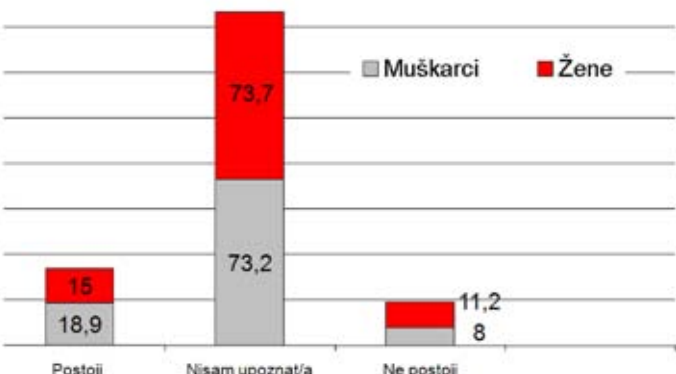
Interesantno je da oko 40% populacije (37,3% muškaraca i 41,% žena) smatra da Zakon postoji, dok samo 5,3 %, muškaraca i 8,2% žena zna da ovaj zakon u CG ne postoji. Procenat od 54% muškaraca i 47,3% žena odgovaraju da nisu upoznati da li Zakon postoji u CG.

Kroz visok broj ispitanika koji tvrdi da postoji Zakon protiv nasilja nad ženama, koji međutim još nije usvojen, možda se upravo reflektuje često prisustvo tema o nasilju nad ženama u Crnoj Gori koju ŽNVO stalno potenciraju.

Antidiskriminacioni zakon

Antidiskriminacioni zakon ne postoji u Crnoj Gori.

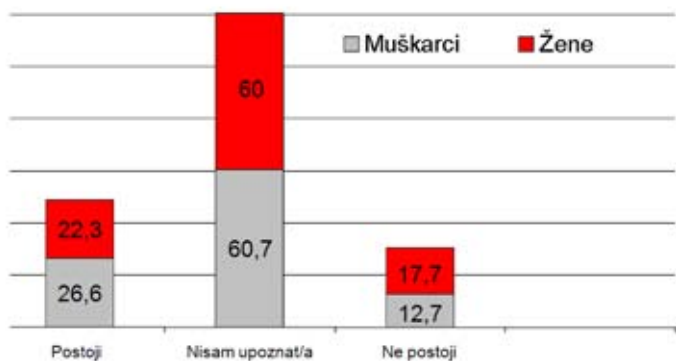
Rezultati istraživanja pokazuju da 18.9% M i 15% Ž tvrdi da Antidiskriminacioni zakon u Crnoj Gori postoji, a 70.1% M i 68.3% Ž odgovara da nisu upoznati.

Grafik br. 31

Zakon o rodnoj ravnopravnosti

Iako je Zakon donešen u trenutku kada je trajalo naše ispiti- vanje (određeni broj ispitanika/ca anketiran je prije, a određeni poslije donošenja Zakona), najveći broj ispitanika/ca svih uzrasta odgovaraju da nisu upoznati (60.7% M i 60.0% Ž).

Grafik br. 32

Može se sa velikim stepenom uvjerenja tvrditi da pola populacije i muškaraca i žena u Crnoj Gori nije informisano o postojanju zakona kojima se reguliše diskriminacija i prava žena, a prema odgovorima „nisam upoznat/a” može se govoriti o visokom stepenu nezainteresovanosti populacije za pravnu regulativu koja se tiče prava žena. Uočljiva je tendencija davanja „poželjnih odgovora”, tako da skoro 15% populacije tvrdi da postoje u Crnoj Gori zakoni koji u stvari ne postoje. Veoma je zanimljivo predubjeđenje, karakteristično za oba pola, da je postojanje problema u javnosti, kao npr. nasilja nad ženama, automatski pravno regulisano (oko 40% ispitanih smatra da postoji zakon u toj oblasti iako on de facto ne postoji).

ODGOVORNOST ZA POLOŽAJ ŽENA U CRNOJ GORI

Neravnopravna pozicija žena je smetnja razvoju demokratskih procesa u Crnoj Gori. Većina populacije smatra da treba promijeniti situaciju, ali se inicijative i odluke traže na različitim mjestima.

? Ko bi trebalo da se bavi položajem žena u Crnoj Gori?

Najveći broj i muškaraca i žena smatra da bi se položajem žena u Crnoj Gori trebali baviti zajedno muškarci i žene (38,7% M i 34.1% Ž). Nema statistički značajne razlike između procjene žena i muškaraca. Postoje male različitosti između muškaraca i žena koje ukazuju na „smjer djelovanja” kada rangiramo sljedeće odgovore, tako da:

Muškarci smatraju da pitanjem položaja žena treba da se (ovim redom) bave: državne institucije, žene, Vladina

kancelarija, ŽNVO, Skupštinski odbor za ravnopravnost polova, muškarci, kulturne i obrazovne institucije i, na kraju, političke partije.

Žene smatraju da položajem žena treba da se (ovim redom) bave: državne institucije, Vladina kancelarija, žene, ŽNVO, kulturne i obrazovne institucije, Skupštinski odbor za ravnopravnost polova, političke partije i, na kraju, muškarci.

Izuzetno je značajan podatak da ni muškarci ni žene ne tvrde da položajem žena treba da se bave političke partije kroz političke programe. Očito je da populacija ne prepoznaje „osnovni zadatak” političkih partija, a to je, između ostalog, da predlažu načine regulisanja odnosa u zajednici, pa i odnose muškaraca i žena. Zanimljivo je, takođe, da muškarci na izvjestan način „peru ruke”, pa u većem procentu ostavljaju ženama da riješe problem, dok ga žene u većem broju prihvataju kao svoj sopstveni.

Vidljivo je da žene bolje nego muškarci prepoznaju Vladinu kancelariju za ravnopravnost polova kao mjesto za rješavanje problema žena. Muškarci u tom pogledu prednost daju Skupštinskom odboru za rodnu ravnopravnost. Ovaj podatak iz istraživanja ukazuje zašto ženske organizacije nisu mogle da uspiju u zahtjevu za smjenom predsjednice Odbora za rodnu ravnopravnost - jer su uz nju bili muškarci u Paralementu, ali i ne samo oni, nego i muškarci u Ukupnoj populaciji.

Kako skoro ukupno stanovništvo, čast izuzecima, smatra da položajem žena **ne treba da se bave političke partije**, a u malom broju i kulturne i obrazovne institucije – ostaje dakle da se **problemom bave državne institucije**.

Porazna je ipak činjenica da većina ljudi u CG smatra da je ovo problem koji trebaju da rješavaju muškarci i žene, što aludira na njihovo intimno zajedništvo, pa dominira ubjeđenje da je ravnopravnost lični problem muškaraca i žena, kao i

da ga trebaju rješavati u međusobnom odnosu van javnosti i institucija, naročito obrazovnih.

Postoje razlike u procjenama (u zavisnosti od uzrasta) o tome ko treba da se bavi položajem žena u Crnoj Gori, i to kako se vidi u tabeli.

Najmlađa kategorija ispitanih ne prepoznaje značaj državnih institucija kao mehanizama za poboljšanje položaja žena. Sa uzrastom raste interesovanje za aktuelna društvena dešavanja. Vidljivo je da je Vladina kancelarija za ravnopravnost polova prepoznata kao neko ko se bavi pravima žena, a takođe i ženske nevladine organizacije.

S uzrastom, raste povjerenje u političke partije, a pada povjerenje u kulturne i obrazovne institucije, kao i u Skupštinski odbor za ravnopravnost polova, dok se značajno povećava očekivanje od državnih institucija.

Položajem žena u Crnoj Gori trebalo bi da se bave:	Procenti u odnosu na godine			
	20-24.	25-34.	35-49.	50-65.
Žene	31,3	24	29,6	29,2
Muškarci	11,5	4,1	5,9	8,9
Žene i muškarci	35,4	38	34,3	38
Ženske nevladine organizacije	22,9	25,1	27,2	20,3
Političke partije	5,2	4,7	6,7	7,3
Državne institucije	18,8	32,7	35	35,4
Kulturne i obrazovne institucije	12,5	10,5	11,8	9,9

Tabela br. 14

RAZVOJ I NAPREDOVANJE ŽENA

CEDAW, Član 3

 Države potpisnice bi trebale preduzeti u svim oblastima, naročito u političkim, socijalnim, ekonomskim i kulturnim oblastima, sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, kako bi osigurale puni razvoj i napredak žena, garantujući im uživanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda zasnovanih na jednakosti sa muškarcima.

Crnogorski zakoni do 2007. godine, ni po čemu posebno nijesu obezbjeđivali ali gledano *de jure* ni uskraćivali razvoj i emancipaciju žena. Stanje je donekle izmijenjeno, makar formalno, od jula 2007. kada je usvojen Zakon o rodnoj ravnopravnosti i takođe usvojen Ustav Crne Gore (oktobar 2007).

U članu 1 Zakona o rodnoj ravnopravnosti se kaže: „*Zakon uređuje način obezbjeđivanja i ostvarivanja prava po osnovu rodne ravnopravnosti, u skladu sa međunarodnim aktima i opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i mjere za eliminisanje diskriminacije po osnovu pola i stvaranje jednakih mogućnosti za učešće žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života.*“

Ustav Crne Gore sadrži već pomenutu odredbu „*da se neće smatrati diskriminacijom uvođenje propisa i posebnih mjera koje su usmjerene na stvaranje rodne ravnopravnosti i zaštitu lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju.*“ U članu 18 Ustava daje se garancija (da) „*Država jemči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti*”.

Crna Gora nema Zakon protiv porodičnog nasilja, nema

protokole o postupanju u slučaju porodičnog nasilja, a takođe nema sigurna mjesta za smještaj onih koji trpe nasilje. Izuzetak je NVO Sigurna ženska kuća, koja radi sa veoma malim i nedovoljnim kapacitetima.

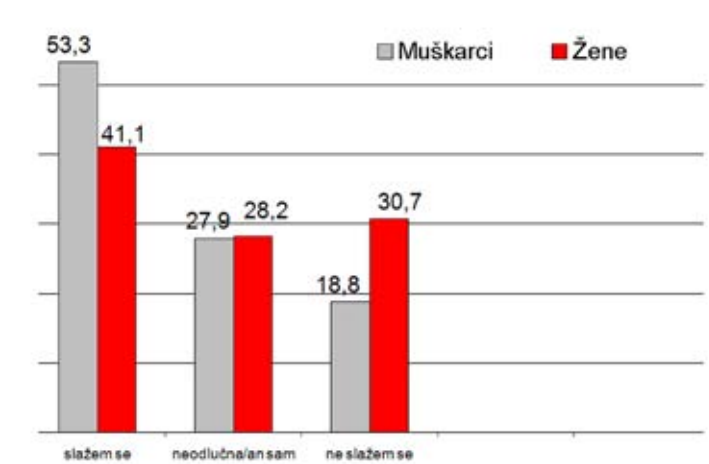
Ako rezimiramo navedeno: pravna regulativa postoji; obrazovni sistem ne podstiče ali vidljivo i ne ometa napredak žena; nema stimulativnih normi ali nema ni jasnih zabrana za javni angažman žena. Postavlja se pitanje šta to onda ometa napredovanje žena?

Sljedeći set pitanja u tom smislu smo usmjerile na percepciju doprinosa društvu i muškaraca i žena, na uslove koje društvo obezbjeđuje i na projektovane uslove za napredovanje žena i postizanje njihove ravnopravnosti.

ŽENE NE VJERUJU U SVOJU VAŽNOST. MUŠKARCI VJERUJU U VAŽNOST ŽENA ZA RAZVOJ DRUŠTVA. MUŠKARCI VJERUJU DA DRUŠTVO DAJE ISTE ŠANSE MUŠKARCIMA I ŽENAMA

Konstatacija: Muškarci i žene su podjednako važni u Crnoj Gori na temelju njihovog doprinosa društvu

Navedena tvrdnja, kao što se vidi u potpunosti oslikava različitost muških i ženskih stavova, sa statistički značajnom razlikom. Više od polovine muške populacije (53,3%) smatra da su muškarci i žene podjednako važni na osnovu njihovog doprinosa društvu, dok to smatra manji broj žena (41%). Veći broj žena se ne slaže da je doprinos muškaraca i žena isti (18,8% M i 30,7% Ž).

Grafik br. 33

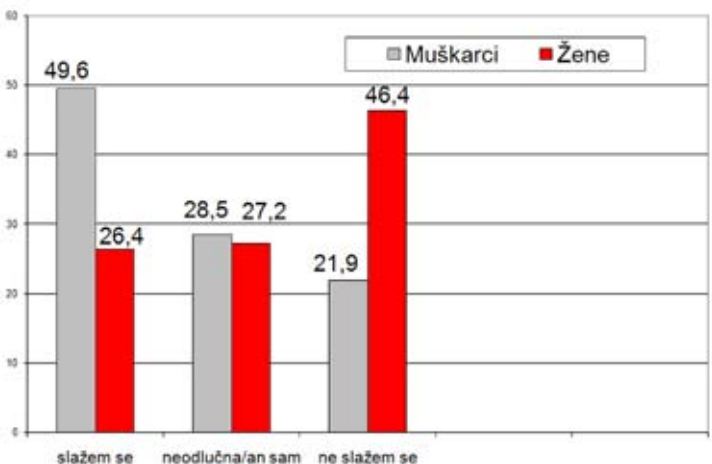
Kako smo propustile da postavimo pitanje o „smjeru doprinosa“ tj. ko po njihovom mišljenju doprinosi više, ostaje nam da spekuliramo o „neravnopravnom doprinosu“ koji uglavnom podržavaju žene, iako je očito da muškarci u većoj mjeri smatraju da je podjednako važan doprinos i muškaraca i žena. Pitanje je da li žene procjenjuju svoj doprinos više ili manje važnim? Ukoliko ga smatraju više važnim, postavlja se pitanje zašto to nije vidljivo u njihovim zahtjevima i poziciji u društvu? Na osnovu važećih teorija, vjerovatnija je varijanta da žene smatraju manje važnim svoj doprinos tj. imaju veći doživljaj neuvažavanja nego što to procjenjuju muškarci. Ovo se uklapa u pretpostavku interiorizovanog osjećanja potčinjenosti u odnosu na muškarce i potvrđuje tezu o osjećanju inferiornosti.

Možemo pretpostaviti da se ova situacija naslanja na nedovoljnu osviještenost žena o seksizmu i diskriminaciji, ali i vlastitoj odgovornosti za javni diskurs. Muškarci su očito otvoreniji da vide doprinos žena, makar to bilo u njihovoj funkciji.

Postoji, dakle, vjerovatnoća da značajan broj žena (30,7%) smatra da su žene važnije za razvoj društva. Kako u društvenoj realnosti to nije tako, postavlja se pitanje: kako one svakodnevno prihvataju taj stepen opresije? Kojim kanalima one „potvrđuju“ svoju važnost i kakve koristi od toga ima društvo u cjelini? Kako se desilo da upravo ta trećina žena nije vidljiva u političkoj, kulturnoj, ekonomskoj realnosti? Zašto su izuzetno veliki otpori da se uvede **Zakon o kvotama**? Jedino objašnjenje koje bi moglo naći utemeljenje u teoriji i praksi jeste da neke od žena koje smatraju da je doprinos žena na razvoj društva u Crnoj Gori važniji od doprinosa muškaraca „važnost žena za društvo“ vide isključivo u dijelu svoje reproduktivne sposobnosti (rađanje) i sva ostala dostignuća žena su nižeg ranga u odnosu na ostvarenje te biofiziološke mogućnosti. Ovakvim stavovima, u stvari, one učvršćuju patrijarhalne obrasce „nezamjenjivosti žena“ u porodičnoj oblasti, a dominacije muškaraca u javnoj sferi.

Konstatcija: Crna Gora je društvo koje daje jednake šanse za napredovanje ženama i muškarcima

Ova tvrdnja unosi novu različitost u percepciji muškaraca i žena. Sa tvrdnjom se slaže skoro 50% muškaraca i samo 26% žena. *Najveći broj žena, njih 46,2% se ne slaže da crnogorsko društvo daje iste šanse za napredovanje muškarcima i ženama.* Ovo je sasvim logično ako se pogledaju statistike. Muškarci su „slijepi“ za ovaj vid diskriminacije i mnogo su sigurniji da društvo daje iste šanse za napredovanje muškarcima i ženama. Ovakvo njihovo ubjeđenje je djelimično odgovorno i za usporavanje promjena u društvu jer se, između ostalog, zbog tvrdnje da crnogorsko društvo pruža jednake šanse za napredovanje muškarcima i ženama ne mogu do kraja razotkriti činioци diskriminacije.

Grafik br. 34

**MUŠKARCI I ŽENE NE GLEDAJU ISTO NA RAZVOJ .
PREFERIRANI SISTEM NIJE ISTI.
MUŠKARCI BIRAJU PATRIJARHAT**

Naše dalje interesovanje je bilo usmjereno na pitanja koja se tiču regulisanja odnosa među polovima (kroz zakonsku regulativu, kroz udio u političkoj moći, napredovanje na poslu, stepen udjela u izdržavanju porodice, nivo plata za iste poslove, izbor zanimanja i sl.).

Ispitanici/e su davali odgovore kojima su definisali stepene slaganja sa iznijetim tvrdnjama (vidi str. 60).

Iz tabele je očito da se muškarci i žene u značajnoj mjeri razlikuju u odnosu na preferirane odnose. Ozbiljna je i duboka razlika u stavovima, bez obzira na tendenciju koja je vidljiva kod obije podgrupe da preferiraju demokratskije odnose. Muškarci su mnogo dublje uronjeni u patrijarhalne odnose i nije ubjedljiva većina onih koji bi to mijenjali. Samo su dvije tvrdnje sa kojima se većina muškaraca (preko 50%) u potpunosti slaže, a to su da:

1. žene i muškarci trebaju imati podjednake mogućnosti odabira škole
2. muškarci i žene treba da budu isto plaćeni/e za isti posao.

Ovo su odrednice koje preko pedeset godina postoje u zakonodavstvu Crne Gore ali još uvijek nisu ispunjene. Neravnopravnost postoji upravo u ovim oblastima, i ona je mjerljiva i izražena. Ako postoji ovoliki stepen saglasnosti, onda je očito da postoje **dublji razlozi** koji nisu pokriveni ovim stavovima koji ometaju njihovu realizaciju.

Pravo na obrazovanje i ista plata za isti rad – dvije važne ideološke krilaticе socijalizma - još prisutne u svijesti muškaraca, kao da su ostvareni, što čini percepciju poprilično iskrivljenom.

U drugim tvrdnjama koje oslikavaju ravnopravnost nema podržavajuće muške polovine uzorka: **čak se 46.8% muškaraca u velikoj mjeri ili uglavnom slaže sa tvrdnjom da je mjesto žene u porodici a muškarca u javnom i političkom životu!**

Žene iskazuju veću potrebu da se mijenjaju odnosi i skoro dvije trećine žena smatra da muškarci i žene treba da dijele i moć i društvene obaveze.

Jedina tvrdnja za koju pol nije značajan i po kojoj se muškarci i žene ne razlikuju je tvrdnja da **muškarci treba više nego žene da rade i izdržavaju svoju porodicu**. Distribucija odgovora je skoro identična za muškarce i žene. Stiče se utisak da muškarci nisu ubjedljivi u ovom stavu, ali i da ga žene u potpunosti ne napuštaju, ne u onoj mjeri kako to rade po drugim stavovima npr. kada je u pitanju moć, briga o kućnim obavezama. **Patrijarhalni stereotip** da je muškarac obavezan da radi i izdržava porodicu je pokazatelj dubine problema u Crnoj Gori, jer otprilike samo 1/3 muškaraca i neznatno više žena

Tvrdnja	u velikoj mjeri se slažem	uglavnom se slažem	uglavnom se ne slažem	ne slažem se	nemam stav
Žene i muškarci bi trebalo da imaju jednaka zakonska prava i obaveze STATISTIČKI ZNAČAJNO	48,1 M 77,0 Ž	36,5 M 18,3 Ž	7,4 M 1,9 Ž	3,1 M 0,6 Ž	4,8 M 2,2 Ž
Žene i muškarci bi trebalo da imaju istu političku moć STATISTIČKI ZNAČAJNO	28,4 60,2	35,2 27,1	19,2 6,5	10,9 2,0	6,3 4,2
Žene i muškarci treba da imaju jednake šanse za napredovanje na poslu STATISTIČKI ZNAČAJNO	47,8 78,3	36,3 17,2	6,3 2,0	4,6 0	4,9 2,2
Muškarci treba više nego žene da rade i izdržavaju svoju porodicu NIJE ZNAČAJNO	32,3 27,7	27,7 29,1	19,4 19,5	14,9 19,2	5,7 4,5
Žene i muškarci treba da budu isto plaćeni za isti posao STATISTIČKI ZNAČAJNO	51,9 76,3	30,0 18,0	8,9 2,5	4,0 0,6	5,2 2,5
Žene i muškarci trebaju imati podjednake mogućnosti odabira škole STATISTIČKI ZNAČAJNO	54,9 77,0	32,9 17,1	3,8 2,5	2,9 1,1	5,5 2,2
Majke treba više vremena da provode sa malom djecom od očeva STATISTIČKI ZNAČAJNO	42,1 25,7	29,4 32,4	12,4 20,7	10,4 18,2	5,8 3,1
Žene i muškarci treba da provode isto vremena baveći se kućnim poslovima STATISTIČKI ZNAČAJNO	25,0 44,5	21,8 33,8	22,4 13,2	23,3 4,8	7,5 3,7
Muškarci i žene treba da ispunjavaju različite uloge u društvu, tj. mjesto žene je u porodici, a muškarca u javnom i političkom životu STATISTIČKI ZNAČAJNO	25,0 10,2	21,8 12,7	22,4 22,1	23,3 50,4	7,5 4,5
Muškarci i žene imaju podjednako važnu ulogu u porodici i društvu STATISTIČKI ZNAČAJNO	43,4 58,1	31,1 17,4	10,3 12,4	8,6 8,7	6,6 3,4

nije saglasno sa ovom tvrdnjom. Muškarci još uvijek zadržavaju monopol u javnoj odgovornosti – izdržavati porodicu u stvari znači raditi u javnosti, dok je njega i briga o porodici ostavljena ženi. Značajno je da se više od 50% žena odriče pozicije „hraniteljice porodice”.

Posmatrajući sve gore iskazano, očito je da postoji mnogo nedosljednosti, ambivalencije i zadržanih stereotipa patrijarhata kod oba pola, što sve čini održivim postojeće stanje bez obzira na mogućnosti koje se pružaju da se situacija promijeni (deklaracije, zakoni, preporuke, otvaranje društva i sl.).

POSEBNE PRIVREMENE MJERE

CEDAW, Član 4

1. Usvajanje posebnih privremenih mjera od strane država članica, čiji je cilj da se ubrza ostvarenje ravnopravnosti muškaraca i žena de facto, ne smatra se diskriminacijom kako je definisana u ovoj konvenciji, ali ne smije ni na koji način imati za posljedicu nejednaka ili različita mjerila; a ove mjere će prestati da važe kada se ostvari cilj da se svima pruže jednake mogućnosti i tretman.

2. Usvajanje posebnih mjera od strane država članica, uključujući i mjere sadržane u ovoj konvenciji čiji je cilj zaštita materinstva, ne smatra se diskriminacijom.

U Ustavu Crne Gore postoji mogućnost za uvođenje privremenih i posebnih mjera radi eliminisanja diskriminacije po polu u političkom djelovanju.

I pored nastojanja civilnog sektora, ni zakonskim aktom, niti drugim propisima, nije garantovana zastupljenost žena u predstavničkim tijelima i na mjestima na kojima se donose

odluke. Dosadašnji izborni zakoni su bili neutralni po pitanju pola, a novi izborni zakon još nije usvojen.

Učešće žena u Crnoj Gori na mjestima u predstavničkim tijelima i na mjestima na kojima se donose odluke je po zvaničnim podacima među najnižim u Evropi.

Procenat žena u Parlamentu ne dostiže čak ni zastupljenost žena koja je postojala u jednopartijskom sistemu. Broj žena varira zavisno od političke situacije. U parlamentu se nalazi 10% žena. Nakon ostvarenja nezavisnosti u Crnoj Gori, na prvim izborima je bilo izabrano 9,88% poslanica. U 2007. godini se situacija malo poboljšala zato što su neke partije članove koji su otišli na druge funkcije zamijenili ženama tako da sada postoji nešto povoljniji procenat od 11, 11% žena u Parlamentu.

Zakon o kvotama, na čijem donošenju još od 2001. godine rade ženske nevladine organizacije, kao što smo ranije pomenule, još nije usvojen.

PREDLOZI PRIVREMENIH POSEBNIH MJERA ZA POSTIZANJE RAVNOPRAVNOSTI IZMEĐU MUŠKARACA I ŽENA

[Ispitanici/e su birali/e više odgovora od ponuđenih privremenih mjera: stimulisanje očeva da se bave djecom; kvote u politici i svim državnim tijelima; prednost ženama ili muškarcima u poslovima koji su rodno definisani; prednost upisa u školama u kojima su deficitaran pol; rad u kući treba biti vrednovan i plaćen i drugo]

Posebne mjere za postizanje ravnopravnosti između muškaraca i žena	% u odnosu na pol	
	muškarci	žene
Posebna stimulacija očeva da se bave djecom	22	30,3
Kvota u politici i svim državnim tijelima	22,3	23,8
Prednost upisivanja u školama u kojima je deficitaran pol	20,6	9,8
Prednost ženama ili muškarcima u poslovima gdje postoji tradicionalna podjela na „muška“ i „ženska“ zanimanja	28,8	17,2
Osnivanje posebnih institucija	27,7	31,7
Specifična zdravstvena zaštita	20,3	17,8
Bolji društveni tretman nasilja nad ženama	22,6	19,9
Rad u kući treba biti vrednovan i plaćen	19,2	33,3

Tabela br. 15

Najveći procenat **žena** smatra da bi kao najznačajniju posebnu mjeru za postizanje ravnopravnosti trebalo uvesti **plaćanje i vrednovanje ženskog rada u kući** (33,3% žena i samo 19,2% muškaraca).

Očinstvo je tema koja sve više zaokuplja muškarce

Muškarci u najvećem procentu (28,8%) biraju mjeru - **prednost ženama ili muškarcima u poslovima gdje postoji tradicionalna podjela na „muška“ i „ženska“ zanimanja.**

I muškarci (27,7%) i žene (31,7%) u visokom procentu predlažu **da se osnuju posebne institucije koje bi se bavile problematikom postizanja rodne ravnopravnosti u CG.**

Očinstvo je tema koja sve više zaokuplja muškarce, tako da muškarci u dobi od 25-35 godina života (32,4%) bira kao važnu mjeru da se **„posebno stimulišu očevi da se bave djecom“**, jer je ta kategorija najzainteresovanija za ovu vrstu mjera zbog životnog perioda kada se najčešće rađaju i odgajaju djeca. Izgleda da se očevi u Crnoj Gori osvješćuju o svom roditeljstvu!

Ljudi najstarije dobi u najvećem procentu (31%) biraju **da bi rad u kući trebao biti vrednovan i plaćen** pa je tako jasno da su ljudi shvatili neravnopravnost tek kada nisu u situaciji da aktivno djeluju i nešto promijene.

Najmlađi/e i oni u kategoriji od 35-49 godina se u najvećem procentu zalažu **za osnivanje posebnih institucija.**

ULOGE POLOVA I STEREOTIPI

CEDAW , Član 5

Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere:

- Da modifikuju društvene i kulturne uzroke ponašanja žena i muškaraca, nastojeći eliminisati predrasude i običajne i sve ostale prakse koje su zasnovane na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog pola ili na stereotipnim ulogama žena i muškaraca;
- Da osiguraju da porodično obrazovanje uključuje jasno razumijevanje materinstva kao društvene funkcije i priznavanje zajedničke odgovornosti žena i muškaraca u podizanju i razvoju njihove djece, uzimajući u obzir da se prvobitno razmatra interes djece u svim slučajevima.

Ono što najčešće remeti uspostavljanje rodno osviješćene politike, po mišljenju prof. dr Biljane Kašić²³ je :

- Diskriminacijski društveni stavovi i stereotipi o spolovima/rodovima
- Konzervativni trendovi/stavovi u društvu o jednakosti između muškaraca i žena
- Patrijarhalna kultura koja promovise „fiksne uloge“ pripisane ženama i muškarcima
- Sistem običajnih prava
- Otpori u prihvatanju i prepoznavanju emancipacijskih vrijednosti važnih za žene.

Koliko su stereotipi prisutni u crnogorskom društvu, na koji način se manifestuju i šta je to što ih održava bila je tema i ranijih istraživanja ANIME, pa ćemo ovdje ukratko iznijeti neke zaključke.

²³ Kašić, Biljana: *Prema politici jednakosti: izazovi i mogućnosti* (brošura), 2005.

Zaključci iz istraživanja NVO ANIMA vezano za stereotipe u porodici:

- U okviru porodice uobičajeno je da se o djeci brinu roditelji očeva i majki (baba i djed) i utiču na vaspitanje.
- Žene su odgovorne za dobar odnos sa širom porodicom i obavezne su da pružaju njegu članovima porodice.
- Muškarci su u obavezi da ostvaruju društvene veze.
- Poslednjih godina, pod uticajem religije, ponovo se preispituju ostvarena prava žena u socijalizmu (pravo na rad i abortus) i veliča značaj poslušnosti žena.
- Onaj koji treba da donosi odluke je muškarac, ali se smatra da je „stub porodice“ žena i ona je odgovorna za vrijednost i javnost porodice u društvenoj zajednici.
- Rodne uloge su se na nivou ponašajnog izmijenile pod uticajem savremenih tokova - sve više su muškarci i žene prisutni u netipičnim muškim/ženskim poslovima. Rad u kuhinji je još uvijek ženski posao.
- Zakonom nije definisana kategorije zabrane rada, ni za žene ni za muškarce, osim u slučaju zaštite materinstva.
- Postoje stereotipije u izboru zanimanja.
- Djevojčice u Crnoj Gori u kući imaju više obaveza (pomažu u održavanju domaćinstva), dok su dječaci toga oslobođeni.
- Ne postoji program obrazovanja o porodičnom i partnerskom životu u zvaničnom obrazovnom sistemu.

SOCIJALIZACIJA U PORODICI U CRNOJ GORI PROIZVODI STEREOTIPE I ZA MUŠKARCE I ZA ŽENE. STEREOTIPNE RODITELJSKE ULOGE ONEMOGUĆAVAJU PUNU I AKTIVNU ULOGU MUŠKARACA KAO OČEVA. SPECIFIČAN KULT MAJKE U CRNOGORSKOM DRUŠTVU PODRŽAVA MIZOGINIJU NA SVIM NIVOIMA

MAJČINSTVO: MIT ILI PRAVO ŽENA NA IZBOR?

Nema ozbiljne diskusije u Crnoj Gori koja se odnosi na porodicu a da se ne istakne poseban status majke i njena nezamjenjiva uloga u vaspitanju djece i održavanju porodice („Tri stuba u porodici drži žena“). Ovaj stepen odgovornosti izgleda da žene u Crnoj Gori prihvataju rado i da je ovaj vid afirmacije preferencijalan.

Zakoni u Crnoj Gori podržavaju ove stavove na način što je roditeljstvo žena zaštićeno i stimulirano dosadašnjim zakonom. Međutim, nedavno usvojeni **Zakon o radu** donekle odstupa od ove zaštite. U oblasti „sticanja prava na penziju“ žene imaju blaže uslove nego muškarci (5 godina kraće), što je veoma korisno u državi koja ne razvija socijalne servise ni institucije brige o djeci (samo 30% djece je obuhvaćeno predškolskim ustanovama) tako da „baka servis“ funkcioniše i podržava natalitet. Istovremeno, programi države za „treće doba“ za žene i ne postoje.

I novija istraživanja koja su rađena upućuju na to da većina žena u Crnoj Gori kao **najvredniju socijalnu poziciju žene procjenjuje poziciju majke**²⁴. U ovom istraživanju su dobiveni sljedeći odgovori:

? Koja je najvažnija uloga žene u Crnoj Gori?

Odgovor: 45 % majka, 13% supruga, 11% profesionalka ... Većina smatra da o djeci treba brigu da vodi majka²⁵.

? Ko vodi i ko treba da vodi brigu o djeci?

Odgovor: 93% trenutno vodi majka, a 58% da i treba da vodi majka.

U istraživanju NVO ANIME²⁶ gdje su ispitanice bile srednjoškolke iz 5 gradova Crne Gore, 77% njih smatralo je da žene bolje vode brigu o djeci, a 61% da nakon razvoda djeca treba da budu sa majkom. Ovakve stavove većine podržavaju i potvrđuju u svojim javnim nastupima žene na odgovornim, javnim pozicijama u Crnoj Gori.

Na primjer, citiramo Lidiju Rakočević, pedijatricu: „Žena je u Crnoj Gori stub porodice i vjekovima je bilo tako. Njena uspješnost se ogleda u mjeri odnosa prema suprugu, porodici, djeci, domaćinstvu... Danas žene pokušavaju da izađu iz anonimnosti, ali to nije jednostavno i po meni njen položaj na ovom prostoru je isti s malim razlikama i modalitetima. Patrijarhalnost našeg društva teško prevazilazi okvire i još ne dozvoljava ženi otvorene puteve i slobodu. Žene imaju zadatak da budu uzorne supruge, majke i da svoju profesiju obavljaju odgovorno i savjesno. Nije lako. Divim se ženama Crne Gore“.

Citiramo i riječi Vesne Medenica, državne tužiteljke: „Djeca su moja budućnost. Želim da im ostavim časno ime i prezime, kao što su to moji roditelji meni i danas sa ponosom govorim čija sam ćerka ... Smatram da položaj žena u CG ni u čemu nije lošiji od položaja muškaraca. One koje su imale volju, a ona je stvar jakih žena, došle su do svog cilja i na tom putu nijesu bile ometane od nikoga ... one koje su imale samo želju, nisu daleko odmakle, želja je stvar slabih“.

Navedeni primjeri su samo potvrda toga da, bez obzira na profesionalni i društveni status, žene prvenstvo daju svojoj roditeljskoj ulozi, što na specifičan način podržava i reprodukuje stereotipe o najvažnijoj ulozi i nezamjenjivosti žene u vaspitanju djece.

Posljednjih godina situacija se mijenja. Pod uticajem spoljnog

svijeta pomjera se fertilni period za žene u Crnoj Gori tako da se smanjuje broj porođaja do 20 godina, a povećava nakon 35 godina. Najveći broj poroda je u starosnom periodu od 25. do 29. godine. Ovo su godine koje mogu da garantuju značajan stepen zrelosti u izboru materinstva i veći stepen garancije da su rođena djeca željena te da se preuzima odgovornost za njihovo vaspitanje.

Polazeći od jasno potvrđenog ubjeđenja u ranijim istraživanjima, ali i u svakodnevnom iskustvu, da je ženama u Crnoj Gori majčinstvo nametnuto kao najvažnija uloga, u ovom istraživanju zanimalo nas je da razumijemo koja ubjeđenja navode ljude da glorifikuju majčinstvo. Ko podstiče tu glorifikaciju više - muškarci ili žene, i u čijem je to interesu?

? Na šta utiče to što se majčinstvo ističe kao najvažnija funkcija koju žena treba da ispuni?

Odgovori muškaraca i žena se razlikuju, ali jedni i drugi ističu da je to važan uslov koji čini da se žene poštuju kao ljudska bića. Dakle,

ŽENE SU ŽENE AKO SU MAJKE

MUŠKARCI MISLE da majčinstvo žena:

- 44,5% - Utiče povoljno na razvoj društva
- 39,6% - Dovodi do većeg poštovanja žena kao ljudskih bića
- 21,4% - Razvija humane odnose među polovima.

MAJČINSTVO DRŽI ŽENE U PODREĐENOJ POZICIJI

ŽENE MISLE da majčinstvo žena:

- 31,7% - Dovodi do većeg poštovanja žena kao ljudskih bića
- 30,4% - Utiče da se žene drže u podređenoj poziciji
- 29,2% - Dovodi do dominacije muškaraca
- 28,1% - Povoljno utiče na razvoj društva.

Muškarci majčinstvo žene ne prepoznaju kao mogućnost za diskriminaciju žene, već kao njenu afirmaciju. Majčinstvu daju specifičnu vrijednost za razvoj društva, razvoj humanih odnosa među polovima i kao nešto što je značajno za žene. Žene su svjesnije i negativnog uticaja majčinstva i skoro trećina nalazi da majčinstvo „drži žene u podređenoj poziciji“, a 29,2% smatra da „dovodi do dominacije muškaraca“.

Kako i jedni i drugi misle da majčinstvo „povoljno utiče na razvoj društva“, onda se može postaviti teza da žene u Crnoj Gori smatraju neminovnim ovakvo ustrojstvo svijeta (dominacija – potčinjavanje) i da one u biti podržavaju tezu o „prirodnosti“ ovih odnosa, jer ako su svjesne da majčinstvo dovodi žene u podređen položaj, kako mogu istovremeno smatrati da je to jedna od najvažnijih funkcija žena?

Kada se pogledaju uzrasne kategorije ispitanika/ca, procenat onih koji/e odgovaraju da majčinstvo povoljno utiče na razvoj društva, raste sa godinama (najstariji pripadnici/e ispitanih smatraju to u većem procentu - 40,7%, a najmlađe kategorije u manjem - 25,5%). Ovi podaci mogu da budu i znak promjene sistema vrijednosti u kojem se majčinstvo ne smatra tako značajnom ulogom kao ranije, ili pak mlađi ispitanici/ce još uvijek ne razmišljaju o toj ulozi.

MAJČINSTVO I SEKSUALNOST

Kada npr. analiziramo tvrdnju postavljenu kao pitanje tokom istraživanja: **Majčinstvo utiče na slobodu muškaraca u ostvarivanju seksualnih prava**, rezultati kažu da mlađi/e ispitanici/e daju u većem procentu (17,3%) potvrđan odgovor od najstarijih (7,2%). Odgovori potvrđuju kako je i ova predrasuda veoma prisutna u svakodnevnom životu u Crnoj Gori, kao logična posljedica promišljanja o aseksualnosti („svetosti“) majki, što svakako utiče na otežavanje komunikacije i lagodnost u ranim seksualnim iskustvima.

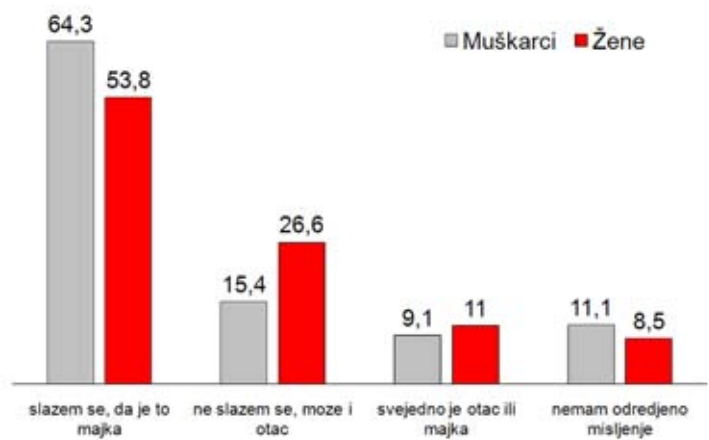
24 „Porodice u CG“ – istraživanje 1998,

25 Istraživanje o položaju muškaraca i žena, 2004, NVO ANIMA.

26 „Biram da biram“, 2005, NVO ANIMA.

Ni muškarci ni žene u Crnoj Gori ne prepoznaju da se kroz majčinstvo itekako utiče na razvoj društvenih odnosa (patrijarhalnih).

? Ko treba da se brine o djetetu tj. ko treba da ima pravo na porodično bolovanje?

Grafik br. 35

Ubjedljiva većina muškaraca u Crnoj Gori (64,2%) podržava tezu da isključivo žena treba da koristi porodično odsustvo, ali tako misli i većina žena (53,8%). Njihov broj je manji i to je razlika na statistički značajnom nivou među odgovorima. Sudeći prema odgovorima, izgleda da je veoma mali postotak muškaraca spremnih da preuzmu brigu o djetetu. Za opciju da i otac može da uzme porodično odsustvo izjašnjava se 15,4% muškaraca, i samo 26,6% žena, koje su, dakle, spremne da im to prepuste. Očito je da je stereotip da majke brinu o djeci prisutan prvenstveno kod muškaraca, a (mnogo) manje kod žena. Samo mali broj i muškaraca i žena je razbio stereotip o majčinstvu i smatra da je svejedno da li će otac ili majka brinuti o djetetu (9% M i 11% Ž).

27 ZINEC br 4. jul 2002, str. 26, 27.

Razlike su statistički značajne i po uzrasnim kategorijama. Utješna je činjenica da procenat onih koji/e vjeruju da je porodično bolovanje ekskluzivno pravo majke raste sa uzrastom, isto kao što se smanjuje broj onih koji/e vjeruju da i otac može i treba da koristi porodično odsustvo.

MLADE GENERACIJE MUŠKARACA SU SPREMNIJE DA PREUZMU ODGOVORNOST OČINSTVA A MLADE ŽENE DA TU ODGOVORNOST PODIJELE.

Izgleda da je roditeljstvo u kojemu su otac i majka ravnopravni još daleko od promišljanja muškraca i žena u CG i da će pozitivni zakonski propisi ostati samo „slovo na papiru“ ako se ne promijene vaspitne i obrazovne prakse.

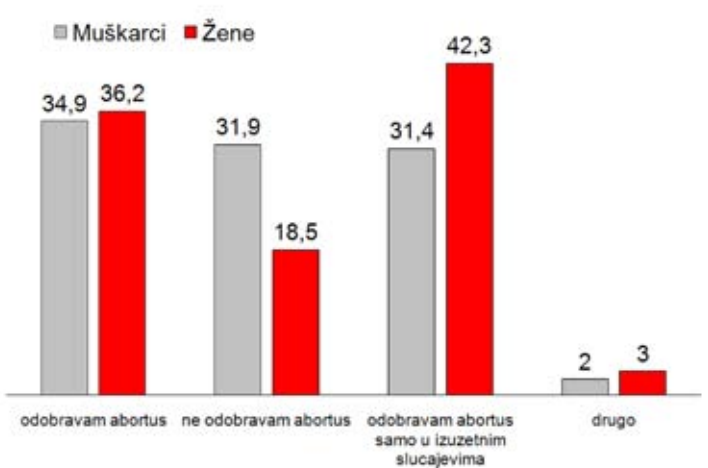
PRAVO NA ABORTUS

Pravo na abortus je povezano sa odnosom prema roditeljstvu, ali još više sa pravom žene da raspolaze svojim tijelom. Ranije istraživanje u CG na ograničenom uzorku je pokazalo da 38% žena odobrava abortus, 10% ne odobrava, a odobrava samo u izuzetnim slučajevima njih 52%²⁷.

Mišljenje o abortusu

U ovom istraživanju, podjednak broj ispitanika i ispitanica podržava abortus (oko 35% oba), a razlike (statistički značajne) nastaju na odgovorima: ne odobravam abortus (32% M i 18,5% Ž) i odobravam abortus samo u izuzetnim slučajevima (31,4% M i 42,3% Ž).

Iz odgovora vidimo da se *najveći broj žena zalaže za abortus samo u izuzetnim slučajevima.*

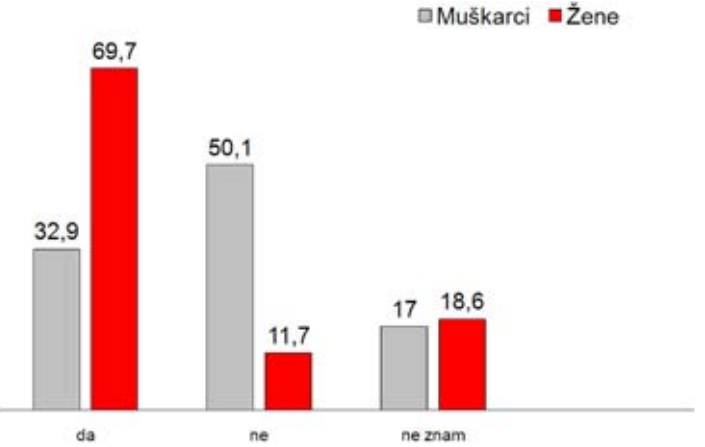
Grafik br. 36

Ako spekuliramo da se broj žena koje ne odobravaju abortus povećao, postavlja se pitanje da li je to zato što se poboljšala zdravstvena zaštita i dostupnost kontracepcije ili je to rezultat repatrijarhalizacije kroz uticaj vjerskih zajednica i društva u cjelini. Bilo kako bilo, radi se o tome da muškarci u CG još uvijek predominantno smatraju da imaju pravo da raspolazu ženinim tijelom i njenim odlukama.

Razlike su statistički značajne i po varijabli uzrast i to na nivou 0.05. Mlađi ispitanici/e u većem procentu odobravaju abortus (44% je onih od 20-24 godine i 27% između 50 i 65 godina).

? Da li ženi pripada neotuđivo pravo da odluči da li će, kada će i koliko djece roditi?

Procenat od 32,9% muškaraca se slaže sa ovom tvrdnjom, i 69,7% žena. Najveći je procenat muškaraca koji se ne slažu sa tvrdnjom 50,1%, a samo 11,7% žena se ne slaže. Neodlučnih je 17% muškaraca i 18,6% žena.

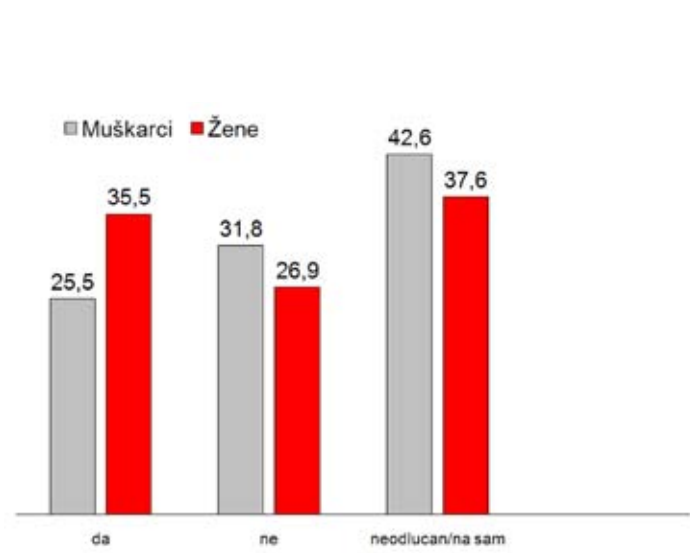
Grafik br. 37

MUŠKARCI SE DRŽE PATRIJARHALNOG PRAVA DA RASPOLAŽU TIJELOM SVOJIH ŽENA I ODLUČUJU O NJIHOVOM PRAVU NA RODITELJSTVO

ISTRAŽIVANJA U SVIJETU POKAZUJU DA ONI OČEVI KOJI SU UZIMALI RODITELJSKO ODSUSTVO I ČUVALI SVOJU DJECU, ZADOVOLJNIJI SU SVOJIM RODITELJSTVOM I BRAKOM I POSTIŽU VEĆE USPIJEHE NA POSLU

? Da li bi mjera stimulacije očeva za roditeljsko bolovanje imala efekta u Crnoj Gori?

Odgovori su statistički značajno različiti među polovima. Procenat od 25,5 % muškaraca i 35,5% žena podržava ovakve mjere stimulacije. Najveći broj muškaraca je neodlučan 42,6%, ali neodlučnost po ovom pitanju iskazuje i 37,6% žena u Crnoj Gori.

Grafik br. 38

Muškarci u Crnoj Gori, dakle, nisu posebno zainteresovani da se prihvate konkretnih zaduženja roditeljstva i još uvijek im se više sviđa da prihvate apstraktnu odgovornost za očinstvo.

Samo četvrtina populacije muškaraca smatra da bi trebalo uvesti stimulativne mjere za očinstvo.

OSObine PODRŽAVAJU STEREOTIPNE ULOGE

U patrijarhalnoj kulturi, u procesu socijalizacije, „orođavaju” se i osobine ljudi, tako da u tom procesu muškarci i žene dobijaju različit set osobina kao društveno poželjnih za određeni pol. Osobine se interiorizuju i naturalizuju pa se svako odstupanje od „normi“ koje se shvataju „prirodnim“ ne prihvata, i vrši se jak pritisak da se osoba „vrati u normalu“, u ono što „doliči“ polu. Tako se sigurno i uspješno reprodukuje patrijarhat u svakodnevnom životu, sužavajući prostor i mogućnost za eventualne promjene.

? Koje se osobine smatraju najvažnijim za muškarca i za ženu?

Zadatak je bio definisan tako da na listi ponuđenih osobina zaokruže po 5 osobina, pa smo tako dobile favorizovane osobine za muškarce i za žene.

Najbitnije osobine za muškarca

- Muškarci u Crnoj Gori smatraju da su za muškarce najbitnije osobine:
- aktivnost 48,6%,
 - uspješnost 42,9%,
 - samostalnost 36,4%,
 - sposobnost da preuzme rizik 35,6%,
 - zaštitništvo 31,9%
 - hrabrost 30, 5% (13,9%ž).

Najmanje muškaraca bira kao poželjne osobine pokornost i pasivnost (1,4%), ali i agresivnost (3,4%).

- Žene smatraju da su za muškarce najbitnije osobine:
- briga za djecu 39,6% (28,8% muškaraca to tvrdi),
 - aktivnost 37,7%,
 - vjernost 35,2% (14,4% muškarac to isto misli),
 - uspješnost 34,7%,
 - sposobnost da preuzme rizik 32,2%
 - samostalnost 32,2%.

Najmanji procenat žena smatra da muškarac treba biti pokoran i pasivan 2,7%, što je isti stav kao i kod muškaraca.

Razlike u odgovorima su upadljive kod ponuđenih osobina: **seksualno iskusan** (21,2% M i 7,7% Ž), **sposoban da voli** (15, 5% M i 27,6% Ž), **fizički jak** (24,6% M i 11,5% Ž), kao i kod osobina **vjerman, hrabar i nježan**.

Možemo konstatovati da muškarci svojim stavovima u većoj mjeri odžavaju stereotip zaštitnika, fizički jakog i hrabrog, dok se kod žena taj stereotip mijenja. Značajno je da je ženama muškarčeva roditeljska funkcija na prvom mjestu.

Najbitnije osobine za ženu

- Muškarci kao najbitnije osobine žena biraju:
- briga za djecu(50,6%),
 - vjernost 46,6%,
 - ljepota 40,6%,
 - nježnost 35,3%.

Najmanje vrednuju pasivnost i pokornost žena.

- Žene kao najbitnije osobine žena biraju:
- samostalnost 44,3%,
 - briga za djecu 43,7%,
 - uspješnost 38,8%,
 - aktivnost 33,6%.

Najmanje se vrednuju pasivnost, pokornost i agresivnost žena, a oba pola u malom procentu procjenjuju ženino seksualno iskustvo kao pozitivno.

Najbitnije osobine za uspješnost žene i muškarca

- Najveći procenat muškaraca (26,9%) smatra da je za uspješnost žene potrebno:
- obrazovanje,
 - ljepota 15,8%,
 - inteligencija 12,9%
 - upornost 10%.

- Najveći broj žena takođe smatra da je za uspješnost žene u Crnoj Gori najbitnije:
- obrazovanje 39,9%,
 - upornost 13,2%,
 - ljepota 7,5%,
 - ambicioznost 7,1%,
 - inteligencija 6,4%.

LJEPOTA JE OSOBINA KOJU STEREOTIPNO I MUŠKARCI I ŽENE PRIPISUJU ŽENAMA KAO FAKTOR USPJEHA U ŽIVOTU

Po ispitanicima našeg uzorka, za muškaraca u Crnoj Gori je najbitnije da je: obrazovan 25,8%, sposoban 13,6%, inteligentan 11%, uporan 8,3%. Po ispitanicama za muškaraca iz Crne Gore je najbitnije da je: obrazovan 25,3%, uporan 9,4%, ambiciozan 8,6%, inteligentan 8,2% i sposoban 7,7%.

Oba pola ističu značaj obrazovanja, sposobnosti, inteligencije, upornosti i ambicioznosti, kao faktore koji značajno utiču na uspješnost ljudi. Očito je da su stereotipi duboko strukturirani. Ono što je poželjno za uspjeh žena, a procjenjuju je važnim oba pola, je ljepota. Kada se ljepota žene posmatra, međutim, kao osobina žene, ona nije za muškarce u Crnoj Gori među najbitnijim osobinama koje se pripisuju ženi. Međutim, glorifikacija žene kao bića koje „uljepšava“ svijet, održava se u predstavama oba pola i značajno utiče na diskriminaciju i marginalizaciju žena kao mislećih bića.

EKSPLOATACIJA ŽENA: TRAFIKING I PROSTITUCIJA

CEDAW, član 6

 Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere, uključujući zakonodavne, da zaustave sve oblike trgovine ženama i eksploataciju prostitucije žena.

SUZBIJANJE TRGOVINE ŽENAMA I PROSTITUCIJE²⁸

Problem trgovine ženama prepoznat je u Crnoj Gori krajem devedesetih i početkom 2000. godine od strane ženskih nevladinih organizacija. Prvi pokušaji da se vladine i nevladine organizacije objedine u zajedničkoj borbi iniciran je od strane OSCE misije u Crnoj Gori 2000/01. godine. Imenovan je **Vladin Nacionalni koordinator za borbu protiv trafikinga (2002. godine)**, osnovan **Specijalni policijski tim (2004. godine)** radi pomoći i pružanja podrške (i ostalih usluga) 24 sata kako potencijalnim žrtvama, tako i aktivistkinjama. Dvije ženske nevladine organizacije („Sigurna ženska kuća“ i „Crnogorski ženski lobi“), svaka u svom domenu, su se bavile problemom trgovine ženama.

Krajem 2004. godine potpisan je **Memorandum o saradnji** između: MUP-a CG, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva zdravlja i dvije nevladine organizacije - **Sigurna ženska kuća i Crnogorski ženski lobi**.

Crna Gora je 2003. godine bila jedna od prvih zemalja, u odnosu na okruženje, koja je **trgovinu ljudima** okvalifikovala

²⁸ Dio preuzet iz Alternativnog izvještaja koji su pisale NVO „Crnogorski ženski lobi“ i „Sigurna ženska kuća“

kao **posebno krivično djelo u Krivičnom zakoniku** (Službeni list RCG, br. 70/03). **Članovi 444, 445 i 446** definišu ovu oblast i sankcije za te djelatnosti.

PROSTITUCIJA

Krivičnim zakonikom je sankcionisano i posredovanje u vršenju prostitucije. **Član 210**, stav 1, glasi: „*Ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.*“

Stav 2 ovog člana glasi: „*Ako je djelo iz stava 1 ovog člana izvršeno prema **maloljetnom licu**, učinilac će se kazniti **zatvorom od jedne do deset godina.***“

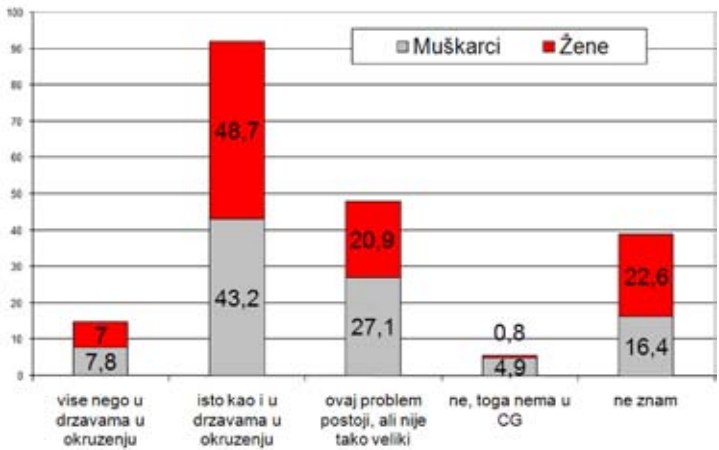
Član 211, stav 1, glasi: „*Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci.*“

GRADANSTVO U CRNOJ GORI NEĆE DA ZNA DA SU TRAFIKING I PROSTITUCIJA PRISUTNI, ALI ZNA DA JE TO U DOMENU ODGOVORNOSTI DRŽAVNIH ORGANA

Vidljivo je da su specifični vidovi nasilja nad ženama (prostitucija, trafficking), kao dio globalnog sistema prisutni i u Crnoj Gori i da ih je država prepoznala. Postoji niz institucionalnih rješenja, neka dobra a neka još nedorađena, ali najveći je problem u tome što postojeća rješenja ne funkcionišu u praksi tako da ne postoji sigurnost za žene.

Nama je u istraživanju bilo važno da dobijemo informacije od najšire javnosti o tome šta misle o prostituciji i traffickingu u Crnoj Gori, tako da smo postavile niz pitanja koja se odnose na ovaj problem, na predrasude tj. ubjeđenja koja ga prate, kao i na odgovornosti države koje iz toga proističu. Tražile smo da učesnici/ce u našem istraživanju procijene prisustvo ove pojave u Crnoj Gori.

? U kojoj mjeri je problem prostitucije i trafikinga prisutan u CG u odnosu na zemlje u okruženju?

Grafik br. 39

Podaci na grafikonu pokazuju da oko 7 do 8% muškaraca i žena kaže da je ova pojava proširenija u Crnoj Gori u odnosu na države u okruženju; 43,2% M i 48,7% Ž kažu da je ova pojava ista kao u državama u okruženju. Da ovaj problem postoji ali da nije tako veliki tvrdi 27,1% M i 20,9% Ž, a da toga nema u Crnoj Gori tvrdi 5% M i 0,8% Ž. Veći broj žena (22,6%) nego muškaraca (16,4%) odgovara da ne zna.

Kada se pogleda uzrast, vidi se da najmlađa populacija u našem uzorku više od ostalih kategorija kaže da traffickinga i prostitucije

ima više ili isto kao u državama okruženja. Ipak, ova kategorija u najvećem procentu (25% u odnosu na ostale uzrasne kategorije) tvrdi da ne zna ništa o prisutnosti prostitucije i traffickinga u CG.

Navedene rezultate možemo tumačiti tako da je većina ljudi upoznata sa tim da ovaj problem postoji u Crnoj Gori i da skoro polovina smatra da je čak problem prisutniji nego u regionu. Mlada populacija, izgleda, vidi Crnu Goru kao problematičniju po ovom pitanju od starije generacije. Zanimljivo je da se ova procjena ne zasniva na neposrednom saznanju (ili se to saznanje negira) jer značajan procenat mladih ove kategorije (25%) ne zna o ovim problemima u Crnoj Gori.

Izgleda da stvarno ne postoji upućenost većine populacije u suštinu problema, mada se iz odgovora na sledeća pitanja može pretpostaviti da je u pitanju negiranje tj. „aktivno neznanje“ i potencijalni strah da se suoče sa ovim socijalnim problemima koji su na pojavnom nivou sve vidljiviji (naročito prostitucija).

? Žene koje su žrtve trgovine ljudima su i one koje se bave prostitucijom?

Najveći broj odgovora je „ne znam“ (61,7% M i 69,7%Ž). Samo 23,2% M i 16 % Ž tvrde da su žrtve trgovine ljudima prostitutke. Za negativan odgovor se opredjeljuje 15,1% M i 16% Ž.

? Trafikovane žene i prostitutke su same izabrale da se bave ovim poslom?

I kod ovog pitanja postoji razlika koja je statistički značajna u odnosu na pol.

Najveći procenat oba pola (44,8% M i 46,3% Ž) odgovara sa „ne znam“.

Statistička značajnost razlika je vidljivija na odgovoru ne, gdje 34,3% M i 42,7% Ž tvrde da trafikovanje i prostitucija nisu izbor žena koje se bave ovim poslovima. Najmanji procenat žena potvrdno odgovara 11%, a to čini 21% muškaraca.

Ohrabrujuće je to što mali procenat oba pola smatra da je ovo izbor žena, što može da bude dobar start na ojačavanju zakonske regulative i postojećih zakona, kao i olakšavanju edukacije i senzitiviziranju mladih ljudi tj. suočavanju sa problemom.

Odgovori na postavljeno pitanje pokazuju dvije tendencije: o ovoj temi ne pridaje se dovoljno pažnje u planovima edukacije i osvješćivanja stanovništva i zadržava se (makar kod muškaraca) predrasuda da se radi o izboru žena, a istovremeno se svjesno negira ovaj problem.

? Ko treba da se bavi rješavanjem ovog problema?

Rješavanjem problema trafikovanja i prostitucije trebalo bi da se bave:	% u odnosu na pol	
	M	Ž
Same žene	11,3	7,9
Muškarci	4,5	3
Žene i muškarci	22	25,7
Ženske nevladine organizacije	22	21
Političke partije	5,6	6,8
Institucije države (Vlada, Skupština)	54,5	47,8
Kulturne i obrazovne institucije	11,3	9,6
Posebni mehanizmi države za rješavanje problema trafikinga	43,5	54,4

Tabela br. 16

Rješavanjem problema trafikovanja i prostitucije trebalo bi da se bave:	% u odnosu na godine			
	20 -24.	25-34.	35 -49.	50 -65.
Same žene	13,3	7,5	7,8	11,9
Muškarci	6,1	4	2,7	3,6
Žene i muškarci	27,6	25,4	19,2	26,8
Ženske nevladine organizacije	24,5	18,5	22,3	21,6
Političke partije	4,1	8,1	5,1	7,2
Institucije države (Vlada, Skupština)	40,8	50,9	55,7	50,7
Kulturne i obrazovne institucije	16,3	8,1	9,4	10,8
Posebni mehanizmi države za rješavanje problema trafikinga	42,9	52,6	49,8	47,9

Tabela br. 17

Kada je u pitanju rješavanje ovog problema tj. odgovornosti, muškarci u najvećem procentu (54,5%) kažu da problemom prostitucije i trafikinga treba da se bave **institucije države (Vlada, Skupština)**, dok su po njihovom mišljenju na drugom mjestu **posebni mehanizmi za rješavanje problema trafik- inga** (43,5%). Po 22% i muškaraca i žena je biralo da problem treba da rješavaju ŽNVO. Žene u najvećem procentu (54, 4%) kažu da treba da postoje **posebni mehanizmi države za rješavanje problema trafikinga**, a zatim slijede odgovori (47,8% žene i 25,7% muškarci) da **institucije države (Vlada, Skupština)**, da bi se za ŽNVO opredijelilo, kako je rečeno, 22% M i 21% Ž.

POLITIČKI I JAVNI ŽIVOT

CEDAW, Član 7

 Države potpisnice će poduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u političkom i javnom životu zemlje i, naročito, osigurat će ženama, u jednakoj mjeri kao i muškarcima, pravo:

- a) Da glasaju na svim izborima i javnim referendumima i da se kandiduju za izbore u svim javno izabranim tijelima;
- b) Da učestvuju u formulisanju vladine politike i implementacije i da imaju javni ured i vrše sve javne funkcije na svim nivoima vlade;
- c) Da učestvuju u nevladinim organizacijama i udruženjima koja su uključena u javni i politički život zemlje.

Crna Gora je u svim analizama svrstana među zemlje sa najnižom zastupljenosti žena na odgovornim funkcijama političkog i javnog života. Žene nemaju društvenu moć srazmjernu svom učešću u ukupnom stanovništvu, ali ni srazmjernu obrazovanju (skoro da je izjednačen prosjek obrazovanja muškaraca i žena) i aktivizmu. U realnosti Crne Gore učešće žena u političkom životu odražava stepen potčinjenosti žena u Crnoj Gori, prvenstveno potčinjenosti muškarcu i porodici (porodica je najčešće percipirani ometajući faktor kod žena da se bave politikom).

Žene u Crnoj Gori ostvaruju samo pasivno biračko pravo, sa još postojećim uvjerenjem da treba da glasaju kao njihovi muževi.

Postoji razlika između odgovora muškaraca i žena. Ona po našem mišljenju proizlazi iz znanja, osviještenosti i stava, pa će tako muškarci prvenstveno rješenje problema očekivati od institucija države, a žene od posebnih mehanizama, što podrazumjeva rješavanje na državnom nivou. Da li su na ovaj način žene iskazale svjesnost da ih država ne štiti dovoljno? Muškarci, u skladu sa tradicionalnom matricom, ipak u značajnijem broju vide ovo kao problem samih žena tj. očekuju da ga one same riješe. Najmlađa kategorija najmanje očekuje od institucija sistema, dok se sa starenjem očekivanje od države povećava. Ovakvi rezultati mogu da ukažu na značajan stepen nepovjerenja mladih ljudi u institucije sistema.

Vidljivo je da su specifični vidovi nasilja nad ženama (prostitucija, trafiking) kao dio globalnog sistema prisutni i u Crnoj Gori i da ih je država prepoznala.

UČEŠĆE ŽENA U PARLAMENTU (SKUPŠTINI) CRNE GORE

Učešće žena u Parlamentu Crne Gore je uvijek bilo malo. Ulaskom u tranziciju devedesetih godina, u Crnoj Gori je došlo do još veće apstinencije žena iz političkog života. Aktivnu poziciju žene preuzimaju samo u izuzetnim situacijama. Tako se desilo da na poziciji predsjednice Parlamenta bude žena u periodu od 2001. do 2004. godine (mala partija u koaliciji je predložila ženu i na taj način potencirala svjesno i nesvjesno njenu moć, ali i mali uticaj). Ova situacija je praćena visokim stepenom diskriminacije nje lično i njene partije (Liberalni savez Crne Gore) od strane svih političkih subjekata i nekih uticajnih intelektualnih krugova. Ipak, u tom sazivu osnovan je Odbor za ravnopravnost polova, kao stalno radno tijelo u Parlamentu. Tada je bio veći broj žena u Parlamentu nego sada.

Na izborima nakon uspostavljanja nezavisnosti 2006. godine ponovo je manje žena u Parlamentu (9, 88%). U međuvremenu, personalnim izmjenama u okviru partija broj se povećao tako da je sadašnji (podaci iz 2007. godine) broj žena 9 ili izraženo u procentima **11,11%**.

29 Ove dvije partije čine poslanički klub „Srpska lista“
30 SNP, DSS i NS čine jedan poslanički klub
31 LS i BP čine jedan poslanički klub

Udio žena (poslanica) u Skupštini Crne Gore prema političkoj pripadnosti

Politička partija	Ukupno	Žene	
		Broj	%
Demokratska partija socijalista (DPS)	34	5	14,7
Pokret za Promjene (PzP)	11	2	18,1
Socijalistička narodna patrija (SNP)	6	/	/
Socijaldemokratska partija (SDP)	7	1	14,2
Srpska narodna stranka (SNS) Srpska Radikalna stranka (SRS) ²⁹	12	1	8,3
Demokratska srpska stranka (DSS) ³⁰	1	/	/
Narodna stranka (NS)	2	/	/
Liberalna Partija Crne Gore (LPCG) ³¹	1	/	/
Albanske partije (DUA i DS u Crnoj Gori)	3	/	/
Bošnjačka partija (BP)	2	/	/
UKUPNO	81	9	11,11

Tabela br. 18

Prisustvo žena u lokalnim parlamentima po različitim tijelima, 2007. godine³²

OPŠTINA	Predsjednici/ e Skupštini Opštine	Sekretari/ ke Skupštini Opštine	Predsjednici/ e Skupštini Opštine	Potpredsjednici/ e Skupštini Opštine	Glavni administratori/ke	Odbornici/e u Skup. Opštine, postotak žena
Ukupno	1	1	1	-	1	
Andrijevisa br. žena	-	-	-	-	-	(3,22%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Bar br. žena	1	1	-	-	-	(13,89%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Berane br. žena	-	1	-	-	1	(5,71%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Bijelo Polje br.žena	-	-	-	-	-	(10,53%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Budva br. žena	-	1	-	-	-	(15,62%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Cetinje br. žena	1	-	-	-	1	(15,15%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Danilovgrad br. žena	-	1	-	-	-	(18,18%)
Ukupno	1	1	1	1	1	
Herceg Novi br. žena	-	-	-	-	-	(17,14%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Kolašin br. žena	-	1	-	-	-	(19,35%)
Ukupno	1	1	1	3	1	
Kotor br. žena	-	1	1	1	1	(12,12%)
Ukupno	1	1	1	1	1	
Mojkovac br. žena	-	-	-	-	1	(12,90%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Nikšić br. žena	1	1	-	-	-	(14,63%)
Ukupno	1	1	1	-	1	
Plav br.žena	-	-	-	-	-	(9,37%)
Ukupno	1	1	1	-	1	
Plužine br.žena	-	1	-	-	-	(12,90%)

32 Podaci (tabele) o sastavu Vlade Crne Gore, sastavu Skupštine Crne Gore i sastavu Skupština opština po različitim tijelima preuzeti su iz publikacije: "Žene i muškarci u Crnoj Gori", Podgorica, Zavod za statistiku Crne Gore, 2008.

Ukupno	1	1	1	1	1	
Pljevlja br.žena	-	-	-	-	1	(5,71%)
Ukupno	1	1	1	1	1	
Podgorica br.žena	-	1	-	-	-	(14,54%)
Ukupno	1	1	1	-	1	
Rožaje br.žena	-	-	-	-	-	(9,09%)
Ukupno	1	-	1	1	1	
Šavnik br.žena	-	-	-	1	-	(6,45%)
Ukupno	1	1	1	1	1	
Tivat br.žena	-	1	-	-	1	(9,37%)
Ukupno	1	1	1	2	1	
Ulcinj br.žena	-	-	-	-	-	(3,03%)
Ukupno	1	1	1	1	1	
Žabljak br.žena	-	-	-	-	-	(19,35%)
Ukupno	1	-	-	-	-	
Tuzi br.žena	-	-	-	-	-	(4,76%)
Ukupno	1	-	1	-	-	
Golubovci br.žena	-	-	-	-	-	(0%)

Tabela br. 19

Uočljiva je mala participacija žena u skupštinama lokalnih samouprava. Kandidovanje žena je formalnopravno riješeno jer je omogućeno i izjednačeno je sa kandidovanjem muškaraca. Međutim, nije obezbijeden demokratski mehanizam kojim bi se ostvarila realna ravnopravnost u izbornom procesu, odnosno odgovarajuća politička zastupljenost žena u predstavničkim tijelima. Jasno je da, osim u zakonu, na svim nivoima pregovaranja postoji diskriminacija žena u ovom procesu i da se nikako ne ostvaruje ni približno bliska participacija žena adekvatna biračkom tijelu. O tome najbolje govore izborne liste za parlamentarne i lokalne izbore, kao i navedeni nivo učešća žena u radu predstavničkih tijela na lokalnom nivou.

Diskriminacija žena je vidljiva i u parlamentarnim radnim tijelima, gdje je zastupljenost žena nešto veća u tradicionalnim oblastima, a najveća u *Odboru za rodnu ravnopravnost*, koji se doživljava kao „problem žena”, a ne kao odbor koji zastupa osnovne temelje Ustava, definisane razvojem ravnopravnosti u društvu.

Uočljiva je mala participacija žena u politici

Broj žena u radnim tijelima Parlamenta 2007. godine

Radna tijela u Parlamentu Crne Gore	Broj članova	Broj žena
Administrativni odbor Parlamenta (ima predsjednika)	12	1
Odbor za ustavna pitanja i zakonodavstvo (ima predsjednika)	12	1
Odbor za politički sistem, pravosuđe i upravu (ima predsjednika)	12	3
Odbor za bezbjednost i odbranu (ima predsjednika)	12	0
Odbor za međun. odnose i evrop. integracije (ima predsjednika)	12	0
Odbor za ekonomiju, finansije i budžet (ima predsjednika)	12	1
Odbor za ljudska prava i slobode (ima predsjednika)	12	1
Odbor za rodnu ravnopravnost (ima predsjednicu)	10	6
Odbor za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje (ima predsjednika)	12	1
Odbor za prosvetu, nauku, kulturu i sport (ima predsjednika)	10	2
Odbor za zdravstvo, rad i socijalno staranje (ima predsjednika)	10	1

Tabela br. 20

Predsjednici svih odbora, osim Odbora za rodnu ravnopravnost, su muškarci. Posao sekretara odbora, od ukupno 11 članova, vrše 9 žena i 2 muškarca.

Struktura Vlade Crne Gore, 2007. godine

Struktura Vlade	Ukupno	Žene	Muškarci	Polna raspodjela % Žene - Muškarci
UKUPNO	123	35	88	28,5 71,5
Predsjednik Vlade	1	0	1	0,0 100,0
Potpredsjednici Vlade	2	1	1	50,0 50,0
Ministri	14	0	14	0.0 100,0
Pomoćnici/e ministra	49	19	30	38,8 61.2
Šefovi/ce kancelarija pri Generalnom sekretarijatu Vlade	4	2	2	50,0 50.0
Direktori/ke Uprava	14	4	10	28,57 71,43
Pomoćnici/e direktora Uprava	13	4	9	30,77 69,23
Sekretari/ke Sekretarijata	3	2	1	66,7 33,3
Pomoćnici/e sekretara Sekretarijata	5	4	1	80,0 20,0
Direktori/ke Zavoda	10	1	9	10,0 90,0
Direktori/ke Direkcija	4	0	4	0,0 100,0
Pomoćnici/e direktora Direkcija	5	1	4	20,0 80,0

Tabela br. 21

Trenutno u Vladi Crne Gore ima jedna žena, potpredsjednica Vlade. Očito je da ukupno u strukturi Vlade i nije mali broj žena (28,5%), ali su one dominantno na pozicijama „pomoćnica”, odnosno onih koje rade posao, ali ga na kraju ne prezentuju javnosti i ne koriste privilegije.

SUDSKA VLAST

Značajan broj žena je prisutan u sudskoj vlasti. U *Vrhovnom sudu*, predsjednica je žena, a od 13 članova 6 je žena. Među sudijama *Upravnog suda* od 8 sudija, 3 su žene. Među sudijama *Apelacionog suda*, od 9 sudija 5 su žene.

Bez obzira na značajnu prisutnost u sudskoj praksi, u svim oblastima koje se nalaze u zoni „moći“ ili „uticaja“ žene su marginalizovane ili, ako su i zastupljene, nemaju svijest o diskriminisanosti. Time se i njihov akcioni potencijal dovodi u pitanje jer u suštini samo prezentuju zavisnost od centra moći, koji se kroz njih potvrđuje. Malo ko u Crnoj Gori vjeruje u nezavisnost žena koje su u pozicijama u sudstvu, jer su one, po onom što se dešava u praksi, veoma lojalne svojoj partiji. U vremenu kada se trebaju demonstrirati promjene, izgleda da su na važnim pozicijama u Crnoj Gori žene. Njihova zalaganja za promjene i reforme manje su podržane od same javnosti, tako da se one često povlače u granice svojih partijskih programa.

POLITIČKE PARTIJE

U Crnoj Gori još uvijek nema **Zakona o političkim partijama**. Nema podataka o broju žena članica političkih partija. Nema podataka o izlaznosti žena na izbore, jer **ne postoji obaveza vođenja rodno senzitivnih statistika**.

Polovina političkih partija u Parlamentu nema niti jednog poslanika ženskog pola.

Kada je o izbornim listama riječ, sve partije su imale na listama od 8,5% - 25,4% žena.

Zakon o kvotama nije usvojen, a postoje i problemi nesprovođenja potpisanih dogovora od strane političkih partija. Ni godinu dana nakon usvajanja **Zakona o rodnoj ravnopravnosti** ne iskazuje se politička volja da se on sprovodi i da se inicira njegovo poštovanje u političkom djelovanju. Činjenica je da, pored male zastupljenosti i učešća u partijama, žene imaju još manju ulogu/značaj sa stanovišta učešća u strukturama moći tih partija, odnosno još su manje zastupljene na partijskim funkcijama (Glavni odbor, Predsjedništvo) i u parlamentarnim strukturama.

Ovako mali broj žena u politici (najmanji kada se upoređuje sa parlamentima u regionu) ne zabrinjava ni političke elite ni državne institucije tako da se ne bave sistematski ovim problemom. Isključivo se njime bave ženske nevladine organizacije u Crnoj Gori. U istraživanjima tih organizacija, koja se sprovode povremeno, žene tvrde da žene treba da se bave politikom i da bi državna politika bila bolje vođena da su žene prisutnije. U tim istraživanjima žene ističu dva važna faktora koji ometaju ženu da se bavi politikom, a to su: 1) obaveze u porodici i 2) tradicionalno vaspitanje. Muškarci, naročito oni koji su politički angažovani, ukazuju na nedostatak motivacije žena da se bave politikom. Ono što i muškarci i žene ističu je da sredina ima više negativan nego pozitivan stav prema ženama koje se bave politikom.

Ženske nevladine organizacije, koje promovišu ženska ljudska prava, promovišu i političku participaciju i pokreću inicijative, kampanje i edukacije na temu učešća žena u političkom životu. Efekti su, kao što je već rečeno, slabi.

ŽENE U CRNOJ GORI SU ISKLJUČENE IZ POLITIKE I SA MJESTA ODLUČIVANJA

U ovom našem istraživanju položaja žena u Crnoj Gori postavile smo niz pitanja koja se odnose na:

- percepciju prisutnosti žena u politici i na značajnim mjestima
- percepciju potrebe da se žene bave politikom
- prepreke koje postoje da bi se žene bavile politikom
- procjenu značaja potrebe da se žene bave politikom
- postojanje **ženske politike**
- različitost između muškaraca i žena u politici
- percepciju političkih partija u odnosu na rješavanje pitanja rodne ravnopravnosti.

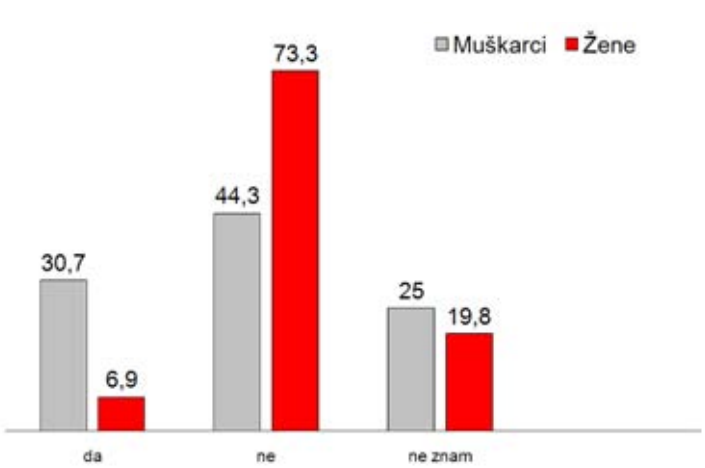
ŽENE U POLITICI I NA ODGOVORNIM MJESTIMA

Svi podaci, kako smo naveli u uvodu, ukazuju na to da ima izuzetno mali broj žena koje su u politici i na odgovornim funkcijama u Crnoj Gori. Zanimala nas je procjena stanovništva o toj situaciji.

? Da li u političkom životu Crne Gore učestvuje dovoljan broj žena ?

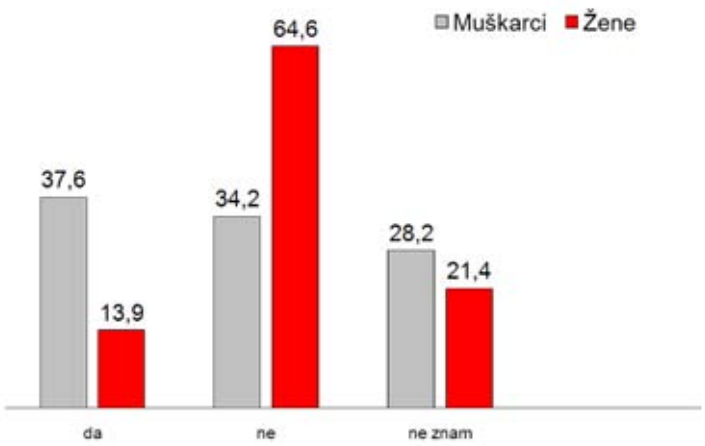
Veoma je upadljiva (statistički značajna) razlika između percepcije muškaraca i žena. Jedna trećina muškaraca misli da ima dovoljan broj žena u političkom životu CG (30,7%), a čak 73,3% žena misli da ih nema dovoljno. Ovakva upadljiva različitost jasno ukazuje na stepen potcijenjenosti žena od strane muškaraca, ali i na potrebu žena da se angažuju u politici.

Generacijske razlike pravi najmlađa kategorija ispitanika/ca, koji sa 30,6% tvrdi da je dovoljno žena u politici. Trend da mlađa generacija ima otpor prema ženama u javnom životu je ovdje evidentan.

Grafik br. 40

? Ima li dovoljno žena na odgovornim mjestima u državnim službama (direktorke, upravnice, ured-nice, sutkinje, profesorice Univerziteta...)?

Grafik br. 41

Najveći procenat muškaraca, njih 37,6% tvrdi da je dovoljno žena u državnim službama u CG, dok 34,2% M kaže da nije. Sa druge strane 64,6% Ž smatra da nema dovoljno žena u državnim službama u CG, a 13,9% misli da ih je dovoljno.

I ovdje, najmlađi ispitanici/e u najvećem procentu smatraju da je dovoljan broj žena (37,8%), dok je taj procenat kod najstarijih niži (20,3%).

Najveći procenat muškaraca, njih 37,6%, tvrdi da je dovoljno žena u državnim službama u CG, dok 34,2% M kaže da nije. Sa druge strane 64,6% Ž smatra da nema dovoljno žena u državnim službama u CG, a 13,9% misli da ih je dovoljno.

? Da li bi broj žena-poslanica u Skupštini Crne Gore trebalo da bude proporcionalan broju žena u ukupnom broju stanovnika Crne Gore?

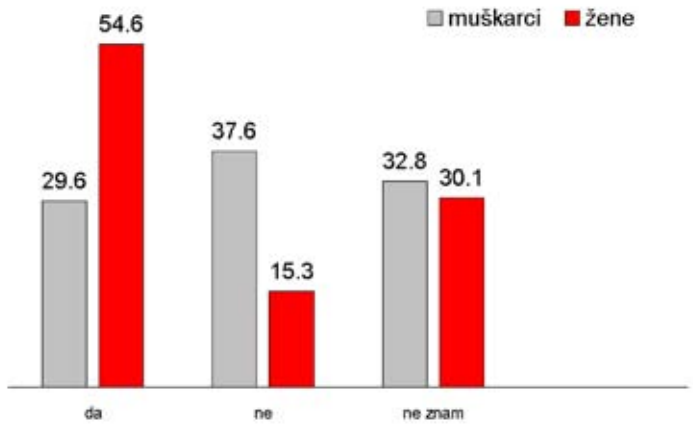
Statistički su značajne razlike među polovima.

Trećina muškaraca kaže da treba da bude proporcionalan broj žena (29,6%), a to isto tvri više od polovine žena (54,6%). Najveći broj muškaraca zastupa stav da broj poslanica ne treba biti proporcionalan broju žena (37,6%), a to isto tvrdi nešto manje od četvrtine žena (30,1%).

Odgovor slijedi logiku isključivanja i skoro se u cjelini poklapa sa prethodnim odgovorima. Ono što je vidljivo je da se veliki broj žena koleba oko ovog principa i otkriva ambivalenciju koju žene pokazuju u odnosu na angažman u najvećem zakonodavnom tijelu države. Po ovom pitanju se i muškarci više kolebaju.

Ideja o proporcionalnom broju žena treba da sačeka makar do trenutka kada će ubjedljiva većina žena biti za to.

ŽENE U POLITICI NEMAJU PODRŠKE NI U ZAKONIMA NI U PORODICAMA

Grafik br. 42

? Koje su to prepreke koje žene imaju u bavljenju politikom?

U upitniku smo ponudile niz razloga za malu prisutnost žena u politici i učesnici/e istraživanja su trebale da se opredijele za one razloge koje oni/e smatraju najznačajnijima.

Razlika u shvatanjima oko prepreka za žene da se bave politikom je vidljiva, ali postoji i značajan stepen slaganja oko nekih faktora. Iz rangiranih odgovora očito je da najveći dio i muške i ženske populacije, jedna trećina (38,5% Ž i 30,5% M), **patrijarhalni pogled na svijet** vidi kao jedan od najvažnijih uzročnika male zainteresovanosti žena da se bave politikom.

Sljedeći faktor je **dvostruka opterećenost žena** (30,9% Ž i 27,7% M), gdje su shvatanja oba pola veoma bliska odnosno oba pola prepoznaju da je ovaj faktor veoma značajan kao prepreka za žene da se bave politikom. I muškarci i žene vide

dio odgovornosti **u političkim partijama koje ne pokazuju dovoljan interes za promociju žena u politici** (22,9% M i 22,4% Ž).

Prepreke za aktivnije bavljenje politikom	% u odnosu na pol	
	M	Ž
Zakonska neravnopravnost	13,6	16,1
Patrijarhalni pogledi na svijet	30,5	38,5
Obrazovanje koje promoviše polne stereotipe i diskriminaciju po polu	6,2	12,3
Predrasude	19,5	26
Dvostruka opterećenost žena	27,7	30,9
Nedostatak podrške porodice i/ili okoline	15,5	23,2
Nedovoljan interes političkih stranaka za promociju žena u politici	22,9	22,4
Slika politike kao nekorisne i bez uticaja na svakodnevni život	10,2	7,1
Ne postoje prepreke koje ženama ometaju bavljenje politikom	22,6	7,1

Tabela br. 22

Žene u većem postotku ometajući faktor vide u **predrasudama** (26% Ž i 19,5% M) i u **obrazovanju koje promoviše polne stereotipe i diskriminaciju po polu** (6,2% M i 12,3% Ž). Žene u većoj mjeri vide kao ometajući faktor i **izostanak podrške porodice i okoline** da se bave ovim poslom (15,5%M i 23,2% Ž), što može biti dvostruko uzrokovano - na jednoj strani većom svjesnošću žena da sredina ima negativan stav

prema ženama koje se bave politikom, a na drugoj većom zavisnošću žena od mišljenja njihovih porodica i okoline.

Najveća je i veoma upadljiva razlika u tome što 22,6% muškaraca (i samo 7,1% žena) smatra da ne postoje prepreke koje ženama ometaju bavljenje politikom.

Ovo upadljivo „nerazumijevanje“ **pozicije žena od strane značajnog broja muškaraca** u odnosu na politički angažman žena, uz sve navedene faktore u kojima se muškarci i žene slažu, doprinosi tome da je realno malo žena u politici.

Kada se uporede odgovori sa odgovorima muškaraca i žena iz okruženja (hrvatsko istraživanje³³), uz svu saglasnost tj. sličnost u promišljanjima, u okruženju se veći akcenat stavlja na dvostruku opterećenost žena nego na patrijarhalni pogled na svijet (dok je u Crnoj Gori obrnuto). Upadljivo je da u Crnoj Gori mnogo veći procenat ispitanika/ca (13,6% M i 16,1% Ž) vidi uzroke i u zakonskoj neravnopravnosti (naspram 5 % M i 4,7% Ž u Hrvatskoj), ali i u tome što mnogo manji broj žena smatra da ne postoje prepreke za žene da se bave politikom (7,1% Hrtvatska) u odnosu na (17.1% Crna Gora). Ovo se može dovesti u vezu sa realnom situacijom da je u Hrvatskoj institucionalno (zakonima i planovima) bolje riješeno pitanje statusa žena i dostizanje ravnopravnosti nego u Crnoj Gori, a takođe se to može objasniti većim stepenom nezavisnosti žena (u Hrvatskoj ispitanici/ce ne smatraju da je ženama toliko potrebna podrška porodice da bi se bavile politikom). Može se zaključiti takođe da je u Hrvatskoj okruženje naklonjenije ženama koje se bave politikom nego što je to u Crnoj Gori.

Ova uporedna analiza u globalu ukazuje na to da se u Crnoj Gori u većem procentu (i muškaraci i žena) percipiraju prepreke za bavljenje žena politikom. Dio razloga se može tražiti u nedostatku zakonske regulative, a dio u patrijarhalnom vaspitanju, velikoj opterećenosti žena, kao i u većoj zavisnosti žena od stavova okoline tj. podrške okoline.

Postoji značajna različitost (na nivou 0.01) s obzirom na starost.

Mladi ljudi (20-24 g.) nesporno patrijarhat vide kao važan ometajući faktor za bavljenje politikom, bez obzira na pol i uzrast. Ono što se sa sigurnošću može tvrditi je da svijest o dvostrukoj opterećenosti žena raste sa godinama, što jasno ukazuje da iskustvo porodičnog života „garantuje„ ženi toliku opterećenost koja je ometa da djeluje na drugim poljima van porodice. Sa godinama se takođe smanjuje ubjeđenje da je politika nekorisna i bez uticaja na svakodnevni život, što je takođe posljedica života u društvenoj zajednici koja prolazi kroz dramatičan period uspostavljanja drugačijih političkih odnosa.

Prepreka za aktivnije bavljenju politikom	Procenti u odnosu na godine			
	20-24.	25-34.	35-49.	50-65.
Zakonska neravnopravnost	16,3	13,3	13,7	17
Patrijarhalni pogledi na svijet	27,6	32,9	36,5	37,1
Obrazovanje koje promovíše polne stereotipe i diskriminaciju po polu	10,2	10,4	8,6	8,8
Predrasude	20,4	25,4	18,8	26,8
Dvostruka opterećenost žena	17,3	28,3	31,8	33
Nedostatak podrške porodice i/ili okoline	21,4	17,3	21,2	18

Nedovoljan interes političkih stranaka za promociju žena u politici	23,5	26,6	19,6	22,7
Slika politike kao nekorisne i bez uticaja na svakodnevni život	14,3	9,2	7,8	6,2
Ne postoje prepreke koje ženama ometaju bavljenje politikom	18,4	12,1	18	10,8

Tabela br. 23

ŽENE SU UBIJEĐENE DA JE NJIHOV ANGAŽMAN U POLITICI POZITIVAN I DA DOPRINOSI PROMJENAMA (PREKO 20% MUŠKARACA PRIHVATA DA JE POLITIKA POZITIVNIJA SA PRISUSTVOM ŽENA)

Uprkos svim otežavajućim faktorima, 95,1% žena smatra da žene trebaju da se bave politikom. Muškarci su sumnjičavi po tom pitanju, pa čak 16,9% M smatra da žene ne treba da se bave politikom.

Najveći procenat oba pola (35% M i 39,1% Ž) se slaže da je politika javna djelatnost od koristi za oba pola. Tek oko jedna trećina populacije smatra da treba da ravnopravno učestvuju u politici na osnovu prava glasa (31,4% M i 26%Ž). Žene su mnogo ubjeđenije da je njihov angažman u politici pozitivan i da doprinosi promjenama. Tako 38,5% žena i samo 28% muškaraca smatra da žene unose promjene, a 36,15 % žena smatra da će učestvovanjem žena politika biti kvalitetnija i pravednija, a tako misli 21,5% M. Indikativno je da preko 20% muškaraca prihvata da je politika pozitivnija sa prisustvom žena. I ponovo, značajan broj muškaraca ne vidi žene u politici (16,9%).

Razlozi zbog kojih bi se žene trebale baviti politikom	Procenti u odnosu na pol	
	M	Ž
Ravnopravno učestvuju u politici na osnovu prava glasa	31,4	26
Politika je javna djelatnost od koristi za oba pola	35	39,1
Učestvovanjem žena politika će biti kvalitetnija i pravednija	21,5	36,1
Žene su jednako politički osvješčene kao i muškarci	19,8	22,4
Žene unose u politiku promjene, drugačiji stil	28	38,5
Izgradnja povjerenja u političke insitucije i demokratiju	13,3	14,8
Žene ne bi trebalo da se bave politikom	16,9	4,9

Tabela br. 24

Što se tiče upoređenja sa okolinom trend je skoro identičan, ali slika iz Crne Gore je idealistična u odnosu na realnost, pozitivnija procjena nego u Hrvastkoj o potrebi da žene budu prisutne u politici, je ustvari je ustvari procjena poželjnosti takve situacije bez potrebe da se realnost mijenja u smislu većeg prisustva žena.

Nepovjerenje kod najmlađe populacije u potrebu ravnopravnosti i sposobnosti žena da se bave politikom je zabrinjavajuće i predstavlja očigledan trend repatrijarhalizacije.

Razlozi zbog kojih bi se žene trebale baviti politikom	Procenti u odnosu na godine			
	20-24.	25-34.	35-49.	50-65.
Ravnopravno učestvuju u politici na osnovu prava glasa	22,4	28,9	32,5	26,3
Politika je javna djelatnost od koristi za oba pola	39,8	41,6	34,1	35,6
Učestvovanjem žena politika će biti kvalitetnija i pravednija	20,4	26	27,8	37,1
Žene su jednako politički osvješčene kao i muškarci	20,4	18,5	22,7	21,6
Žene unose u politiku promjene, drugačiji stil	28,6	33,5	32,2	37,1
Izgradnja popvjerenja u političke insitucije i demokratiju	11,2	11	14,5	17,5
Žene ne bi trebalo da se bave politikom	18,4	9,2	11	8,2

Tabela br. 25

Čak 18,4% mlade populacije (u odnosu na 8,2% najstarije) ne vidi razloge za angažovanje žena u politici, a nisu sigurni ni onoliko koliko su to starije generacije po pitanju udjela ženu u smislu unošenja kvaliteta, osviješćenosti i promjena u politiki život zajednice. Razlozi za ovakav stav mlade generacije su svakako kompleksni i višestruki, ali nikako se ne mogu zanemariti trendovi koji vladaju poslednjih godina u Crnoj Gori, značajno poduprti stavovima vjerskih ali i političkih vođa, da se žene vrate u domaćinstva, da se vrate porodici.

33 „Gyne politike ili o političkoj građanki“Centar za ženske studije, Zagreb 2004, str. 231

Kršćavanja, vjenčavanja u crkvama, insistiranje na vjerskim obredima, naročito prisutni posljednjih deset-petnaest godina, imaju uticaja na isključivanje žena iz politike!

U cjelini gledano izgleda da sa starenjem populacije u CG raste povjerenje u ženine sposobnosti da se bavi politikom. To može biti i rezultat razočaranosti u „mušku” politiku koja se vodila godinama u Crnoj Gori, ali je svakako šansa za žene jer je starije biračko tijelo revnosnije u političkim lobiranjima, pa mogu u većem procentu podržati izbor žena.

ŽENSKO PITANJE

Dugo je važio princip da su pitanja koja su vezana za humanitarne aktivnosti i socijalna davanja, pitanja kojim bi trebalo da se bave žene. No, teme koje se odnose na prava žena i shvatanja politika su se promijenile. U svjetskoj politici nema više jasne razlike između oblasti kojima se bavi neki pol, već su teme od zajedničkog interesa u svim oblastima, i kompetencije muškaraca i žena trebalo bi da budu iste u okviru svih političkih pitanja.

Da li se i u kojoj mjeri ta promjena shvatanja politike reflektuje i u Crnoj Gori možemo da pretpostavimo na osnovu odgovora na postavljena pitanja tokom našeg istraživanja. Tako, recimo, u najvećem broju, i muškarci i žene u Crnoj Gori smatraju da je **nasilje protiv žena** tema koja je neosporno ženska tj. pripada ženama. Druga važna tema za žene u politici je princip **ista plata za isti rad**, gdje su uočene značajne razlike stavova ispitanika/ca i zato je ta tema prisutna i veoma važna za „žensko pitanje” u Crnoj Gori. Ženskim temama u politici se smatraju i **reproduktivna prava i besplatan rad u kući**.

Muškarci i žene su saglasni oko tema kojima bi se definisalo „**žensko pitanje**“, i veoma mali broj muškaraca, a još manji broj žena (9% M i 6% Ž), smatra da ne postoje **ženska**

pitanja, što je jasan znak da je **izražen tradicionalan odnos prema politici**.

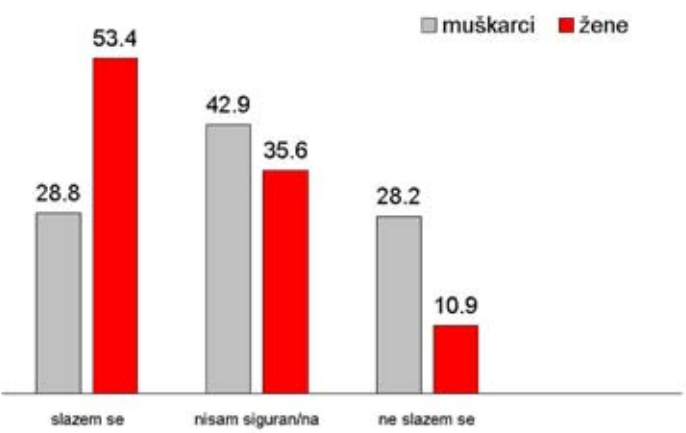
Positivni pomaci vidljivi su u tome što se sa starošću populacije povećava ubjeđenje da su reproduktivna prava **žensko pitanje**, dok veći broj mladih ljudi smatra da to nije specifično **žensko pitanje**. Takođe se sa godinama starosti povećava i broj onih koji smatraju da je **jednaka plata za jednak rad** takođe **žensko pitanje**.

Kako su ovo dvije oblasti u kojima je najizraženija diskriminacija žena (osim direktnog nasilja), očito je da kod populacije **postoji svijest o nepravdi i neravnopravnosti, te da se ta pitanja trebaju razmatrati** kao važna. Ono što oni vide u tom pogledu jeste neophodna inicijativa žena jer ako su ta pitanja u nadležnosti žena, onda ih one trebaju rješavati. Na ovaj način tradicionalno shvatanje politike direktno utiče da se ne rješavaju **ženska pitanja**. Mali broj žena na mjestima odlučivanja čini da izostaju inicijative i da se održava stanje neravnopravnosti tj. diskriminacije u navedenim oblastima jer to nije predmet interesovanja muškaraca.

RODNA RAZLIČITOST U POLITICI

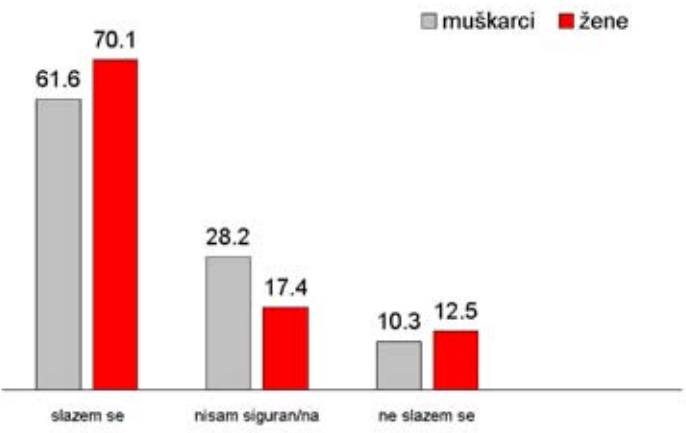
U novije vrijeme se sve više postavlja pitanje o sve većem broju žena u politici, ali istovremeno, kao što je pokazano u odgovoru na prošla pitanja, tradicionalni odnos prema politici opstaje i pokazuje se skepsa da će se žene u Crnoj Gori u dogledno vrijeme aktivnije baviti politikom. Postavlja se pitanje da li postoje različitosti i u čemu bi bila specifičnost tzv. „ženske politike“ u Crnoj Gori?

► Žene su slobodumnije od muškaraca

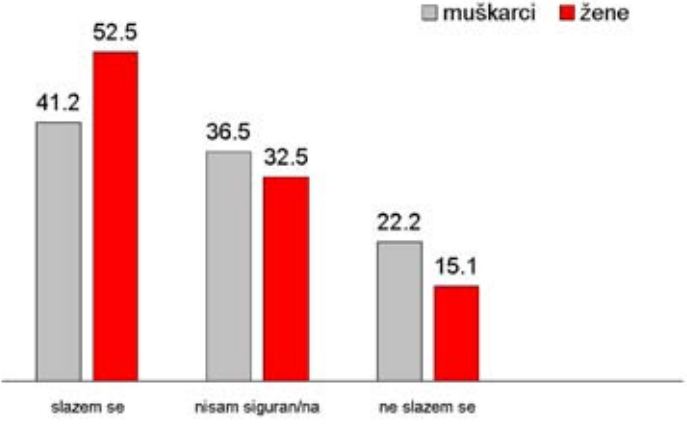
Grafik br. 43

► Žene imaju drugačiju listu prioriteta od muškaraca (djeca, kuća ...)

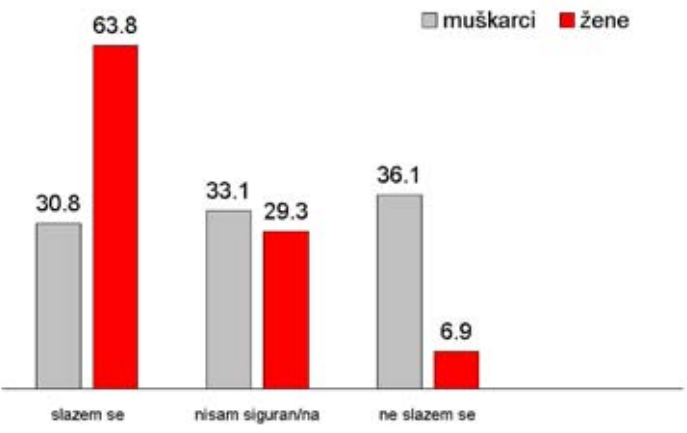
Grafik br. 44

► Žene u politici drugačije govore od svojih kolega

Grafik br. 45

► Žene su dosljednije u sprovođenju političkih ciljeva od muškaraca

Grafik br. 46

Postoji statitički značajna razlika (0.01) vezana za pol.

Žene sa većim ubjeđenjem tvrde da su žene slobodumnije od muškaraca, kao i da su dosljednije u sprovođenju političkih ciljeva od muškaraca, što muškarci ne prepoznaju.

Bez obzira na različitost u procentu, generalno gledano, i muškarci i žene prepoznaju da žene imaju drugačiju listu prioriteta u politici i da imaju drugačiji govor u politici.

Razlika je statistički značajna i na varijabli uzrast kod tvrdnje da su žene dosljednije u sprovođenju političkih ciljeva, a taj procenat raste sa godinama, tako da najmlađi ispitanici (njih trećina) daju pozitivan odgovor, a u najstarijoj kategoriji to tvrdi 54,4%.

?
 Koja politička stranka (ili crkva) se najviše bavi rješavanjem pitanja polne (ne) ravnopravnosti u Crnoj Gori?

Na ovo pitanje u najvećem broju nije odgovoreno.

Po mišljenju malog broja muškaraca i žena koji odgovaraju na pitanje, to je DPS³⁴, mada je uzorak jako mali i razlike su neznatne.

Najmlađe osobe (u većem procentu) biraju DPS kao partiju koja se bavi pitanjem žena u politici, a najstarije smatraju da je SDP parija koja se najviše bavi ovim pitanjem. Na uzrastu od 25 – 34 godina javlja se i crkva kao institucija koja može da riješi pitanje neravnopravnosti!

Ovaj nalaz se uklapa u ranije podatke, gdje smo vidjeli da mali broj ispitanih uopšte vidi političke partije kao mjesta gdje se može riješiti rodna neravnopravnost!

Pol	Partije	Validni %
muški	DPS	26,5
	SDP	22,4
	NS	2,0
	SNS	6,1
	LP	16,3
	PZP	12,2
	SL	2,0
	SNP	6,1
	albanske partije	4,1
	Crkva	1,0
	SRS	1,0
	Total	100,0
ženski	DPS	40,0
	SDP	18,6
	SNS	2,9
	LP	15,7
	PZP	14,3
	SNP	7,1
	albanske partije	1,4
	Total	100,0

Tabela br. 26

MEĐUNARODNO PREDSTAVLJANJE I UČEŠĆE

CEDAW, Član 8

 Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da osiguraju da žene, jednako kao muškarci, bez diskriminacije, imaju mogućnost da predstavljaju Vlade na međunarodnom nivou i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija.

NEMA DOVOLINO SPOSOBNIH ŽENA I/ILI POZICIJE SU REZERVISANE ZA MUŠKARCE.

Kako je jasno konstatovano od strane zvaničnika međunarodne i domaće političke javnosti da nema dovoljan broj žena u Crnoj Gori na pozicijama koja predstavljaju državu, pitale smo učesnike/ce našeg istraživanja o razlozima ovakve situacije. Dobiveni rezultati ukazuju na značajnu razliku (statistički) između muškaraca i žena.

Grafik br. 47

To je još jedna uočljiva i jasna različitost stavova žena i muškaraca o razlozima ovakve situacije.

Čak 57,3% žena smatra da su ta mjesta „rezervisana” za muškarce, dok to isto tvrdi samo 28,8% muškaraca.

Žene prepoznaju privilegovanost muškaraca.

Muškarci (23,3%) prepoznaju da „nema dovoljno sposobnih žena”, a samo 6,1% žena misli tako.

Da žene ne zanimaju te pozicije tvrdi 18,7% muškaraca i samo 7,5% žena.

Velike razlike u procjeni razloga izostajanja žena sa predstavljčkih pozicija države Crne Gore ukazuju na jasnu diskriminaciju od strane muškaraca koji su ubijedeni da kod žena izostaju sposobnosti i motivacija da budu na odgovornim pozicijama.

Oko četvrtina uzorka (i žene i muškarci) „ne znaju” razlog nedovoljnog broja ambasadorki i žena u konzulatima koje predstavljaju CG. Visok broj nezainteresovanih ukazuje na nedovoljan interes građanstva da se pozabave rodnom politikom kada je u pitanju predstavljanje države. Ovo jeste ozbiljan znak diskriminacije žena jer ukoliko veliki procenat muškaraca ili negira ženama sposobnosti za ove pozicije ili tvrdi da su žene nemotivisane, jasno je zašto su ova mjesta „rezervisana” za muškarce.

34 Demokratska partija socijalista

DRŽAVLJANSTVO

CEDAW, Član 9

 Države potpisnice će omogućiti ženama jednaka prava kao i muškarcima da dobiju, promijene ili zadrže svoje državljanstvo.

Oni će osigurati naročito da ni brak sa strancem niti promjena državljanstva muža u braku ne mijenja automatski državljanstvo žene, učini je osobom bez državljanstva ili prisili na muževu državljanstvo.

Države potpisnice će omogućiti ženama jednaka prava kao muškarcima po pitanju državljanstva njihove djece.

Ustav Crne Gore iz 2007. godine u članu 12 kaže: „*U Crnoj Gori postoji crnogorsko državljanstvo. Crna Gora štiti prava i interese crnogorskih državljana.*“

Zakon o crnogorskom državljanstvu je objavljen u Službenom listu br. 13/08 od 26. 02. 2008. godine.

U skladu s ovim propisima, žene imaju jednaka prava kao i muškarci u pogledu sticanja, promjene ili prestanka državljanstva.

Važno je istaći da **udaja žene iz Crne Gore za stranog državljanina ne utiče automatski na državljanstvo žene tj. ona ne gubi crnogorsko državljanstvo.** Ista situacija je ukoliko muž promijeni državljanstvo.

Samo na lični zahtjev žene - crnogorske državljanke, može se pokrenuti postupak za otpust ili prijem u crnogorsko državljanstvo.

Državljanstvo djece se određuje na osnovu državljanstva roditelja. Usvojena djeca su izjednačena sa djecom rođenom u braku u pogledu ovih prava. Crnogorsko državljanstvo stiće i dijete rođeno ili nađeno na teritoriji Crne Gore, ako su oba roditelja nepoznata ili nepoznatog državljanstva ili bez državljanstva, ili ako dijete ostaje bez državljanstva. Ako je državljanstvo stečeno porijeklom, istu važnost ima državljanstvo majke kao i državljanstvo oca.

Da bi maloljetna djeca napustila zemlju (bilo sama, bilo uz pratnju drugog lica), potrebna je punomoć jednog od roditelja (bilo majke, bilo oca, a samo izuzetno se traži saglasnost oba roditelja kad su poremećeni bračni odnosi između njih).

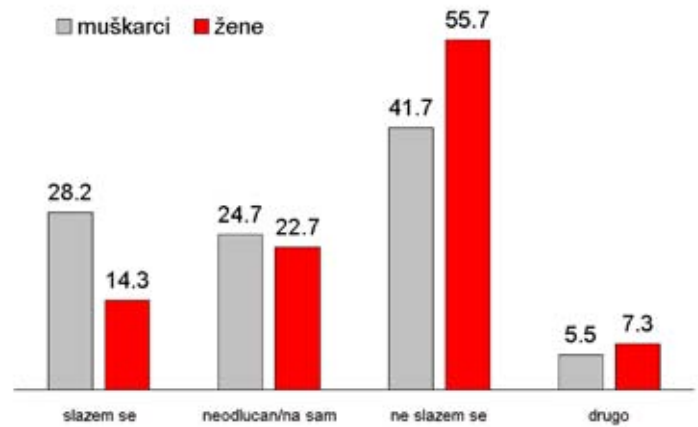
IDENTITET ŽENA KROZ DRŽAVLJANSTVO JE VAŽAN. DJECA SU OČEVA?

Razmatranje ove teme dalo je mogućnost da još jednom pitamo za mišljenje muškarce i žene u Crnoj Gori (na indirektan način) o patrijarhatu, nezavisnosti i slobodi žena. Koliko žena „pripadaju“ muževima tj. koliko je u redu da se žene koje se udaju za stranca odreknu svog državljanstva, bilo je pitanje koje smo uključile u istraživanje.

? Žene koje se udaju za strance treba da se odreknu svog državljanstva i dobiju muževu?

Iako je razlika statistički značajna, najveći procenat oba pola se **ne slaže** sa tvrdnjom da se žene trebaju odreći svog državljanstva (41,7% M i 55,7% Ž). Međutim, zabrinjava to što se 28, 2% muškaraca potpuno slaže s ovom tvrdnjom, a skoro je trećina njih koji ne vide problem u tome da se ovim dio identiteta žene isključuje. Nažalost, veliki je broj žena u kategoriji „slažem se“ i „neodlučna sam“ (oko 37%), što ukazuje na pasivnu poziciju i na prihvatanje odluka muškaraca.

No, više od polovine populacije žena ipak odbija da se složi sa ovim, što je jasan znak da se pitanje identiteta žene postavlja i osvješćuje. Ipak, još će u Crnoj Gori neko vrijeme o ovim pitanjima odlučivati muškarci!

Grafik br. 48

KADA SU U PITANJU DJECA, DA LI JE ODNOS DRUGAČIJI? KOME PRIPADAJU DJECA?

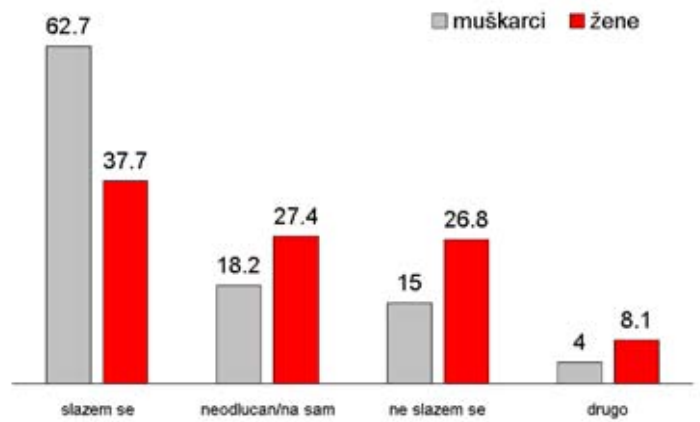
? Da li dijete/djeca državljanstvo treba da steknu po ocu?

Razlika je statistički značajna na nivou 0.01 vezano za pol.

Čak 62,7% muškaraca i 37,7 žena se slažu sa tvrdnjom da državljanstvo djeteta treba da stekne po ocu.

Kada se uporede odgovori na ovo pitanje sa prethodnim pitanjem, jasno je da je značajno veći broj muškaraca ubijeđen da dijete „pripada“ njima, ali i veliki broj žena se slaže sa ovim stavom.

Očito je da poruka patrijarhata da se djetetu mora znati otac i da mu dijete pripada više nego majci dominira kod oba pola. Veći broj žena ne slaže se sa ovom konstatacijom u odnosu na muškarce. Žene (55,7%) se ne slažu da se odreknu svog državljanstva i uzmu muževljevo, a samo 26,8% misli da djeca automatski treba da dobiju očevu državljanstvo.

Grafik br. 49

VIŠE OD POLOVINE ŽENA NE ŽELI DA SE ODREKNE SVOG DRŽAVNOG IDENTITETA U KORIST MUŽEVLJEVOG, ALI JE MNOGO VEĆI BROJ ŽENA SPREMAN DA PREPUSTI DRŽAVLJANSTVO DJETETA OČEVOJ DRŽAVI

U ovom našem istraživanju nismo, međutim, postavile pitanje da li bi muškarci trebali da urade to isto ukoliko žive u državi žena, a time smo propustile priliku da dobijemo podatak o tome koliki je procenat muškaraca spreman da se odrekne svog državljanstva i prihvati ženino.

OBRAZOVANJE

CEDAW, Član 10

 Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama kako bi im se osigurala jednaka prava kao muškarcima u oblasti obrazovanja, i naročito, kako bi se osigurali, na osnovu jednakosti žena i muškaraca:

- a) Isti uslovi za pružanje smjernica za karijeru i zvanje, za pristup studijima i završavanju studija u obrazovnim ustanovama svih kategorija u ruralnim kao i u urbanim područjima; ova jednakost treba biti osigurana u predškolskom, opštem, tehničkom, profesionalnom i visokom tehničkom obrazovanju, kao i u svim vrstama obuka;
- b) Pristup istim nastavnim planovima i programima, isti ispiti, kvalifikovano nastavno osoblje sa istim standardom i školske prostorije i oprema istog kvaliteta;
- c) Eliminacija bilo kog stereotipnog koncepta uloga muškaraca i žena na svim nivoima i u svim oblicima obrazovanja, ohrabrujući polno mješovito obrazovanje i druge vrste obrazovanja koje će pomoći u postizanju ovog cilja, i naročito, putem revidiranja knjiga i školskih programa i adaptacijom nastavnih metoda;
- d) Iste mogućnosti dobijanja stipendija i drugih subvencija;
- e) Iste mogućnosti pristupa programima kontinuiranog obrazovanja, uključujući funkcionalne programe opismenjavanja i opismenjavanja odraslih, naročito onih kojima je cilj smanjivanje, što je prije moguće, jaza u obrazovanju između muškaraca i žena;
- f) Smanjenje stope prekidanja školovanja studentkinja i organizovanje programa za djevojke i žene koje su pre-rano prekinule školovanje;

- g) Iste mogućnosti aktivnog učešća u sportovima i fizičkom obrazovanju;
- h) Pristup posebnim obrazovnim informacijama kako bi se pomoglo pri osiguravanju zdravstva i dobrobiti porodica, uključujući informacije i savjete o planiranju porodice.

Prema Ustavu Crne Gore (član 75) „svako ima pravo na školovanje pod jednakim uslovima, pri čemu je osnovno školovanje obavezno i za njega se ne plaća školarina“.

U Crnoj Gori djevojčice i dječaci idu u mješovite škole i pohađaju mješovita odjeljenja. Prema državnoj statistici (MONSTAT), školske 2004/05. godine, u prvi razred osnovne škole je upisano 90 djevojčica na 100 dječaka (ili u procentima 47.2% djevojčica i 52,8% dječaka). Na uzrastu od 5-9 godina života ima 94 djevojčice na 100 dječaka.

U srednjoj školi procenat je nešto drugačiji, pa podatak iz 2004/05. godine pokazuje da na 100 mladića koji upisuju srednju školu dolaze 93 djevojke ili 48,1 %.

Još uvijek u Crnoj Gori malu prednost u stepenu obrazovanja imaju muškarci. Istraživanja pokazuju da muškarci imaju u prosjeku 11,74 godina završene škole, a žene 11,18 godina. Ova razlika nije velika, ali je statistički značajna.

Zanimljivi su padaci o zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama u institucijama osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, gdje postoji njihova dominacija.

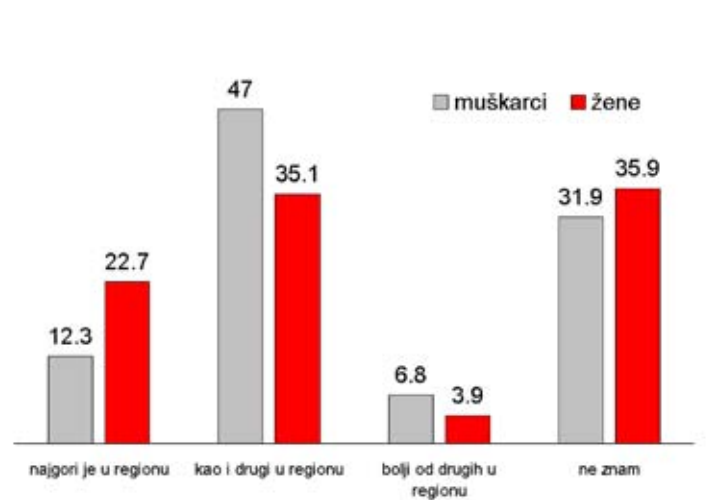
Kada se, međutim, pogledaju naredni parametri dobiveni tokom istraživanja, situacija postaje drugačija.

Direktori/ce	Broj škola	Broj direktorica	Procenat direktorica
Osnovne škole	161	21	13,04
Srednje škole	47	2	4,25

Tabela br. 27

POSTOJI DISKRIMINACIJA U OBRAZOVANJU.

 U kojoj mjeri obrazovni sistem u CG, u odnosu na region, uvažava i stimuliše žene (kroz stipendije, sigurna radna mjesta najuspješnijima i sl.)?

Grafik br. 50

Statistički značajna razlika na nivou 0.01 među polovima.

Oba pola u najvećem procentu se slažu da obrazovni sistem u Crnoj Gori uvažava i stimuliše žene kao i ostali u regionu (47% M i 35.1% Ž). Stiče se utisak da veliki broj muškaraca potpuno drugačije percipira obrazovni proces tj. mnogo više muškaraca nego žena je ubijeđeno da je sistem obrazovanja u

Crnoj Gori naklonjen ženama. Da je naš sistem obrazovanja, što se tiče stimulisanja žena, najgori u regionu tvrdi 22,7% Ž i 12,3% M. Veliki procenat (31,9% M i 35,9% Ž) bira odgovor ne znam.

Muškarci pozitivnije procjenjuju obrazovni sistem nego žene.

 Muškarci i žene imaju iste uslove za napredovanje u obrazovanju, odnosno za sticanje viših obrazovnih stepena (fakultetske diplome, titule magistra/arke i doktora/ke nauka)?

Da žene i muškarci imaju iste uslove napredovanja do viših nivoa obrazovanja tvrdi 71,3% muškaraca i 50,1% žena, sa statistički značajnom razlikom na nivou 0.01. Više od pola populacije i žena i muškaraca je ubijeđeno da žene imaju iste šanse za napredovanje do akademskih titula, iako sva istraživanja pokazuju da postoji slabo napredovanje žena na ljestvici akademskih zvanja. Da žene imaju iste uslove za napredovanje do određenog nivoa obrazovanja kaže 19,2% muškaraca i 35,4% žena (što je statistički značajna razlika). Da žene u CG nemaju iste uslove za napredovanje u obrazovanju smatra 9,5% muškaraca i 14,5% žena. Muškarci u većem procentu negiraju činjenice o „staklenom plafonu“, koji postoji u svim, pa i najdemokratskijim državama svijeta.

 Istraživanja su pokazala da udžbenici prikazuju djevojčice i dječake, odnosno žene i muškarce, na tradicionalan način i uz mnogo stereotipa (na primjer - majka je domaćica, a otac radi). Istraživanja takođe ukazuju da nastavno osoblje u velikoj mjeri ima tradicionalističke i patrijarhalne stavove. Da bi se to promijenilo, šta mislite da je potrebno uraditi? (zaokružite tvrdnje sa kojima ste saglasni)

Što je potrebno uraditi kada su u pitanju školski udžbenici?	% u odnosu na pol	
	M	Ž
Napraviti udžbenike koji će podjednako uvažavati oba pola	48	54,6
Uvesti nove nastavne jedinice (npr. žene u filozofiji, nauci, kulturi...)	28,5	33,9
Edukovati nastavno osoblje o ravnopravnosti polova u udžbenicima i nastavi	31,1	32,5
Stvoriti poseban kontrolni sistem koji će se baviti pitanima vezanim za primjenu nediskriminatorskih praksi u obrazovanim institucijama	24,3	22,1
Formirati pri Ministarstvu za prosvjetu i nauku poseban Savjet ili Komisiju	29,4	32
Podizati svijest roditelja o postojanju stereotipa u vaspitanju djevojčica i dječaka	34,7	44,5

Tabela br. 28

Najveći procenat oba pola (48% M i 54,6% Ž) predlaže da se naprave **udžbenici koji će podjednako uvažavati oba pola**.

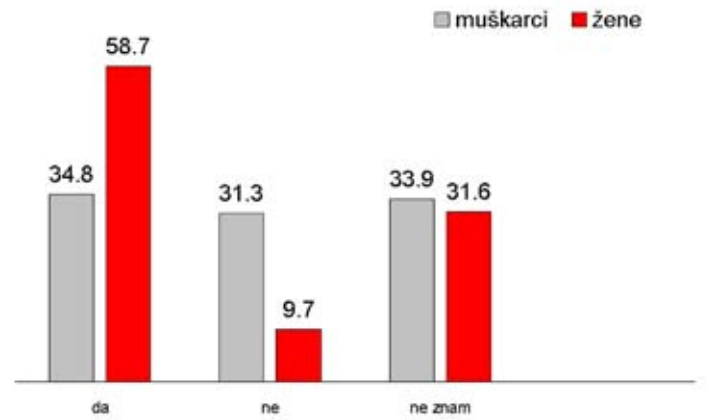
Slijedi predlog da se **podiže svijest roditelja o postojanju stereotipa u vaspitanju djevojčica i dječaka** (34,7% M i 44,5%Ž).

Žene dominantnije predlažu sljedeće aktivnosti: nove nastavne jedinice, edukacija nastavnog osoblja, formiranje posebnog savjeta ili komisije pri Ministarstvu za prosvetu i nauku.

Uvođenje u obrazovni sistem predmeta rodna ravnopravnost/ravnopravnost polova

U teorijskim promišljanjima i istraživanjima jedan od važnih metoda za razbijanje stereotipa u odnosu na rodove je uvođenje obrazovnih programa koje podrazumijevaju rodnu ravnopravnost i seksualno obrazovanje. U mnogim zemljama se insistira na tome, neke su uvele ove sadržaje, ali svuda je prisutan jasan otpor od strane prosvetnih vlasti, a ponegdje i od roditelja i građanstva.

? Šta mislite o uvođenju u obrazovni sistem predmeta „rodna ravnopravnost/ravnopravnost polova”?

Grafik br. 51

Razlika među odgovorima je statistički značajna na nivo 0.01 na varijabli pol.

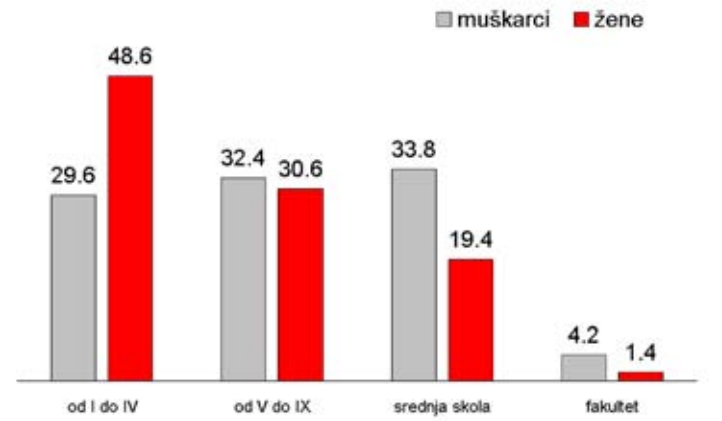
Da treba uvesti seksualno i rodno obrazovanje u obrazovni sistem CG smatra 58,7% žena i 34,8% muškaraca; sa ovim predlogom nije saglasno 31,3% muškaraca i 9,7% žena; dok trećina muškaraca i skoro trećina žena odgovara sa „ne znam”.

Žene su mnogo više ubijedene da su ove teme potrebne, dok

je kod muškaraca jasan otpor i neprihvatanje (čak je trećina ubijedena da ne treba uvesti ove sadržaje u nastavne planove).

Ovakav stepen neprihvatanja i podijeljenosti, posebno unutar ženske populacije, čini da se patrijarhalne norme i stereotipi mnogo lakše prihvataju i održavaju u školama.

? U kom razredu početi sa predmetom”rodna ravnopravnost/ravnopravnost polova”?

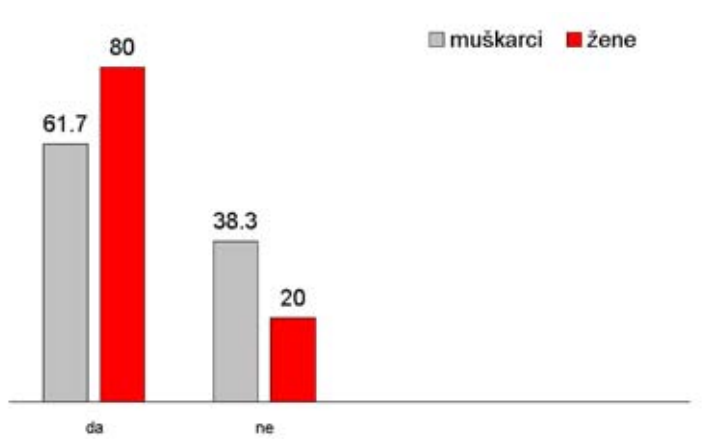

Grafik br. 52

Skoro 50% žena i 30% muškaraca zagovara da predavanje ovog predmeta otpočne u najranijim razredima, što je adekvatna procjena i potrebe i uzrasta. Muškarci ipak imaju više predloga da to bude na kasnijem uzrastu, nego što to smatraju žene.

Uvodjenje u obrazovni sistem predmeta „seksualno obrazovanje”

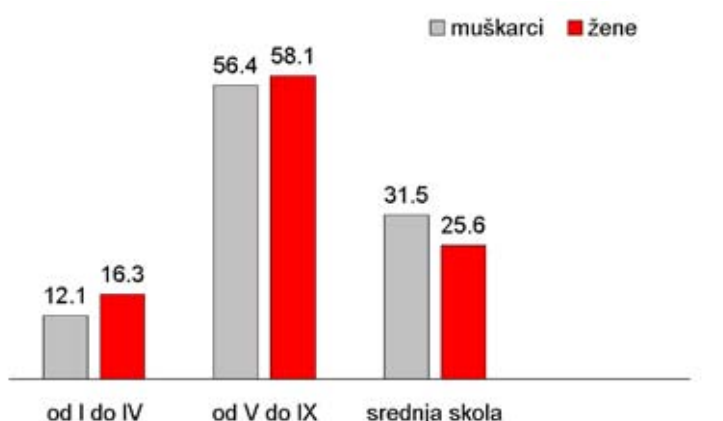
Žene se statistički značajnije zalažu za uvođenje seksualnog obrazovanja u školovanje. Njih 80% podržava ovaj predlog, a to čini i 61,7% muškaraca. Sa ovim nije saglasno 38,3% muškaraca i 20% žena.

Grafik br. 53

Razlika je statistički značajna i po varijabli *uzrast*, tako da se u najvećem procentu mladi ispitanici/e slažu sa uvođenjem seksualnog vaspitanja u obrazovanje, a taj procenat opada sa starenjem.

? U kom razredu uvesti predmet seksualno obrazovanje?

Grafik br. 54

Najveći procenat ispitanika i ispitanica je za predlog da se seksualno obrazovanje uvede od petog do osmog razreda.

ZAPOSŁJAVANJE

CEDAW, Član 11

 1. Države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u oblasti zaposlenja kako bi im se osigurala jednaka prava kao muškarcima, naročito:

- a) Pravo na rad kao neotuđivo pravo svakog ljudskog bića;
- b) Pravo na jednake mogućnosti zaposlenja, uključujući primjenu istih kriterija za odabir po pitanju zaposlenja;
- c) Pravo na slobodan izbor profesije i zaposlenja, pravo na unapređenje, sigurnost na poslu i sve beneficije i uslove za usluge i pravo na profesionalnu obuku i prekvalifikovanje, uključujući pripravnčki staž, naprednu profesionalnu obuku i rekurentnu obuku;
- d) Pravo na jednaku platu, uključujući beneficije i na jednak tretman u radu jednake vrijednosti, kao i jednak tretman u procjeni kvaliteta rada;
- e) Pravo na socijalnu zaštitu, naročito u slučajevima penzionisanja, nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, starosti i drugih nemogućnosti za rad, kao i pravo na plaćeno odsustvo;
- f) Pravo na zdravstveno osiguranje i sigurnost u radnim uslovima, uključujući zaštitu reproduktivne funkcije.

2. Kako bi se spriječila diskriminacija nad ženama na osnovu braka ili materinstva i osiguralo njihovo pravo na rad, države potpisnice će preduzeti sve moguće mjere:

- a) Da zabrane i odrede sankcije za otpuštanje na osnovu trudnoće ili porodijskog odsustva i diskriminaciju u

- otpuštanju na osnovu bračnog statusa;
- b) Da porodijsko odsustvo bude plaćeno ili da nosi slične socijalne beneficije bez ukidanja radnog odnosa, gubitka pozicije ili socijalnih naknada;
- c) Da ohrabre pružanje potrebnih socijalnih usluga, što bi omogućilo roditeljima da kombinuju porodične obaveze sa poslovnim, kao i učešće u javnom životu, naročito kroz promovisanje uspostavljanja i razvoja mreže usluga za brigu o djeci;
- d) Da pruže posebnu zaštitu trudnicama u poslovima koji su im štetni po zdravlje.

3. Zaštitničko zakonodavstvo za pitanja u ovom članu treba periodično razmatrati, s obzirom na naučna i tehnološka saznanja i treba se revidirati, ukinuti ili produžiti po potrebi.

Ustav Crne Gore iz 2007. godine, u članu 62, garantuje pravo na rad odnosno da „*svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada i na zaštitu za vrijeme nezaposlenosti*“.

Prosječna plata žena u Crnoj Gori iznosi 436 eura, odnosno oko 23 odsto manje nego muškaraca, pokazuju podaci *Monstata* dobijeni na kraju septembra 2007.

Prosječna zarada u tom periodu iznosila je 508 eura, što znači da žene primaju svega 85,8 odsto nje, a muškarci čak 110,4 odsto.

Žene imaju veću zaradu u četiri sektora - poljoprivredi, lovu i šumarstvu, vađenju ruda i kamena, saobraćaju, skladištenju i vezi, kao i u poslovima s nekretninama i iznajmljivanjem.

Prema *Monstatovim* podacima, prosječna zarada žena u odnosu na muškarce najveća je u sektoru vađenja ruda i kamena, u

kojemu za žene iznosi 831 eura, dok je za muškarce 769 eura. Muškarci koji rade u oblasti finansijskog posredovanja imaju 31 odsto višu zaradu od žena u istoj oblasti; zarada im je 26 odsto viša u oblasti zdravstvenog i socijalnog rada; dok zaposleni muškarci u obrazovanju primaju 16,5 odsto veće plate nego žene koje se bave istom djelatnošću.³⁵

DRUŠTVENE I PRIVREDNE BENEFICIJE/ EKONOMSKI I DRUŠTVENI RAZVOJ ŽENA

CEDAW, Član 13.

 Države članice preduzimaju odgovarajuće mjere za eliminaciju diskriminacije žena u drugim oblastima privrednog i društvenog života kako bi im se, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, osigurala jednaka prava, naročito u pogledu:

- a) Prava na porodične beneficije
- b) Prava na bankarske pozajmice, hipotekarne i druge vrste finansijskih kredita;
- c) Prava na učešće u rekreativnim aktivnostima, sportu i svim drugim aspektima kulturnog života.

Kada posmatramo navedena prava u svjetlu prakse koja se provodi u Crnoj Gori, onda je jasno da običajno pravo još uvijek dominira u domenu porodičnih beneficija ne samo u pogledu statusa, nego i u pogledu imovine (žena nema porodičnih beneficija – dominiraju otac, muž ili sin). Žene su mnogo siromašnije od muškaraca ne samo zbog običajnog prava, nego i zbog razlika u primanjima u svim o blastima. Po podacima *Monstata*, u 2007. primanja žena su bila za 23% manja od primanja muškaraca. Prema podacima MINA biznis³⁶, muškarci

³⁵ SEEbiz/Mina Business, oktobar 2008.
³⁶ MINA biznis, novinska agencija, oktobar 2008.

koji rade u oblasti finansijskog posredovanja imaju 31 odsto višu zaradu od žena u istoj oblasti; zarada im je 26 odsto viša u oblasti zdravstvenog i socijalnog rada; dok zaposleni muškarci u obrazovanju primaju 16,5 odsto veće plate nego žene koje se bave istom djelatnošću.

Žene su ozbiljno osujećene da se bave preduzetništvom, uprkos niza inicijativa koje u posljednje vrijeme iniciraju strane i domaće agencije. Kada se upitamo o drugim disciplinama i profesijama koje doprinose kvalitetu života (sport, rekreativne aktivnosti, kultura), takoće susrećemo diskriminaciju koja, osim što se statistikama dokazuje, čini crnogorsko društvo „muškijim” nego što je to očekivano u odnosu na broj obrazovanih žena i opšte tendencije emancipacije žena u okruženju.

U setu pitanja koja slijede pokušale smo da obuhvatimo različite oblasti iz društvenog funkcionisanja žena koje nisu obuhvaćene prethodnim pitanjima, a odnose se na to koliko su žene u Crnoj Gori uključene ili kako gledaju na svoje učešće u preduzetništvu, imovini, slobodi kretanja, kvalitetu slobodnog vremena i sportu.

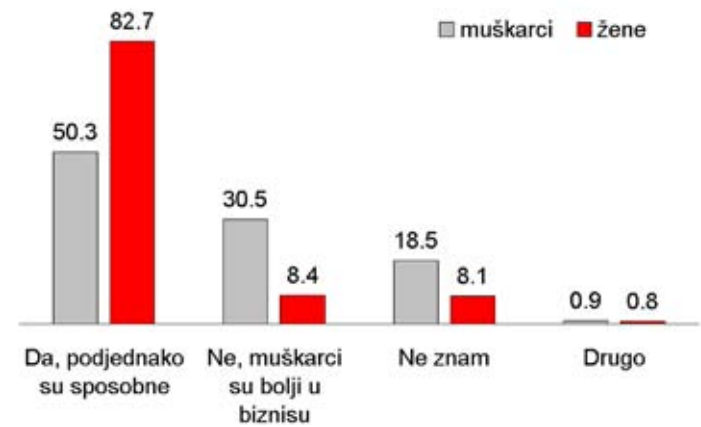
Kako su privatizacija i preduzetništvo dva osnovna uslova procesa promjena političkog, ekonomskog, a značajno i ukupnog društvenog života, veoma je važno procijeniti trenutnu situaciju žena i razmisliti o pozitivnoj praksi koja bi obezbijedila jednake mogućnosti i za muškarce i za žene za bavljenje biznisom, ali i ostalim djelatnostima i aktivnostima. Jednako je važno posmatrati kvalitet života u novonastaloj situaciji.

? Da li su žene jednako sposobne kao muškarci da se bave privatnim biznisom?

Odgovori ukazuju na različite percepcije muškaraca i žena. Statistički značajna razlika na nivou 0.01.

TVRDANJA Žene su sposobne kao muškarci da se bave privatnim biznisom /preduzetnistvom	
Da, podjednako su sposobne	50,3% M 82,7% Ž
Ne, muškarci su bolji u biznisu	30,5% M 8,4% Ž
Ne znam	18,5% M 8,1% Ž
Drugo	0,9% M 0,8% Ž

Tabela br. 29

Grafik br. 55

Odgovori ukazuju na različite percepcije muškaraca i žena. Statistički značajna razlika na nivou 0.01.

Pola muškog uzorka tvrdi da su žene jednako sposobne, a 30.5 % da su muškarci sposobniji. Visoki procenat žena od 82,7% tvrdi da su žene jednako sposobne, a 8,4% da su muškarci sposobniji.

Muškarci prema odgovorima očito još sumnjaju u sposobnosti žena da se bave preduzetništvom. Dakle, „onesposobljavanje”

žena je prisutno u svijesti kod skoro trećine muškaraca u Crnoj Gori. Istini za volju, polovina muškaraca je spremna da prizna žene „sebi ravnima”, i to se može smatrati dobrim znakom.

Žene u velikom broju afirmišu svoje sposobnosti i smatraju se podjednako sposobnima (82,7%). Ovakve procjene ne rezultiraju, međutim, adekvatnom praksom budući da je mali broj žena u preduzetništvu. Uz ovakvu procjenu žena treba ozbiljno razmotriti ometajuće faktore i rizike koji ženama ne dozvoljavaju aktivno uključivanje u privatno preduzetništvo. Ne može se smatrati da je sadašnje stanje (sa jako malo žena u preduzetništvu) isključivo posljedica stava trećine muškaraca u CG koji ne prihvataju žene u preduzetništvu.

Sigurno je da je jedan od otežavajućih faktora i taj što žene posjeduju jako malo imovine u odnosu na muškarce. Čak i ono što posjeduju, uglavnom prepuštaju na upravljanje muškarcu sa kojim žive. Kako je odricanje od nasljedstva po običajnom pravu još uvijek veoma prisutno u praksi, zanimalo nas je da saznamo šta ispitanici/ce misle tj. kakav je stav žena i muškaraca po ovom pitanju.

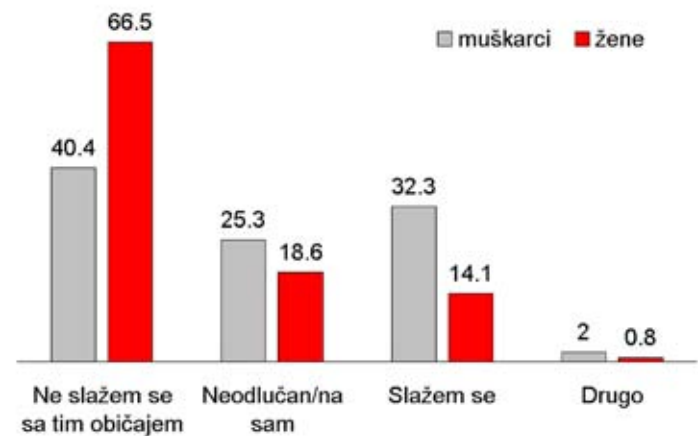
? Da li žene treba da se odriču imovine u korist brata, muža, sina?

Značajno (na nivou 0,01) se po ovom pitanju razlikuju muškarci i žene.

Najveći broj i muškaraca i žena se ne slaže sa ovim običajem, ali to neslaganje izražava 66,5% žena i 40,4% muškaraca. Upadljivo je da duplo više muškaraca (jedna trećina muškaraca ili 32,3%) prihvata u potpunosti ovaj običaj, a samo 14,1% žena. Muškarci su ti koji podržavaju ovaj običaj jer im nije u interesu da ga mijenjaju. Isto tako, može se razumjeti da veliki broj žena smatra da nije pravedno, ali se ipak povinuju ovom običaju uprkos svom stavu. Podrazumijeva se da je izuzetno teško prekršiti neko pravilo koje decenijama važi u nekoj porodici.

PITANJE Da li žene treba da se odriču imovine u korist brata, muža, sina?	
Ne slažem se sa tim običajem	40,4% M 66,5% Ž
Neodlučan/na sam	25,3% M 18,6% Ž
Slažem se	32,3% M 14,1% Ž
Drugo	2% M 0,8% Ž

Tabela br. 30

Grafik br. 56

Jasno je da muškarci kojima ovaj običaj donosi privilegiju (veliki broj još smatra da je to pravedno) neće učiniti mnogo napora da se izmijene običaji. Nesporno je da žene podršku jedino mogu naći u pravnim propisima, a to znači da bi državne institucije trebalo da iznađu modele kojima bi se dodatno učvrstilo ženino pravo na nasljedstvo. Konkretno, na primjer, da se u prvi red nasljednika/ca uključe žene ili da se „odricanje u bratovu korist“ tretira kao poklon. U nekim zemljama postoji ovakva praksa i ona je doprinijela osvješćivanju žena po ovom pitanju.

INTERVENCIJA DRŽAVE - DA ILI NE ?

Kako je država ta u čijem je interesu uspostavljanje rodne ravnopravnosti i koja obezbjeđuje okvir za postizanje te ravnopravnosti, za očekivati je da upravo država treba da podstiče onu grupu ljudi za koje se utvrdi da nemaju iste uslove za napredak. Kako su žene u oblasti vlasništva u Crnoj Gori diskriminisane, logično bi bilo da država napravi neophodne i brze intervencije. Veoma je važno da mjere koje se predlože prihvati veliki dio populacije, prvenstveno muškarci koji su sada u povlašćenoj poziciji.

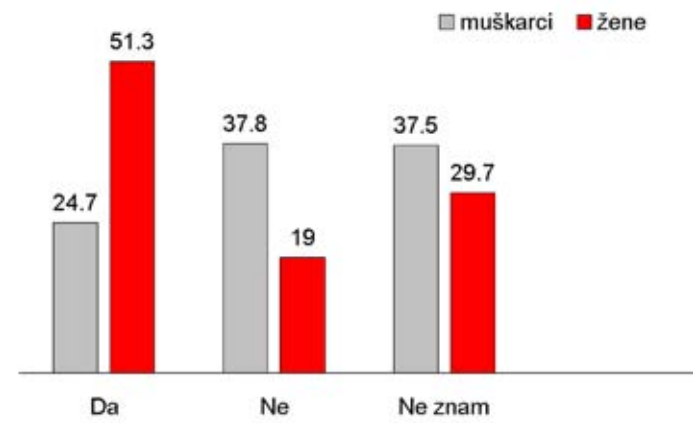
? Da li država treba da podstiče žensko preduzetništvo više nego muško?

PITANJE Da li država treba da podstiče žensko preduzetnistvo više nego muško?	
Da	24,7% M 51,3% Ž
Ne	37,8% M 19,0% Ž
Ne znam	37,5% M 29,7% Ž

Tabela br. 31

Više od pola ženske populacije smatra da država treba da stimuliše žensko preduzetništvo

Grafik br. 57

Razlika je statistički značajna na nivou 0.01.

Potvrđan odgovor na pitanje dalo je 51,3% žena i 24,7% muškaraca. Mada više od pola ženske populacije smatra da država treba da ima pozitivne mjere za žensko preduzetništvo, veliki broj žena je još rezervisan prema ovoj mjeri (19% je čak protiv!). Muškarci su, što je očekivano, u značajnom broju protiv toga da država podstiče žensko preduzetništvo (37,8% muškaraca).

Analiza distribucije odgovora ukazuje na visok stepen ambivalencije i nesigurnosti u odnosu na ove mjere u populaciji. Žene su preovlađujuće mišljenja da država treba da interveniše, dok su muškarci dominantno suprotnog mišljenja. U ovakvoj situaciji, kada se zna da i odluke tj. mjere intervencije treba da definišu muškarci (skoro su isključivo muškarci na pozicijama odlučivanja), nije jasna politička volja da se situacija promijeni, a mjere koje se donose nisu sveobuhvatne. Možemo zaključiti da upravo zbog nedostatka ubjeđenja da su ove mjere izuzetno značajne za razvoj države,

mjere koje su posljednjih godina donosene u ovoj oblasti ne daju rezultate. Pozitivna akcija vladajućih struktura odgovornih za ovu oblast treba da bude energičnija, ne samo zbog racionalnih razloga, nego i zbog predrasuda koje proističu iz običajnog prava kako bi se percepcija prava u ovoj oblasti primijenila. Još preciznije - **država treba da obezbijedi takve mjere koje će realno dovesti do promjene prava žena na imovinu i na preduzetništvo, i istovremeno mjere koje će smanjiti otpor muškaraca tj. promijeniti stavove koji su u ovom istraživanju tako eksplicitno demonstrirani.**

ŽENE I SLOBODA KRETANJA U CRNOJ GORI (NOĆNI IZLASCI, ŠETNJE, PUTOVANJA I SL.)

Kako je za razvoj i emancipaciju žena u Crnoj Gori važan i kvalitet života kojim žive i doživljaj slobode koju imaju, odgovori na sledeća pitanja ukazuju na strah u kojem žene žive, na ograničenost u kretanju, slobodnim aktivnostima, zadovoljstvu i kreaciji. Nije utješna činjenica što ni muškarci nisu u boljoj situaciji. Naprotiv.

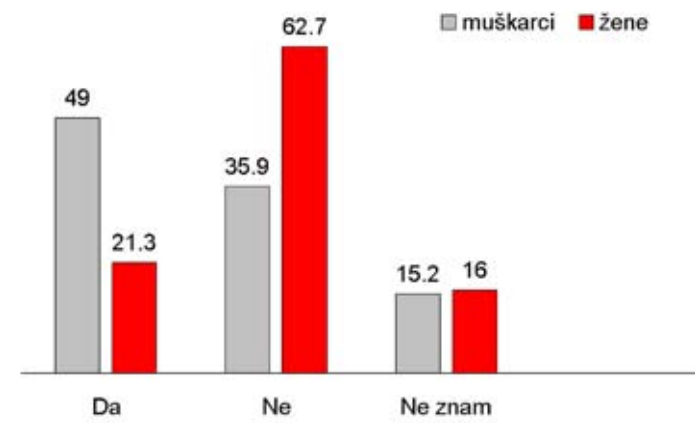
? Da li žene i muškarci u Crnoj Gori imaju istu slobodu kretanja?

PITANJE Da li žene i muškarci u CG imaju istu slobodu kretanja?	
Da	49% M 21,3% Ž
Ne	35,9% M 62,7% Ž
Ne znam	15,2% M 16% Ž

Tabela br. 32

Porazan je podatak da manje od polovine muškaraca (49%) a samo 21,3% žena tvrde da imaju istu slobodu kretanja. Čak **35,9% muškaraca i 62,7% žena u Crnoj Gori tvrdi da nemaju istu slobodu kretanja.**

Zanimljivo je da kada se pogleda čitav uzorak (bez obzira na pol), 48,2% ispitanih smatra da u Crnoj Gori muškarci i žene nemaju istu slobodu kretanja; 34% smatra da imaju istu slobodu; 15% odgovara sa „ne znam“.

Grafik br. 58

Elementarno ljudsko pravo na slobodu kretanja postaje dugoročno ozbiljno ugroženo ovakvom procjenom, i ovakvom procjenom ograničenja za žene. Dobiveni odgovori ukazuju na duboku inkorporiranost razlika, straha i zabrana za žene. Nesloboda u kretanju koju konstatuje 62,7% žena i 35,9% muškaraca trebalo bi da alarmira društvo, ali se to, nažalost, ne dešava u Crnoj Gori u kojoj je dominantan politički stav onaj koji promišlja većina muškaraca (49% M). Iako je stepen ugroženosti žena visok (48,2% populacije to smatra), ne samo što se ne donose mjere koje obezbjeđuju ženama sigurnost, već se ova činjenica negira sa mjesta onih koji imaju pozicije, a to su muškarci. Broj žena koje

se osjećaju slobodno tj. sigurno da se kreću i uživaju na mjestima i u aktivnostima koje žele je suviše mali da bi mogle da utiču na kvalitetniju promjenu stanja.

POSMATRANO KROZ NAČIN NA KOJI SE KORISTI SLOBODNO VRIJEME ŽENE I MUŠKARCI U CRNOJ GORI ŽIVE U DRUŠTVU KOJE IM NE OBEZBJEĐUJE I NE NUDI KVALITETAN ŽIVOT. KVALITET ŽIVOTA ŽENA U CRNOJ GORI JE KATEGORIJA KOJA NE POSTOJI U DRUŠTVENOM I POLITIČKOM KONTEKSTU. MUŠKO SLOBODNO VRIJEME POSTOJI, ALI SE UGLAVNOM TROŠI NA RELACIJI IZMEĐU KAFANE I Kladionice.

Naša dalja pažnja bila je usmjerena na istraživanje kategorije „slobodno vrijeme“ s obzirom na to da je upravo pitanje slobode i kvaliteta života, rodne ravnopravnosti, kao i ukupnog razvoja sadržano u kontekstu pojma „slobodno vrijeme“.

U istraživanju ispitanici/ce su procjenjivali kako muškarci i žene koriste svoje slobodno vrijeme. Na ponuđenoj listi birana su 4 odgovora.

Za potrebe ove publikacije dajemo kratku analizu podataka koji ozbiljno ukazuju na ograničen kvalitet života. Postoji izvjestan konsenzus u percepciji slobodnog vremena. I muškarci i žene percipiraju žensko slobodno vrijeme prvenstveno kao „rad u kući“, a muškarčevo kao „sastanci u kafani“! Ono u čemu su jedinstveni (mada se i po drugim stavkama poklapaju procjene) jeste da i jedni i drugi u značajnom broju procjenjuju da žene nemaju slobodnog vremena (9,5% M i 19,3% Ž), dok je broj muškaraca koji nemaju slobodno vrijeme skoro zanemarljiv (3,8% M i 0,4% Ž). Jasno je, dakle, da muškarci imaju mnogo više slobodnog vremena!

Kako muškarci u Crnoj Gori koriste svoje slobodno vrijeme po procjeni muškaraca »

1. na sastancima u kafani
2. bavljenju sportom
3. odmarajući i u šetnji
4. u kladionicama.

Kako muškarci u CG koriste svoje slobodno vrijeme po procjeni žena »

1. na sastancima u kafani
2. u šetnji i odmarajući
3. u kladionicama
4. bavljenju sportom.

Kako žene koriste svoje slobodno vrijeme po percepciji žena »

1. rade u kući
2. u druženju u kući
3. u šetnji
4. sa porodicom.

Kako žene koriste svoje slobodno vrijeme po percepciji muškaraca »

1. rade u kući
2. u druženju u kući
3. u šetnji
4. gledanje tv-a.

I muškarci i žene procjenjuju da žene u slobodnom vremenu „rade u kući“, i sasvim je jasno da i jedni i drugi percipiraju ženski rad u kući kao rad. Ono što je vidljivo je da žene slobodno vrijeme provode uglavnom u kući, a muškarci van kuće.

Slika koja se prenosi je slika patrijarhata koji „nudi“ slobodno vrijeme koje je rodno definisano. Nema zajedništva, ni kreativnosti! Jasno je eksploataisanje žena radom u kući koje se zasniva na patrijarhalnom stavu da žene trebaju biti u funkciji porodice.

Jedini prostor slobode je u odgovorima „zavisi koji muškarci“ i „zavisi koje žene“, gdje se može naslutiti različitost što se tiče prioriteta, uz poštovanje individualiteta.

Ovim istraživanjem nismo tražile poželjnu sliku organizacije slobodnog vremena muškaraca i žena od strane muškaraca i žena. Projekcija bi nam pokazala očekivanja i želje muškaraca i žena prvo jednih od drugih, a onda i od društva i od države oko slobodnog vremena.

Ostale smo u realnosti organizacije društva u Crnoj Gori koje je po kvalitetu života na nivou 19. vijeka (izuzetak su kladionice koje ukazuju da je tranzicija i ovdje prisutna!!!). Aktivnosti koje ljudi preduzimaju u slobodnom vremenu često ukazuju i na smjer kojim se društvo razvija. Po navedenim podacima, nema razvoja u Crnoj Gori ili se taj razvoj još uvijek ne percipira.

Ovi podaci su zabrinjavajući i demokratske države bi ga ozbiljno uzele u obzir budući da se radi o kategoriji na kojoj se zasniva lični razvoj svake osobe i zadovoljstvo državom u kojoj se živi.

SPORT

U odgovoru na prethodno pitanje „bavljenje sportom“ u slobodnom vremenu je stavka koja se podrazumijeva kod muškaraca, ali ne i kod žena. To jeste slika stereotipne patrijarhalne kulture u kojoj se od muškarca očekuje da se bavi različitim aktivnostima, pa i fizičkom aktivnošću van kuće, a od žene se očekuje da boravi u kući i da se osim kućnih poslova ne bavi fizičkim aktivnostima, pa ni sportom. Ovo je, donekle, potvrđeno kroz rezultate ispitivanje koji slijede.

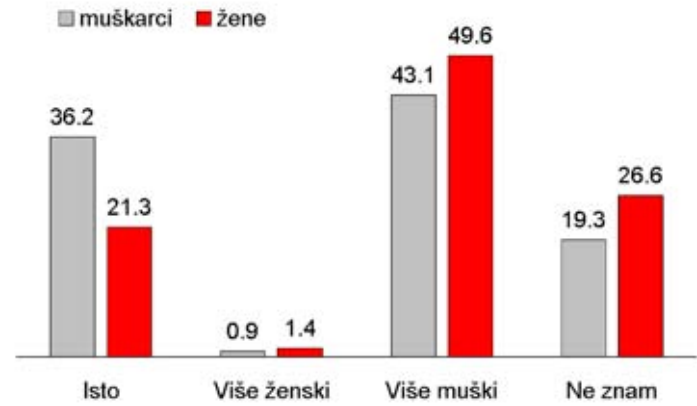
Kako država gleda na sportsku kulturu i koliko stimuliše žene u sportu, pitanje je na koje dobiveni odgovori svjedoče o potrebi da se u državi hitno radi na tome da se još jedno polje diskriminacije žena promijeni.

? Da li se u Crnoj Gori podjednako stimuliše muški i ženski sport?

Da li se podjednako stimuliše ženski i muški sport u Crnoj Gori?	
Isto	36,2% M 21,3% Ž
Više ženski	0,9% M 1,4% Ž
Više muški	43,1% M 49,6% Ž
Ne znam	19,3% M 26,6% Ž
Drugo	0,6% M 0,8% Ž

Tabela br. 33

I muškarci i žene su većinski svjesni da se više stimuliše muški sport. Mnogo je više muškaraca koji smatraju da se isto ulaže u muški i ženski sport (36,2% M i 21,3% Ž). Mnogo veći broj žena (26,6%) nego muškaraca (19,3%) ne zna da li se u CG podjednako stimuliše ženski i muški sport, što ponovo upućuje na zapostavljenost ženskog sporta i nezainteresovanost žena za sportsku kulturu. To indirektno ukazuje na nedostatke u obrazovnom sistemu i na odnos prema sportu koji se formira najviše kroz obrazovni sistem.

Grafik br. 59

I muškarci i žene su većinski svjesni da se više stimuliše muški sport

SEOSKE ŽENE

CEDAW, Član 14

 1. Države članice uzeće u obzir posebne probleme s kojima se suočava žena na selu, kao i značajnu ulogu koju ona ima u ekonomskom opstanku svoje porodice, uključujući njen rad u sektorima privrede u kojima se ne ostvaruje dohodak i preduzet će sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale da se odredbe ove konvencije primjenjuju na žene iz ruralnih oblasti.

2. Države članice će preduzeti sve odgovarajuće mjere radi eliminacije diskriminacije žena u ruralnim područjima kako bi osigurale da one, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, učestvuju u razvoju sela i da od toga imaju koristi, posebno da bi osigurale pravo na:

- a) učešće u izradi i sprovođenju planova razvoja na svim nivoima;
- b) pristup odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući informacije, savjete i usluge u vezi sa planiranjem porodice;
- c) direktno korišćenje programa socijalne zaštite;
- d) sticanje svih vrsta obuke i obrazovanja, formalnog i neformalnog, uključujući opismenjavanje, kao i pristup svim uslugama u okviru mjesne zajednice, kao i savjetodavnim uslugama, inter alia, radi proširenja njihovih opštih tehničkih znanja;
- e) organizovanje grupa za samopomoć i zadruga kako bi ostvarile jednak pristup privrednim djelatnostima putem zapošljavanja ili obavljanja samostalne djelatnosti;
- f) učešće u svim aktivnostima mjesne zajednice;
- g) dostupnost poljoprivrednih kredita i zajmova, olakšica

za prodaju proizvoda, odgovarajuće tehnologije i jednakog tretmana u zemljišnoj i agraranoj reformi, kao i programa za ponovno naseljavanje;

h) adekvatne životne uslove, posebno u pogledu stanovanja, higijenskih uslova, električne energije i snabdijevanja vodom, saobraćaja i veza.

Ustav Crne Gore ni u jednoj odredbi ne tretira posebno stanovništvo iz seoskog područja. **Zakon o rodnoj ravnopravnosti** takođe nema odredbe koje se posebno odnose na žene iz seoskog područja.

Ono što se može zaključiti o poziciji žena na selu i njihovoj izuzetno teškoj situaciji u Crnoj Gori je³⁷:

- Žene na selu rade sve poljoprivredne poslove (čuvanje stoke, sakupljanje sijena, obrađivanje zemlje, prodaja proizvoda na pijacama) i domaćičke poslove u otežanim uslovima, često bez struje i tekuće vode (pranje, čišćenje, održavanje kuće).
- U posebno teškoj poziciji su djevojčice sa sela koje u tim uslovima najčešće, osim obaveze održavanja domaćinstva, imaju i obavezu brige i njege prema mlađoj djeci. Uz činjenicu da su škole udaljene do 3 km, to dodatno otežava školovanje i razvoj ženske djece.
- Zdravstvene usluge ženama sa sela su skoro nedostupne. Nema obezbijedenih redovnih usluga koje se odnose na reproduktivno zdravlje, na sistematske preglede, nema edukacija iz planiranja porodice, kontracepcije, polno prenosivih bolesti.
- Ne postoje podaci na osnovu kojih se može vršiti analiza zdravstvenog stanja žena na selu.
- Žene na selu trpe sve vidove nasilja nad ženama (seksualno, porodično, ekonomsko ...).
- Žene iz seoskih područja nemaju mogućnost praćenja određenih kulturnih dešavanja.

37 Istraživanje SOS Nikšić, 2007.

Po svim tvrdnjama postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena (na nivou 0,01). Muškarci generalno procjenjuju život žena na selu mnogo manje ugrožavajućim nego što to vide žene. I muškarci (64%) i žene (čak 83,95) misle da su žene na selu najviše ugrožene teškim fizičkim poslovima.

Osim razlike u broju u kojem muškarci i žene staju iza neke tvrdnje, postoje i razlike u rangiranju prioriteta između žena i muškaraca.

Žene prioritet daju nepristupačnosti institucija (bolnica, škola...), dok muškarci prioritet daju nepristupačnosti obrazovanja. I muškarci i žene kao ozbiljnu teškoću vide činjenicu da žene koje rade na selu nemaju status zaposlenih žena.

Upadljiva je i najveća razlika u procjeni faktora ugroženosti kod kategorije „**neposjedovanje imovine**“, gdje 70% žena misli da je to važan faktor, a tako misli samo 46,7% muškaraca. Ovo je potvrda ranije teze o tome koliko je važno vlasništvo da se ostvare podjednake mogućnosti polova tj. o tome kako država treba da poradi na tome da obezbijedi svakome da slobodno raspolaže vlastitom imovinom.

MUŠKARCI NE PERCIPIRAJU DA SU ŽENE UGROŽENE AKO NEMAJU VLASTITU IMOVINU

 Koji su to najveći problemi žena koje žive na selu?
(otvoreni odgovori)

Muškarci u najvećem broju tvrde da je to **težak rad 37,4%**, slijedi **neobrazovanost 26%**, pa **siromaštvo 5,7%**.

Žene se odlučuju za slične ili gotovo iste faktore: **težak rad 32,5%**, **neobrazovanje 30,5%**, **patrijarhalno vaspitanje 8,9%**, pa **nezaposlenost 7,7%**.

- Žene nemaju prostor i uslove za organizovanje određenih društvenih dešavanja.
- Žene na selu su veoma malo informisane o aktuelnim društvenim dešavanjima.
- Žene sa sela nemaju mogućnost da djecu uključe u određene obrazovne programe u kojima bi na kreativan i organizovan način provodili slobodno vrijeme (vrtići, igraonice, kreativne radionice).
- Žene sa sela su izolovane iz društvenog i javnog života, nema ih u politici u različitim odborima koji odlučuju o rješavanju važnih seoskih problema.
- Žene sa sela nemaju potrebna stručna znanja za zanimanja koja su tražena na tržištu rada.
- Veliki broj žena sa sela se odriče imovine u korist muških članova porodice. Postoje podaci da su se žene sa sela odricale čak i vaučera dobivenih za privatizaciju u procesu tranzicije.
- Sa ženama na selu u prethodnih 5 godina radile su jedino ženske nevladine organizacije i to edukacije na temu ženskog zdravlja, nasilja u porodici i širenja politike mira, kao i političkog angažovanja žena na lokalnom i republičkom nivou, iskorišćavanja ženskog potencijala u privredi i dr. (NVO **Novi horizonti** - na seoskom području opštine Ulcinj; **Žene za bolje sutra** - na seoskom području opštine Bijelo Polje; **Crnogorski ženski lobi** - za seosko područje opštine Podgorica i Sutomore; **SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić** - na seoskom području opštine Nikšić)

ŽENE NA SELU UGROŽENE SU TEŠKIM FIZIČKIM POSLOVIMA I NERAZUMIJEVANJEM MUŠKARACA O DRUGIM FAKTORIMA KOJI IH UGROŽAVAJU

Navele smo nekoliko problema kojima mogu posebno biti pogođene žene koje žive na selu. Tražile smo da ispitanice/i označe u kojoj mjeri svaki od ovih problema ugrožava svakodnevni život seoskih žena. Na priloženoj tabeli možete pogledati rezultate.

PROBLEMI	U velikoj mjeri	Donekle	U maloj mjeri	Ne ugrožava
Nemogućnost školovanja žena koje žive na selu	52,6% M 67% Ž	30,8% M 20,8% Ž	8,4% M 7,7% Ž	4,7% M 2,6% Ž
Nezaposlenost žena koje žive na selu	54,2% M 71,6% Ž	28,3% M 21,2% Ž	9,9% M 5,2% Ž	3,8% M 2% Ž
Teški fizički poslovi žena koje žive na selu	64% M 83,9% Ž	19,3%M 10,2% Ž	10% M 3,4% Ž	3,9% M 1,4% Ž
Nepristupačnost bolnice, škola i dr. insitucija za žene koje žive na selu	50,9% M 75,1% Ž	33,7% M 16,5% Ž	8,3% M 4,6% Ž	4,7% M 1,7% Ž
Neposjedovanje lične imovine žena koje žive na selu	46,7% M 70% Ž	26,3% M 16,6% Ž	11,8% M 7,2% Ž	8,3% M 2% Ž

Tabela br. 34

BRAK I PORODIČNI ODNOSI

CEDAW, Član 16

1. Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mjere radi otklanjanja diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, a posebno obezbjeđuju na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena:

- a) jednako pravo na sklapanje braka;
- b) jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga i sklapanje braka samo po slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost;
- c) jednaka prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda;
- d) jednaka roditeljska prava i obaveze u odnosu na djecu, bez obzira na bračni status. U svim slučajevima interesi djece moraju biti na prvom mjestu;
- e) jednaka prava da slobodno i odgovorno odlučuju

- o planiranju porodice, kao i da imaju pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima koja će im omogućiti da se koriste ovim pravima;
- f) jednaka prava i odgovornosti u pogledu starateljstva, tutorstva, upravljanja imovinom i usvajanja djece ili sličnih institucija ako postoje u nacionalnom zakonodavstvu. U svim slučajevima interesi djece moraju biti na prvom mjestu;
- g) jednaka lična prava muža i žena, uključujući pravo na izbor porodičnog imena, profesije, zanimanja;
- h) jedanaka prava oba bračna druga u pogledu vlasništva nad imovinom, odnosno sticanja, upravljanja, uživanja i otuđivanja imovine, bez obzira na to da li se ovo obavlja besplatno ili za znatnu materijalnu nagradu.

2. Vjeridba i stupanje djeteta u brak ne može imati nikakvih posljedica, a preduzeće se sve potrebne mjere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnoj matičnoj kancelariji.

Kada se pogledaju uslovi koji se traže u ovoj oblasti što se tiče prava žena, na prvi pogled izgleda kao da su sva ta prava zaštićena i garantovana pravnom regulativom u Crnoj Gori. Na drugoj strani imamo stavove i očekivanja muškaraca i žena u odnosu na majčinstvo i roditeljstvo, što je bilo predmet analize predhodnih članova CEDAW.³⁸ Uticaj patrijarhata je dominantna odrednica u ovoj oblasti: brak je zajednica muškaraca i žena (i u Ustavu CG iz 2007. je tako definisan); u braku ženina odgovornost je vezana za domaćinstvo i djecu; šira porodica je takođe u domenu ženske brige; djeca nominalno (prezime, državljanstvo) pripadaju ocu; društvo obezbjeđuje beneficije majkama. Međutim, samohrane majke još uvijek nose stigmu sramote i nema nikakvih olakšica za samohrane roditelje, nema društvene zaštite marginalizovanih grupa ni nacionalnih manjina, silovanje žena u braku se ne prijavljuje i ne procesuiru, porodično nasilje je veoma rasprostranjeno, a na svim mjestima odlučivanja se ovo marginalizuje.

Godine 2007. usvojen je **Porodični zakon** (Sl. list RCG br.1/ 07), ali ne postoji **Zakon o porodičnom nasilju**. Ne vodi se statistika o samohranim majkama, ni o različitim kategorijama unutar te grupe (udovice, razvedene, neudate), a da ne govorimo da ne postoje specifični državni programi podrške i zbrinjavanja ovih žena.

U cjelini gledano, osim deklarativnih izjava na svim nivoima (vaspitanje, obrazovanje, socijalno staranje, zdravlje, političke organizacije) da je porodica veoma važna za razvoj zdravog društva, konkretne teme se ne diskutuju i ne rješavaju, a očigledno je oslanjanje na patrijarhalne obrasce uzajamne podrške krvno povezanih ljudi.

Zanimljivo je da se u mnogim istraživanjima porodica smatra važnim mjestom diskriminacije žena u Crnoj Gori, međutim

38 CEDAW, Član 5 - Majčinstvo

ni Zakon o rodnoj ravnopravnosti ne definiše porodičnu sferu, što govori u prilog tezi da država ni na koji način ne želi da utiče na eliminisanje štetne tradicije i običaja prisutnih u porodičnoj sferi, koji su diskriminišući za žene.

Pokazatelji govore da je u CG brak u krizi, sve je manje sklopljenih brakova i sve je više razvoda iz godine u godinu. Na primjer, u odnosu na 1991. godinu na tadašnjih 100 brakova, 2006. godine je sklopljeno 86, a broj razvoda se povećao za 29%. Najčešće se razvode mladi bračni parovi i to nakon 3–5 godina zajedničkog života. Smatra se da je povećan broj razvoda posljedica loše materijalne situacije, različitih shvatanja supružnika i sukoba interesa u braku.

Prosječan broj članova u porodici je 3,62 (1996. je bio 3,77). Može se reći da je prosječan broj djece u porodici 0,61. Podaci stope priraštaja u Crnoj Gori su alarmantni i ozbiljno ukazuju na pojavu „bijele kuge”. Postavlja se pitanje kako će se država suočiti sa tim izazovom. Populaciona politika se može usmjeriti ka stimulisanju rađanja putem pozitivnih mjera, kao što je razvijanje odgovornog roditeljstva, materijalnog blagostanja i razvoja servisnih službi za pomoć porodici. Proces repatrijarhalizacije, koji je sve prisutniji u Crnoj Gori, može da utiče na to da se propagiraju tradicionalne vrijednosti zasnovane na stereotipnim ulogama žena i na restriktivnoj politici u odnosu na abortus ili produžavanje porodiljnih bolovanja i beneficijama za penziju. Iako je funkcionisanje porodice česta tema kritičkih promišljanja na svim nivoima društvenog funkcionisanja, istraživanja na ovom planu je malo, tako da se analize i zaključci uglavnom zasnivaju na ličnim ubjeđenjima „stručnjaka“ zasnovanah na uobičajenim stereotipijama. Još uvijek je dominantan princip za udatu ženu da je zaposlena, da radi u kući i da rađa djecu, a „muškarac voli da ga žena na javnom mjestu, u društvu uvaži i da istakne da je on taj koji

je gazda u kući, bez obzira da li je to tako ili ne, da mu se javno ne suprostavlja“ (citirano prema kazivanju jedne ispitanice iz fokus grupe).

Žene nemaju ista prava na seksualnu slobodu kao muškarci i to objašnjavaju patrijarhalnim stavovima i predrasudama. Istraživanja nevladinih organizacija ukazuju na to da se brak preferira u odnosu na vanbračnu zajednicu. U raznim anketama, preko 80% ljudi smatra da brak kao institucija zajedničkog življenja nije prevaziđena institucija, ali su sve češće i vanbračne zajednice.

U Crnoj Gori se **istopolne zajednice** još ne prihvataju, čak je i u Ustavu (nepominjanjem) isključena istopolna zajednica.

BRAK I RAZVOD

U porodici se potencira patrijarhalna zavisnost roditelja i djece – roditelji su obavezni da se brinu o djeci, a djeca o svojim roditeljima (velika je sramota da roditelj bude u Staračkom domu ukoliko ima djecu), tako da društvo i država ne preuzimaju odgovornost za svoje građane obezbjeđujući im kvalitetan život. U Crnoj Gori postoji (jedan) Dom za nezbrinutu djecu „Mladost“ u Bijeloj. Proces usvajanja djece je vrlo komplikovan i djecu ne mogu usvojiti „samci“ ili „istopolni partneri“. Kultura hraniteljskih porodica je nerazvijena, što čini da mnoga djeca od rođena do punoljetstva ostaju u ovoj ustanovi.

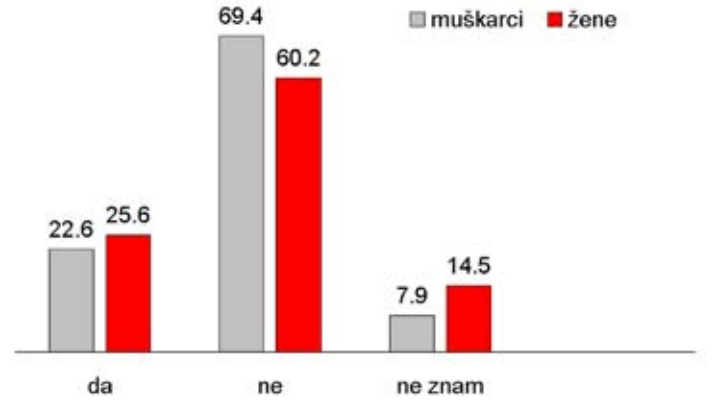
U ovom dijelu istraživanja samo smo postavile par generalnih pitanja o tome da li je brak prevaziđena institucija, o istopolnim brakovima, o edukaciji, o porodičnom životu, i o nasilju u porodici.

BRAK NIJE PREVAZIĐENA INSTITUCIJA
MUŠKARCI VIŠE VJERUJU U BRAK OD ŽENA

Da li je brak prevaziđena institucija?

Da li je brak prevaziđena institucija?	
Da	22,6% M 25,6% Ž
Ne	69,4% M 60,2% Ž
Ne znam	7,9% M 14,5% Ž

Tabela br. 35

Grafik br. 60

Statistički značajna razlika na varijablama pol i uzrasna kategorija na nivou 0.01.

Da brak nije prevaziđen tvrdi najveći dio uzorka: 69,4% M i 60,2% Ž.

Međutim, mlađi/e ispitanici (između 20 – 25 godina) u većem procentu (37,5%) tvrde da je brak prevaziđena institucija. Procent opada s uzrastom (17,9% najstarije populacije tvrdi da je brak prevaziđena institucija).

Bez obzira što postoji značajna razlika između muškaraca i žena, i jedni i drugi smatraju da brak nije prevaziđena institucija, s tim što muškarci nešto više od žena podržavaju instituciju braka.

ISTOPOLNI BRAKOWI SE NE PRIHVATAJU

Podržavate li istopolne brakove?

Podržavate li istopolne brakove?	
Da	6 % M 11,6% Ž
Ne	69,6% M 62,5% Ž
Nemam stav	15,4% M 14,2% Ž
Svejedno mi je	9 % M 11,6 Ž

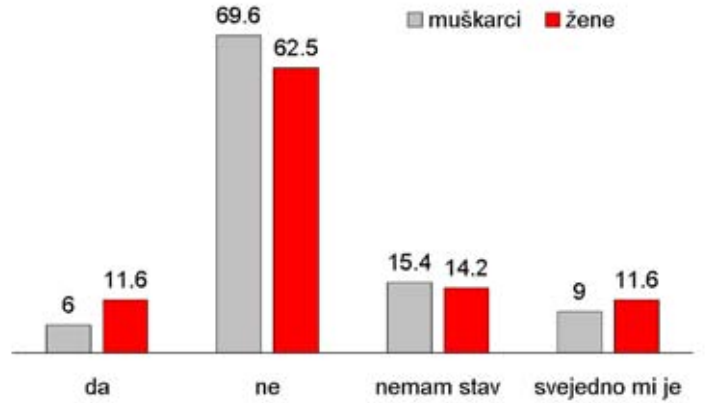
Tabela br. 36

Statistički značajna razlika na varijablama pol na nivou 0.05, a uzrasta na nivou 0.0.

Veći procenat žena odobrava istopolne brakove, mada je taj procenat nizak (11,6%), dok to čini svega 6% muškaraca. Najveći procenat oba pola je protiv ovih brakova: 69,6% M i 62,5% Ž. Stav po tom pitanju nema ili im je sve jedno 24,4% muškaraca i 25,8% žena.

Kada pogledamo varijablu „uzrasna kategorija“, vidi se da najmlađi ispitanici/e u 49,5% slučajeva ne podržavaju ovaj brak, ali ih je u kategoriji „nemam stav“ 24,5%. Istopolne brakove u najvećem procentu (12,7%) podržava starosna kategorija od 25-34 godine.

Što se tiče istopolnih brakova, ni muškarci ni žene ne podržavaju ovakve brakove u značajnom procentu (i opet više muškarci). Nešto veći broj žena podržava ovakve zajednice, kao što većina žena (u odnosu na muškarce) sumnja u tradicionalne brakove. Stavovi zavise i od starosti - u mlađim kategorijama ipak se ne protive ovakvim zajednicama u tolikom broju kao stariji.

Grafik br. 61

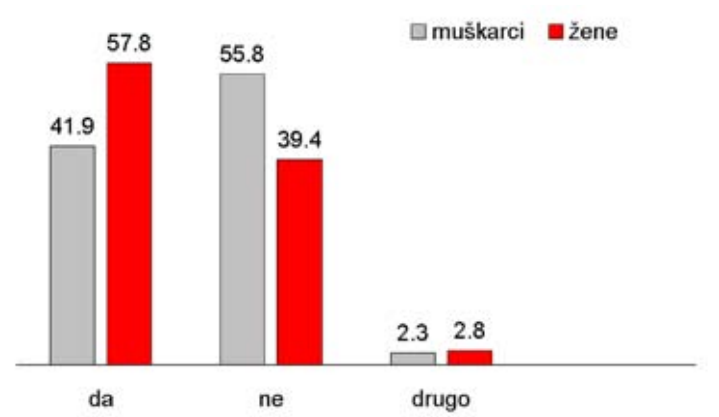
POZITIVNO JE ŠTO SE MOŽE ZAKLJUČITI DA ŽENE I MLADI LJUDI LAKŠE PRIHVATAJU JEDNOPOLNE RAZLIKE I DOVODE U PITANJE BRAK SHVAĆEN NA TRADICIONALAN NAČIN

Žene sve više uviđaju da su prevaziđeni brakovi u kojima je muškarac hranitelj porodice a žena se brine o kući. Više od polovine žena je tog ubjeđenja, ali je više od polovine muškaraca ubijedenja da takav brak nije prevaziđen. Dakle, još uvijek značajan dio populacije u Crnoj Gori stereotipno vidi brak i podjelu uloga u braku.

Smatrate li da je prevaziđen brak u kojem je muškarac hranitelj porodice, a žena brine o kući i djeci?

Smatrate li da je prevaziđen brak u kojem je muškarac hranitelj porodice, a žena brine o kući i djeci?	
Da	41,9% M 57,8% Ž
Ne	55,8% M 39,4% Ž
Drugo	2,3% M 2,8% Ž

Tabela br. 37

Grafik br. 62

POZNAVANJE VLASTITIH PRAVA

Kako je poznavanje vlastitih prava u braku jedan od dobrih uslova za prevenciju nasilja i nesporazuma u porodici, htjele smo da saznamo tokom ovog istraživanja kakva je situacija po tom pitanju u Crnoj Gori i, posebno, u kom periodu muškarci i žene smatraju da treba da budu upoznati sa ovim pravima.

Razlika je statistički značajna među polovima.

Vidljivo je da žene ovom obrazovanju pridaju veći značaj i smatraju da treba otpočeti edukaciju već u osnovnoj školi. Muškarci imaju drugačiji pristup - čak četvrtina populacije muškaraca smatra da nije potreba edukacija iz ove oblasti, dok to isto smatra samo 10% žena.

Za porodicu je važno da muškarac i žena imaju ista prava i da budu upoznati sa svojim pravima - kada je potrebno ljude upoznati sa tim pravima?	Procenti (%) u odnosu na pol	
	M	Ž
Tokom osnovnog školovanja	40,7	61,5
Dodatnim temama tokom kasnijeg obrazovanja	26,8	33,3
Obaveznim pohađanjem škole neposredno prije braka	15	19,7
Putem medija	26	29,2
Takvo obrazovanje nije potrebno	24	10,1

Tabela br. 38

PORODIČNO NASILJE

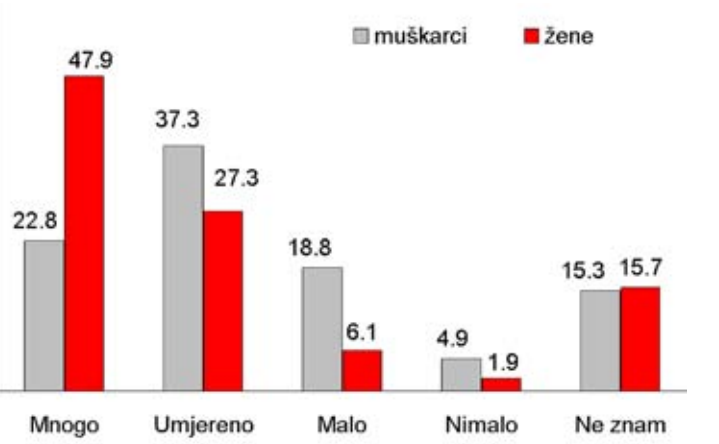
PORODIČNO NASILJE JE IZRAŽENO U CRNOJ GORI – SVAKA DRUGA ŽENA SMATRA DA GA IMA MNOGO.

I u odgovorima na ovo pitanje prisutna je značajna različitost vezana za pol, statistički značajna na nivou 0,01.

Dva puta više žena prepoznaje izraženu prisutnost nasilja u porodici i tri put manje žena od muškaraca prepoznaje ovu pojavu u kategoriji „malo“. Kada se zna činjenica da žene mnogo više i češće trpe nasilje u porodici od strane muškarca, jasno je da ova procjena odražava situaciju u realnosti.

Koliko je prisutno porodično nasilje u CG?	
Mnogo	22,8% M 47,9% Ž
Umjereno	37,3% M 27,3% Ž
Malo	18,8% M 6,1% Ž
Nimalo	4,9% M 1,9% Ž
Ne znam	15,3% M 15,7% Ž
Drugo	0,9% M 1,1% Ž

Tabela br. 39

Grafik br. 63

Ovakva percepcija postojanja nasilja i generalno ćutanje institucija u Crnoj Gori o ovom problemu je očit dokaz nezainteresovanosti državnih resursa za svoje sopstvene ljudske resurse.

Tražile smo i da se muškarci i žene izjasne o instituciji koja ima najbolji pristup problemu porodičnog nasilja.

Koje institucije smatrate da imaju najbolji pristup problemu porodičnog nasilja?	Procenti (%) u odnosu na pol	
	M	Ž
Centri za socijalni rad	41,5	46,7
Zdravstvo	12,1	10,7
Obrazovne institucije	5,4	8,5
Sudstvo	24,6	27,5
Policija	38,7	29,2
NVO	41,5	42,1

Tabela br. 40

Iz tabele se vidi da je povjerenje u NVO i u Centar za socijalni rad prisutno u visokoj mjeri, i kod muške i kod ženske populacije. Ipak više od polovine ispitanih nema povjerenja ni u Centre za socijalni rad, koji su, kao državne institucije, decenijama zaduženi da rješavaju ovo pitanje. Čak se povjerenje u NVO izjednačava sa ovim institucijama. Inače, jasna je slika nepovjerenja u institucije na jednoj strani, a na drugoj - nezainteresovanost tih istih institucija za ovakvu procjenu.

Porodično nasilje je izraženo u Crnoj Gori – svaka druga žena smatra da ga ima mnogo

ISTRAŽIVANJE O POSEBNIM MJERAMA ZA POSTIZANJE RAVNOPRAVNOSTI IZMEĐU MUŠKARACA I ŽENA

(Ispitanici/e su birali *dva* odgovora sa liste ponuđenih odgovora)

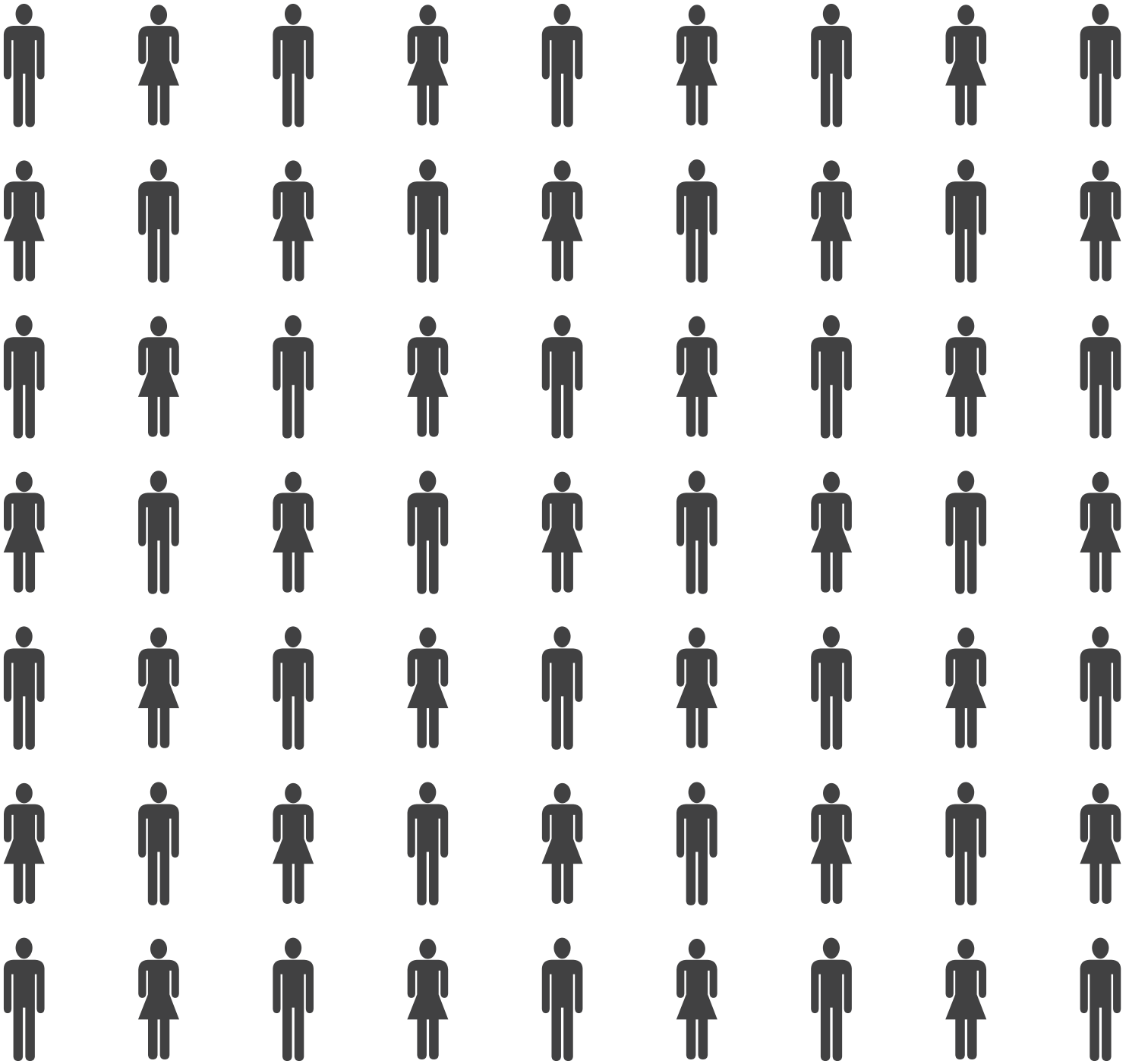
Posebne mjere za postizanje ravnopravnosti između muškaraca i žena:	Procenti (%) u odnosu na pol	
	M	Ž
Posebna stimulacija očeva da se bave djecom	22	30,3
Kvote u politici i svim državnim tijelima	22,3	23,8
Prednost ženama ili muškarcima u poslovima gdje postoji tradicionalna podjela na „muška“ i „ženska“ zanimanja	28,8	17,2
Prednost upisivanja u škole (smjerove) u kojima je deficitaran pol	20,6	9,8
Osnivanje posebnih institucija	27,7	31,7
Specifična zdravstvena zaštita	20,3	17,8
Bolji društveni tretman nasilja nad ženama	22,6	19,9
Rad u kući treba biti vrijednovan i plaćen	19,2	33,3

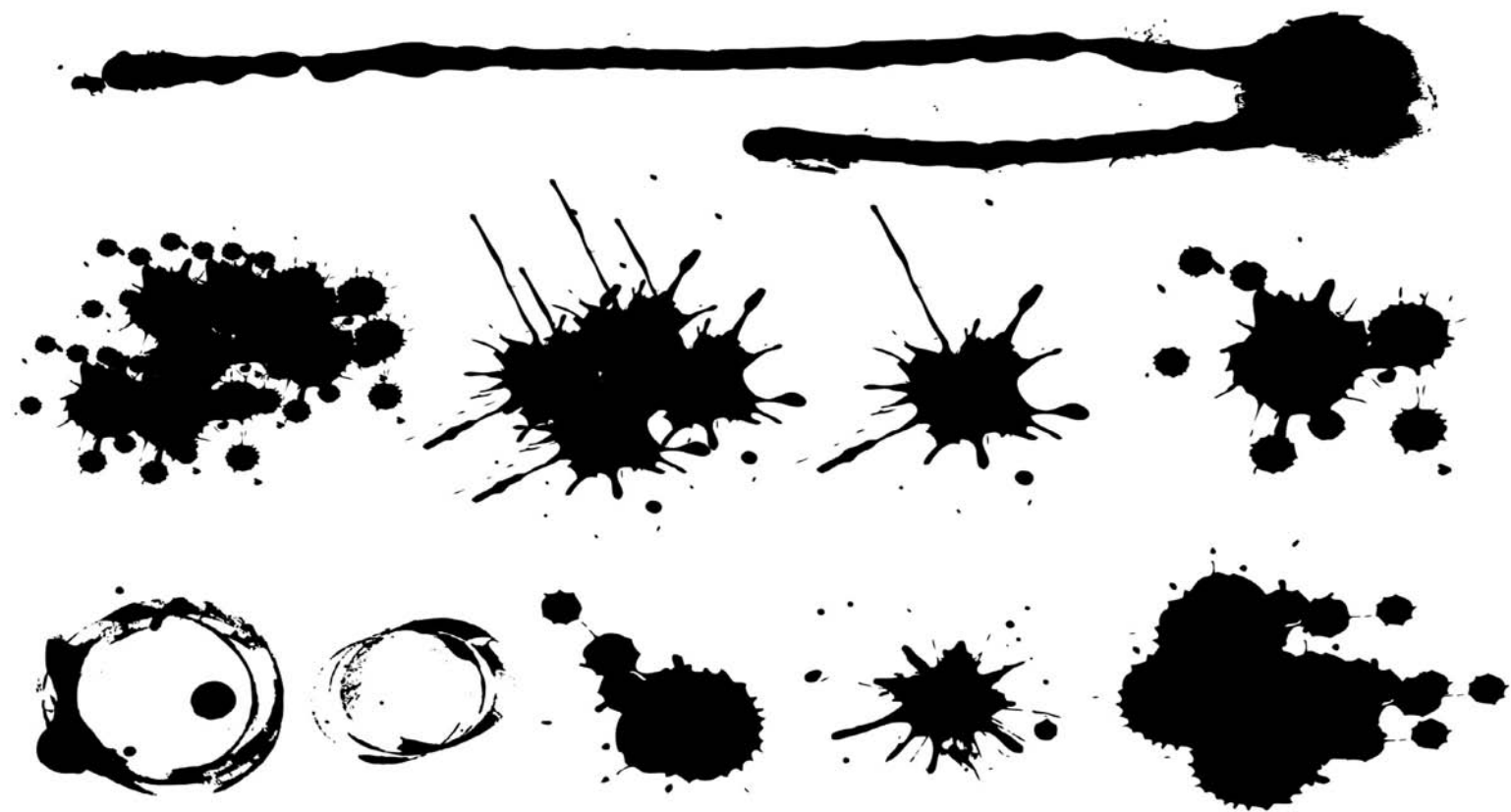
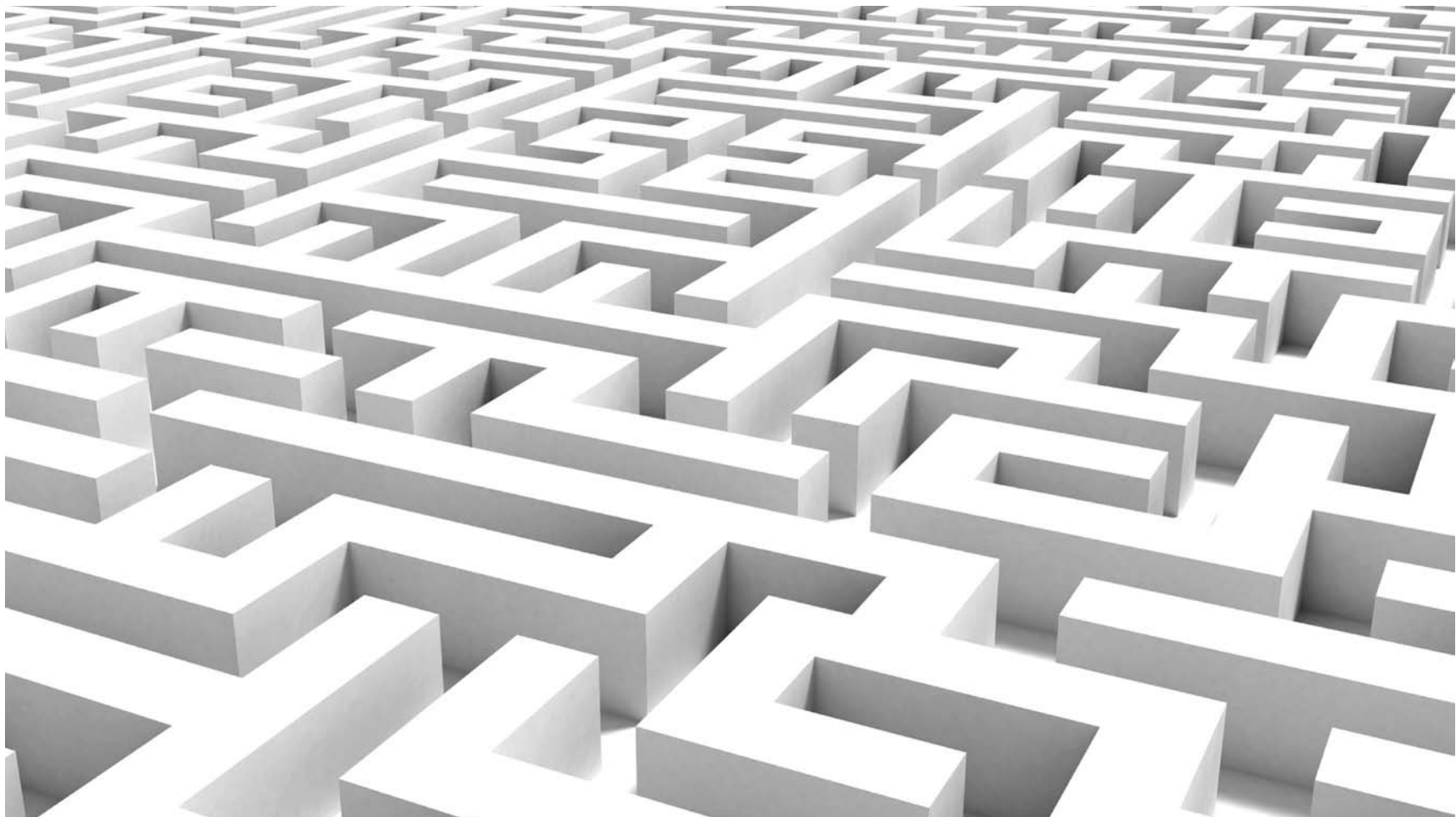
Tabela br. 41

- Najveći procenat žena smatra da bi kao najznačajniju posebnu mjeru za postizanje ravnopravnosti trebalo **uvesti plaćanje i vrednovanje ženskog rada u kući** -33,3% žena (samo 19,2% muškaraca).
- Muškarci u najvećem procentu (28,8%) biraju **održanje stereotipa i patrijarhata** kroz opciju - **Prednost ženama ili muškarcima u poslovima gdje postoji tradicionalna podjela na „muška“ i „ženska“ zanimanja“**.
- I muškarci (27,7%) i žene (31,7%) u visokom stepenu predlažu da se osnuju **posebne institucije** koje bi se bavile problematikom postojanja rodne ravnopravnosti u CG.
- Kada se pogleda uzrast, kategorija od 25-35 godina života, najviše njih (32,4%), bira opciju **posebna stimulacija očeva da se bave djecom**, jer je ta kategorija najzainteresovanija za ovu vrstu mjera, zbog životnog perioda kada se najčešće rađaju i odgajaju djeca.

Najveći procenat žena smatra da bi kao najznačajniju mjeru trebalo uvesti plaćanje i vrednovanje ženskog rada u kući

Posebno se zahvaljujemo ženama koje su učestvovalе u fokus grupama i bile vrlo motivisane da doprinesu radu ANIME: **Marica** Pavlović, **Milka** Bošković, **Marija** Nikčević, **Marija** Mugoša, **Danijela** Jovović, **Duřanka** Đaković, **Emina** Peraš, **Tatjana** Sterniša, **Rada** Lončar, **Daliborka** Medić, **Radmila** Pedna, **Slavica** Sijanovska, **Sadika** Čokrlja, **Nusreta** Džafić, **Alema** Međedović, **Živana** Šebek, **Stanka** Nišavić, **Nevluda** Poljak Kasmanović, **Ranka** Marković, **Žana** Gardašević, **Žaklina** Oštir, **Ana** Vujošević, **Aleksandra** Knežević, „Bonaca“-udruženje žena Zelenika sa predsjednicom **Irenom** Dožić. Zahvalne smo i aktivistkinjama **Miri** Asović i **Aidi** Petrović koje su imale dovoljno strpljenja da urade intervjue, ali zbog neodaziva većine žena nismo analizirale ove podatke.

Rad sa fokus grupama

Rad sa fokus grupama

- Samohrane majke
- Žene s invaliditetom
- Žene sa sela
- Glumice
- Neudate žene
- Štrajkačice

U sklopu ovog istraživanja realizovane su fokus grupe sa:

- samohranim majkama,
- štrajkačicama,
- ženama sa invaliditetom,
- glumicama,
- ženama sa sela i
- neudatim ženama (iz raznih krajeva Crne Gore).

Procijenile smo da ove grupe žena imaju specifičnu poziciju u odnosu na ukupnu populaciju žena u Crnoj Gori i da je veoma važno da bude prenešena njihova „živa riječ” i konkretni primjeri iz njihovog razvoja i svakodnevnog života, kao i njihova očekivanja i predlozi u odnosu na poziciju žena u Crnoj Gori.

Samohrane majke i žene sa invaliditetom su diskriminisanе po više osnova (roda, seksa, rada).

Žene sa sela imaju izuzetno teške uslove života i izolovane su od modernih civilizacijskih uticaja.

Glumice su posebna grupa ”povlašćenih” žena koje mijenjaju identitete u skladu sa ulogama koje igraju. Ostaju najčešće u stereotipnoj rodnoj ulozi koja se u društvenom funkcionisanju ne ”uzima za ozbiljno”.

Neudate žene u Crnoj Gori, bez obzira na subjektivan doživljaj ostvarenosti, trpe pritisak socijalne sredine da riješe svoj bračni status i diskriminaciju kroz ”sažaljenje” da nisu bile ”dovoljno dobre” kada se nisu udale.

Štrajkačice su žene koje su odabrale da budu aktivne i da se bore za svoja prava na rad u periodu tranzicije i, mada nisu u fokusu javnosti, zavrijedile su našu pažnju.

Voditeljice fokus grupa su postavljale niz pitanja koja su se odnosila na život u primarnoj porodici, obrazovanje, životne izbore, na sadašnji kvalitet života i poziciju žena u CG.

Tokom organizovanja fokus grupa imale smo niz teškoća koje smo teško savladavale, a naročito nemotivisanost žena. Žene su vrlo često odbijale da iznose svoje priče. Poteškoće su bile skupčane i sa organizacijom rada fokus grupa radi okupljanja žena koje inače nisu u nekom kontaktu.

Ženama iz ŽNVO i političarkama tj. ženama iz Parlamenta poslat je upitnik sa molbom da odgovore. Kako one imaju pristup internet mreži, smatrale smo da je proces prilično jednostavan. Nažalost, dobile smo samo dva popunjena upitnika od žena iz NVO sektora! Izostavile smo iz analize ove dvije grupe.

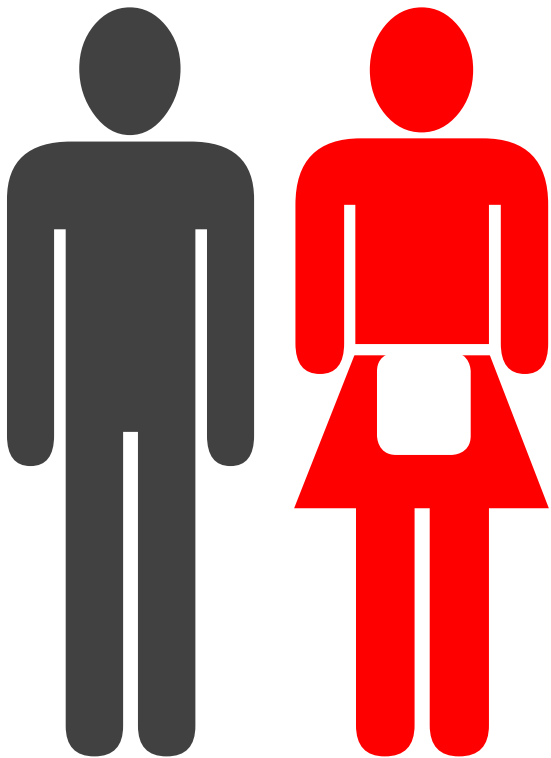
Rad u grupama je direktno sniman i transkribovan.

Analizu dobijenog materijala radile smo u skladu sa unaprijed određenim temama kako bi percipirale grupno iskustvo žena iz CG, ali i specifičnosti (zavisno od grupe). Ovo nije bilo jednostavno, jer su se iskustva uklapala u opšta ili individualna (izuzeci), dok su se specifičnosti grupa u elaboracijama učesnica gubile.

Zanimalo nas je posebno:

- Postojanje stereotipa u vaspitanju u primarnim porodicama
- Diskriminacija tokom obrazovanja
- Diskriminacija na poslu
- Sadašnja život i društvena pozicija žena iz fokus grupa
- Seksualni život
- Organizacija slobodnog vremena
- Predlozi za promjene.

1 - STEREOTIPI U PRIMARNIM PORODICAMA

“ ULOGA OCA: GLAVNI , NEUKROTIVI

Otac je najvažniji, „glavni” i onaj koji se pita skoro u svim porodicama, bez obzira sa kog su područja i iz koje grupe. Naravno da je bilo i izuzetaka, ali samo kod žena iz gradske sredine.

- Zna se, otac...
- Uglavnom otac, kao i u svim našim porodicama.
- Otac je bio glava, ali i viši teret svima.
- Otac je vodio glavnu riječ uvijek.
- Ja sam odrasla u jednoj tvrdoj katoličkoj porodici, baš onako tvrdo, gdje je djeda odlučivao o svem, gdje je djeda bio faktički otac, gdje se zaista njegova riječ jedino uvažavala.
- Moj otac je bio neukrotiv, crnogorski patrijarhalni gazda koji je morao sve da se pita. Mama je radila, imala je tu slobodu da ode da radi, ali otac je bio taj koji se pitao za sve, bez obzira što je ona radila.
- Eto, kobajagi on je bio stub porodice, ali vrlo lijepo su se slagali.
- Obadvoje su zajedno donosili odluke šta da se radi.

“ ULOGA MAJKE: NEVIDLJIVA, POTLAČENA

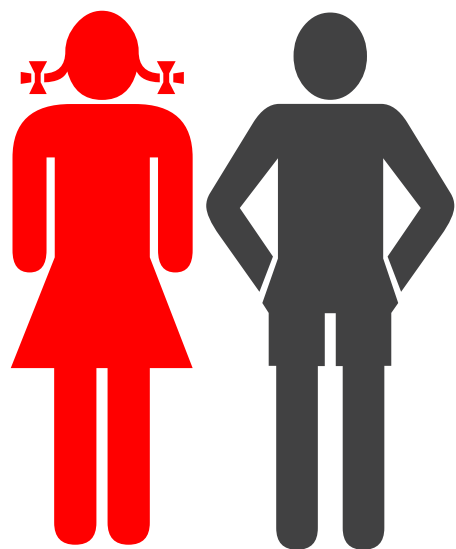
Majka je prepoznata kao osoba prema kojoj se vrši nepravda, koja trpi pritiske porodice, ali je prepoznata i kao ona koja potencira neravnopravnost muškog i ženskog djeteta. Veoma je rijetko, i to samo u nepotpunim porodicama, prepoznata kao ona koja dominira i odlučuje, a rjeđe se suprodstavlja.

- Bogami je majka bila dosta potlačena.
- Mislim da je bilo dosta nepravde prema njoj baš kao licnosti.
- Nije se pitala, ona je slušala.
- Normalno da jeste, kako da ne, teret je više ona snosila kako da nije, niti je negdje izašla niti ništa...
- Dok je imala 4 kćerke normalno da nije sve bilo u redu sa njom i da su je takom gledali.
- Majka se ni o čemu nije pitala, živjela je u zajednici...
- Moja mama je drugačije vaspitana. Možda je godinama primala taj crnogorski model da je sin taj koji je važniji, ali je odlučila da smo nas dvoje isti, bile su iste zabrane i dozvole.
- Naprotiv, mama je bila ta koja je rekla: „Ti ideš da studiraš to što voliš i to je kraj priče”.
- Normalno najvažnija je bila majka, u mojoj kući je vladao matrijarhat pa nisam primijetila da je postojala razlika između muške i ženske djece, nisam osjetila diskriminaciju te vrste rodnu, polnu čak ja mislim da sam bila zaštićenija kao žensko i starije dijete.
- Ja ipak mislim da su tako prirodno poređane stvari da je posebna, za nijansu jača, konekcija između djeteta i majke u odnosu na dijete i oca pa i kod mene je tako, mada ne znam.

ODNOS PREMA ŽENSKOJ DJECI U PORODICI

Majka prenosi diskriminaciju ženske djece - sin je na prvom mjestu. Većina učesnica procjenjuje negativan odnos od strane majke i prepoznaje se da je ona favorizovala muško dijete. Naročito na selu, ali i ne samo tu. Povlašćeno ili ravnopravno žensko dijete je izuzetak. Mnoge žene iz različitih grupa (naročito one koje se suprodstavljaju) smatrale su da su miljenice očevima, imale su doživljaj da ih je otac izdvajao od druge djece.

- Zaista, majka jeste bila srećna što ima sinove zbog svog teškog djetinjstva, bila je ratno siroče, imala je samo nanu, a otac je meni dao ime, znači volio je kćerke.
- Otac je manje odvajao, a majka je voljela sinove.
- Pa ja mislim moja je majka bila ravnopravna prema nama, a otac je bio naklonjen meni, baš meni.
- Otac je bio dobar za ćerke, ne može se reći da nije.
- Ja sam u djetinjstvu bila, ja i moje sestre, često nekako ugrožene i nesretne zato što nemamo brata. Ko god je došao od očeve ili majčine strane govorio je: „Jadne vi, jadne vi, jadne vi,” to je jako boljelo.
- Kad je mama u pitanju, nas dvoje smo isti, ni najmanje nije bilo zabrane, niti da izlazim, niti da dovodim društvo, niti da se školujem. Ja sam posebno bila privilegovana, mada ja sam dosta bila vezana za oca.
- Ja smatram da u suštini u crnogorskom društvu to postoji, veza između ćerke i očeva. Zašto se to prikrija, da su očevi vezani za kćerke, ne znam. Možda doživljavaju da ih vaspitavaju malo muškastije, tako da kažem, ali na neki pravilan način. Ne to da se sad od žene pravi muškarac, nego da je ona jaka. Ja u stvari ne doživljavam, izvinjavam se za digresiju, da je žena slabiji pol i da je to inferiorni po. Naprotiv, mislim da žena može sve što može i muškarac.
- Majka je uvijek poklanjala više pažnje braći. Mi za njih treba i da peremo i da čistimo.
- Moj brat je uvijek bio na prvom mjestu , i sad je, i uvijek će tako biti. Mi smo kao sestre tako naučile da njega favorizujemo, više nego on nas. On nas baš ne shvata, iako mi njega uvijek favorizujemo. On u kuću neće sigurno ništa uraditi od ženskih posala. Ne znam da li će kad se oženi, sada sigurno ne... Ni otac nista ne radi.

- Apsolutno patrijarhalno smo vaspitane... Nismo izlazile do 18 godina. Smatrale smo da to tako treba i da je sredina malo čudna.
- Imale smo mnogo više zabrana. Eto žensko je, pa bolje ovako, te pošteno, te skromno, te ovo, te ono.
- Uvijek je postojala razlika. Brat je položio vozački, iako je mlađi.
- Kod mene u kući je postojala neka razlika između muškaraca i žena, čak moj brat sedam i po godina mlađi od mene je kad sam ja imala 16-17 godina postao moj zaštitnik. On je bio mali, ali je važio kao moj zaštitnik i bio je na mojoj strani kada bih ja imala problema u kući ili vani...
- Brat je bio na pijedestalu. Nas dvije sestre i brat mezimac. Mi kao sestre smo uvijek gledale u njega kao u nekog ko je nasljednik, produžetak vrste, tako da mislim da niko od nas to nije priznavao, ali je činjenica da je to na kraju kad su neke stvari morale uraditi uvijek je on bio taj koji je bio pošteđen. Doduše, bila sam i ja kao najmlađi član porodice. S jedne strane ja sam bila ono mezimica, ali je on ipak bio centar. Mislim bilo što da se moralo uraditi, ne kažem da on nije uradio, i on je radio, naravno, roditelji su nas vaspitali da budemoi kakvi treba i zaslužuju svi ljudi da imaju pravo i na rad i na slobodu i na igru i na zabavu. Dakle, on nije bio taj koji nije radio, on je zapravo poslije srednje škole odmah počeo da radi zato što su roditelji smatrali da nismo u mogućnosti dalje bez njegovog rada. Bio je upisao školu dalje, međutim, nije to bilo ono što je želio. Kažem radio je, zaista je radio, ali je bilo nekakve razlike, sitne, koje smo mi kao djeca primjećivali pošto se stvara malo ljubomore. Svak bi želio da je prvi kod roditelja, tako smo to malo osjetili.
- Moram reći da sve što sam naučila i što znam i što je vještina života uopšte, snalaženja u društvu, adaptacije na okolinu, naučila sam u porodici. Uz mnogobrojne knjige, mnogobrojne razgovore sa roditeljima, savjete, razmjenu mišljenja, razne televizijske programe, komentare, prepričavanje iskustava otvoreno, znači mogu da kažem imala sam sreće da rastem u izuzetno demokratskoj porodici gdje je podjednako svaki glas bio važan, gdje je i ta neka strogost koja se sprovodila ja sam je doživljavala neminovnom. Smatram da u određenom periodu razvoja roditelj mora da ima određene mjere koje sprovodi da bi se dijete što bolje orijentisalo, da bi što bolje savladalo razne stvari i prepoznalo što je pravo.
- Ja nikad nisam imala većeg prijatelja u majci nego u ocu. Osjetila sam to kasnije da su oni bili u stvari u dogovoru, u jednom prećutnom ili ne znam kojem dogovoru da se ništa ne može desiti da zna majka a da ne zna otac ili da zna otac a da majka ne zna. Otac mi je bio prijatelj.

NAPOMENA: Žene štrajkačice su uglavnom porijeklom iz mnogočlanih porodica, najmanje petoro djece. U toj grupi je bila skoro tipična patrijarhalna situacija sa dominacijom oca i brata. One su rano odlazile iz kuće. Kao da je ova porodična situacija, koju su rano napuštale, doprinijela ovom obliku bunta i nepristajanja na nepravdu, te proizvela ove žene u štrajkačice.

“ U ODNOSU NA OBAVEZE

Na selu su djevojčice trostruko opterećene (kuća, polje, škola). U gradskim sredinama obaveze djece nisu bile jasno definisane, ali su djevojčice ipak više radile u kući. Na selu su se jasno znale obaveze djece, a pri tom su ženska djeca radila i u polju i u kući (što muška djeca nisu). U gradskim sredinama je odnos prema muškoj i ženskoj djeci bio uravnoteženiji. U gradskoj sredini učenje je bilo značajnije nego obaveze u domaćinstvu, dok se na selu nije pridavala tolika važnost učenju koliko svakodnevnim obavezama.

- Pa pošto nas je bilo šestoro, živjeli smo na selu i svako je imao svoje obaveze počev od čuvanja stoke, pomoći majci u kući, pa sve ostalo, sve ostalo što se tiče ženskih poslova.
- Naravno, teže poslove su radili muškarci npr. drva, i druge teže poslove, pomoć majci u kući nas dvije, sestra i ja.
- Podjela klasično na muške i ženske poslove.
- Ove kršne Crnogorke su se razvile plasteci, tako da sam morala postići da naučim i muške poslove i naučim ženske svakako. Oni nisu miješani sa nama, tu su oni štitili svoje muške.
- E, bogami ja s obzirom da sam najstarija, potegla sam! Radila sam i muške i ženske poslove od svoje osme godine, uz majku kosila, kopala i od toga me nikad nije bilo sramota. Otac je radio po inostranstvu. Braća su mi bili manji. Stariji brat poslije mene je dosta i on potegao ...
- Kod nas nije bilo neke velike podjele ali nismo ni imali neku veliku zemlju. Pečurke smo skupljali kao djeca, nosili smo vodu daleko. Onda smo morali svi i muško i žensko.
- Neke podjele nije bilo, obaveze i muških i ženskih zajedno.
- Sve sam radila u kuću što se moglo raditi što se tiče ženskih poslova u kući, van kuće i tako, na polju i poslije škole kod kuće.
- Oni su kosili, one teške poslove, ja sve u kući i drugo...
- Ja nisam morala da radim mnogo, važno je bilo da učim, i brat isto.
- Voljela sam da slažem, čistim ... U stvari, radila sam sve što mi je bilo rečeno ...
- U porodici smo i muško i žensko radili sve, sve fizičke poslove.
- Ja se slažem, ne baš, ali se slažem da smo mi vaspitavani u tom smislu da autoritet po svaku cijenu moraš poštovati. Da ono stariju osobu ... Ja se sa tim slažem ali s obzirom da ova civilizacija ide nikim čudnim tokom i da ima jako puno histeričnih starih profesora

neozbiljnih sa raznim nekakvim devijacijama, ja se radujem da će ove generacije i neke generacije iza mene... ja isto pripadam nekoj generaciji 1975. godiste ja sam u nekim tridesetim godinama i pamtim neki stari period stare Jugoslavije, i ja sam Titova pionirka i pamtim jedno vrlo lijepo vrijeme i smatram da je dobro da djeca budu što otvorenija, što ranije, što ranije da tu samosvijest počnu osjećati baš kao mladi i da se bore za svoja prava i da im ono što im nije po volji saopšte istog trena da to ne bi suviše trpjeli ... Meni se to nekad činilo sasvim normalnim jer za mene je ipak vaspitano ispoštovati neke situacije, ne reagovati plahovito zato što za sve dođe vrijeme poslije kad će se, kad vi baš sazrite, i kad ćete onda moć da sprovodite svoje stavove. To je bio lično moj rad na meni. To su bile moje knjige, moje obrazovanje, moje konsultacije, moje druženje. Ja sam kroz recept „Junga” sebe skroz ... Taj proces individualizacije i stvaranje toga sopstvenoga „Ja” znači da vi morate imati neku masku za društvo i imati neke živce za društvo i neke situacije morate progutati. To je neminovno.

- Kroz moju porodicu i istoriju moje porodice ja znam da su žene tretirane kao i muškarci. Znači, što se tiče imovnog stanja dijeljeno je sve na tri dijela s tim što su, recimo, možda se tu ogleda razlika, pri tom ne mislim da je to samo odluka jedne svjesne žene koja to želi, pa su se žene odricale svoje imovine u ime svog brata. Ja ne mislim da su one tjerane na to, nego mislim da je to samo njihovo razmišljanje, ta njihova svijest odlučila tako.

Voljela sam da slažem, čistim... u stvari, radila sam sve što mi je bilo rečeno...

Sve sam radila u kuću što se moglo raditi što se tiče ženskih poslova u kući, van kuće i tako, na polju i poslije škole kod kuće.

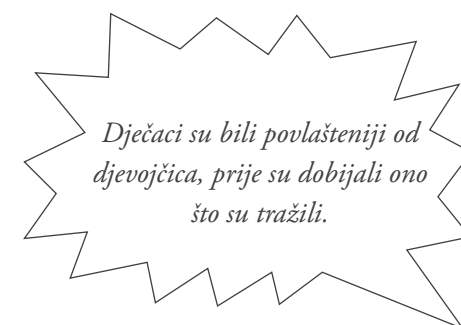
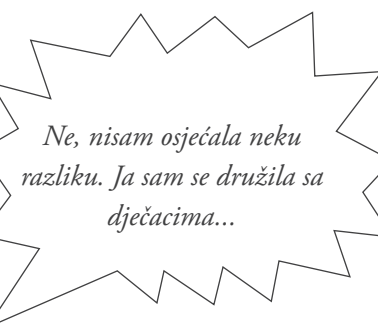
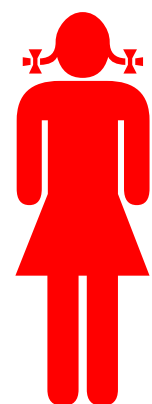

2 - OBRAZOVANJE: OSNOVNA ŠKOLA

Osnovna škola je percipirana kao pozitivna i stimulativna za djevojčice jer su one zadovoljavale osnovne postavke – bile su poslušne, mirne i više posvećene učenju nego dječaci. Ograničeno je u nekim sredinama bilo polje igranja u osnovnim školama - dječaci sa dječacima, djevojčice sa djevojčicama, ali u cjelini se nije percipirala razlika. Druženje je bilo prihvatljivo i razvijao se prijateljski odnos, uz tolerantniji odnos prema nestašlucima dječaka. Ponekad je bilo i grube diskriminacije, ali rjeđe. Često su djevojčice u tom periodu svjesnije klasnih razlika, socijalne raslojenosti i privilegija, nego rodni razlika.

- Mi smo sjedali skupa sa dječacima, razvijao se neki drugarski odnos, bilo je baš nekog druženja ... Uglavnom smo svi bili istog imovnog stanja. Tada nije bilo ovog kao sad bogati i siromašni, nego uglavnom su svi bili jednaki i baš je vladalo neko prijateljstvo.
- Naravno, učiteljica je bila okrutnija prema djevojčicama nego prema dječacima, dok, kasnije, muškarci su se nekako lakše izvlačili da kažem, mada ja lično nisam imala nekih problema jer sam bila odličan đak. Ne hvalim sebe, ali sam bila onako dosta lijepo vaspitana djevojčica ali bivalo je baš razlike.
- Uglavnom, učiteljica je bila realna i smatram da nije bilo nekih muško-ženskih razlika, dječaci su bili malo neozbiljniji, kao i uvijek, ali curice su te koje više uče i ozbiljnije su. Inače su ozbiljnije ...
- Ne, nisam osjećala neku razliku. Ja sam se družila sa dječacima ...
- Moja učiteljica je bila blagonaklonija prema dječacima. Uvijek joj je smetala garderoba djevojčica, stalno je komentarisala ...
- U naše vrijeme mislim da se vrednovalo to naše učenje i trud učenika, dok bila je jača disciplina i nekako se znalo da smo učenici, što znam, da je to škola. Danas se to čini sasvim drugačije i ponašanje učenika i ponašanje prosvjetnih radnika. Ne znam, čini mi se ipak da je naše vrijeme boravka u školi bilo dobro i nije pravljena razlika ...
- Nisam primjećivala jer kod mene je bio učitelj, pa tako da nisam baš nešto primjećivala. Ja nisam nešto primijetila da učiteljica pravi razliku u muško-ženskom odnosu. Uspjeh, samo učenje, i ništa drugo nije bilo važno ...
- Muško-žensku razliku nisam primijetila do 7-8. razreda. Sigurno je bilo malo bogatijih i ako su djeca bankara, profesora, doktora, tu je bilo razlike. Nijesu se morali truditi kao mi iz radničkih porodica. Ali, muško-žensko u 7-8. razredu je bilo vidljivije. Sad djevojka koja je bila ozbiljnija bila je hvaljena, a ona otvorenija imala je nezgoda. Tražilo se dobro ponašanje, to je to.
- Muškarci su imali prednost...Pa eto, što znam, na selu se uvijek više poštovalo muško nego žensko. I kad su skrivali nešto, to se oprostilo ...

- Ja se sjećam jedne situacije još u osnovnoj školi. Moj brat se igrao sa nama i onda su ga mnogi zadirkivali „Ženski petko, ženski petko!“. Ne znam što im je to značilo, ali on je i dalje nastavio da se igra ...
- Mislim da nije bilo odvajanje dječaci-djevojčice, ali ako je roditelj imao neki veći položaj, nije bitno da li je dječak ili djevojčica, to se odvajalo ...
- Ja sam se u osnovnoj školi ponašala kao dječak. To roditelji više vole. Imala sam samo muško društvo ...
- U osnovnoj školi oni su bili jači, što ne znači i mentalno jači. U osnovnoj školi je bilo onih koji su bili zaštićeni - oni su bili nečiji. Bilo je i djevojčica koje su bile nečije kćerke, kćerke bitnih ljudi i oni su bili zaštićeni, dio folklor.
- U osnovnoj školi i kasnije mi smo uvijek bile neke koje smo nešto odrađivale. Kao više, bolje da radimo za muškarce. Da, imala sam druga blizanca, brata i sestru, ona je radila sve za njega, on je bio povlašten u potpunosti. Često smo mi djevojčice radile poslove, kao mi ćemo to lakše, bolje, jer to je ponižavajući posao za njih.
- Dječaci su bili povlašteniji od djevojčica, prije su dobijali ono što su tražili.
- Djevojčice su se uvijek odvajale sa igrama i sa nekim aktivnostima, to je uvijek bilo evidentno. A sto se tiče samog učenja i profesorskih odnosa prema nama, tu smo bili ravnopravni. Oni su bili dovoljno strogi i tražili su jedno znanje i mislim bili su čak i pretjerano strogi. Nekad su bili i nepravedni prema nama i tu se osjetilo malo ono što nam uvijek smeta da je nečije dijete malo povlašteno, a nečije nije. Važno je bilo čije je dijete, u smislu uspjeha. E tome se djetetu mnogo izlazilo u susret. Neka djeca su bila povlaštenija. A ovako, što se tiče muško-ženskih odnosa, ne bih mogla reći, jer nekako nismo bili osviješćeni u tome.
- Družili smo se i dječaci i djevojčice i poslije u srednjoj školi, tako da je bilo neko pravo druženje. Nije bilo neke ljubomore, nije bilo, kažem, uglavnom su svi ono neki srednji sloj.

“OBRAZOVANJE: SREDNJA ŠKOLA

U ovom periodu nije bilo toliko neravnopravnosti u školi, ali su u porodici počeli „pritisци“ upozorenja i ograničenja, i jasno ograničavanje kretanja i ponašanja djevojčica. I neki profesori su imali primjedbe i agresivne ispade prema djevojčicama u odnosu na njihovo oblačenje i slobodu.

- Nije, nije vjerujte, nije ni u srednjoj školi. Ne, ne, naprotiv, baš smo uvijek bili ravnopravni. Ja sam uvijek bila i predsjednik odjeljenja i odjeljenjske zajednice, čak sam u trećem razredu srednje škole, što se ja sad često zezam, kao 5 najboljih učenika iz odjeljenja išli u omladinsku političku školu. Ja sam i to završila u 3. razredu srednje škole i dobila diplomu. Bila mi je tema „Nacije i nacionalno pitanje“.
- Bila sam samostalna u srednjoj školi, neki svoj sud sama formirala, neko svoje viđenje, i to me i danas vodi.
- U porodici i jedno i drugo od roditelja su tražili da budemo i ja i moja sestra „pristojne“, vodimo računa, što bi se kod nas na sjeveru reklo, da ne daj bože uprljamo obraz ili obrukamo svoje roditelje. A što se škole tiče, stvarno nisam, ono, bila sam odličan đak i nisam imala nikakvih teškoća, niti sam osjećala razliku.
- U srednjoj školi nije imalo razlike, da sam ja to osjetila. Ali u porodici kad sam ono imala 12-13 godina, majka nije dala da se ide na Lim da se kupamo, ni ja ni sestra. Do osmog razreda smo mogle, a onda je zabranjeno. Tako se toga sjećam! Mada su branili da izlazimo, tražili da se ponašamo fino.
- Meni nije bilo u srednjoj školi nikakvih smetnji.
- Pa, uglavnom, roditelji su uglavnom ... čini mi se danas bez obzira što je drugo vrijeme pričali su mi o moralu, svom ponašanju. Mislim da sam ih poslušala.
- Ne znam, moji roditelji su vjerovali u mene i dan-danas vjeruju u mene i uvijek je otac govorio: „Ja se ne plašim da će mi ona nešto loše napraviti“.
- Majka je bila u srednjoj školi malo strožija za kćerke. Nije se moglo baš sve kao sinovi. Nisu udovoljili da idemo na igranku ili ne znam gdje. Tu nismo mogli. Baš je bila stroga. Nas je četiri ...
- Mogla sam da idem, ali samo sa bratom. Na ulicu ili bilo gdje! Ako ide on, idem i ja, ako ne, i meni je uskraćen odlazak bio.
- Ja sam kod kuće imala neki autoritet zato što sam radila.

- Jedino čega se mogu sjetiti, u treći razred ja sam imala momka. Moj otac je, na sve moje čuđenje, sjeo i razgovarao sa mnom. I rekao je: „Ne, sine, ja muške djece nemam, izaberi, ako voliš momka, prekini školu da se udaš, da se ne troši“. To je neke jake emocije proizvelo, to je nesto čega ću se sjećati i pričati djeci...Odlučila sam se za školu jer to je bila veza nekih dvadesetak dana, drugo nisam imala ...
- Nisam imala teškoća u školi. Meni to (izlaske, igranke) nikad u kući nisu branili. Ja sam uvijek bila određena što ću da radim, s kim ću da se družim, tako sam bila osamostaljena od malih nogu.
- U srednjoj školi, bio je jedan profesor matematike. On je imao primjedbe na šminku i frizure. Imala sam dugu kosu i kasnije kada sam je skratila i ostavila jedan dugi pramen, morala sam da sakrijem pramen na časovima kod njega. Mislim da je bilo dosta takvih situacija ...
- Profesor fizike, stari jedan gospodin, on je ranije predavao u gimnaziji, rekao je: „Kako su ove djevojčice danas razgolićene. Svima bih ja unio onu uniformu kao prije, ne biste vi nas tako izazivale“. Sjećam se to je meni nekako bilo užasno neprijatno, mada ne sjećam se da je iko od nas bio neprikladno obučen. Nisu se čak nosile ni majice na bratele ili tako nešto, to se sigurno sjećam.

U porodici i jedno i drugo od roditelja su tražili da budemo i ja i moja sestra „pristojne“, vodimo računa, što bi se kod nas na sjeveru reklo, da ne daj bože uprljamo obraz ili obrukamo svoje roditelje.

Mogla sam da idem, ali samo sa bratom. Na ulicu ili bilo gdje! Ako ide on, idem i ja, ako ne, i meni je uskraćen odlazak bio.

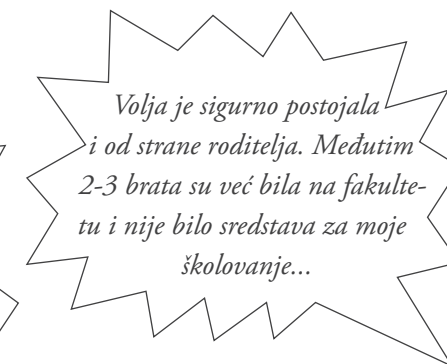
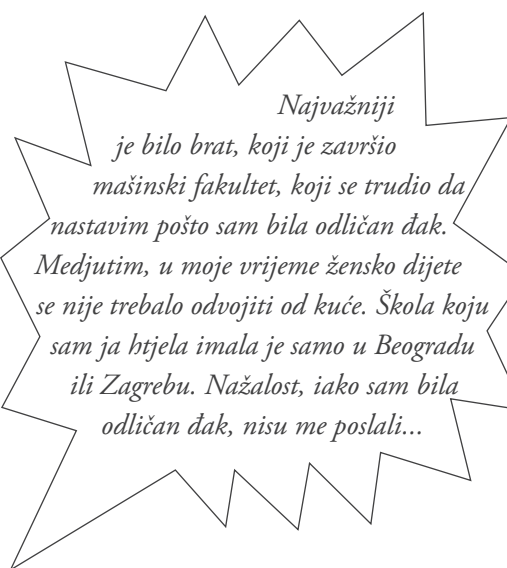
OBRAZOVANJE: FAKULTET

Fakultet je „previše” za žensku djecu, ili je porodica iz straha ograničavala odlazak od kuće. Porodica se miješala čak i u izbor fakulteta.

- Ja sam poslije nastavila, upisala sam višu da studiram. Kada su htjeli da me prime u Savez komunista, onda ja nisam htjela. Nešto sam tada mislila da je politika za muškarce, da žena treba ipak da se bavi porodicom. To je čisto bilo moje razmišljanje, nije mi to niko naredio.
- Najvažniji je bilo brat, koji je završio mašinski fakultet, koji se trudio da nastavim pošto sam bila odličan đak. Međutim, u moje vrijeme žensko dijete se nije trebalo odvojiti od kuće. Škola koju sam ja htjela imala je samo u Beogradu ili Zagrebu. Nažalost, iako sam bila odličan đak, nisu me poslali...
- Pa uglavnom je bilo više muskaraca. Njih su više forsirali roditelji. Oni su bili ti koji su trebali na fakultet i jesu završavali. Moja je, možda, sreća ili sad mogu da kažem nesreća, što se otvara fabrika sa mojom srednjom stručnom spremom tako da sam odmah po završetku škole dobila posao.
- Volja je sigurno postojala i od strane roditelja. Međutim 2-3 brata su već bila na fakultetu i nije bilo sredstava za moje školovanje, ali sam ja kasnije uz rad nešto nastavljala i odustala, na zalost, jer uz dobro radno mjesto nije mi bio prioritet.
- Školovali smo brata, za nas kako bilo, nesto zanata, eto to je to. U njega smo sve ulagale, majka jadna ostala udovica ... I nekih okolnosti tada tako da sam mnogo kasnije nastavila to, ali tada kad je trebalo roditelji me nisu forsirali, a ni ja nisam bila ambiciozna da kažem sad, mada je materijalna situacija bila takva da nisam smjela da insistiram da me ponovo vrate. Nisam ni smjela eto iz nekog obzira, gradi se nova kuća, srušena, nisam smjela to da tražim da se ponovo vratim mada sam eto to poslije, ali ne dovoljno koliko sam htjela.
- I završili ili završavamo škole koje smo mi isključivo željeli. Čak moji roditelji se nisu slagali da ja upišem ovaj fakultet, ovaj fakultet koji sam ja završila, dramskih umijetnosti, ali sam se izborila tako sto su oni, oni nisu insistirali, oni su izrekli svoju želju što bi željeli da ja upišem. Ja, da bih ispoštovala njih i zaštitila sebe od eventualnog neuspjeha na Fakultetu dramskih umijetnosti, ja sam upisala i išla na prijemni za Ekonomski fakultet i upisala taj fakultet i upisala i ovaj ostali. Međutim, oni meni nisu branili. Oni su rekli: „Tvoja volja, ali mi bismo ovo više željeli”. Kad su oni vidjeli da ja toliko želim taj fakultet, kad su vidjeli da sam upisala i da sam između velike konkurencije i ja prošla taj prijemni ispit, oni su to jednostavno tada prihvatili i bezrezervno me podržali.

- Majka je, recimo, voljela ali ona se nije mnogo tu isticala samo iz neke strepnje da li da nas pusti da idemo ili da ostanemo tu. To je bio njen problem što se ona plašila da mi pođemo od nje. Kako ćemo mi funkcionisati bez nje; mi sami ako odemo da studiramo, nećemo studirati tu nego se odvojimo i da li smo mi kao ženske sigurne; da li će sve to biti u smislu, da li će to biti tako jednostavno ili ćemo imati neki problem ili ćemo biti pod nekim opterećenjem. Ona se plašila kako ćemo mi kao djevojke mlade, kako ćemo da funkcionišemo, da li ćemo se zaljubiti, da li ćemo stvarno uspijeti da odradimo to školovanje. Ona je više na to imala taj akcenat i da li je pametno da se školujemo, što će biti sa nama kao obrazovanim ženama s obzirom da to tada nije bilo mnogo omiljeno. Ona je uvijek imala tu želju da mi na vrijeme imamo porodicu i tako to. Danas je, recimo, moja mama nezadovoljna što ja nisam u braku, ona smatra da je to meni minus.

“ KO JE STIMULISAO OBRAZOVANJE?

Otac je češće isticao značaj obrazovanja nego majka. Majci je važnije da se ćerke udaju nego ocu, što dalje prenosi model važnosti i neophodnosti braka.

- Kod mene su i otac i majka pokušavali, s obzirom da sam ja najstarije dijete, da završim, da idem dalje. Ja sam sebe preduhitрила i udala sam se mlada, poslije završetka srednje skole.
- Uglavnom im je bilo važno.
- Nas je majka više tjerala, majka je baš uticala i sa nama je radila. Po noći nas je tjerala da učimo. Ja učim i radim ... Onda smo morali, baš smo morali da učimo ...
- Meni su roditelji posebno uticali oboje da posebno ja završim nešto više jer sam od brata i sestre sa učenjem bila malo bolja. Međutim, uzalud sva njihova ulaganja i inicijative i pokušaji. Ja sam pokušala studirati ali mi nije baš krenulo. Prekinula sam i zaposlila se, mada malo tvrdoglavo, neće mene niko da izdržava, ja ću sama sebe i tako.
- Majka je rano oboljela. Uvijek je tražila da nešto radim u kući, a otac se ljutio i neka ona sada uči, i jer sam ja jedina bila odličan učenik ...
- Otac nas je više tjerao da učimo nego majka ...
- Roditeljima je bilo važno, ali mi djeca nismo imali problema što se tiče učenja, mi smo to sami i od sebe određivali...
- Roditelji su govorili – učite i završite - i otac i majka ...
- I otac i majka su mi uvijek govorili da moram učiti da ne bih išla na kopanje, da ne ostanem u selu samo da se udam i da zato moram učiti ...
- Isključivo moj otac...
- Mislim da im je bilo drago da učim, ali da mi je davao stimulaciju, nije niko. To sam ja sama sebi određivala ciljeve...
- Na početku moja majka, a kasnije moj sin, nekako sam dalje učila zbog njega.
- Mislim da je otac bio taj koji je želio najviše da ja idem dalje. Dobro, i majka, ali kažem nije, nije bilo ambicija...
- Tata je bio zadužen da me obučava i obrazuje u tehničkom dijelu predmeta, a mama u lirskim umjetnostima, jezik i tako, ali niko me nije tjerao, ne znam da me je tjerao, ja sam sama.
- To je baš dolazilo sa tatine strane više nego sa mamine mogu reći, on je kao odlučivao više o tome.
- Tata je bio tu i volio je da obije budemo, ono, da imamo neko obrazovanje, obavezno, neko više, ili visoko. E, sad to je dosta zavisilo i od nas kako ćemo prema tome i kako ćemo imati uspjeh, ali znam da je tata volio da mi imamo obrazovanje i bio je više nego mama...

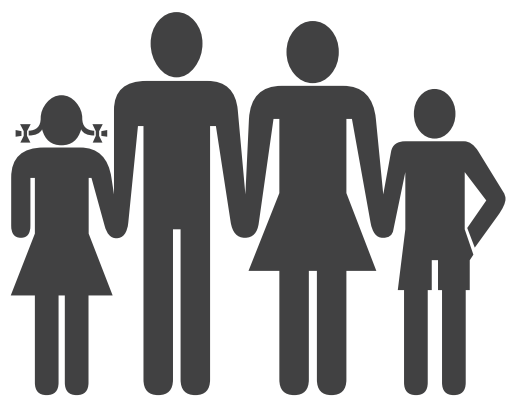
“ 3 - SADAŠNJI ŽIVOT

Otac je češće isticao značaj obrazovanja nego majka. Majci je važnije da se ćerke udaju nego ocu, što dalje prenosi model važnosti i neophodnosti braka.

- | *Većina žena iz fokus grupa su same birale i posao i partnere. Sadašnja organizacija života je drugačija nego u primarnim porodicama, ali neki stereotipi već postoje i opstaju. Primjećuje se da šira porodica želi da utiče na primarnu porodicu, naročito ako je u pitanju samohrana majka, posebno udovica.*
- | *Postoje muševi koji se angažuju u domaćinstvu, ali su oni rjeđi i to obično „nije uobičajeno” u sredini gdje žive. Žene pokazuju specifičnu zahvalnost zbog ovakvog ponašanja njihovih muževa.*
- | *Može se prepoznati dvostruka, čak trostruka opterećenost žene.*
- | *Novac je često kod supruge, ali zajedno odlučuju, i stiče se utisak da u stvari žene ne odlučuju o novcu, već novac samo stoji kod njih za svakodnevne potrebe. I u fokus grupama nije bilo učesnice koja ga je imala mnogo, a muškarac sa njim raspolaže mimo toga.*
- | *Što se tiče vaspitanja, smatraju da su tolerantniji u ponašanju i stavovima prema djeci, manje agresivni nego što je bilo u primarnim porodicama.*
- | *Još uvijek dominira ubjeđenje da brak nudi sigurnost i uticaj u socijalnoj sredini, ali sve je prisutnija i opcija da je život u braku ili partnerski odnos, jednostavno, stvar izbora. Sve su češće partnerske veze kao način organizacije života, ali i kao pobuna protiv sredine. Nasuprot ovome, postoje i izuzetno diskriminatorski stavovi prema samohranim majkama i dupli standardi oko ponašanja muškaraca i žena.*
- | *O seksualnom životu i slobodama u odnosu na muškarce se obično „nema šta reći”, ili je jasno prepoznata diskriminacija.*
- | *Ovdje se već može posmatrati i odnos društva u cjelini prema specifičnim grupama tj. žene prepoznaju i diskriminaciju po njihovim specifičnostima.*
- | *Kao što je već napisano, izuzetno je kritičan stav prema samohranim majkama, u čiju se sposobnost vaspitavanja djece sumnja.*
- | *Od žena sa invaliditetom se manje očekuje da osnuju vezu, nego od muškaraca sa invaliditetom, tako da su one i na ovaj način diskriminisane u sredini.*

IZBORI: BRAK/ PORODICA

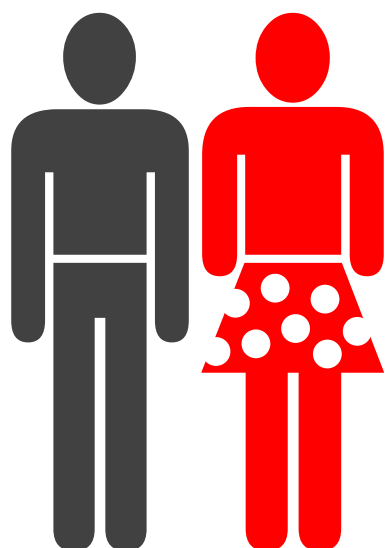
- Maštala sam da imam kćerku. Voljela sam to zato što su mi sestre imale 2 sina. I ispunila mi se želja da je dotjeram, da je jednostavno ... i željela sam da imam jedan normalan, solidan brak. Nemamo neku klasičnu podjelu posla, ali se pomažemo. Recimo, mom mužu nije muka ako ja spremam zimnicu da mi on pomogne ili, baš smo prošle nedelje krečili. Da, on meni sve pomogne. To je jednostavno spontano nekako, ne znam. Na primjer, njemu nije muka da iznese veš na terasu ni da pokupi ili ono - ajde sjedi to ću ja ... Ovo nije uobičajeno u našoj sredini, nije, vjerujte, nije uobičajeno, ali kažem ja sam uvijek maštala o tome ...
- Pa što se tiče novčane pomoći, bilo je. A druge pomoći nije bilo ni za djecu, ni meni. Ni za drugo. Ručak spremi, dođi s posla, trči, juri, pazi djecu, eto tako ... Nije bilo od njega velike pomoći.
- Hoće da uskoči, da usisa ili nešto pomogne u kući. Što mu se kaže da uradi hoće kada je raspoložen. Ali zato sam pere auto, zaliva baštu i oko kuće što treba da se uradi, popravi roletne ili premještaj namještaja ili tako nešto. Znači, postoji neka podjela ...
- Nisam ni željela, ni izabrala ovakvu situaciju, ali tako se desilo i ja to prihvatam ...
- Ja jesam izabrala i brak i porodicu, ali tu ima uticaj šire familije. Tu se onda onako osjeća koliko žena nema svoja prava, koliko se trude svjesno ili nesvjesno, svakodnevno i maksimalno da dokažu da ipak ona nije sposobna kao muškarac, ni važna ...
- Ono što oni rade, njihove žene i njihove majke, one uz sebe imaju muškarce i one se osjećaju na neki način sposobnijima, o tome bi se moglo puno pričati i pisati. Kakvu god ja odluku da donesem, ja mislim da je to ispravna stvar za mene i moju djecu. Nisu oni pitali mene da li to treba da bude tako, nego se oni okupe, okupi se selo i onda neki ljudi koje oni (te ljude zovu pametari), ti ljudi misle da znaju sve zato što su imali dobru priču ili su je čuli pa je prenosili sa koljena na koljeno.

Ja sam i tada rekla za moju djecu je dobro ono što ja mislim. A i trudim se da se samo ja pitam u mojoj kući, samo ja odlučujem o svojoj djeci i ako oni kroz one priče svakodnevne uz kafu dokazuju da možda bih ja trebala uraditi ono ili ovo ili neka je žena prije pet godina uradila onako savjetovali su je đeveri, svekar ili svekrva. Znači tu oće da utiču da ja nisam sposobna sama donijeti odluke, da ja nisam sama sposobna djecu izvest na put, a to radim jako dobro i baš sam ponosna.

- Kako smo sad organizovani u kući, dobro je. Na kraju ovako mi je kako meni odgovara, za okolinu nije tako, po komentarima, kritikama čujem da okolini to ne odgovara. Usta su im puna kritike i to uglavnom negativne, ali meni to odgovara ... Ja sam tako odabrala bez obzira što se to nekome ne sviđa i što me za to kritikuju. Možda se nekad promijeni ta situacija, ali to opet kad meni bude odgovaralo, to ću ja opet promijeniti onako kako meni bude, ali ne onako da mi neko nametne. E sad pošto sam u tome vaspitavanju to je moja teritorija, e tu već nastaje problem jer nije, kako oni kažu, niko sam vaspitavao. Tu se sukobljavamo.
- Ja živim sama sa djetetom, tako smo izabrale. Da je naišlo neko bolje rješenje, vjerovatno bi ga prihvatili. A što se tiče odluka, u 51% odluke donosim ja, a 49% donosi moja ćerka s obzirom da će ona skoro 18 godina da napuni i ima podjednako pravo glasa kao i ja, ali onaj 1% prava veta ja zadržavam.
- Ja sam izabrala da ja i ćerka živimo same. Mogla sam da živim sa roditeljima ali ... Za sve se ja pitam, izborila sam se da što se tiče nje, pitam se ja. Oni mi pomognu, ali to je to.
- Mi živimo sami, to je jedna velika porodična kuća. To su patrijarhalne porodice one stare crnogorske. Počeli nešto da pričaju kako bi trebalo da vaspitavam djecu. Ja sam to odmah prekinula i rekla sam oni imaju svoju mamu. Ako ja budem griješila u tome i bilo kakve greške u tome da budu, vi slobodno recite ... I tako se malo osjećam zapostavljeno. Nemaš mušku glavu, ne znam kako to da objasnim.
- Ja nisam izabrala situaciju u kojoj se danas nalazim. Znači, sticajem okolnosti ja sam ostala sama sa djetetom. I opet sticajem okolnosti moja majka se pridružila nama. Nije mi u svakoj prilici to najmilije što o svemu moram da razmišljam o raznim glupostima i raznim sitnicama, ali moram. Tu je što je!
- „Sama pala, sama se ubila”, nije tako strašno, šalim se. Dobro se slažemo, dogovaramo ...
- Nisam imala drugog izbora ... Maltretirao me više noću nego danju. Razvela sam se i izbor mi je bio - roditelji ... Sama ne bih mogla da se snađem, treba posao da nađem, mala djeca, oni su mi najviša podrška .
- Ja sam izabrala, našla ga, zabavljala se, udala se, živjela sa njim bez majke i kasnije sa majkom. Čitav muški svijet je takav, ne može da bude kako ti hoćeš.
- Moj brak sam sama izabrala. Snalazimo se nekako. On ne voli da radi u kući, ali drugo hoće.

BRAČNI STATUS

- Svi su mi govorili - udaj se biće ti bolje! Neću da se udajem ili ako nađem čovjeka koji mi bude odgovarao, udat ću se tako.
- Ljuti me kada kažu, kao, ajde nisu udata nemaš obaveza, nemaš djecu, pa ti to uradi, kao da to moraš. Najlutim se, ali uradim posao.
- Možda neće biti zvaničan, jer ja brak smatram partnerstvom. Potreba je ljudska da podijeli neke situacije.
- Dva pola koja su suprotna a koja smatram, to je moj stav, plus i minus, dva minusa uvijek daju plus.
- Definitivno je važno živjeti sama. To je zaista neophodno, pogotovo danas zato što su ljudi izgubljeni, i ima ljubavi ali to nije više ono kao nekad, to je potpuno nešto drugo. Govorim evo i danas sa rodbinom i sa bilo kim - osjećam da ljudi sve manje ljubavi imaju jedni prema drugima, da preovladavaju interesi, a onda normalno je da i čovjek želi da živi sam da mu ne bi to prisilno življenje s nekim zagorčalo život.
- Bilo s muškarcem bilo u porodici. Definitivno je materijalna teškoća problem, a što se tiče prednosti, mislim da su velike. Mislim, za normalan život je problem ako bi zena sama živjela, kako na koji način, bez dovoljno sredstava. Eto u tome je problem, pa vjerovatno mora da trpi ovoga ili onoga sa kim živi ...
- Vizavi onoga što sam prije rekla, znači ja sam to vezala za materijalno, ali moguće je i da to je moglo biti da sam imala muža, to ne bi bilo tako, da bi ipak mogla sebi da obezbijedim ili stan ili kredit od te firme gdje radim a nisam ga dobila. Moguće da sam imala muža, da bi to ja dobila. Pretpostavljam da bi ...
- Ne osjećam se nezaštićeno, ne osjećam se nešto ugrožena, ne osjećam se ni inferiorna. Naprotiv, meni se čini da ova sloboda daje jednu snagu veću, da sam aktivnija, čim sam aktivnija, nekako sam sadržajnija, ispunjenija ...

- Ja živim sa majkom i s obzirom da je takva situacija trenutno sada, tu je stalno između nas neka konfrontacija upravo zato što ona smatra da bi ja mnogo bolje i lakše funkcionisala da imam zaštitu. Ona je stalno opterećena time da ja imam neku zaštitu i taj neki obrazac da žena treba da bude zaštićena sa muške strane i ja sam često došla u dilemu da li bi se stvarno bolje osjećala da sam izabrala tu soluciju, ali prosto nisam. Sigurno bih imala bolju poziciju, to stoji. Mnogo puta sam osjetila razliku. Samim tim što bih sad već sigurno bila i zaposlena i ne bih imala taj problem. Lakše bi došla do zaposlenja sigurno da sam nečija žena. Smatram da bi tu bilo jednostavnije, ne bih imala taj problem premišljanja kad mogu da prihvatim nešto što se tiče posla ili ne mogu, uvijek tu može biti i neke nelagodnosti, neprijatnosti sa muškarcima.
- Problematika još uvijek je da žena nezavisna nedovoljno prihvaćena. Pošto nisam prihvatila bilo kakav izazov politike ni predloge koji su mi bili upućeni da uđem u politiku, e tu je nastao problem. Ja nisam zanimljiva, kao neka slobodoumna žena koja ne želi da prihvati bilo što, bilo kakvu ponudu sa te strane. Jednostavno nisam podobna. To je sad iza mene i nadam se da će biti bolje, zaista bolje. Ja ću sve učiniti da bude i za mene bolje i negdje osjećam da je i ta prošlost nekih baš mučnih godina, koje su svi prošli, iza mene mada je jedan dobar dio života izuzetno uskraćen.
- Ja sam to svjesno uradila, i htjela sam da prkosim jer mi 4 godine živimo skupa i često neko pomene u smislu - kada ćete se vi vjenčat, pobogu, ja cu da kupim taj prsten ...
- Mi smo odlučili da to uradimo na neki neobičan način, kad nama bude to najzgodnije. Ne mora to da bude nedjeljni dan, možda da bude na nekom krstarenju ... To je neki naš stav uradićemo to ako promijenimo stav ... Ja sam protiv tih ceremonija ...
- Uvijek sam govorila da je bolje dobar razvod nego loš brak. Zašto da djeca budu maltretirana, i to nisam nikad...
- Nailazila sam na dosta problema, naročito su pravili problema oko djece ...
- Bila sam kao samohrana majka i ponižavana, znate kako to muškarci vide. Bilo sa kim da stanete, odmah je ljubavnik... Asocijacija mi je na intimni život. Čuli ste to hiljadu puta do sad, a evo čujete i od mene da muškarac može da ima što god hoće, mislim na neki dvostruki moral. Može da ima drugu ženu sa kojom se viđa, sa njom da razmjenjuje sve što mu je volja, emocije, fizički kontakti i slično. A za žene to ne važi. To je odmah žena lošeg karaktera. Odmah je žena koja je manje vrijedna, koja se naziva pogrdnim imenima ... Recimo, to, pa onda ove banalne stvari, na primjer posao muško – ženski u kući, mislim da muškarac može mnogo više da radi. Ja lično ne vidim neku potrebu muškarac nešto da radi, ali ipak morao bi mnogo više da radi u kući nego što radi u današnjoj Crnoj Gori.

“ VASPITANJE DJECE

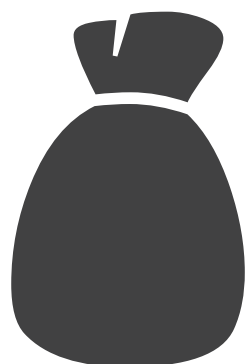

- Pa imamo uglavnom iste stavove, ja sam malo popustljivija više, malo više mazim, malo je više mezimica. Vaspitavala bih kao što su moji roditelji mene. Ipak neke prave vrijednosti da ima. Željela bih da bude isto onako samostalna dosta kao sto sam i ja bila .
- Slično, samo moja djeca imaju malo više slobode. Ja sam teško mogla svojoj majci, koja je bila plemenita i razumna osoba, da pričam o mnogim stvarima, eto počev od menstruacije, pa zaljublivanja, pa sve to. Jednostavno, ne znam zašto - da li je to bio neki stid u meni? Ali, za razliku od mene, moja ćerka je unaprijed znala ...
- Pružili smo djeci slobodu da mogu o svemu da pričaju sa mnom, da ih razumijemo, kontrolišem svoju ljutnju ...
- S obzirom da imam sina pa dvije curice, možda sam malo prestroga za sina. Sebe uhvatim da sam baš prestroga i tad bih nekako da „povučem ručnu”. Nego, i to ide teže. Već sam dala neki komentar ili stav pa je teško da se malo povratim. Za ćerke sam možda malo premeka, jesam tolerantna jer smatram da žensko ima dovoljno opterećenja u životu i gledam da ih štitim dok su kod mene ...
- Razumnija sam za djecu od mojih roditelja i neću baš ko oni što su nas tjerali.
- Dobro je, poštujem me, ne prave neke probleme, završili školu, rade ...
- Ja sam imala dosta slobode kod svojih roditelja s obzirom da sam prvo dijete. Povjerenja sam imala dosta. Ja sam u početku, da budem iskrena, bila malo stroga za svoju djecu. Pokušala sam nekako da prenesem to vaspitanje svojih roditelja, međutim, na svu sreću otkrila sam to, ipak sam sama sebe preslišavala. Jednog dana sam prešlisavala sebe i rekla da ne mogu to tako, pogotovo u današnje vrijeme i onda sam dosta popustila prema svojoj djeci. Nekako sam im otvorila dušu tako da imaju povjerenje. I muž mi, je što se toga tiče, dosta tolerantan i podržava njih uglavnom ...
- Naši roditelji su bili strogi, djeca su danas slobodnija nego mi. Računam da je ranije bilo puno teže.
- Težim istim vrijednostima da naučim moju djecu kao što su roditelji htjeli nas, ali na jedan drugačiji način, sa puno više razgovora, demokratije. Pokušavam da moja ćerka, kad god je u nekoj dilemi, da to podijeli sa mnom, jer čini mi se iz života sam naučila da ipak roditelj je najbolji prijatelj svom djetetu. Ja to pokušavam, a kako će biti, vidjet ćemo.
- A, bogami, dosta je slično ali iskreno rečeno sad za ovo vrijeme možda sad kad bi bila majka,

drugačije bi ih vaspitavala. Ja sam ih učila da su djeca poštena, da ovo, da ono, a društvo je sad već iskvareno, opasno je ...

- Ja dajem maksimalnu slobodu mojoj djeci, s tim što im kažem kad idu u kafić kako da se ponašaju. Imam puno povjerenje u njih. A što se tiče razlike - njega bih stalno mlatila, a ćerke one su mi divne a on muško pa malo juri po svom.
- Ja tu tolerišem više žensku djecu nego mušku. Muško samo nek je zdravo, pa će se snaći ...
- Ja sam jednako stroga i nježna. Stroga sam vjerovatno iz nekog straha, a nježna sam zato što sam takva. Jednako ih vaspitavam, jednako se trudim da im ukažem da oni imaju jedni druge i da trebaju jedni druge da vole i poštuju. On je došao jednom prilikom i rekao kako mu je baba rekla da on ne treba da sređuje sobu zato što je muško. Ja sam rekla da nema problema i da ćemo taj njegov dio ostaviti nesređen pa dok bude htio da sredi ostaće tako. Ipak radim po nekoj licenci kako su mene moji roditelji vaspitavali, ali im ipak dajem veću slobodu i nastojim da sam im ja majka i najbolji prijatelj. To možda i previše pričam tako da moja djeca uvijek mogu da se oslone na mene. Mome tati je bilo važno da kaže: „Vi iz ove kuće morate izać onako kako ja hoću”. To meni i dan-danas odzvanja u ušima.
- Što se davanja slobode tiče, volim da iskreno kažu što namjeravaju. To mi je bitno. A što se tiče davanja slobode - oni je sami uzimaju.
- Kod mene je sistem „živjela sloboda”, ali sve u određenim granicama. Ako smo rekli da se dođe u 12 sati kući, mora da se dođe u 12 sati kući, ako se kasni, mora da se nazove telefonomi da se kaže zašto se kasni, do kad se kasni i može li da se kasni. Znači, prvo ona za sve što radi da je ona najodgovornija i da mora da stoji iza toga. Nastojim da ponešto promijenim u vaspitanju, ali dosta je toga isto kao što su moji roditelji tražili od mene.
- Pa imamo neki drugarski odnos. Ne vaspitavam kao što su mene vaspitavali da moram da slušam starije, da ne smijem da odgovorim, da oni što kažu da je tako.
- Ja sa mojom djecom imam baš dobar drugarski odnos i nema toga što mi ne bi rekli, svi su jednaki. Ali, on mi je nekako na prvom mjestu. Moram reći, slaba sam prema njemu.
- Ja sina obožavam, ja sam toliko ponosna sto sam ga rodila. To je divno, vjerujte, ali možete li da zamislite ja i moja sestra, pa moja mama, pa moja baba u mojoj porodici, ja nikad nisam znala kako muškarci razmisljaju, kako razgovaraju, ja muškarce uopšte ne poznajem. I zaista ja sam slaba prema njemu, baš sam slaba.
- Vaspitavam, bogami, a on je glavni, mora se pitat sve. U kući sve radimo ja i ćerke, muški ništa kod nas ne rade u kući, to je sramota.
- Ja ih apsolutno ne razlikujem, niti bih njemu više dala za pravo. Potpuno ravnopravno, on je malo mlađi pa je opušteniji.
- Ja ravnopravno, no one sve rade a on nikako. Ponekad poslušaj, stavi patike, usisa kada sam bolesna, ali da opere šolju - nikako... Trudim se koliko mogu...
- Ja brinem i za jedno i za drugo isto. Ona ko zna šta, a on se može odati alkoholu, drogi.

NOVAC

- Pare su uglavnom kod mene zato što on kaže - ti si ekonomista, i to - mada su zajedničke, na jedno zajedničko mjesto stoje. Kad treba, zajedno se dogovorimo što ćemo da kupimo, neku stvar ili nešto što nam treba.
- Uvijek sam mrzjela kada žene kažu - ja moju platu za mene, muž za sebe. Znači, mi primamo platu pošto skupa radimo, ako bude danas plata uzme on ili podignem ja, sasvim je svejedno ko će od nas, ili ja donesem ili on uzme ...
- Ja držim pare, zato što sam glava kuće. Bilo bi mi lakse da ima neko da odlučuje ...
- Mi smo podijelili obaveze - on ih zarađuje, ja ih trošim. Meni je teže.
- Uglavnom, novac je kod mene. Normalno je da on zarađuje da svaki svoj doprinos, ali je kod mene.
- Imamo mjesto gdje držimo novac, a za ostalo se dogovaramo, trošimo kako kome treba.
- Muž drži pare, ali zajedno raspolažemo, dogovaramo se...
- Finansije vodim ja.
- On mi da novac, uzme nešto za sebe, za cigare, ono mi da. Zadnjih godina se više dogovaramo.
- Ja nikad njegovu platu vidjela nisam. Ono što je primio apsolutno vidjela nisam. I ako što donese, donio je, a ako mi što fali, ja mu kažem. Doduše išla sam i ja nekad u kupovinu.
- On je kupio kutiju i stavljao novac, ako bi što ostalo, morao je da se razdužuje.
- Ja zarađujem u porodici najviše, ali se novac troši zajedno. Nekada majka potroši nešto na svoju ruku, ali joj onda prigovaramo.

SEKSUALNOST

Pitanje: Da li ste zadovoljni vašim seksualnim životom?

Odgovori su bili veoma šturi i davani su sa dosta nelagode, tako da se tema nije produbljivala u grupi, ili se čak u nekim grupama nije ni postavila... I po pitanju slobode nismo dobile direktne odgovore. Skoro je tipičan odgovor tipa: „Ja sam tako predodređena, za mene nema problema... a njemu nikad nisam nešto spriječila, on je mogao da se ponaša u svakom društvu. Ja sam tako samo za porodicu, mene ne interesuje tamo ništa, samo su me interesovala djeca i kuća“. Kod neudatih i samohranih majki još je bilo „teže“ dobiti mišljenje. Očito je da je prisutno uskraćivanje želje i slobode. Rijetke su žene koje mogu reći da imaju zadovoljavajući seksualni život.

- Ne znam, što da kazem.
- Ne znam što bih rekla, dok je bilo bilo je.
- Ne znam što bih rekla.
- Našla si koga ćeš da pitaš!
- Mislim da nije...ne znam...
- Ne bih drugog čovjeka mogla zamisliti pored mene.
- Razlika je što bi već bio oženjen i ko zna što, a ja ni ne pomišljam na to, ne pada mi na pamet.
- Ja sam zaboravila što ste pitali ...Ne znam što nosi vrijeme, što nose godine. Sad bi ja mogla pričat ne znam što, samo je vrijeme to koje će pokazat stvari onakve kakve jesu ili kakve treba da budu. Pokazat će ono što je za mene najbolje. Muškarac bi vjerovatno već bio ožanjen i fokusirao da nađe ženu u ovoj mojoj situaciji i situaciji u stvari mnogih žena.
- Ja mislim da nemam slobode, ali mislim kad bih naišla na muškarca koji se meni zaista sviđa da bi li bih sebi dala „mušku“ slobodu. Nisam baš sigurna da bih, možda 80%.
- Pa što se tiče mog seksualnog života, ja sam tu zaista zadovoljna sa tim i što se moje slobode tiče u tom pogledu opet sam zadovoljna sa tim. Ali možda ja imam tu prednost da sam ja došla sa strane ovdje i sad sam ja tu anonimus tako da ja ne osjećam sebe da sam tu nešto ugrožena.

4 - POSAO

Posao je uglavnom vlastiti izbor, i žene iz fokus grupa su sve imale aktivan odnos prema njemu i davale značajnu važnost sa značajnim doživljajem postignuća. Očito da posao jeste „polje slobode” i da je ženama važan, uz sve obaveze koje imaju u privatnoj sferi. Jedna grupa („štrajkačice”) su aktivne ili su bile aktivne u traženju svojih prava i prava ostalih zaposlenih. Njihova iskustva u cjelini prenosimo. Uz doživljaj moći, prisutan je i doživljaj manje društvene moći i uticaja upravo vezan za pol - doživljaj da bi bolje uspjele u zahtjevima da su muškarci. Prenosimo njihova iskustva i svjedočanstva o vremenu tranzicije i privatizacije u Crnoj Gori devedesetih. Jasno je da postoje stereotipi što se tiče profesije, tako da je teško biti u „muškoj” profesiji a da to ne bude razlog diskvalifikacije. Postoji neravnopravnost u primanjima. Ima se utisak da žene imaju manje šanse da nađu posao koji im odgovara. Seksualno uznemiravanje postoji, ali nije prepoznato. Manja je mogućnost napredovanja.

- S obzirom da sam jako mlada počela da radim, nisu mi pružili priliku da se školujem. Ja sam sa nepunih 18 godina ušla u fabriku i počela da radim. Tada je bila industrija obuće „BEOGRAD”, pa industrija obuće „MLADOST”. Na početku sam bila „mlada, zdrava, vrijedna”, a imalo se zašto i raditi. Međutim, kad je brod počeo da tone, kad su po istom scenariju fabrike počele da propadaju, tada se javilo nezadovoljstvo i eto kako sam ušla u ovo gdje sam - jednostavno u borbu za radnička prava. Radnici odnosno radnice uglavnom su bile po svakom pogledu obespravljene. Radilo se maksimalno ni za kakve pare, jednostavno su nas tretirali neljudski. Ni prema mašinama se ljudi ne ponašaju tako, nego čuvaju, štite. Oni nama samo „Moraš, moraš, moraš” i „ovo mora, to treba da se završi”, pogotovo u vrijeme kada je došlo da se radi za Italijane, stranog partnera koga nije interesovalo ništa. U zadnje vrijeme pretpostavljeni su non-stop mahali radnim knjižicama ispred nosa. Počev od žena, što je najbolnije, počev od majstorice, preko šefice, onda (prijetnje) - ako nećes ti, ima na birou ko hoće ili samo kazi da nećes. I eto tako onda je sve krenulo tako kako je krenulo, počeo je period tehnoloških viškova. Isplaćivanja 24 lična dohotka. Jedno po jedno radnici su ostajali bez posla. Ja sam 12.08.2005. godine proglašena tehnološkim viškom. Sada sam na birou, a moja firma je pod stečajem. I to je to ...
- Pa kad sam postala tehnološki višak, fabrika već nije radila. To sam lakše prihvatila iz prostog razloga što - bolje išta, nego ništa! Međutim, do zadnjeg sam se borila i do zadnjeg sam ostala u fabrici, do zadnjeg radnika dok se radilo, ja sam tu.

- Sad jos jedan problem, ne samo moj nego svih koleginica, neisplaćena potraživanja (plate, regresi), nepovezani radni staž. Najbolnije je to kod mojih koleginica - nepovezan radni staž - jer ima žena po 25 godina radnog staža, mogu otići na Biro rada i primati tu nekakvu nadoknadu do penzije, 30 eura. To nije ništa, ali i to je nešto! To su žene izrađene u fabrici. One nisu stare, ali ne mogu da započnu neki novi posao da rade, prekvalifikaciju, doškolavanje zbog svoje stručne spremne, zbog svog zdravstvenog stanja . Toliko je isfrustriranih žena ...
- U radnom odnosu sam. Poslije srednje škole 1984. godine fabrika je otvorena i tada sam i počela da radim, od otvaranja”POLIPAK”, hemijska industrija, bivš „VINILPAK”. Još uvijek sam u radnom odnosu iako je to na sud. Nas su isto ovako proglašavali tehnološkim viškom. Išli smo preko sindikalnih zahtjeva od 2000. godine. Znači 1998. godine privatizacija fabrike i daju se neograničena ovlaštenja direktorima koji su rukovodili do 1998. godine. 6-7 godina vladala je vlast direktora. Podijelili su i ponijeli sve. Pa otvorili svi privatna preduzeća ili privatizujte ova preduzeća a onda će biti vaša. Kako nisu uspjeli naši bivši direktori!!! Oni su za sebe otvorili privatnu fabriku. Fabrika naša je prodana. Vlada je prodala poslije privatizacije. Većinski vlasnik je odmah tehnološkim viškom proglasio žene. Od tad sva prava mi smo tražili na sudu. Znači, obraćajući se svim institucijama preko ministarstava, fondova koji su uzeli većinske pakete akcija, mi smo, ne mogu reći da nismo, dobijali odgovore. Odgovori nisu bili pozitivni po radnike i onda smo tražili sudskim putem, i to nas je spasilo. Drugi se možda nisu na vrijeme okrenuli tome. Mi smo uspjeli da naplatimo potraživanje za 5 godina i obavezan je bio poslodavac da staž uplati koji nije regulisan još uvijek, ali to će opet nadamo se morat sigurno uraditi ... Kolektiv je bio mješavina (i muškarci i žene) ali uglavnom je odstranjivana ženska radna snaga. Dalje, ne znamo, nude opet preko sindikata povezivanje staža. To je neka medvjeda usluga - uzmete 24 lična dohotka da bi vam se povezao staž, a bojim se da će opet biti i nas 5-6 koliko je ostalo u radnom odnosu u zadnjoj toj šansi da uzmemo ta 24 lična dohotka.
- 1985. godine sam počela da radim u „LENKI”. Pimili su me u tu fabriku obuće, radila sam dok nije počelo ovo „MLADOST” da propada, onda su nam nudili 24 lična dohotka i ja sam se prevarila, vidim firma propada i uzela sam. I ponovo su me na 9 mjeseci primili u „LENKA” ali ništa nam ne plaćaju od 1. marta. Imamo ugovor ali nista, isto kao što je i bilo. Radimo od 7 do 3, nemamo obrok, nosimo da jedemo. Dadnu nam za taj topli obrok 25 € i 10 € za kartu, tu nam nema do grada. Nezadovoljni smo. Ne znam oćemo li izdržat da radimo, mi smo istrošena radna snaga.
- 1983. godine je otvorena fabrika i počela sam da radim među prvim ljudima koji su primljeni u fabriku. Radila sam tada na mašinama koje su tada bile savremene u to vrijeme kod nas, to su elektronske masine bile i činjelo mi se to bolje nego u kontroli... Bio je neki zbor, mada sam ja na svakom zboru bila malo bučnija, i pokušavala sam neka svoja prava da zaštitim i prava žene i uopšte prava. Tad mi je postavio pitanje koliko sam rodila djece od kad sam počela da radim. Ja sam tada reagovala javno i rekla: „Molim vas, recite da li je u vašoj organizaciji zabranjeno rađati djecu da bi ostala i zadržala svoj posao, a ako je to, napišite negdje

na oglasnoj tabli da znamo da je to to. Ako se mi opredijelimo da radimo a da ne radamo djecu, mi ćemo naravno ko se opredijeli za tako nešto tako će ostati a ako nije zabranjeno i ako vi u tome vidite nešto loše što sam ja rodila dvoje djece za dvije godine, vi me otpustite”. Dosta sam problema imala na poslu baš zbog svoga ponašanja prema tim poslodavcima, prema rukovodstvu. Onda se javilo nezadovoljstvo radnika u fabrici. Već je počelo, odvojili smo se od Trstenika i bilo je sve lošije ... I što znam, u svim tim organizacijama uglavnom sam bila u prvim redovima u tim štrajkovima i izražavanjem nekog nezadovoljstva. Dok sam radila, postavili su me za šefa. Bila sam šef montaže i higijenskih radnika. Možda su oni mene pokušali da učutkaju sa tim radnim mjestom, ali se ipak ja nisam dala. Ja sam nastavila i dalje ... Fabrika je zatvorena i ja sam faktički izgubila posao. Fabrika je prošle godine u martu prodata. Ja sam proglašena tehnološkim viškom 2004. godine. Teško je nekako, pola vijeka smo proveli u toj fabrici . Međutim, dosta se njih bunilo kad sam ja došla na to radno mjesto (šefovsko). Baš isključivo muškarci nisu mogli da podnesu to. Sjećam se nekih kolegijuma kad sam bila jedina žena na kolegijumu, mnogi su muškarci to nerado prihvatili, imala sam osjećaj da im to smeta. Jedne prilike su me bili suspendovali jer sam otkrila nepravilnosti i podigla na neki način malo bune i ustali su radnici i htjeli su svi to da traže, ali na kraju kad je sve to počelo da se poziva na „razgovore”, oni su svi odustali. Jednostavno odustali da ne izgube radna mjesta. Mene su suspendovali. Međutim, ja sebe smatram nekim borcem. Došla sam do papira gdje su bile podizane pare u banci i kad sam to odnijela i pokazala, pozvali su me na razgovor - tada su oni vidjeli. Tada mi je direktor rekao: „Z, znaš, ne možeš jedna ti da se izboriš za 400 radnika”. Tada je bilo 400 radnika u fabrici. Ja sam tada rekla da ne smatram da je greška, bez obzira da li je to za 400 ili samo za sebe. I nikad ne odustajem. Evo i dan-danas bili smo tu pred Opštinu, štrajkovali smo za one neisplaćene plate. Fabrika je prodata i tada su nam obećali da će najmanje 100 radnika vratiti, međutim od toga nema nista. Prodato je za 1.650.000, što ne vjerujem da je to tako jer ima 3 hektara zemlje naše fabrike, da ne pričamo o mašinama koje su i danas vrijedne, ali sve u svemu mi smo na neki način izigrani. Naše akcije od kojih neću odustat sigurno jer sam bila i u Podgorici kod advokata i sve kako i ko je mogao naše akcije da otuđi, da mi nemamo nikakve veze sa tim akcijama. To sigurno ću ja makar koliko mognem boriti se da vidim jer smatram da naše akcije niko nije mogao da otuđi bez našeg odobrenja... Nama su to oduzeli. Ovaj socijalni program za koji se sada borimo i koji smo predali i poslali u Vladu i još na dosta mijesta pokušavamo da izborimo neku sigurnost, a što ćemo uraditi ne znam, još odgovor dobili nismo ...

- Nisam radila svoj posao nit sam uživala u svom poslu. Sviđala mi se socijalna ... to mi se sviđalo, eto tako. A onda je život krenuo drugim tokom. I zaposlila sam se u pogrešnom smjeru, nikakvo zadovoljstvo nisam imala. Ja sam porodicu imala i morala sam da radim to što radim. Radila sam u firmi, to je firma iz Beograda „Soko Štark“ i ostali smo bez posla. Privatizacija, prodata fabrika, dođu ljudi i sve završe. Radila sam tamo 27 godina, istureno odeljenje. Fabrika je radila ekstra, sve je bilo u pravom smislu i radilo do taj mjesec dana kad je firma prodata 2005. godine. I počeli su bili da daju neke kredite, od kojih ja nisam ni papirnu maramicu dobila a neko je i dva put dobijao. Dođu i kažu - možete da se spakujete... Ja ni sama ne znam ko, ja sam samo da ćutim. Kad je

to nastupilo 2005. godine, decembra mjeseca, prijavljeni smo na Zavod, svi do jednog pošli na Zavod. Ko je bio za penziju, ko je na Zavod, ko je ... Oni su nas prevarili. Pretežno je tu ženska radna snaga, možda ima tu 20 muškaraca i 165 žena. To su žene neko manje više pune sposobnosti pa su shvatile bolje i da uzmu nešto nego da se ostaje tako. Tako smo se pobunili, nisam samo ja. Ovo je lično za mene i interesujem se. Ranije da sam sa univerziteta nisam mogla da se dokažem, a sad tražim svoja prava i niko ne može sa toga puta da me vrati. Sad ja sama razgovaram sa sobom ...Nisam ojačala što se tiče toga, nego sam kaljena i uništavana i ovo je moje pravo i ne dam ga nikome. Nisu mi dali kredit, ljudi su bili za ono vrijeme inflacije - malo mu, dobio kredit, sad treba ponovo - a ja nisam mogla tih 27 godina ni za što. Da smo muški kolektiv, više bi ostvarili. Kombinat aluminijuma ostvario prava ... Ljudi su prodorniji, bili bi ubjedljiviji i možda to samo iz straha su morali da pristaju.

- Zaposlila sam se tek 1978. godine. Razlog tome je što sam se odma udala. Kad sam konkurisala, bila sam trudna i zbog trudnoće nisu nikako htjeli da me prime - kao ne može da radi, na može trudna, sve je u redu svi nalazi, ali šanse nije imalo da se zaposlim. Tek 1978. po ugovoru o djelu u ćevabdžinici, tad je teško bilo, jedna ćevapdžinica u gradu, a crninu nosila za bratom i krpu. Muž tobož radio, tako da sam teško do posla došla. Onda sam 1980. godine primljena u Robnu kuću beogradsku. I dan-danas radim. Kad je ono bila inflacija, ostali smo bez plata, bez išta, dolazili smo na posao bez plate. Onda nam je Vlada povezala staž. To onda kasni i, opet, ništa onda ...
- Svaki dan si morala da dođeš na posao a ništa nemaš, moraš da platiš taksi iz Rakonje, moraš da doručuješ, i ostalo što je potrebno. Da nam je Vlada povezala opet, ostali bez plata a onda sam ja prešla kod privatnika. Kod privatnika teško, sami znate. To je bilo više kao parfimerija - i posuđa, i igraćaka, i sve - to je mješovito. Radiš jedno 7-8 mjeseci i taman se uklopiš, onda, to nije rentabilno, onda opet napuštaš. Robna kuća - to je opet privatno. Onda opet dolazi drugi, tu radim mjesec dana, onda dolazi treći gazda, on je baš dosta strog i tako 3 godine išla sam i na sud i tražila svoja prava. Imam platu 150 €, a on ima 30.000 € mjesečno realizacije tu treba veliki rad, žena od 54 godine, ta ne može da radi toliko, da se vuče sa vrećama. Kad smo prihvatile da pređemo kod njega, rekao je povećaćemo vam platu. Ali ne možemo više od tih obećanja, a samo krađa. Borila sam se za topli obrok, imala sam pravilnik pa znam što me sve sleduje. On je rekao povećaće platu, a poslije nije htio da poveća. Ja sam se naljutila. I opet mu ne odgovaram, ne radim dobro, kaže. E vidiš ja ću da tražim svoja prava, ja ću na sud. Žena operisana, žena 55-56 godina ne mora da radi taj posao kao da je tek počela. Njega to nije brige, samo da nas makne s vrata. Zaštićeni nimalo nismo... Direktor me kažnjavao zato što sam bila „jezička”, nisam htjela da slušam. Na one njegove riječi nisam klimala. Rekla sam to nije bilo ni u antičko doba, ne može to tako nego mi fino objasnite, a on kaže: „Uzmi knjižicu i idi kući”. Morala sam se stvarno boriti. Znam svoja prava, ne smiješ da kradeš ... nisu imali razumijevanja što se tiče žena.
- Zaposlila sam se poslije prve godine studija u mineralnoj vodi „RADA”. Onda se pričalo u ono vrijeme „Rada” se otvara, svi bi rado dolje, mene nešto povukla želja jer sam voljela. Zaposlila sam se dolje i dan danas sam u toj fabrici. Međutim u aprilu je došao

većinski vlasnik i mi smo tu jedna grupa, možemo se tu pohvaliti, na čelu sindikata je bila žena, jedina fabrika mislim da je i u Sjeveru koja nije dozvolila da se proglasi tehnoloski višak bez isplate 24 dohotka ...

- Kolektiv ne bih mijenjala nizašto. A i posao koji radim volim.
- Ne volim posao koji radim, radim u trgovini, ispiraju mi babe mozak po cijeli dan. Ali ipak volim da radim sa ljudima, volim da srećem razne ljude i one koji dolaze radi raznih stvari, ne volim papirologiju. Kolektiv, to su mi sve stvarno prijatelji jer su se pokazali kao prijatelji onda kad je meni trebalo.
- Ja radim u kolektiv gdje je 90% muški sastav tako da je to jedna patrijarhalna sredina iz koje oni dolaze tako da je malo teže komunicirati sa njima. Radim sa njima, jeste malo teže ali eto, dobro može, nije loše.
- Ja sam u trgovinu zalutala sticajem okolnosti. Nikad nisam u životu mislila da ću se bavi tim, niti da imam ikakvog šlifa za to. Pokazalo se obrnuto, da mi to donosi materijalnu bezbijednost i za sad ću tu nastaviti. A sad kolektiv kao kolektiv! Napraviš od ljudi prijatelje, vidiš njihove mane i vrline i uzmeš ono što ti odgovara.
- I mi smo kao jedna porodica, mislim učlanila sam se u porodicu Đukanović, menjala bi se odma samo ako znate za neko dobro radno mjesto...
- To je jedino bilo realno što sam mogla da završim u mjestu da ne bih putovala u drugi grad. Žensko, bolešljiva. Završila sam trgovačku. Nema posla. Ja sam vezla i prodavala , samo da imam nešto svoje. Ne biram nikakv posao.
- Ja nemam posla 9 godina. Kada se ukinulo kožarsko 1992. Jesam i štrajkovala, ali nekako nisam mogla na ulicu da izađem. Ipak, izašla sam i baš me bilo nešto sramota, ulicu blokiraju žene. Nisam odustala, ne možeš da se odvojiš od društva, štrajkački odbor je tako odlučio ... Ne osjećam se sada loše što sam učestvovala, nego tada na ulici. Sad mi je milo ...
- Ja i dalje mislim da su muškarci bolji dirigenti nego žene. Mislim da je to onako, hajdučki posao, morate da se izborite, da ste jaki, da ste snažni da se izborite sa većim brojem ljudi. Ženu, ja imam to iskusstvo, doživljavaju kao nervoznu. Nije dobro raspoložena - to neće niko reći za muškog dirigenta. Dirigovanje je struka gdje mora da vlada disciplina ... Uvijek drugačije, zavisi od mog raspoloženja, nekad se šalim pa nekako na taj način dobijem atmosferu, nekad sam ljuta, to je ono kada kažu nervozna je ... Mislim da, to mi često kažu, kako to uopšte kažu – nisi udata pa si tako nervozna.
- U poslu kao i svuda naravno šef je glavni, a sve ostalo. Mora da se čuti. I sad je to što mislim da je neki mali pomak da li iz tog razloga što u mojoj firmi nema dovoljno sredstava i nemamo redovnu platu pa smo žene počele da pričamo. I mislim da je sada potpuno drugačija stvar malo se glasnije priča, bučnije reagujemo, ali je mirnije, ali zato što nema sredstava. Kad je bilo sredstava, mahalo nam se da idemo ako smo nezadovoljne. Znači tada se nismo smjele buniti.
- Nisam dobila posao u svojoj struci, mada sam volonterskim radom van radnog mjesta u stalnom kontaktu sa strukom. Na radnom mjestu nisam do sad prepoznala tu neravnopravnost, ali sad umijem da je prepoznam i vidim. Ja imam svoje mjesto vjerovatno zato

što sam ga sama ostvarila, postavila i oblikovala i tu sam nekako sigurna i na svome i osjećam tu neku superiornost u odnosu na muški svijet koji me okružuje, mada, recimo, živim i radim u rukovodećem dijelu i većina su muškarci. Naravno, poštuju oni tu i tamo nekakve moje savjete i možda bi i više ali ja nisam nametljiva, ubjedljiva, toliko. To sam ja kriva zašto nisam nikad se trudila da nametnem nekakvu žensku ulogu veću ... Finansijski su u prednosti, da, to primjećujem i mislim da to nije u redu.

- Taj posao me ne ispunjava. Željela bih da radim nešto sasvim drugo, ali nekako silom prilika tad je ta mogućnost bila, bili su neki prijatelji koji su bili voljni da se zaposlim na tom mjestu i nisam imala izbora. Što ne znači da neću nastaviti da tragram za nečim što me više ispunjava, ali sam željela da budem samostalna.
- Sve je u službi partije i nekog šefa. Nemam slobodu da bilo kakav stav iznesem ili neku novinu da ubacim u posao, kreativnost, bez pitanja da li je u skladu sa vašim mišljenjem itd... Osjećam se skroz potčinjeno.
- Radila sam 6 godina na tom mjestu. Voljela sam tu da radim a nisam u situaciji baš bila mnogo da birem. Teško mogu da nađu posao i oni koji nemaju hendikep, ali naprosto sam dala otkaz zbog neslaganja mog mišljenja sa direktorovim. Prosto sam otišla zbog tih međuljudskih odnosa koji su mi bitni da se poklapaju da ne mogu da funkcionišu sa nekim ko ne želi da nazove dobar dan meni ni nekim drugima. I ovo zaposlenje nije stvar izbora nego prosto nešto što se nudi, to je teškoća...
- U mojoj firmi u administraciji su više radile žene a neke druge poslove tipa električara su radili muškarci. Bila je neka muško-ženska podjela posla ali isto mislim da su žene bile manje plaćene bez obzira što je žena koja je bila glavna za finansije u toj firmi bila visoko obrazovana...ali i ona je manje plaćena u odnosu na nekog elektoinžinjera...
- Mislim da je kod nas bilo ono što se naziva seksualno zlostavljanje ili uznemiravanje na poslu. Bilo je i takvih komentara, ali nisam znala da prepoznam u tom momentu, ali sad razumijem i ljuti me to neznanje.
- U službi gdje ja radim uglavnom su žene, i što se tiče ravnopravnosti to je u redu, ali kada idemo u hjerarhiji prema gore, sve je manje žena. A ono što sam primijetila je i da im sve sekretarice moraju biti mlade i lijepe.

TRANZICIJA

[Neke žene su posebno apostrofirale tranziciju, pa smo odvojili neke njihove komentare o uspješnosti tranzicije]

- Radnička klasa je nestala, preduzeća su nestala. Jednostavno su se javili pojedinci i bogati i bogami ogroman dio stanovništva je u bijedi. Sirotinji uzeli preduzeća društvena uzeli ih radnicima i poklonili pojedincima. Država ih uzela preko fondova. Mislim da je to najstrašnija pljačka. Polazim od svog preduzeca, 80% su uzeli a nisu uložili jedan jedini cent, 80% kapitala, doveli nesposobne upravne odbore, bordove i mislim da se to promijenilo.
- Žene vidim možda malo slobodnije. Ipak vidim da imaju malo rukovodećih radnih mjesta ali su ipak u sijenci muškaraca vrlo malo. Koliko je predsjednica žena u Crnoj Gori, jedna, samo jedna jedina - Gordana Đurović. Ima pomoćnica i uvijek su nešto u sijenci. Nikad im ti muškarci neće dati vlast ...
- Prije tranzicije, pretežno su bile mlade djevojke zaposlene, poslije su se udavale, porodicu stvarale. Bilo je neko drugačije vrijeme. Ona dođe, ja joj potpišem, ona podigne kredit, uzme stvari na otplate, na rate. Plata je bila redovna ipak se moglo živjeti i planirati. Sad je drugačije, nešto se promijenilo. Može možda živjeti ko je na budžetu, ali u privredi nema ništa.
- Nista se nije promijenilo, još je sve gore nego što je bilo. Po meni je situacija gora nego 92. godine i mladi ljudi su više ugroženi, za omladinu je ovdje katastrofa.
- Nista se nije promijenilo, jedino sam ostala bez posla. Prvi put kad sam ostala bez posla imala sam neku nadu, vratit ću se. Nisam imala neku platu ali i sada bih radila za malu platu, da radiš, da imaš svoje, koliko toliko, kuća ubija ...
- To je za mene grozan period. Znate, kada se sjetim mog vremena studiranja i onog iz srednje škole jer nam je do tada bilo divno, malo sam znala o svijetu i životu. Ali ja sam obišla cijelu Evropu, ali vidim da to danas studenti i učenici ne mogu. Mogućnosti su bile drugačije. Opet se okrećem na tu materijalnu stranu, mislim da je bila bolja, nikad nisam nikakvo bogatsvo ni izobilje osjetila, uvijek to skućavanje prostora ...
- Svi govore negativno o tih 15 godina, ne znam na koji način, ali mislim da je donijelo i dosta dobroga. Koliko je to lično na mene ostavilo velike posljedice i smatram da sam osviješćena za mnoge stvari. Mislim da je donijelo dosta dobro zato što recimo izbjeglica koji su došli iz Hrvatske, ljudi iz Bosne koji su drugačija kultura i drugačiji način života

donijeli su novine. Ja sam živjela u jednoj i drugoj državi i u ovoj trećoj i četvrtoj tako da znam koja je razlika u kulturama. Mislim da je donijelo nekakve druge nevičke koje su ljudi nametnuli, a ovdje su ljudi vrlo lagano ne primjećujući prihvatili. Tako da mislim da postoji dosta dobrih stvari i recimo konkretno Podgorica. Podgorica se zadnjih 15 godina mnogo promijenila na bolje, mnogo se slobodnije ponašaju žene, počele su da budu otvorenije. Uticaj malo na ženstvenost koju ja smatram da žena mora imati, biti ženstvena, ali to ne znači da je manje jaka ... Koliko nisu zadovoljne statusom u braku, pokrenu razvode mnogo više, a to ne ostavlja neke posljedice. Ranije je bilo, prije 20 godina, biti razvedena žena u Crnoj Gori, to je mrlja u porodici. Roditi vanbračno dijete, bilo je ravno ne znam ni ja ... Dijete je odmah u startu bilo obilježeno, a sad sve više poznanica i žena koje se usuđuju da, koliko nisu u mogućnosti da nađu odgovarajućeg partnera, rađaju i odgajaju tu djecu potpuno slobodno, potpuno normalno. Ta djeca nisu opterećena, obilježena. Kontaktiraju sa svojim očevima. Ti neki odnosi su se poboljšali u zadnjih 15 godina ali...

- Promjene su eto, definitivno kažem, prisutne. Sve se materijalizuje, ljudi su postali sebični. Jednostavno društvo ne može da utiče na to da korumpiranost stane, da postoji neko pravo i pravda da bi se ljudi mogli ponašati civilizirano, kao u svim nekakvim državama koje već funkcionišu kako treba jer mi definitivno imamo zakone i sve ali mislim da se to ne može reći da se 100% primjenjuju onako kako bi trebalo da se primjenjuju. I mislim da tu mnogo treba da se uradi jer ovdje bilo što da čovjek traži, bez velike veze ne može to da ostvari. Konkretno, vezano za neki moj plac koji imam, čovjek me je definitivno ugrozio gradeći do mog placa, nisam uspjela da spriječim insistirajući na nekoj normalnoj komunikaciji sa čovjekom i u vlasti, nije bilo pomaka. Nekih pokušaja je bilo, ne mogu reći da nije bilo, ali definitivno se nije ostvarilo ono što je trebalo.
- Evo kako razmišljam ovako: samo čovjek da pogleda ovih zadnjih 2000. godina koliko mjerimo vrijeme ništa se u duhovnom kvalitetu ljudskog života nije promijenilo na bolje. Divno je što ja imam kompjuter, divno je što imamo sva tehnička dostignuća i to, ali naprotiv ako su to neka civilizacijska dostignuća koja bi trebala da mi oslobode vrijeme i da mi ga učine dostupnijim da ga imam više, ja ga naprotiv imam manje. Niti sam srećnija, niti sam zadovoljnija, niti sam zdravija, niti sam kreativnija - ništa, ništa dakle. Malo nesto mi je dostupnije više, manja mi je planeta, bliže su mi destinacije, neke koje su mi ranije bile nedostupne, a o duhovnom kvalitetu ... ratujemo, mi danas ratujemo o čemu mi danas pričamo, a vaspitani na tuzi zgarišta i suza, na rasnim diskriminacijama i tome pa... i dalje se bavimo katastrofama. Malo, malo, eto moguće da se nešto malo promijenilo. Ako gledamo na ženska pitanja, moguće da je malo ojačao taj ženski glas, ali nešto mnogo, nešto značajno – ne. I tu i tamo možda ima nekakvog kvalitetnijeg popunjavanja slobodnog vremena. Recimo, nudi se kulturni život koji nam je tako malo širi, popunjeniji, intenzivniji. Eto jedino u tome - zdravlje, obrazovanje katastrofa. Evo ja sam izašla iz škole prije 25 godina, ništa se nije promijenilo, ništa. Obrazovanje katastrofa.
- Desile su se strašne neke promjene, egzistencijalne i idejne i naše životne. Svi oni koji su vjerovali u nešto dobro sad su u dilemi što se to desilo i moža nisu ni svjesni što se desilo. Ja sam to pratila. Meni je jasno što se desilo. Nekad mislim da sam to preživjela

5 - DRUŠTVENA POZICIJA ŽENE

U cjelini, društvena pozicija žena se nije bitnije promijenila. Dominiraju muškarci i patrijarhalna pozicija. Isključivanje razvedenih žena je evidentno.

- i da sam to prošla ipak zdravo, kroz sve to znači i to me nije okrznilo, ali su bolne strašno za mene svih tih nekih 10-15 godina. Mislim da jos uvijek nisam izašla iz toga, posljedice su nekako dugotrajne i dirljive čak i sad. Pričam o tome i mislim da izlazim iz toga ponovo i opet kažem nisam ravnodušna, to mi je dirljivo. Iz one velike zemlje kad smo osjećali veliku radost i sreću i neku bezbijeđnost, mi smo sad prošli rat koji nam nikad nije bio jasan. Što se u stvari desilo i zašto smo morali to da preživimo i zašto smo svi tako poniženi. Jako smo poniženi i osjećamo teret taj ali ja duboko vjerujem da se to više neće u skorije generacije koje dolaze desiti. Mi nismo znali, nama se ništa nije reklo i zato smo tako bolno prošli i mnogi ljudi nisu znali što im se događa. Pozicija žena se promijenila u tom ružnom periodu, žena je bila uplašena i dosta doživjela gubitaka, bilo da je neko njen bio u ratu, bilo da je neko njen stradao i dosta je pokušala da spasi porodicu. Sam način preživljavanja je sigurno zavisio od nje. Prelomilo se mnogo toga preko nje, ali ona se tu nije pitala zato što je baš tu taj muški faktor bio presudan i negdje ta agresivna crta muška je bila dominantna, tako da je žena bez moći. Veliki broj žena je sa moje tačke gledišta odigrao neku negativnu ulogu, nažalost, loš primjer za ostale žene i tada mnoge druge žene koje nisu osviještene nisu znale što se događa pa su taj primjer slijedile što smatram da je uopšte učinjelo jedan veliki minus za društvo kao društvo, kao cjelinu, i društvo je samim tim izgubilo moć. Kvalitet tog drugog pola koji bi mogao mnogo bolje da utiče i koji je u jednom trenutku dok smo bili u nekoj sređenijoj zajednici žena je imala mnogo više mogućnosti da napreduje nastaje jedan prekid stagnacija, jedna nevolja iz koje se mora nešto ponovo rađat. Vjerujem da su žene izašle sa velikim iskustvom i da im je pokazano kako ne treba da uzmu sve zdravo za gotovo, kako moraju dobro i svojim glasom i iz svoje pozicije i svojim zalaganjem da utiču na društvo.
- Toliko je teško. Ne znate da li je teže raditi u tzv. državnoj firmi ili u privatnoj, gdje rade od jutra do sutra, bez i jednog slobodnog dana. Znam moja prijateljica - umro joj suprug, dobila je 2 dana, a za tri godine rada ni jedan slobodan dan. Imala je koleginicu koja je bolovala od leukemije, pozvala je i inspekciju, a kada su oni došli u firmu, sve su one (zaposlene) rekle da sve redovno koriste, ni jedna nije smjela da kaže da nije koristila ni jedan dan da ne bi dobila otkaz ... Znači prvo moramo biti hrabre ... Ja nijesam primila regres 7-8 godina, a imam pravo na to. Znam da nemam pravo na zimnicu, ali po zakonu je da primam topli obrok i regres. A znam da je regres došao u firmu i nestao, i sad se bojim što sam ovo uopšte rekla ... Trebalo bi imati dobar sindikat ...
 - Mislim da žene nisu dovoljno inteligentne na žalost, dovoljno obrazovane na žalost, da nemaju ambicije na žalost, da se vaspitavaju tako da treba da izgledaju prelijepo i da nađu momka koji vozi sjajno auto, i da one sutra voze sjajna auta, da ta djeca idu u neke otmene vrtiće, a one da bazaju sa prijateljicama po gradu, eto to ...

- Kad sam se razvela, imala sam takav stid, takvu sramotu, da nisam skoro izlazila. Nikog nisam mogla pogledati u oči. Najteže mi je bilo pogledati brata i oca u oči. I sada se nekako ustručavam, u kući imam neko sklanjanje. Bilo mi je jako teško. Smatram da je to velika razlika u odnosu na udatu. Ja sam sad raspuštenica, niko ne zna moju priču, a ja ne mogu da idem od jednog do drugog i objašnjavam šta je bilo. Nekako vam drugačije prilaze, ogovaraju vas, žene vas izbjegavaju ... Ja još uvijek ne mogu da se pomirim sa tim. Ne osjećam se krivom, ali sam tako vaspitavana da je to za mene bila takva katastrofa.
- Dok je moj muž bio živ, to je bio neko od koga sam zavisila, ja i moja djeca, i porodica cijela i šira, zato sto je on sve znao, sve mogao, na njega se moglo osloniti. Ja stvarno nisam mislila, 50% stvari je rješavao on, a dijelili smo sve od kućnih poslova do fizičkih. Sad pogotovo usko okruženje u kome živim, odnosno komsiluk, su se distancirali. Distancirali su se zbog toga što pomoc nisam tražila ni od koga, što sam sama uspjela, što sam se sama izvukla i što funkcionisem sama kao da iza sebe imam muža ili već ne znam koga, i gledaju drugačije. Vjerujte gledaju drugačije i vjerujte nema tu ni za mene ni za moju djecu riječi pohvale. Više vole nešto da kažu a meni potpuno bez razloga. Mislim da nisam ništa mimo drugog svijeta, ali eto izgleda da njima jesam.
- I te kako sam osjetila šta znači samohrani roditelj. Sad mi je teško kad to pričam, a onda sam naučila da sve to ignorišem. I danas bi trebali druge da pitate o meni jer to što drugi misle ja zaista više ne znam i niti me interesuje.
- Ja sam uvijek osjetila kako me drugačije gledaju ali ja se uvijek izborim da promijene mišljenje ako mi je stalo, a ako mi se ne sviđa, ignorisem ih. Nemam živaca, i ne interesuje me.
- Trudim se da se ponašam normalno, da razumijem stvari da idem do kraja. Nije jednostavno.

- Ja non-stop jurim i radim, non-stop se borim. Ja mislim da ljudi slobodno mogu da kažu za mene- vidi dosla sa strane, a snašla se bolje nego neko ko je iz Kotora. Ja mislim da bi to mogli slobodno da kažu. Ja sam morala da se snađem. Morala sam da nađem posao. Ja znam da kažem da sam sposobnija od mnogih muškaraca, a možda i od mnogo pametnijih žena, a gospođe drže meni predavanja šta trebam. Znači, mislim da je komunikacija jako bitna za budućnost i ja mnogo polažem u svim kontaktima, uopšte tu ne prezam od kakvih titula.
- Moja majka je jedna izuzetna žena koja se trudila da nas sve izvede na put i da ne budemo samo mi važni nego da nam budu važni i prijatelji i okolina, važno je ono što drugi misle o nama. E onda sam ja došla u sredinu u kojoj sam bila najviše ogovarana od žena, a ja sam uvijek na ženskoj strani. To mi najteže pada. To što žene ne podržavaju jedna drugu i onda počnu one priče pa te ljudi gledaju onako.
- Dođem da tražim posao, a gazda od šezdeset i kusur godina koji može deda da mi bude oće u stvari da me odvuče u krevet, i ne možeš da vjeruješ da ti se to događa. E to sam ja dozivila sa nepune 23 godine i prvi put u životu. Onda sam ja to shvatila da sam to doživjela zato što ja imam dijete, razumijete ... Tražim posao i čovjek meni sat vremena priča a ja koliko sam glupa i naivna, ja ne mogu da povjerujem što on hoće od mene a on oće da me prevrne da bi ja radila kao čistačica. Ja sam se osjećala tako jedno i bijedno. I sretnem tad svog prijatelja i ja plačem i on kaže - sjedi da popijemo kafu i pričam ja njemu i sve vrijeme plačem i on meni - ma što te briga, nije ti to ni prvi ni posljednji put, a nemoj ni ti na to da obraćaš pažnju i idi ti dalje. I zaista to nije bilo prvi ni posljednji put. Umijesto da mu saspem sve u lice, ja se znači uzdržim i odem. Eto zaista, kad sam rodila dijete, tek sam tada počela da osjećam tu vrstu nasilja, nisam živjela u oblacima, ipak sam bila voljeno dijete i paženo i maženo i učila sam, a tek kad sam rodila dijete, osjetila sam na svojoj koži i to je zato meni tako teško palo.
- Ironija je, ali naše društvo je stvarno bogato što ima ovakve žene. Mi smo sve ovdje posebne i hrabre. Tako kad pričam sa svojom djecom znam da kažem - znate li vi djeco koliko je vaša mama hrabra žena? I onda oni mene gledaju čudno što ja to kažem, to nažalost niko ne razumije.
- Naravno da postoji razlika. Protiv toga se ja borim na svoj način. Ne mogu postići veliki efekat, ali mislim da postoji velika razlika i da kod naših žena nije dovoljno razvijena svijest da bi one znale da stoje iza svoga stava.
- Definitivno, društvo ne obezbjeđuje uslove za mene. I za posao i za privatno moje neko vlasništvo, što znači da ja nemam zaštitu. Vjerovatno da sam imala muža, vjerovatno bi to na neki drugi način, onako malo lakše bilo ...
- Ja mislim da smo mi takvog mentaliteta da je to još uvijek kod nas teško promijeniti, vrlo teško iskorijeniti, jer kad se to priča o ravnopravnosti, onda uvijek nekako ironičan smijeh, podsmijeh, na licima, tako da mislim da je to još uvijek daleko. Trebalo bi raditi na tome, ne samo žene nego i muškarce edukovati u tom smislu. Prvo poći od zakona, pa nekih druguh stvari, pa onda... ne znam gdje prvo da li mijenjati nešto u ovim odnosima ili edukacija muškaraca zajedno sa ženama, ne znam nekakav program

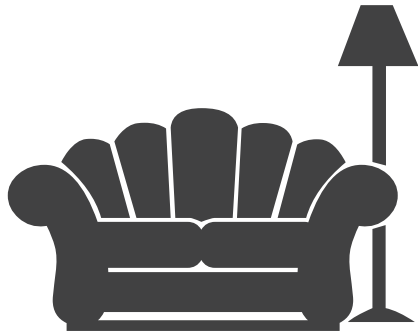
koji bi možda mogao da promijeni za nijansu, ali mislim da je to i mentalitet ljudi koji najviše utiče.

- Zanimljivo je na poslu - to se odmah primijeti kad dođu, odma daju ruku prvo, posto sjedimo kolega i ja, prvo njemu, i to se zalet s vrata, meni neko i ne da ruku, niti me primijeti, samo njemu...
- Pa uglavnom svi misle da je meni bilo lako. Što više objašnjavam i obrazlažem, to se više ne razumijemo. „Što ti, zaboga, radiš - samo misliš o sebi”, eto tako. To je odraz koliko se u suštini malo bavimo jedni drugima ili koliko u stvari malo čovjek uopšte razmišlja
- Prvo je nepovjerljivo, drugo u ovom periodu o kome baš sad pričamo je bilo kompletno negativno i za cijelo društvo loše zato što se uvijek ta žena želi slomiti. Svi su načini, metodi vrlo moćni kad joj se želi staviti do znanja da je ona nevažna. Neki cinizam u svemu tome, neka podrugljiva crta da joj se stavi do znanja da njen izbor ne može biti lagodan i da ne može što je ona izabrala, ako je svjesno izabrala. Stavi joj se često puta na neki način bilo da je banalnom nekom primjeru svakodnevnom ili onako ozbiljnom trenutku kad ona je negdje i povrijeđena. Osjetila sam čak i od žena da sam znala biti izazvana da bude moj status ismijan ... Ne prihvataju različitost i potrebu za različitosti jer na kraju krajeva uvijek različitost društva čini boljitak, a ne nešto loše i kad smo različiti, mi smo kompletni, a ne kad smo isti.
- U našem društvu ima nekakvog straha. Ja mislim da je gomila straha i nekih kompleksa. Inače u našem društvu, vjerujte, plaše se i muškarci i žene. Muškarci - muškaraca, a žena - i muškaraca i žena, i svakoga ...
- Mislim, recimo, ko je na čelu neke kuće, institucije u Crnoj Gori nikog od njih ne interesuje ta kuća. To otvoreno i s pravom govorim pa neka dođu sutra sa mnom da se svađaju zato što to tvrdim. Ni glavnog u pravosuđu, ni glavnog u bilo kojoj instituciji kulture, njih to uopšte ne interesuje. Njih interesuje neki drugi sitni lični interesi, nekakvo muvanje, promuvavanje od danas do sutra, nešto što može da se uskladi sa ovim cjelokupno promašenim sistemom koji je podređen jednom ... To je tuga Crne Gore, to je tuga što nema u cijelini hrabrosti i samosvijesti u našem narodu uopšte, na žalost. Ja volim Crnu Goru više od svega, ali ja sam se napatila više od svih ovih godina jer je država isto jedna garancija stabilnog psihološkog stanja, znači kad nemate državni identitet, to je nešto što vas drži na nogama, znači sutra vjeruje prekosutra ne vjeruješ, ovo ti je crkva ovo ti nije crkva, danas imaš državu sutra nemaš, danas imam para ...ne može to tako. Da bi neka tradicija i neki kontinuitet postojao, a iz svega toga i progres, mora da postoji neka stabilnost, zdrava osnova koju moramo da gradimo mi. No, mi smo naučili preko noći, a ako ne može preko noći, ne postoji ni jedna druga strategija ni za jednu instituciju u Crnoj Gori, što je stravično. To me užasno plaši. Ja sam svjesna da su žene ugrožene, sad sto sam se ja grčevito borila za samu sebe ne gledajući jesam li žena ili ne to je druga stvar...mislim da bi bilo jako pošteno da žene ne vode više nikakve vjerske ratove i da u sistemu nešto mijenjaju.
- Ono što sam na startu rekla, mislim da su žene u društvu kod nas i u svijetu dominantna bića. Da su, uz to, gotovo savršena bića (da ne pretjerujem), ali da jesu u odnosu na muškarce mnogo savršenija bića, i da one vode, da su vođe. Žene su vođe i žene su za

- mene mudrije od muškaraca zato što su njima naizgled prepustile vođstvo, a u stvari svakom državom, svakim segmentom društva žena je ta koja vlada do najsitnijeg detalja. Žena je mozak, žena je mozak porodice. Mislim da društvo jednako tretira žene i muškarce. Ja ne vidim razliku, ja ne vidim da su muškrci važniji u bilo čemu od žena u bilo kom poslu. Ja sam sigurna da je svakoj ženi, da su vrata svuda otvorena, kao i muškarcu da su svaka vrata svuda otvorena, podjednako otvorena ako krene i ako zakuca i ako to stvarno želi. Jer mislim da je sustina žene u tome između ostalog onog što joj je priroda dala da rađa i vjerovatno iz nekog tog razloga, tog nekog instikta prirode, sama žena se više odlučuje za jednu profesiju od druge.
- I ako ona ne radi, kod kuće radi jer je opterećena sa cijelom porodicom i njegom djece. Ovdje neguje i stare osobe iz porodice, sve žena, muškarac se obično izvuče. Muškarac radi samo svoj posao i tu je završeno. Znači žena je glava cijelog domaćinstva, sve što treba nabaviti, sve što treba spremiiti, paziti i čistiti i treba da bude dobra majka, i treba da bude dobra žena i da bude uvijek vesela. To je već suviše teško a zamislite ako je žena na selu, pa ima još i životinje i zemlju i vrt ...
 - Imamo žene u Parlamentu, imamo žene bez obzira koja su politička opcija i te žene treba da zastupaju žene, jer žene počev od ranog jutra pa do smiraja dana sav dan je ispunjen radom. Da li je ona vezana poslom u firmi ili poslom u porodici ili poslom u firmi i onda dolazi porodica, pa šira familija ... to sve opslužuje žena i zbog toga se strašno ljutim na sve one žene u Parlamentu da nijesu iznijele, makar jedanput, jedan mali segment života žene, a tek žena na selu. Niko nas nije uvažio ni kao žene, ni kao radnice. Mi kao da imamo neki veo pred sobom, kao ljudi na ovoj planeti treće vrste ... A u stvari mi smo bile izuzetne radnice, dobre službenice, odrađivale smo dobro poslove, ali nismo imale lične dohotke kao muškarci. Ja administrativni radnik i muškarac administrativni radnik - njemu dodali neki djelovodnik da bi imao skoro duplo veću platu nego ja, a ja sam morala da odrađujem sve zapisnike, a on je mogao da sjedi sa šefom i pije piće ... I danas mi ćutimo, i ćute žene u Parlamentu. Nikada nisu dali ni jedan mali doprinos, ni jedan mali otpor. Sad je usvojen Zakon o ravnopravnosti, možda je sada momenat da se nešto uradi.
 - Mislim da je naše društvo tradicionalno i da imamo više teškoća. Lakše će se on oženit nego ona na primjer. I više je muškaraca sa nekim invaliditetom u braku nego žena. Čini mi se da društvo više odbacuje žene sa invaliditetom ...
 - Postoji jasno veći otpor, skoro da ne razmišljaš o svojoj porodici. S njegove strane otac i majka kažu možeš bolju da nađeš, a sa moje strane isto majka mi kaže može te iskoristit, prevarit, razmisli malo ... i sve tako.

6 - SLOBODNO VRIJEME

- Volim da pročitam dobru knjigu, volim da prošetam, evo prekjuče sam bila na Komove gore na katun.
- Svaki slobodan trenutak bih koristila da izađem da prošetam, da vidim da... Uvijek sam to voljela i mogla .
- Ja sam tako samo za porodicu, mene ne interesuje tamo ništa samo su me interesovala djeca i kuća.
- Od 12 sati 2-3 sata imam pauzu. Gledam TV, nekad kod komšinice, nekad prošetam.
- Slobodno vrijeme iskoristim da odem na neki koncert, na neku predstavu, da landaram ulicama, kako ja kažem. Mnogo volim kafane, da sjedim sa prijateljima.
- Aktivno i konstruktivno, uvijek sam u nekom angažmanu, redovno pješačim, redovno posjećujem kulturna dešavanja, predavanja, predstave, koncerte i tako. Onda, redovno posjećujem radionice. Završila sam i neki kurs. Uglavnom čitam ...
- Ja čitam i šetam. Volim puno da čitam, samo što mi je penzija mala pa ne mogu da knjige kupujem.
- Malo ga imam, šetam, štrikam, eto to.

7 - PRIJEDLOZI FOKUS GRUPA

[Prijedlozi i zahtjevi da se promijeni pozicija žene u društvu]

- Da sagleda ravnopravnost ljudi i ako postoji država i u državi sistem, da to rješava.
- Da se založe za zakon koji bi odgovarao ljudima.
- Da poveća plate, da se popravi sve. Trebalo bi od korijena da se popravljaju. To neće bit nikada!
- Da nam poboljšaju uslove rada i života. Da nam daju plate, da standard života poboljšaju.
- Da rade preduzeća, fabrike, da ljudi nisu na ulicu preko cijelog dana. Ljudi su nezadovoljni, ljudi ne osjećaju ni prema kome neku simpatiju.
- Ja sam o tome razmisljala često. Osjetila na svojoj koži koliko država u stvari ne radi nista, i u skorije vrijeme nema plan da uradi nešto. Ja npr. kad se sve to desilo bila su mi bitna djeca. U tom momentu sam mislila bože kako ovo naše društvo nema psihologa da oni meni pošalju. Ja moju djecu kad sam vodila kod psihologa oni su na mene urnebes činili što pravim problem gdje ga nema. Ja sam znala da će problem da nastane i ako ga nema u tom momentu da mi pošalje nekoga kad je meni bilo najteže da meni da podršku, da me pogura, da me nauči, jer nije mi mozak dovoljno dobro funkcionisao. Prvo bi trebalo, po mome, da se pomogne sa psihološke strane kada se ostane bez člana porodice, kad taj neko pogine, umre ili se razvede, jednako je traumatično i za ženu i za dijete, i da se ta porodica psihološki stabilizuje i da se krene dalje. To traženje posla, pomaganje u školi. Ja sam npr. pošla da sredjujem za penziju jer su meni pare bile potrebne, ali vjerujte socijalni radnik tako me pogledala, tako me primila sa nekom dozom gadosti. Ja sam se prvi put osjetila poniženo. Nikad se nisam osjećala poniženo, grozno i znala sam koliko društvo neće uraditi ništa za mene i za moju djecu ako ja sama ne uradim. Imaš 52 eura penzije i 32 materijalnog obezbjeđenja. Ja sam se frapirala i htjela da kažem da ću otvoriti žiro-račun da to ide nekome drugome, koliko sam bila povrijeđena. I meni je greškom počelo dolaziti 85 eura i ja pošla poslije godinu dana, i ona kaže meni „Znate, vi ste prešli 85 eura, materijalno vas sleduje 28 eura, pa bolje ćutite da vam to ne bi uzeli”. Osjećala sam se grozno. Ja sam trebala da

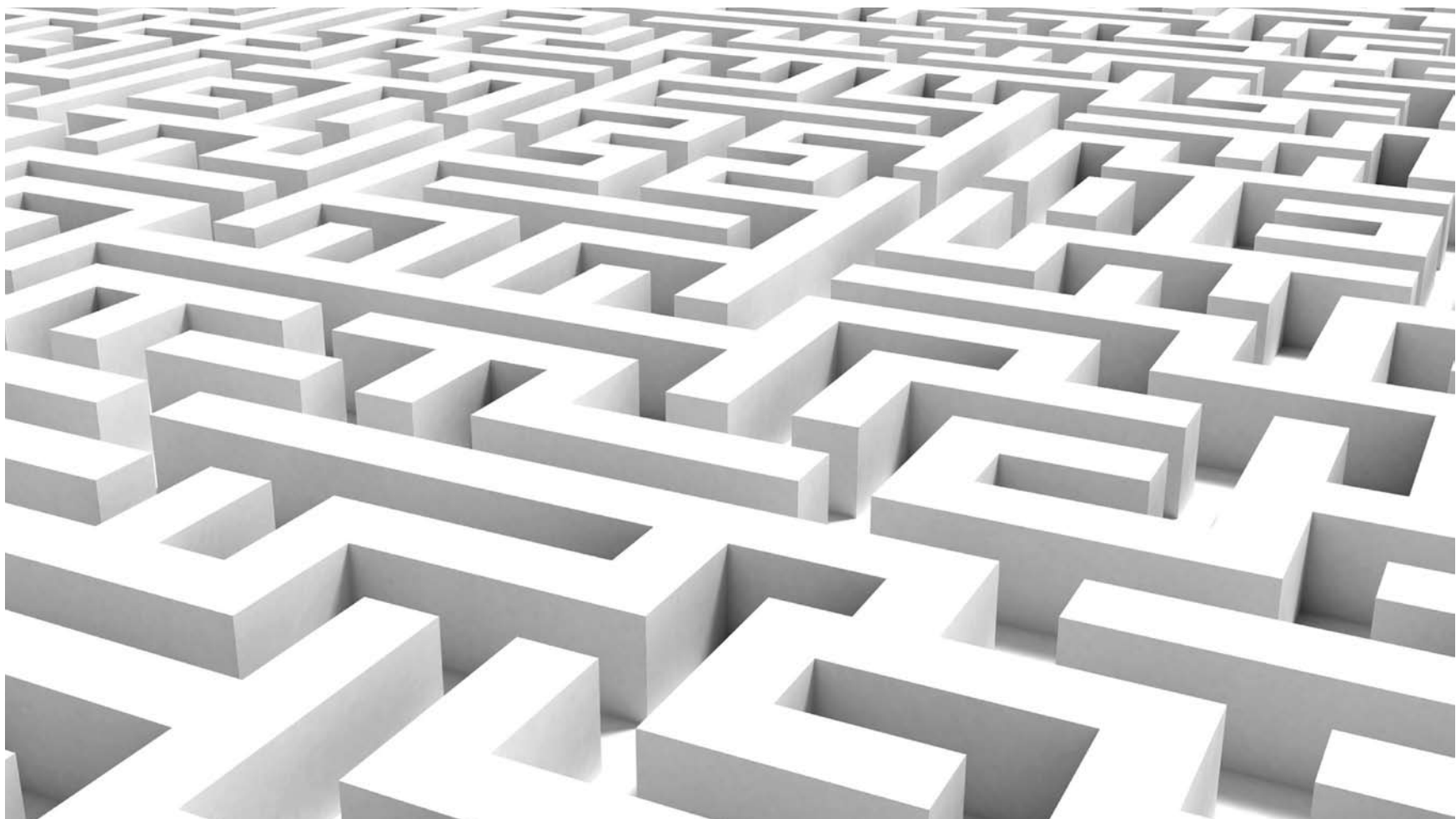
idem od kancelarije do kancelarije i molim, a one su komentarisale ove službenice ... I tada sam odlučila - moja djeca neće više nikad misliti da mi nesto fali. Ja sam njihovo ogledalo ...

- Kad je čovjek materijalno obezbijeđen, onda sve ide nekako puno lakše. To je nešto što bi država trebala da prvenstveno sve samohrane majke pomogne.
- Dosta nas smo podstanari ili živimo kod roditelja. Neka pomoć, da li će to sad biti kredit ili nužni smjestaj ... Onda, recimo, dječji dodatak treba da primaju djeca ne samo od onih koji primaju materijalnu pomoć. To je bijeda. Kao radim, pa nema dodataka. Koje tek plate imamo ... on nije ukinut, ja od tada od države ni dinara materijalnog nisam dobila. To sam ja možda malo kriva što trazila nisam ... A onda da država povede malo računa kad je školovanje djece u pitanju, da nam tu pomogne, bar onoj djeci koja hoće da se školuju.
- Ako hoćemo nešto same da radimo, privatni posao, da nas podrže. Tako su komplikovane procedure, a mi nismo upućene ...
- Stambeni krediti, krediti za školovanje, za zapošljavanje, želimo da radimo i same sebi pomognemo, ali država mora da nas pomogne. Na primjer, da smanji poreze ženama.
- Ja sam osnovala Udruženje samohranih majki da bih pomogla njima a ne zbog drugog. Ja sam upravo sad aplicirala jedan projekt i ako prođe, dođite da se družimo u aerobik klubu.
- Mislim da fabrike nije trebalo zatvoriti, svi smo otisli na Zavod ... Malo ih je ostalo. Veze su uvijek radile, rade i dan-danas i zapošljavanje je tako ...
- Žene bi trebalo da imaju neku slobodu, kao i muškarci. Žene su uvijek bile ugrožene, te ne smiješ ovo, te ne smiješ ono ... Mislim da treba donijeti neke zakone i da se poštuju.
- Mislim da država treba da mi obezbijedi jednu sobicu i finansijsku pomoć. Ili da radim, a da djeca idu u vrtić. To smatram nemogućim jer je previše dobro da bi moglo da se desi.
- Država treba da da posao i da imamo istu platu kao muškarci. Smatram da muškarci i žene ne primaju istu platu. Možda one na funkciji, ali u fabrikama, tu uvijek postoji razlika.
- Stvarno mislim da je žena kod nas u drugom planu. Žena mora da ima snagu. Ali važno je da se sistem organizuje tako da jednak odnos bude za žene i kada se pojavi bilo u politici, bilo u kulturi, bilo u industriji, bilo gdje drugo da bude žena i da bude jednako prihvaćena pojava žene i da žena bude jednako shvaćena kao muškarac.
- Mislim da ženama treba objasniti da su one potpuno ravnopravne i da ne postoji razlika po kojoj bi muški pol bio važniji. Mislim da u škole treba uvesti obrazovanje o razlikama i seksualno obrazovanje. Mislim da se treba pozabaviti obrazovanjem nastavnog kadra jer se žene više bave obrazovanjem (njih više ima) nego muškarci, a one nose sa sobom tu tradiciju iz porodice i svojim stavom mušku populaciju favorizuju.

- Ja mislim da bi trebalo dati ženama više prava ukoliko je samohrana majka, ukoliko želi da usvoji dijete. Imate puno žena koje žele da usvoje dijete. Zašto ne omogućiti ukoliko će dijete rasti u nekim normalnim uslovima, zašto ga ne dati samoj ženi na usvajanje.
- Napisati nove zakone, jednostavno gdje bi ženama zaista bila obezbijedena prava, da bi žena mogla da se zaštititi. Do prije nekoliko godina u Crnoj Gori je bilo ukoliko je žena silovana, ona je bila kriva za to, jer što će ona u to doba na ulici. Ona ga je izazvala ili ...Na ulicu - to je njeno lično pravo!
- Treba insistirati da se primijeni ono što je zakon donio. Definitivno je to jedini način da se riješi onako kako piše, kako se rješava u drugim državama. Ako neko napravi bilo kakvu stvar a zakonski to nije moguće, onda se to spriječi da se poštuje zakon za sve jednako. Ali ...
- Trebalo bi početi sa nekom reformom obrazovanja ali naravno pod neposrednim posmatranjem, neposrednom analizom konkretnih slučajeva. Mi sad imamo generacije ... Ja sam radila ... 25 godina radnog staža ... i vidim da dolaze mladi koji su nezainteresovani, nenačitani, nekomunikativni, neelokventni. To su sve mane sistema obrazovanja prevashodno.
- Mislim da bi mi žene mogle da budemo malo aktivnije, da uzmemo u svoje ruke svoje živote i svoje probleme i svoja htijenja. Mi u suštini ne znamo, što bi moža trebalo, malo konkretnije da se odnosimo prema svojim ličnostima.
- Država da omogući to da smo zastupljenije. Evo čitam, sad, poslije 500 godina, na britanskom onom zaposlena žena čuvarka, pa ne znam - žena prorektorka na nekom finskom univerzitetu ... Evo moguće da se ta svijest malo budi i da društvo prepoznaje ulogu žene i da prepoznaje njene prednosti. I kod nas isto tako bi trebalo više angazovanja dati ženama. Mi u Skupštini od 35 odbornika imamo samo 3-4 žene. Tradicionalni stereotip predrasuda muskaraca da ženama nije mjesto u rukovodećim strukturama, u politici najmanje, jer gdje zena da se bavi politikom. Tako posljedica je mali broj žena u paralamentima. Recimo, na šalterima su sve žene! Žene su čistačice, žene su daktilografinje, imamo jednog daktilografa muškarca. Računovođe, knjigovođe, sve su žene, sve su to „slatki” mali ženski poslovi kancelarijski.
- Važno je promijeniti odnos snaga ljudi koji vladaju, i zakone. Promijeniti odnos snaga i muških i ženskih i slobodoumnost izbora, življenja, ponašanja. Staviti u neku ravnopravnu poziciju i da se omogući svima da jednako funkcionišu.
- Osvijestiti žene. Naša žena je dosta neosviješćena u tom pogledu jer je pod velikim uticajem još uvijek patrijarhalnog obrasca, ali ona nikad nije ni sama svjesna što je tu važno. Mislim da žena svakako mora da bude u politici ali na jedan zdrav način i jako prisutna, stalno prisutna sa velikom dozom uvažavanja i učestvovanja istinskog svog otvorenog glasa za sve i uvijek prisutnog za sve. Upravo je sada neki trenutak da se dosta toga pokrene na bolje i da se zaista osjetimo, da zaista osjetimo dobrobit jednog takvog ponašanja, uvažavanja prije svega, uvažavanja, i da možemo da oslušujemo na pravi način. Da osjetimo potrebu i jedne i druge strane, da budemo otvoreni da mislim i budemo sretni.

- Recimo, za žene sa hendikepom, postoji personalna asistencija koja kod nas nije uopšte razvijena. Tako bi neka žena sa hendikepom mogla da dobije pomoć, da to ne bude samo baba ili djed kako je to kod nas naviknuto, nego bi se ona osjećala mnogo samostalnije da ima takvo neko obezbjeđenje. Na primjer, osobe koje neće da služe vojsku mogle bi da pomažu. Nešto sam čula tako da se organizuje u Srbiji. Mislim da je važno razvijati personalnu asistenciju.
- Oformiti grupe za pomoć za žene sa invaliditetom.
- Žena sa invaliditetom bi trebala da bude političarka.
- Potcjenjuju se sposobnosti žena sa invaliditetom generalno!
- Žene sa hendikepom treba da su jasnije uključene u ženski pokret.
- Mislim da se većina žena sa henidkepom zaustavi u nekom procesu i da većina njih ostaju same ili čak bez ikakvog seksualnog iskustva. Mislim da neki muškarac kada gleda ženu, gleda da je bez ikakvih falinki i on gleda da li može da rodi dijete ili ne može i tu ima veliki uticaj vidljivost hendikepa. Ja sam uglavnom za osobe bez hendikepa dobar prijatelj, neko koga treba zaštititi od ne znam čega! Možda ono razmišljaju da bi tako nešto moglo povrijediti osobu sa hendikepom?! To se uglavnom završava na drugarstvu i muškarci nikada ne posmatraju ženu sa hendikepom kao druge žene.
- Bolja tehnička opremljenost radnih mjesta, bolji pristup informacijama.
- Zaposlenje i finansijsku sigurnost ženama sa hendikepom ...

Žene sa sela kao da nemaju predlog i ne mogu da smisle ništa, samo ponovo počinju da upoređuju sa ranijim još težim životom ... Jedan od rijetkih predloga – formirati **fond namijenjen ženama na selu**, od poreza, da kada žena više ne može da radi da ima neka primanja.

Zaključak istraživanja

Šta napisati na kraju ovog dugog i napornog rada. Izazovi su bili i u organizacionom ali i u dijelu sadržaja. Mnoge teme su otvorene, mnoge nismo ni dodirnule, slijedile smo pitanja vezana za CEDAW što je limitiralo razrade podtema. Svaka podtema može biti u fokusu interesovanja itraživanja i neki vidovi diskriminacije tek treba da se definišu. U cjelini ovo što je dobijeno je bogat materijal koji može da bude baza za dalja itraživanja, za zagovaranje ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, ali i podrška za neposredne aktivnosti na terenu...

Zaključak istraživanja

Šta napisati na kraju ovog dugog i napornog rada?! Izazovi su bili i u organizacionom, ali i u dijelu sadržaja. Mnoge teme su otvorene, mnoge nismo ni dodirnule. Slijedile smo pitanja vezana za CEDAW, što je limitiralo razrade podtema. Svaka podtema može biti u fokusu interesovanja itraživanja i neki vidovi diskriminacije tek treba da se definišu.

U cjelini ovo što je dobijeno je bogat materijal koji može da bude baza za dalja itraživanja, za zagovaranje ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, ali i podrška za neposredne aktivnosti na terenu.

Ono što smatramo najznačajnijim rezultatom i mogućim smjernicama u istraživanju je:

- ➔ U populaciji postoji svijest o diskriminaciji žena, jer 2/3 žena u Crnoj Gori i 1/3 muškaraca su svjesni postojanja diskriminacije. Ipak, mnogo veći broj muškaraca živi u ubjedenju da su žene i muškarci u ravnopravnom položaju.
- ➔ I žene i muškarci smatraju da ekonomski faktori najviše doprinose diskriminaciji žena. Žene ekonomske faktore smatraju više povezanim sa diskriminacijom nego muškarci.
- ➔ I žene i muškarci smatraju da je školski sistem jednako otvoren i za muškarce i za žene i da je, donekle, ravnoteža uspostavljena. Ipak, muškarci pozitivnije procjenjuju obrazovni sistem nego žene. Muškarci u značajno većem procentu negiraju činjenice o »staklenom plafonu« za žene.

- ➔ Da treba uvesti seksualno i rodno obrazovanje u obrazovni sistem CG smatra 58,7% žena i 34,8% muškaraca. Žene se značajnije zalažu za uvođenje seksualnog obrazovanja u školovanje i to u nižim razredima.
- ➔ Tri puta je više muškaraca od žena koji ne smatraju da je crnogorsko društvo patrijarhalno.
- ➔ Više od dvije trećine muškaraca i skoro polovina žena smatra da žena treba na izborima da glasa kao suprug.
- ➔ Procjena položaja žena u Crnoj Gori u odnosu na 1990. g. je takva da muškarci više vide pozitivnih promjena nego žene. Žene u većem procentu ocjenjuju sadašnji status kao puno gori i gori.
- ➔ Pola populacije i muškaraca i žena u Crnoj Gori nije informisano o postojanju zakona kojima se reguliše diskriminacija i prava žena. Prema odgovorima „nisam upoznat/a” može se govoriti o visokom stepenu nezainteresovanosti populacije za pravnu regulativu koja se tiče prava žena. Uočljiva je tendencija davanja „poželjnih odgovora“, tako da skoro 15% populacije tvrdi da postoje u Crnoj Gori zakoni koji u stvari ne postoje. Predubjeđenje (karakteristično za oba pola) je da postojanje problema u javnosti, kao npr. nasilja nad ženama, automatski znači i pravnu regulativu (oko 40% ispitanih smatra da postoji zakon u toj oblasti, iako on de facto ne postoji).
- ➔ Ni žene ni muškarci ne smatraju da položajem žena treba da se bave političke partije kroz političke programe.
- ➔ Žene bolje nego muškarci prepoznaju Vladinu kancelariju za ravnopravnost polova kao mjesto za rješavanje problema žena. Muškarci u tom pogledu prednost daju Skupštinskom odboru za rodnu ravnopravnost. Najmlađa kategorija ispitanih ne prepoznaje značaj državnih institucija kao mehanizama za poboljšanje položaja žena.
- ➔ I žene i muškarci smatraju da su muškarci i žene podjednako važni na osnovu njihovog doprinosa društvu.
- ➔ Žene se ne slažu da crnogorsko društvo daje iste šanse za napredovanje muškarcima i ženama.
- ➔ Pola ispitanog uzorka muškaraca se u velikoj mjeri ili

uglavnom slaže sa tvrdnjom da je mjesto žene u porodici, a muškarca u javnom i političkom životu. Dvije trećine žena smatra da muškarci i žene treba da dijele i moć i društvene obaveze.

- ➔ Patrijarhalni stereotip da je muškarac obavezan da radi i izdržava porodicu je veoma prisutan jer samo 1/3 muškaraca i neznatno više žena nije saglasno sa ovom tvrdnjom.
- ➔ Očinstvo je tema koja sve više zaokuplja muškarce, ali samo četvrtina populacije muškaraca smatra da bi trebalo uvesti stimulatívne mjere za očinstvo.
- ➔ Muškarci u najvećem procentu smatraju da obavezno prisustvo majke u ranom djetinjstvu utiče povoljno na razvoj društva. Oni smatraju da je to razlog za društveno poštovanje žena, što misli i značajan broj žena. Žene prepoznaju da je to faktor koji utiče i na to da se žene drže u podređenoj poziciji.
- ➔ Ubjedljiva većina muškaraca u Crnoj Gori podržava tezu da isključivo žena treba da koristi porođiljno odsustvo. Tako misli i većina žena. Mlađe generacije su spremnije da mijenjaju ovaj stereotip i podijele odgovornost.
- ➔ Podjednak broj ispitanika i ispitanica podržava abortus.
- ➔ Kada su u pitanju osobine i faktori uspjeha žena i muškaraca, održava se stereotip rodnih uloga. Muškarci u svojim stavovima u većoj mjeri podržavaju stereotip o muškarcu kao zaštitniku, fizički jakom i hrabrom, dok se kod žena već taj stereotip mijenja. Ženama je muškarčeva roditeljska funkcija na prvom mjestu, a tek nakon toga neke osobine. Što se tiče osobina žena, i muškarci i žene najmanje vrednuju: pasivnost, pokornost i agresivnost. Oba pola ističu značaj obrazovanja, sposobnosti, inteligencije, upornosti i ambicioznosti, kao faktore koji značajno utiču na uspjeh ljudi. Ono što je poželjno za uspjeh žena je ljepota - po mišljenju oba pola.
- ➔ I žene i muškarci smatraju da nisu u značajnoj mjeri prisutni trafiking i prostitucija i smatraju da država treba da preuzme odgovornost za rješavanje ovih problema
- ➔ Jedna trećina muškaraca misli da ima dovoljan broj žena

u političkom životu CG, a više od dvije trećine žena misli da ih nema dovoljno. Mlađa generacija ima otpor prema ženama u javnom životu tj. smatra da ih ima dovoljno.

- ➔ Žene su ubjeđenije da su žene u politici slobodoumnije od muškaraca, kao i da su dosljednije u sprovođenju političkih ciljeva od muškaraca. Bez obzira na različitost u procentu, generalno gledano, i muškarci i žene prepoznaju da žene imaju drugačiju listu prioriteta u politici i da imaju drugačiji govor u politici.
- ➔ Razlog zašto žena nema na reprezentativnim funkcijama većina žena vidi u činjenici da su ta mjesta „rezervisana“ za muškarce, dok to isto tvrdi manje od trećine muškaraca. Žene prepoznaju privilegovanost muškaraca. Muškarci smatraju da žene nisu na funkcijama jer „nema dovoljno sposobnih žena“. Ista je situacija kada je u pitanju motivacija! Muškarci misle, u značajnijem broju, da žene nisu zainteresovane za političke pozicije, dok žene ne misle tako.
- ➔ Više od dvije trećine žena smatra da su žene jednako sposobne kao i muškarci da se bave preduzetništvom, a to misli samo polovina muške populacije.
- ➔ Običaj da muškarci nasljeđuju imovinu roditelja, podržavaju i muškarci i žene, iako se najveći broj i muškaraca i žena ne slaže sa ovim običajem. Upadljivo je da duplo više muškaraca ipak prihvata u potpunosti ovaj običaj, ali i određen broj žena.
- ➔ Više od 1/3 muškaraca i 2/3 žena u Crnoj Gori tvrdi da žene nemaju istu slobodu kretanja kao muškarci.
- ➔ Slobodno vrijeme žene i muškarci u Crnoj Gori koriste stereotipno, nekreativno i nekvalitetno. Muškarci u najvećem broju u kafani i kladionicu, a žene nemaju slobodno vrijeme. Postoji samo pod stavkom - rad u kući.
- ➔ Muškarci i žene misle da se u Crnoj Gori stimuliše muški sport, a da je ženski potcijenjen.
- ➔ Žene na selu su dodatno diskriminisane (ugrožene su teškim fizičkim poslovima) - slažu se i muškarci i žene.
- ➔ Žene i muškarci misle da brak nije prevaziđena institucija,

mada muškarci „više vjeruju“ u brak kao instituciju.

- ➔ Istopolne brakove ne prihvataju ni žene, ni muškarci. Mladi oba pola, u većem procentu, prihvataju mogućnost legalizacije istopolnih brakova.
- ➔ Svaka druga žena u crnoj Gori smatra da je porodično nasilje mnogo izraženo u Crnoj Gori. To smatra svaki 5. muškarac.

Koje su mogućnosti izlaska iz patrijarhata i šta predlažu žene i muškarci?

- **Najveći procenat žena smatra da bi kao najznačajniju posebnu mjeru za postizanje ravnopravnosti trebalo uvesti plaćanje i vrednovanje ženskog rada u kući.**
- **I muškarci i žene predlažu da se osnuju posebne institucije koje bi se bavile problematikom rodne neravnopravnosti u CG.**
- **Mladi smatraju da je važna i posebna stimulacija očeva da se brinu i njeguju djecu.**

Generalno

Muškarci i žene u našem istraživanju različito percipiraju i procjenjuju poziciju žena u crnogorskom društvu. Razlike su velike i statistički značajne i odnose se na sve oblasti života i djelovanja žena. Utoliko nas i ne čude otpori svim pokušajima da se djeluje na institucionalizaciji rješavanja problema i implementaciji dokumentata koji su smjernice za postizanje ravnopravnosti i to u situaciji kada su muškarci ubjedljiva većina na svim mjestima odlučivanja.

Iznenadjenje je da otprilike 2/3 žena i 1/3 muškaraca ima svijest o položaju žena i prepoznaje diskriminaciju u svim oblastima.

Ovo je značajna razlika u odnosu na važeće ubjeđenje da ljudi u Crnoj Gori nisu ni svjesni diskriminacije. Izgleda da postoji značajan dio populacije senzibilan za neravnopravnost žena. Dakle, zaključujemo da polovina crnogorske populacije prepoznaje patrijarhat i nepravdu za žene u takvom sistemu odnosa. Ta polovina je sklona demokratskim rješenjima i spremna za izlazak iz tradicionalnih odnosa.

Rješenje bi bilo mnogo jednostavnije naći kada ove dvije naizgled jednake cjeline ne bi nosile različitu moć zasnovanu na rodnoj podređenosti. Samim tim što je proporcija takva da je ova grupacija dominantno ženska (2/3 žene i 1/3 muškaraca), muškarci koji razumiju i žele promjene, makar bili i na pozicijama moći, nisu u stanju da izvrše uticaj na grupu u kojoj dominiraju muškarci. Njihova moć je brojem ograničena.

Ukoliko se želi promjena, jasna su dva pravca paralelnog djelovanja:

- Jedan je da se osvješćuju muškarci o vlastitoj poziciji i diskriminaciji žena tj. da se senzibilisu za ravnopravnost. Cilj je da se makar polovina muške populacije senzibilise za rodno uslovljenu nejednakost kako bi došlo do promjene.
- Drugi je da se vrši stalan uticaj na institucije sistema da se sprovode standardi koji su propisani u demokratskim državama i našom pravnom regulativom, da se implementiraju obaveze preuzete potpisivanjem međunarodnih dokumenata, kao i da se donesu nedostajući zakoni koji podržavaju afirmativne akcije u korist manje zastupljenog pola u svim oblastima.

Na prijedlog Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava Vlada Crne Gore je, na sjednici održanoj 31. jula 2008. godine, usvojila Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (PAPRR za period 2008-2012.), koji je pripremila Kancelarija za rodnu ravnopravnost.

Prenosimo dokument u cjelini kako bi pomogao u radu svim ljudima koji žele da se uključe u implementaciju predloženog ili kritičke analize postignutog u navedenom vremenskom periodu.

Tim ANIME

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori PAPRR (2008-2012)

1. UVOD

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori predstavlja razvojni dokument za implementaciju politike rodne ravnopravnosti. Zasnovan je na međunarodnim i domaćim pravnim izvorima koji tretiraju problematiku rodne ravnopravnosti. Rodnu politiku nemoguće je odvojiti od jednakog priznavanja, uživanja i zaštite ljudskih prava, realizacije socijalne pravde, socijalne inkluzije i postizanja održivog razvoja. Takođe, rodna ravnopravnost, kako na zakonskom, političkom, tako i na nivou stvarnosti je nužna pretpostavka koja Crnu Goru približava evropskim integracijama i krugu zemalja Evropske unije ali i ispunjavanju postojećih obaveza kao države članice Savjeta Evrope.

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, u daljem tekstu PAPRR, profilisan je tako da se idejno, politički i pravno uklapa u sistem Crne Gore. Osnovna ideja kojom je PAPRR protkan je ideja uravnoteženog i stabilnog razvoja Crne Gore sa ciljem priključivanja evropskim integracijama. Politička dimenzija PAPRR-a vidljiva je u njegovoj povezanosti sa ostalim usvojenim razvojnim dokumentima, strategijama, politikama i u mnogim svojim dijelovima predstavlja njihovu realizaciju. Pravni okvir su međunarodne obaveze i postojeći nacionalni zakoni. Iz svega navedenog proizlazi realizam ovog dokumenta koji sadrži stratezijske ciljeve, razvojne ciljeve i mjere, čija je realizacija moguća u periodu od četiri godine za koji se donosi. PAPRR je dokument koji usvaja Vlada CG, ali njegova uspješna realizacija zahtijeva saradnju i koordinaciju Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava i Kancelarije za rodnu ravnopravnost sa članovima i članicama Skupštine, sa nadležnim ministarstvima, organima uprave, javnim ustanovama, organima lokalne uprave i civilnim sektorom.

PAPRR se donosi za period od četiri godine i to za oblasti

definisane Pekinškom deklaracijom i Planom za akciju. Od 12 kritičnih oblasti u kojima je najizraženija rodna neravnopravnost u Pekinškoj deklaraciji, Crna Gora se opredijelila za osam oblasti u kojima namjerava u narednom vremenskom periodu da djeluje u cilju postizanja rodne ravnopravnosti. Ove oblasti su odabrane kao najznačajnije u javnoj raspravi koja je prethodila formulacijai PAPRR-a. PAPRR je izdvojio oblasti: evropske integracije, obrazovanje, zdravlje, nasilje nad ženama, ekonomija i održivi razvoj, politika i odlučivanje, mediji i kultura i institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti. U izradi PAPRR-a su korišćena nacionalna, regionalna i globalna iskustva u kreiranju i implementaciji sličnih dokumenata.

2. PRAVNI OKVIR

PAPRR se zasniva na nacionalnom zakonodavstvu i međunarodnim instrumentima za ljudska prava, na pravnim dokumentima Ujedinjenih nacija, Savjeta Evrope, Evropske unije i specijalizovanih međunarodnih organizacija u onom dijelu u kojem se odnose na ravnopravnost žena i muškaraca. Važno je naglasiti da je PAPRR obuhvatio obaveze i preporuke Regionalne deklaracije o saradnji institucionalnih mehanizama za ravnopravnost polova BiH, Srbije, Crne Gore i Makedonije (2005).

2.1. Međunarodni izvori

Standardi UN za postizanje rodne ravnopravnosti

Potreba uspostavljanja rodnog partnerstva u političkom životu između žena i muškaraca proizilazi iz međunarodnih dokumenata: Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948), Konvencije o političkim pravima žena (1952), Konvencije protiv diskriminacije u obrazovanju (1960), Pakta o

građanskim i političkim pravima (1966), Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Deklaracije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1967), Deklaracije o zaštiti žena i djece u slučaju opasnosti i oružanom sukobu (1974), Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Deklaracije o eliminaciji zlostavljanja žena (1993), Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (1995), Univerzalne deklaracije o demokratiji (1997), Opcionog protokola za Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (1999), Rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti (2000) i Milenijumske deklaracije UN / 8 Milenijumskih razvojnih ciljeva (2000–2015). Osam MRC su: iskorjenjivanje krajnjeg siromaštva i gladi; dostizanje sveobuhvatnosti osnovnog obrazovanja; unaprjeđenje ravnopravnosti polova i osnaženje žena; smanjenje smrtnosti djece; unaprjeđenje zdravog materinstva; suzbijanje HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti; osiguranje održive životne sredine; uspostavljanje globalnog partnerstva za razvoj.

Standardi Evropske unije za postizanje rodne ravnopravnosti

Pravo žena na jednak tretman predstavlja, iznad svega, osnovno ljudsko pravo. Diskriminacija se prepoznaje kao politički neprihvatljiva, ekonomski neisplativa i zakononski sankcionisana. Na taj način, rodna ravnopravnost postaje jedan od osnovnih elemenata u reformskim procesima.

Rodna ravnopravnost kao zakonski princip u domaćem zakonodavstvu često nije u skladu sa pravom Evropske unije. Jedan od preduslova za usklađivanje normi jedne zemlje sa standardima Evropske unije je poštovanje ženskih ljudskih prava i uspostavljanje antidiskriminacionih mehanizama. Poštovanje ovih principa očekuje se od svake države članice, ali isto tako i od država koje bi željele da postanu članice Evropske unije.

Značaj ljudskih prava, u okviru strategije društvenog i ekonomskog razvoja, jasno je definisan Amsterdamskim sporazumom iz 1997, kojim je Unija iz ekonomske prerasla u političku zajednicu. Ovim sporazumom pravno su regulisana ljudska prava, a naročito princip jednakog tretmana muškaraca i žena i zabrana diskriminacije na osnovu rodne pripadnosti. Sporazumom se Zajednica obavezuje da će težiti eliminaciji neravnopravnosti i promovisati ravnopravnost među muškarcima i ženama.

Zaštita i unaprjeđenje ženskih prava i rodne ravnopravnosti zagarantovana je i pravnim aktima koje donose organi Unije, odnosno regulativama, direktivama i odlukama koje imaju obavezujući karakter, kao i rezolucijama i preporukama kojima se definišu ciljevi Unije i državama članicama savjetuje sprovođenje određenih mjera.

Pravni akti Evropske unije koji se odnose na rodnu ravnopravnost i jednak tretman žena i muškaraca

EU Putokaz za postizanje rodne ravnopravnosti 2006-2010 (Ekonomska nezavisnost za žene i muškarce; Usklađivanje profesionalnog, privatnog i porodičnog života; Ravnopravno učešće žena i muškaraca u procesima odlučivanja; Iskorjenjivanje svih oblika nasilja po osnovu pola i trgovine ljudima; Eliminisanje rodni stereotipa u društvu; Promovisanje rodne ravnopravnosti izvan Evropske unije).

Direktiva Savjeta 75/117/EEZ od 10. februara 1975. o ujednačavanju propisa država članica koji se odnose na primjenu principa jednakih zarada za muškarce i žene Direktiva Savjeta 76/207/EEC od 9. februara 1976. o primjeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u odnosu na dostupnost zaposlenja, profesionalnu obuku, napredovanje na radnom mjestu i na uslove rada.

Direktiva Savjeta 79/7/EEZ od 19. decembra 1978. o progresivnoj primjeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u oblasti socijalne zaštite.

Direktiva Savjeta 86/378/EEC od 24. jula 1986. o primjeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u sistemu socijalnog osiguranja za zaposlene.

Direktiva Savjeta 86/613/EEC od 11. decembra 1986. o primjeni principa jednakog tretmana žena i muškaraca koji su uključeni u neke aktivnosti, kao što je poljoprivreda, na lica koja samostalno obavljaju djelatnost, kao i na zaštitu samozaposlenih žena tokom trudnoće i materinstva.

Direktiva Savjeta 92/85/EEZ od 19. oktobra 1992. o uvođenju mjera kojima se podstiče unaprjeđenje sigurnosti i zdravstvene zaštite na radu trudnih radnica i radnica koje su se nedavno porodile ili su na porodijskom odsustvu Direktive Savjeta 96/34/EEC o odsustvu radi brige o djetetu.

Direktiva Savjeta 96/97/EZ kojom se mijenja i dopunjava Direktiva 86/378/EEZ o primjeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u sistemu socijalnog osiguranja za zaposlene.

Direktiva Savjeta 97/80/EZ od 15. decembra 1997. godine o teretu dokazivanja u slučajevima diskriminacije na osnovu pola.

Direktiva 2002/73/EZ Evropskoga parlamenta i Savjeta kojom se mijenja i dopunjava Direktiva Savjeta 76/207/EEZ o primjeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u odnosu na dostupnost zaposlenja, profesionalnu obuku, napredovanje na radnom mjestu i na uslove rada (tekst od važnosti za Evropski ekonomski prostor).

Direktiva Savjeta 2004/113/EZ godine kojom se primjenjuje načelo ravnopravnosti muškaraca i žena u mogućnosti

dobijanja i nabavke roba, odnosno pružanja usluga.

Odluka Savjeta 95/593/EC od 22. decembra 1995. o srednjeročnom akcionom programu Zajednice o jednakim mogućnostima za žene i muškarce Odluka Savjeta 2001/51/EZ: kojom se pokreće program u vezi s Okvirnom strategijom o rodnoj ravnopravnosti (2001-2005).

Odluka br. 1554/2005/EZ Evropskoga parlamenta i Savjeta kojom se mijenja i dopunjava Odluka Savjeta 2001/51/EZ o pokretanju programa koji se odnosi na okvirnu strategiju Zajednice o rodnoj ravnopravnosti i Odluka br. 848/2004/EZ o pokretanju programa djelovanja Zajednice za promovisanje organizacija koje na evropskom nivou djeluju na području ravnopravnosti muškaraca i žena.

Preporuka Savjeta 84/635/EEC od 13. decembra 1984. o promociji pozitivne akcije za žene. Rezolucija Savjeta od 27. marta 1995. o ujednačenom učešću žena i muškaraca u procesu donošenja odluka.

Pravni akti Savjeta Evrope koje se odnose na rodnu ravnopravnost i jednak tretman žena i muškaraca

Ključni zakonski dokumenti o rodnoj ravnopravnosti Savjeta Evrope su Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda, Evropska socijalna povelja, kao i niz preporuka Komiteta ministara i Deklaracija o rodnoj ravnopravnosti, kao preduslov demokratije (Preporuka R(2003)3 o ujednačenom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju; Preporuka R(90)4 o neseksističkoj upotrebi jezika; Preporuka R(85) o nasilju u porodici; Preporuka R(98)14 o integrisanju rodnog aspekta u javnu politiku; Deklaracija o politici suprodstavljanja nasilju nad ženama u demokratskoj Evropi (Rim III Evropska ministarska konferencija); Deklaracija o ravnopravnosti žena i muškaraca kao osnovnog kriterijuma demokratije; Rezolucija,

Deklaracija i Program za akciju usvojeni na petoj Evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti među muškarcima i ženama (Skoplje, januar 2003. godine); Preporuka R(2000)11 o akcijama u borbi protiv trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja; Preporuke usvojene na seminaru »Muškarci i nasilje nad ženama« (oktobar 1999); Preporuka R (91)11 u vezi sa seksualnim iskorišćavanjem, pornografijom kao i prostitucijom i trgovinom djecom i omladinom; Preporuka 1325(1997) Parlamentarne skupštine o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji; Preporuka R(96)5 o pomirenju radnog i porodičnog života; Preporuka R (2002)5 o zaštiti žena od nasilja; Preporuka R (2003)3 o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u donošenju odluka).

2.2.Domaći pravni izvori

Ustavom Crne Gore, u poglavlju Ljudska prava i slobode, utvrđeno je da država jemči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti. Za ostvarivanje rodne ravnopravnosti značajno je ustavno određenje po kojem su potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. Novo ustavno načelo je i zabrana svake neposredne ili posredne diskriminacija, po bilo kom osnovu. Uvođenje posebnih mjera (pozitivne akcije koje imaju za cilj postepenu eliminaciju istorijski uslovljenih nejednakosti) neće se smatrati diskriminacijom.

Garancije date najvišim pravnim aktom Crne Gore razrađene su nizom zakona kojima su uređeni radni odnosi, zapošljavanje, penzijsko i invalidsko osiguranje, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, zaštita na radu, porodični odnosi, krivična djela i dr.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti (Sl. list RCG, br. 46/07) je usvojen jula 2007. godine. Zakonom je ustanovljen organ državne uprave nadležan za poslove u vezi ostvarivanja rodne ravnopravnosti, a to je Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Zakonom o rodnoj ravnopravnosti su propisani mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti. U cilju eliminacije diskriminacije po osnovu pola i postizanja rodne ravnopravnosti, Zakonom su utvrđene obaveze državnih organa, organa državne uprave i lokalne samouprave, javnih ustanova, javnih preduzeća i drugih pravnih lica koja vrše javna ovlašćenja. U Zakonu je istaknuta i uloga civilnog sektora i dat značajan prostor za djelovanje nevladinih organizacija u ukupnim aktivnostima na postizanju rodne ravnopravnosti.

Pozitivno zakonodavstvo u Crnoj Gori sadrži normativne garancije kroz koje se izražava administrativna politika Crne Gore o jednakom pristupu zakonskim i političkim procesima, društvenim službama, zdravstvenoj i medicinskoj zaštiti, obrazovanju, programima za razvoj pismenosti, zapošljavanju, vlasništvu nad imovinom, kao i službama socijalne pomoći. Nijedan zakon ne sadrži izričito diskriminatorne norme za žene ili za muškarce, naprotiv, sva propisana prava i obaveze se odnose jednako i na muškarce i na žene. Međutim, ovakav normativni pristup takozvanih neutralnih normi u primjeni ostavlja prostor za diskriminaciju što iziskuje propisivanje dodatnih garancija za sprječavanje ili otklanjanje diskriminacije, na šta upućuju i navedena međunarodna dokumenta i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava.

Dakle, nedostaci važećeg pravnog sistema Crne Gore su sljedeći:

- propisi nijesu uopšte ili nijesu u dovoljnoj mjeri rodno senzibilisani;
- propisima nijesu date posebne garancije za ravnopravnost žena sa muškarcima u zaštiti i uživanju ljudskih prava, odnosno nije posebno zabranjena odnosno sankcionisana diskriminacija žena na bazi pola i bračnog stanja.

2.3. Strategije nacionalne politike

PAPRR se oslanja i u vezi je sa već usvojenim razvojnim dokumentima, strategijama, politikama, kao i sa onima u izradi, a prije svih sa:

- Nacionalnim programom za integraciju Crne Gore u EU;
- Nacionalnom strategijom održivog razvoja;
- Nacionalnom strategijom zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2007-2011. godine;
- Strategijom razvoja i redukcije siromaštva;
- Strategijom borbe protiv trgovine ljudima;
- Nacionalnim akcionim planom za „Dekadu uključenja Roma 2005- 2015” u Republici Crnoj Gori;
- Strategijom za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008- 2012;
- Strategijom za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori;
- Strategijom očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja.

2.4. Institucionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost

U Crnoj Gori su, do sada, osnovana dva institucionalna mehanizma za postizanje rodne ravnopravnosti.

Odbor za ravnopravnost polova Skupštine Republike Crne Gore je osnovan 11. jula 2001. godine, kada je Skupština donijela odluku o obrazovanju Odbora za ravnopravnost polova, kao stalnog radnog tijela Skupštine sa sljedećim mandatom:

„Odbor za ravnopravnost polova razmatra i prati ostvarivanje Ustavom utvrđenih sloboda i prava čovjeka i građanina koja se odnose na ravnopravnost polova, a naročito:

- razmatra prijedloge zakona i drugih akata od značaja za ostvarivanje načela ravnopravnosti polova, podstiče primjenu i

- realizaciju ovog načela u zakonima Republike,
- podstiče i predlaže potpisivanje međunarodnih dokumenata o ravnopravnosti polova i prati ostvarivanje tih dokumenata u Republici,
- predlaže mjere i aktivnosti za unapređivanje ravnopravnosti polova, posebno u oblastima obrazovanja,zdravstva, javnog informisanja, socijalne politike, zapošljavanja, preduzetništva, porodičnim odnosima, procesu odlučivanja i sl.
- učestvuje u pripremi i izradi dokumenata i usaglašavanju zakonodavstva u ovoj oblasti sa standardima i zakonodavstvom EU,
- sarađuje sa NVO koje se bave pitanjima ravnopravnosti polova.”

Vlada Crne Gore je osnovala Kancelariju za ravnopravnost polova na sjednici održanoj 27. marta 2003. godine. Zakonom o rodnoj ravnopravnosti je Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava određeno kao nadležno za poslove u vezi ostvarivanja rodne ravnopravnosti, tako što je propisano da Ministarstvo:

1. koordinira aktivnosti koje imaju za cilj uspostavljanje rodne ravnopravnosti i učestvuje u pripremi i donošenju akcionih planova za uspostavljanje rodne ravnopravnosti na svim nivoima;
2. prati primjenu međunarodnih dokumenata i konvencija, kao i usvojenih međunarodnih standarda iz oblasti rodne ravnopravnosti, preduzima mjere za njihovu implementaciju u pravni sistem Crne Gore i kreira kvalitetan monitoring poštovanja tih dokumenata;
3. priprema Plan aktivnosti, predlaže njegovo usvajanje i prati njegovo sprovođenje;
4. priprema programe za sprovođenje Plana aktivnosti na osnovu izvještaja organa za oblasti iz njihove nadležnosti;
5. organizuje istraživanja i analize o stanju rodne ravnopravnosti i analize potrebne za sprovođenje Plana

- aktivnosti, kao i sakupljanje podataka u okviru saradnje na nacionalnom i međunarodnom nivou;
- 6. priprema izvještaje o ispunjavanju međunarodnih obaveza od strane Crne Gore u oblasti rodne ravnopravnosti;
- 7. sarađuje sa lokalnom samoupravom i pruža podršku za osnivanje mehanizama za uspostavljanje rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou;
- 8. uspostavlja saradnju sa nevladinim organizacijama;
- 9. preduzima i podstiče aktivnosti na edukaciji o rodnoj ravnopravnosti i organizuje izdavanje prigodnih publikacija čiji je cilj promovisanje rodne ravnopravnosti;
- 10. postupa po predstavkama građana/ki u kojima se ukazuje na posrednu ili neposrednu diskriminaciju po osnovu pola, zauzima stavove i daje mišljenja i preporuke, a po potrebi obavještava Zaštitnika ljudskih prava i sloboda o postojanju diskriminacije po osnovu pola;
- 11. dostavlja Vladi godišnji izvještaj o ostvarivanju Plana aktivnosti;
- 12. obavlja i druge poslove u vezi ostvarivanja rodne ravnopravnosti, u skladu sa ovim zakonom.“

3. PRESJEK STANJA RODNE RAVNOPRAVNOSTI

3.1. Uvod – demografski presjek¹

Crna Gora je 2003. imala 620.145 stanovnika, od čega 314.920 žena. 2003. godine na 100 muškaraca dolazilo je 103 žene. Veći broj žena u odnosu na muškarce uobičajena je situacija u većini zemalja svijeta, izuzev u onim najnerazvijenijim, i rezultat je nižih stopa mortaliteta žena u odnosu na mortalitet muškaraca, odnosno njihovog dužeg očekivanog trajanja života. S druge strane, u svim ljudskim populacijama, pa i u Crnoj Gori, dječaci se rađaju češće od djevojčica. Tako je 2003. na 100 rođenih djevojčica bilo rođeno 109 dječaka, odnosno djevojčice su predstavljale 47,9%

od svih rođenih.² Međutim, tokom života, mortalitet djeluje prvo u pravcu izjednačavanja broja žena i muškaraca u istoj generaciji (kohorti), a potom u pravcu povećanja broja žena u odnosu na muškarce. U Crnoj Gori je manjak žena u odnosu na muškarce 1991. godine bio sve do starosti 40 godina, kada je počinjao obrnuti trend, da bi u starosti 75 i više godina bilo čak 156 žena na 100 muškaraca. Podaci iz popisa 2003. godine, međutim, pokazuju da već u starosti 25-29 godina počinje da se javlja mali višak žena, ali tek od 50-54 godine počinje da raste raspon u broju u korist žena. U generaciji 45-49 godina starosti, sasvim neuobičajeno, ima više muškaraca nego žena, što se može objasniti migracijama i povećanom smrtnošću u toj generaciji. Muškarci umiru više od žena u starosti od 20 do 75 godina, kao i u najmlađem uzrastu 0-4 godine. Žene umiru više od muškaraca u starosti 5-14 godina, kao i u dubokoj starosti, 75 i više godina. I žene i muškarci u Crnoj Gori umiru najčešće od bolesti krvotoka, i to žene češće od muškaraca (54,0% naspram 46,8%).

Podaci o nasilnoj smrti muškaraca i žena pokazuju da je 2003. u odnosu na 1991. godinu došlo do znatnog povećanja učešća žena. Procentualno učešće žena u nasilnim smrtima je 2003. godine bilo 30,9%. Stopa maternalne smrtnosti u 2001. godini pokazuje pad u odnosu na 1998. (22,6 naspram 32,6).

Žene u Crnoj Gori rađaju sve starije: najčešće se rađa između 25-29 godine (31,4%), pa zatim u starosti 20-24 (29,9%), a veoma često i u starosti 30-34 godine (21,0%). Crna Gora i u ovom pogledu slijedi savremene demografske trendove koji idu u pravcu sve kasnijeg sklapanja braka i sve kasnijeg rađanja. Žene se najčešće vjenčavaju u starosti 20-24 godine, a muškarci u starosti 25-29 godine. Čak 14,% žena sklapa brak ispod starosti od 20 godina. Na 100 sklopljenih brakova 2003. godine dolazilo je 12 razvoda.

¹ Ovaj demografski presjek je načinjen na osnovu zvaničnih statističkih podataka iz MONSTATA – publikacija „Muškarci i žene u Crnoj Gori 2005”
² Iako se radi o biološkoj datosti, ona se uglavnom kreće između 105-107 dječaka na 100 djevojčica. Zato, ove podatke treba pažljivo pratiti, s obzirom na mogućnost da se neki roditelji odlučuju na nasilni prekid trudnoće kada saznaju da je u pitanju ženski fetus. Ovaj problem se pojačava i činjenicom da je zahvaljujući privatnim zdravstvenim ordinacijama statističko praćenje nasilnih prekida trudnoće veoma neopouzdan. Nedavanje šanse na život usled polne pripadnosti sasvim sigurno predstavlja najveću diskriminaciju od svih mogućih.

3.2. Obrazovanje

Crna Gora ima pozitivnu tradiciju u obrazovanju djevojčica i djevojaka. „Do 1887. bilo je u Crnoj Gori već osam škola, u kojima je učilo trista dječaka, a u Cetinjskoj školi zajedno sa dječacima učilo je i 12 djevojčica, a 1871/72 Crna Gora je držala 38 škola sa 2000 đaka među kojima je je bilo 108 djevojčica” (Filipovic, CID god 2003 :145). Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori osnovana je 1869. Bio je to Djevojački institut carice Marije Aleksandrovne na Cetinju. (Filipovic, CID god 2003: 101).

Prije svega zbog razlika u starosnoj strukturi žena i muškaraca, a mnogo manje zbog razlika u obuhvatu osnovnim obrazovanjem u sadašnjim mladim generacijama, nepismenost među ženama je veća od nepismenosti među muškarcima. U Crnoj Gori je tako 1991. godine bilo 82,3% žena među nepismenima. Poređenje 1991. i 2003. godine pokazuje da je došlo do porasta učešća djevojčica među upisanim (na 100 dječaka sa 90 na 93) u prvi razred osnovnog obrazovanja, ali i do smanjenja među upisanim u prvi razred redovnog obrazovanja (sa 98 na 91 na 100 dječaka)³. Ako se pretpostavi da nije došlo do značajnije promjene polne strukture u toj generaciji, onda je ovo indikator koji ukazuje na opadanje pohađanja srednje škole od strane djevojčica. U mlađim generacijama, na višim nivoima obrazovanja, naročito na univerzitetskom, razlike se ubrzano smanjuju, što je u skladu sa procesima i u drugim post-komunističkim zemljama. Tako je već u periodu 1999/2000. do 2003/2004. došlo do porasta broja upisanih studentkinja (sa 115 na 157 na broj upisanih studenata). Studenti su 2003/04. činili svega 38,9% od upisanih. Između 1999. i 2003. došlo je i do pada učešća muškaraca među diplomiranim studentima na fakultetima (sa 41,6% na 38,8%). Ovaj proces

feminizacije univerzitetskog obrazovanja ima svoje dvostruke posljedice: s jedne strane on omogućuje bolju integraciju ženske radne snage na tržištu rada, odnosno povećava njihove mogućnosti za vertikalnu promociju, ali s druge strane, istovremeno, ukazuje na smanjenje značaja samog obrazovanja za društvenu stratifikaciju, odnosno promociju. Drugim riječima, «povlačenje» muškaraca iz obrazovanja, koje je opšti trend, naročito karakterističan za Istočnu i Centralnu Evropu je indikator smanjenja značaja obrazovanja, možda i više nego postizanja ravnopravnosti među polovima. U tom smislu, ove podatke treba obazrivo tretirati.

Iako je feminizacija izrazita na nivou pohađanja univerziteta, ona je manje prisutna na višim nivoima, magistarskim i doktorskim studijama. To je, takođe, dobro poznata pravilnost, da što je viši nivo, učešće žena je manje. U 2003. je među magistrima bilo 38,1% žena, a među doktorima – jedna žena od ukupno 5 u toj godini. Sličan trend, smanjivanja učešća žena sa povećanjem nivoa, može se zapaziti i među zaposlenima u obrazovanju. Tako je 2003/2004. godine bilo 66,5% žena u nastavnom osoblju osnovnih škola, 57,8% u srednjim školama i 41,1% na fakultetima. U predškolskim ustanovama je bilo 2003. godine čak 94,8% žena od svih zaposlenih! Ovi podaci pokazuju kako se zahvaljujuci i porodici, ali i okruženju, djeca rano socijalizuju da prihvataju kao „normalna” ona zanimanja u kojima žene „brinu” o drugima, kao i da prihvataju kao „normalno” da žene budu utoliko više isključene iz hijerarhije ukoliko je viši nivo. I za dječake i za djevojčice, proces rane socijalizacije koji se odvija u porodici, ali i izvan nje, u okruženju u kome postoji hronično odsustvo muškaraca, naročito muškaraca koji „brinu”, i koji nisu samo neka

3 Da bi se zaista objektivno procjenjivalo da li postoji diskriminacija u obuhvatu osnovnim i srednjim obrazovanjem neophodno je porediti stope obuhvata dječaka i djevojčica (broj dječaka, odnosno djevojčica koji pohađaju redovno obrazovanje, u odnosu na ukupan broj u toj generaciji), a ne procentualno učešće ženske i muške djece, s obzirom da je u mlađim uzrastima prisutan višak dječaka u odnosu na djevojčice, te da će i prilikom potpunog obuhvata procenat djevojčica nužno biti manji od 50%. Neznanje o ovoj elementarnoj demografskoj činjenici utiče na veoma čestu pogrešnu interpretaciju statističkih podataka, čime se, potpuno neopravdano, tvrdi da su djevojčice diskriminisanе jer predstavljaju manje od 50% učenika osnovnih škola! Ovaj potpuno pogrešan indikator je čak zastupljen i kao jedan od zvaničnih indikatora u Milenijumskim ciljevima. Kako broj dječaka i djevojčica varira iz godišta u godište, neophodno je precizno izračunavati stope obuhvata, što bi svakako moralo da bude dio normalnog statističkog praćenja obrazovanja. Ovdje, nažalost, nijesmo u stanju da damo precizne stope, što, konsekvnetno, znači da nijesmo ni u stanju da tvrdimo, na osnovu statsitičkih podataka, da postoji diskriminacija u obuhvatu. Drugim uvidima, ova se tvrdnja može potkrijepiti, prije svega saznanjima NVOa, ali ona nema niti može imati karakter preciznog iskazivanja razlika, niti može pomoći u razumijevanju obima problema, koji sasvim vjerovatno postoji, naročito u manjinskim grupama.

vrsta spoljašnjih autoriteta, često nedostižnih, odsutnih i distanciranih, nosi jasne poruke u pravcu reprodukcije rigidnih i patrijarhalnih rodnih uloga.

Žene predstavljaju samo 13,04 % direktora osnovnih škola i 4,25% direktora srednjih škola! Diskriminacija žena, koja rezultira u njihovoj isključenosti iz rukovodećih položaja u obrazovanju, kao i u drugim profesijama, odvija se uslijed direktne ali i indirektne diskriminacije. Preopterećenost žene uslijed patrijarhalne podjele rada u domaćinstvu predstavlja veoma bitan uzrok samoisključivanja žena iz utakmice za prestižna rukovodeća mjesta.

U obrazovanju je prisutna segregacija obrazovnih profila, što znaci da se žene još uvijek školuju za pretežno „ženska” zanimanja, a muškarci za „muška”. Međutim, zbog trenda feminizacije naročito na univerzitetskom nivou, segregacija se umanjuje, ali ne iščezava.

3.3. Zdravlje

U svim zemljama u tranziciji zdravlje stanovništva je ugroženo zbog povećanja siromaštva i nezaposlenosti, s jedne strane, kao i zbog urušavanja zdravstvenog sistema, s druge strane. U tranziciji žene svojim resursima «popunjavaju» prazno mjesto institucija. One se pojačano angažuju na liječenju i brizi oko svojih najbližih, nerijetko, zapostavljajući same sebe. Nizak nivo opšte zdravstvene kulture, život pod stresom uslijed stalnih promjena ugrožavaju zdravlje i žena i muškaraca. Muškarci se često «povlače» u bolesti zavisnosti i nezdravih životnih stilova, a žene se dodatno «žrtvuju» kao njegovateljice

i «čuvarke doma». Tradicionalna kultura u Crnoj Gori ženama nameće stid i povlačenje kada je u pitanju zdravlje, i to naročito reproduktivno zdravlje. Dvostruki seksualni moral ometa uspostavljanje kontrole žena nad sopstvenim tijelom, što povlači za sobom i zanemarivanje vlastitog zdravlja i povećani rizik od seksualno prenosivih bolesti.

Poseban segment ugroženosti ženskog zdravlja predstavlja ugroženost na radu, naročito u „sivoj ekonomiji“. Žene su veoma često angažovane da rade veoma dugo i iscrpljujuće radno vrijeme, ne mogu da koriste trudničko bolovanje i odmor, moraju da rade preko vikenda i u smjenama, izložene su samovolji poslodavca i veoma često seksualnim ucjenama. Žene ovakve slučajeve ne prijavljuju, jer nailaze na neodobravanje okoline i «okrivljavanje žrtve» a ne napasnika. Nepovoljni uslovi rada i seksualno uznemiravanje izazivaju stres i depresiju i nepovoljno utiču na opšte zdravstveno stanje žena. Predrasude i osjećanje stida, koje je sa njima povezano, uslovljavaju da žene veoma nerado i neredovno idu na preglede, posebno ginekološke prirode.

Prema podacima dobijenim u istraživanju „Društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca”⁴, a koji se tiču zdravlja, može se zaključiti da muškarci češće opisuju svoje zdravstveno stanje kao odlično i da ga rjeđe od žena opisuju kao loše. Žene češće prijavljuju hronične bolesti od muškaraca, dok 46% žena iz uzorka i 51% muškaraca idu kod ljekara samo kad su bolesni. Žene koje su obrazovanije, češće i redovnije idu kod ljekara od žena koje su manje obrazovane. 48% žena sa sela ide kod ljekara „samo kada su bolesne”, i čak 54% žena koje žive na periferiji, za razliku od 37% žena iz grada. Kod ginekologa ide redovno 16% žena, a povremeno 28% žena. Čak 43% žena na selu, naspram 28% žena iz grada, nikada ne ide kod ginekologa. Istraživanje je pokazalo da žene ,u poređenju s muškarcima, manje puše i mnogo manje konzumiraju

4 Istraživanje koje je 2007.godine za potrebe Kancelarije za rodnu ravnopravnost uradio Istraživački centar „Alterra MB”
5 Treba napomenuti da je ova razlika bar dijelom uslovljena i različitim uzorcima, jer se prvi podatak odnosi na Romkinje u cijeloj Crnoj Gori,a drugi na Romkinje u Nikšiću i na rezultate ankete.

alkohol ali da više koriste sredstva za umirenje. Žene se rjeđe bave rekreacijom od muškaraca (22% muškaraca i samo 12% žena) što pokazuje da žene zapravo nemaju ni vremena, a vjerovatno ni naviku da se bave rekreacijom. Kada je u pitanju korišćenje sredstava za sprječavanje neželjene trudnoće istraživanje je pokazalo da samo 32% ispitanica koristi sredstva za sprječavanje trudnoće, naspram 44% muškaraca. Sredstva najčešće koriste žene srednje generacije (40%). Žene na selu koriste kontraceptivna sredstva u 17% slučajeva.

Žene sa sela i žene iz manjinskih grupa u cjelini imaju manje mogućnosti da utiču na svoje zdravlje i više su pod pritiskom tradicionalnih normi ponašanja koje povećavaju zdravstvene rizike za žene. Ipak, neki pomaci nabolje se mogu uočiti, kao na primjer u slučaju Romkinja koje su prije pet godine u čak 60% obavljale porođaj kod kuće, a danas ih je samo 5% sa takvim iskustvom.⁵ Ipak, čak jedna polovina ispitanica Romkinja u Nikšiću smatra da ne mogu planirati porodicu, odnosno uticati na broj rođene djece.

Na kraju, iako žene čine većinu zaposlenih u zdravstvu (73,2%), one se u apsolutnoj manjini na položajima odlučivanja u toj oblasti.

3.4. Nasilje nad ženama

Nasilje nad ženama je svaki akt rodno zasnovanog nasilja, koji rezultira ili može da ima za posljedicu fizičku, psihičku ili seksualnu povredu ili patnju žene, uključujuci prijetnje takvim radnjama, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira da li se dešava u sferi javnog ili privatnog života. Iako o tome ne postoje podaci iz temeljnih i obuhvatnih istraživanja, može se pretpostaviti da su i u Crnoj Gori, kao i u drugim zemljama, nasiljem najugroženije žene iz marginalizovanih i/ili višestruko dikriminisanih grupa (žene koje su nezaposlene odnosno koje

su finansijski zavisne, koje su neobrazovane, žene sa sela koje su izolovane kao i žene iz manjinskih grupa, posebno Romkinje, žene sa invaliditetom, izbjeglice/raseljene žene, hronične bolesnice, starice i druge višestruko diskriminisane grupe).

Nasilje nad ženama je zahvaljujući angažovanju nevladinih ženskih organizacija sve vidljivije, ali još uvek ne postoje dovoljno pouzdani podaci o njegovom obimu⁶. Međutim, i pored povećane vidljivosti nasilja, moguće je pretpostaviti da je došlo i do povećanja obima svih oblika nasilja, jer promjene u tranziciji utiču na povećanje nasilja uopšte, pa time i nasilja nad najugroženijima: ženama i djecom. Svi oblici nasilja nad ženama su tijesno povezani i kada raste jedan oblik nasilja vrlo je verovatno da će biti u porastu i drugi oblici nasilja. Domaće nasilje, trafikovanje, seksualne ucjene i ugrožavanje kao i mizoginija u medijima i tradicionalnoj kulturi su povezani, jer je fizičko nasilje povezano sa psihičkim i ekonomskim nasiljem nad ženama. Tradicionalna kultura često opravdava i prihvata nasilje nad ženama.

Posebno je važno da, čak i kada se domaće nasilje prijavi, u suštini mali broj nasilnika trpi sankcije. Zabrinjavajuće je to što žrtva porodičnog nasilja kada pokrene sudski postupak nije zaštićena, jer ostaje da živi sa nasilnikom pod istim krovom. Krivični i porodični zakon ne poznaju nikakve zaštitne mjere koje bi pružile sigurnost žrtvama nasilja, što često rezultira prekidom pokrenutih sudskih postupaka ili povlačenjem krivičnih prijava.

3.5. Ekonomija i održivi razvoj

Po Anketi o radnoj snazi, sprovedenoj od strane Instituta za strateške studije i projekcije u julu 2007. godine rezultati o zaposlenosti su sljedeći:

⁶ Pouzdani podaci o nasilju nad ženama će uvek biti samo delimično pouzdani jednostavno zato što se radi o pojavi koja je velikim delom skrivena i zakonom zabranjena. Zato je važno praviti istraživanja koja bi omogućila pouzdane procene o obimu nasilja i o razumevanju trenda promene. U postojećim uslovima ima mnogo teorijskih razloga da se veruje da je de facto došlo do porasta nasilja nad ženama u Crnoj Gori u poslednjih 10-ak godina zbog uticaja tranzicije i ratnog okruženja.

⁷ Monstat

- Ukupan broj zaposlenih je 218.609 ili 87,4% od ukupnog broja aktivnog stanovništva;
- Stopa zaposlenosti je 51,7%;
- Najveći broj zaposlenih je zaposlen u sektoru usluga, 76,5% od ukupnog broja zaposlenih;
- Ukupno 22,6% zaposlenih je angažovano u sektoru sive ekonomije (rade u neregistrovanim preduzećima ili rade kao neregistrovani radnici u registrovanim preduzećima).

Kada se posmatra stopa aktivnosti stanovništva starosnog doba 15-65 godina po polu, stopa aktivnosti žena je 49,2%, što je znatno niže od stope aktivnosti muškaraca koja iznosi 62,1%.

Razlike u platama žena i muškaraca pokazuju da su u 2004. godini žene primale samo 81,7% od dohotka koji su dobijali muškarci⁷. Ovaj podatak je utoliko više zabrinjavajući ukoliko se poveže sa dvije druge činjenice: da njime nije obuhvaćena siva ekonomija za koju se može pretpostaviti da ima još naglašenije razlike između žena i muškaraca, i drugo, da su žene koje su zaposlene u prosjeku obrazovanije od muškaraca koji su zaposleni.

Žene iz manjinskih grupa dodatno su suočene sa diskriminacijom, što je naročito uočljivo u slučaju Romkinja. Na primjer, tri četvrtine ispitanih Romkinja u Nikšiću kazalo je da se od većinskog stanovništva osjeća djelimično ili potpuno diskriminisano u kontaktima prilikom traženja posla, pregleda, školovanja i svakodnevne komunikacije.⁸ Takođe se ne smije zaboraviti loš položaj osoba sa invaliditetom na tržištu rada.

Žene u Crnoj Gori su vlasnice imovine u samo malom broju slučajeva što odražava tradicionalne stavove o tome da samo muškarac nasljeđuje i posjeduje imovinu. Neposjedovanje imovine u tranzicijskim društvima čini žene posebno ranjivima

u odnosu na muškarce koji posjeduju imovinu i koji obično i više zarađuju.

Istraživanje „Društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca”⁹ pokazuje da su ženama i muškarcima iz uzorka plaćenost i sigurnost posla najčešće podjednako važni. Ženama je, ipak, plaćenost manje važna nego muškarcima, što se može povezati i sa činjenicom da je njihovo učešće u porodičnom budžetu niže. Žene najčešće učestvuju u porodičnom budžetu do 50%, a muškarci iznad 50%. Učešće žena u porodičnom budžetu se povećava sa nivoom obrazovanja. Takođe, istraživanje pokazuje da su muškarci češće preduzetnici u odnosu na žene, kao i da su češće imali pa zatvorili firmu u odnosu na žene (1,6% žena naspram 3,8% muškaraca). Mlade žene, kao i žene sa višim i visokim obrazovanjem pokazuju daleko veću sklonost za otpočinjanje privatne djelatnosti pa čak 64% žena starih 20-29 godina i 62% žena sa višim i visokim obrazovanjem ima spremnost da otvori privatnu firmu pod odgovarajućim uslovima. Istraživanje je pokazalo da žene starosti 20-50 godina imaju oko 20% manju šansu da posjeduju stan od muškaraca iste starosti, a čak 40% žena ima manju vjerovatnoću da posjeduju kuću (vlasnice ili suvlasnice) od muškaraca iste starosti. Podaci pokazuju da je podjednak broj onih koji su pohađali neki oblik dodatnog obrazovanja, kao i onih koji nijesu. Međutim, među onima koji nijesu dobili dodatno obrazovanje visoko je učešće onih koji bi voljeli da ga dobiju, i to među ženama više nego među muškarcima. I muškarci i žene najviše vremena u prosjeku troše na obavljanje formalnog zaposlenja, ali muškarci nešto više od žena jer su češće zaposleni. Muškarci veoma mnogo vremena u prosjeku troše na druženje i na rekreaciji. Zbirno, oni troše više vremena na druženje i rekreaciju nego na formalno zaposlenje. Jedina aktivnost u kojoj žene troše više vremena od muškaraca je vezana za obavljanje kućnih poslova, na koje žene u prosjeku, dnevno, troše 3,6 sati. Ako se saberu sve aktivnosti

⁸ Istraživanje Romkinja u Nikšiću.

⁹ Kancelarija za rodnu ravnopravnost, 2007.godina

koje se mogu smatrati „radom” žene rade 8,2 sata u prosjeku dnevno, a muškarci 6,6 sati, što znači da žene rade za 20% više od muškaraca. Istovremeno, one obrnuto proporcionalno doprinose kućnom budžetu, upravo zato što rade poslove koji nijesu plaćeni.

Zato je veoma važno uočiti vezu između neplaćenog domaćeg rada koji žene obavljaju i njihovog ekonomskog položaja. Žene obavljaju neplaćeni domaći rad, čija se vrijednost u nekim zemljama procjenjuje i na ekvivalent od 40% bruto nacionalnog dohotka, kojim obezbjeđuju usluge i dobra za svoje ukućane čime objektivno snižavaju njihove nadnice na tržištu radne snage, odnosno omogućuju da radna snaga bude jeftina. Istovremeno, upravo zato što taj rad obavljaju žene one ne mogu da napreduju u svojim profesijama i da same postanu ekonomski nezavisne u mjeri koja bi im omogućila da imaju pravo na izbor s kim i kako će živjeti. Međutim, mikroekonomija domaćinstva je duboko povezana sa makroekonomijom na državnom nivou. Nevidljivost ženskog rada, naročito u oblasti ekonomije njege, omogućuje da se ženski ljudski resursi neadekvatno upotrebljavaju i zloupotrebljavaju. Zato je strategija rodnog budžetiranja, kao međunarodno prihvaćen metod za smanjivanje rodnih nejednakosti, koji sprovodi već više od 50 država u svijetu, neophodna za postizanje stvarne, a ne samo deklarativne jednakosti. Budžetska raspodjela treba da doprinosi smanjivanju rodnih nejednakosti do njihove eliminacije.

3.6. Politika i odlučivanje

Crnogorska Skupština, po Ustavu, ima 81 predstavnika/cu naroda. U sadašnjem sazivu su 71 muškarca i samo 9 žena ili 11,11%. Tek četiri od 14 parlamentarnih političkih partija imaju žene u svojim poslaničkim klubovima. Predsjednik i potpredsjednici Skupštine su muškarci. U Vladi Crne Gore

žene su zastupljene sa 6,25 % (od njih 16 je 1 žena). Prvi put dužnost potpredsjednika/ce Vlade u Crnoj Gori obavlja žena. U Crnoj Gori ima 21 opština. Samo je u jednoj žena predsjednica opštine, dok su u tri opštine žene predsjednice skupština opština.

U strukturi sindikalnog članstva žene čine 40 %. U 1263 organizovane sindikalne organizacije (preduzeća i ustanove) 329 sindikalnih povjerenika su žene ili 26,05%. Vijeće Saveza sindikata je najveći organ između Kongresa i čini ga 72 osobe od kojih su 12 (16,67%) žene.

3.7. Mediji i kultura

I mediji i institucije kulture u Crnoj Gori još uvek imaju uglavnom muškarce na pozicijama odlučivanja. Iako su žene veoma zastupljene u novinarskoj profesiji (mada ne postoje dostupni podaci o tačnom učešću žena u novinarskoj profesiji), one su i u medijima utoliko manje zastupljene ukoliko je viši nivo odlučivanja, i to bez obzira na vrstu medija. U pisanim medijima žene su urednice u 32,8% slučajeva, glavne i odgovorne urednice u 15,8%, a direktorke u 12,9% slučajeva. Na televizijama žene su urednice u 40,9% slučajeva, glavne i odgovorne urednice u 25,0%, a direktorke u samo 8,3% slučajeva.¹⁰ Slično je i sa radijom i sa informativnim agencijama. Od ukupno 143 medija čak u 82 nema nijedne žene na rukovodećem položaju¹¹.

Novinarska profesija, koja uključuje žene u sve većem broju, ujedno je i sama u veoma nepovoljnom položaju. Feminizacija ove profesije povezana je i sa snižavanjem njenog statusa, sa povećanjem nesigurnosti zaposlenja i radom „na crno” kao i sa niskom plaćenošću. Ni novinari ni novinarkе nijesu dovoljno senzibilisani/e za pitanja rodne ravnopravnosti i skloni su senzacionalizmu koji ima nepovoljan uticaj na javno mnjenje

10 Rodni podaci za Crnu Goru, Ženska akcija, 2003:44
11 Rodni podaci za Crnu Goru, Ženska akcija, 2003:38

kada je riječ o rodnoj ravnopravnosti. Problemi nasilja i seksualne zloupotrebe žena su naročito podložni ovakvim vidovima zloupotrebe, koja se kao bumerang okreće protiv žrtava. Medijski saržaji su nerijetko mizogini, prepuni predrasuda i stereotipa o ženama.

Globalizacija medija, nažalost, ne doprinosi povećanju njihovog kvaliteta, već, nerijetko, njihovom urušavanju. Ne samo da se žene svode na seksualne objekte, već mediji postaju centar širenja ejdžizma (diskriminacija na osnovu starosti) protiv žena. Žene koje se pojavljuju u medijima, bez obzira na funkciju i ulogu u kojoj se pojavljuju, moraju da odgovaraju standardima ljepote i mladosti koje nameće industrija zabave.

Ipak, zahvaljujući aktivnosti Kancelarije za rodnu ravnopravnost i nevladinih organizacija u Crnoj Gori, postignut je određeni stepen senzibilizacije medija za rodnu problematiku. Povećan broj napisa, proširivanje tematike, uključivanje u javne kampanje, pokazuju da feminizacija medija ipak otvara vrata medijskog prostora za probleme žena.

Potreban je i napor da se uspostave posebne mjere koje bi bile usmjerene ka afirmaciji ženskog stvaralaštva u oblasti kulture, ali i nauke. Takođe, u školskim programima i sadržajima neophodno je da nađu mjesto razne žene iz crnogorske istorije koje su zapostavljene ili zaboravljene, a čiji doprinosi imaju trajnu vrijednost.

4. PLAN AKCIJE

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti je predviđeni okvir djelovanja za vremenski period od četiri godine. Nakon ocjene stanja rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori utvrđena su područja djelovanja: evropske integracije, obrazovanje, zdravlje, nasilje nad ženama, ekonomija i održivi

razvoj, politika i odlučivanje, mediji i kultura i institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti. U svakom području je određen strateški cilj, ciljevi, kao i mjere koje treba preduzeti. Određeni su i nosioci odgovornosti, partneri i vremenski period realizacije.

Da se u svakoj oblasti djelovanja i za sve definisane ciljeve, prema kojima su definisane mjere, pojedine mjere ne bi ponavljale ovdje definišemo četiri mjere koje treba realizovati u ostvarenju svih ciljeva. To su:

- Usklađivanje zakonodavstva u svakoj oblasti sa domaćim i međunarodnim pravnim standardima za ravnopravnost polova;
- Unapređenje baza podataka, istraživanja i socio-ekonomske analize stanja ravnopravnosti polova u svakoj oblasti;
- Edukacija i podizanje svijesti javnosti o potrebi uvođenja ravnopravnosti polova u sve oblasti života i rada;
- Izgradnja kapaciteta i podsticanje aktivne saradnje i participatornog pristupa svih institucionalnih aktera u Crnoj Gori.

4.1. Evropske integracije

„Ako Evropa namjerava odgovoriti na ekonomske, socijalne i demografske izazove koji se nalaze pred njom, ravnopravnost između žena i muškaraca mora postati polazna osnova”, rekao je komesar Vladimir Špidla.

Osnovni cilj razvojne politike Evropske unije je da se podstakne održivi razvoj koji je osmišljen da eliminiše siromaštvo u zemljama u razvoju. Integrisanje rodniх aspekata predstavlja suštinski dio tog procesa. Akcije na tom planu teže da postignu sistematsku integraciju situacija, prioriteta i potreba žena i muškaraca u sve politike i mjere, uzimajući u obzir efekte koje te politike i mjere imaju po položaj oba pola. Evropska unija je od 1992. godine u sve

svoje ugovore sa trećim zemljama uključila klauzulu kojom se definiše poštovanje ljudskih prava i demokratija kao „suštinski element“ svih odnosa sa Evropskom unijom, a rodna ravnopravnost je jedan od ključnih domena ljudskih prava.

Strateški cilj: Integracija principe rodne ravnopravnosti u sve procese evropskih integracija

Cilj 4.1.1. Unošenje ciljeva i procesa za postizanje rodne ravnopravnosti (gender mainstreaming-urodnjavanje) u sva područja i aktivnosti nacionalne politike.

MJERE:

- Promovisaće se rodna ravnopravnost organizovanjem obuka, kako bi se postiglo razumijevanje značaja rodnog pitanja u radu resornih ministarstava koja učestvuju u procesu evropskih integracija;
- Vodiće se računa o ravnopravnoj zastupljenosti žena i muškaraca u pregovaračkim timovima;
- Uključiće se rodna komponenta u sve projekte podrške Evropske unije Crnoj Gori;
- Organizovaće se međunarodna konferencija o ulozi žena u procesima regionalne saradnje i evropskih integracija;
- Javnost će se upoznavati sa tretmanom rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori u kontekstu procesa evropskih integracija;
- Izradiće se rodno senzitivni indikatori za praćenje uspjeha provođenja aktivnosti u oblasti evropskih integracija.

- **Nosioci odgovornosti:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskiх prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Sekretarijat za evropske integracije, Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore
- **Partneri:** Međunarodne i nevladine organizacije, političke partije, ministarstva, lokalne samouprave, mediji
- **Vremenski period realizacije:** Do ostvarivanja punopravnog članstva Crne Gore u EU.

**Cilj 4.1.2. Uključivanje evropskih standarda iz rodne
ravnopravnosti u nacionalno zakonodavstvo.**

MJERE:

- Pratitiće se implementacija Zakona o rodnoj ravnopravnosti, preko sistema indikatora, kao potvrda primjene standarda Evropske unije;
- Usklađivaće se zakonodavstvo Crne Gore sa acquis communautaire-om za rodnu ravnopravnost radi integrisanja rodne komponente;
- Sistemski će se pratiti i primjenjivati propisi i preporuke SE i UN iz područja rodne ravnopravnosti;
- Prevešće se legislativa Evropske unije koja se odnose na rodnu ravnopravnost i učiniće se dostupnom javnosti.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Sekretarijat za evropske integracije, Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore
Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, ministarstva
Vremenski period realizacije: Kontinuirano

4. 2. Obrazovanje

Dostizanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju predstavlja ključni uslov za ekonomski i demokratski napredak i održivi razvoj društva. Adekvatnim obrazovanjem se postiže optimalno korišćenje ženskih ljudskih resursa. Bez procesa urođnjavanja obrazovanja nije moguće postići jednakost u privatnoj i javnoj sferi.

Strateški cilj: Ravnopravnost žena i muškaraca na svim nivoima obrazovanja

**4.2.A. Povećanje nivoa obrazovanja i inegrisanje RAE
populacije u obrazovni sistem**

**Cilj 4.2.1. Povećati uključenost RAE populacije u obrazovni
sistem i uravnoteženo profesionalno usavršavanje
dječaka i djevojčica.**

MJERE:

- Otvoriće se nova odjeljenja predškolskog obrazovanja – akcenat na romske vaspitače/ice;
- Prikupljace se i objavljivati podaci o stopi napuštanja školovanja romskih djevojčica i dječaka, odnosno mladića i djevojaka u osnovnim i srednjim školama;
- Razviće se akcioni plan za sprečavanje odliva romskih djevojčica i dječaka, odnosno mladića i djevojaka iz osnovnih i srednjih škola i za njihovu reintegraciju u proces obrazovanja;
- Radiće se na postizanju rodne ravnoteže u izboru područja obrazovanja u srednjim školama i visokoškolskim ustanovama;
- Radiće se na usklađivanju stručnog obrazovanja s rezultatima analize potreba na tržištu rada te sistemski podsticati uravnoteženu zastupljenost oba pola pri upisima u srednje škole;
- Izradiće se poseban, rodno senzitivni program profesionalnog usmjeravanja učenika i učenica;
- Izradiće se priručnik za nastavnike na svim nivoima obrazovanja na temu rodne ravnopravnosti;
- U školama će se organizovati rad „Romskih asistenata” – kao pomoć nastavnom kadru.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Zavod za školstvo, predškolske ustanove, Centar za stručno obrazovanje
Partneri: Nevladine organizacije, Romski savjet
Vremenski period realizacije: 2008–2012.

**Cilj 4.2.2. Nastaviti integrisanje rodnog pristupa u
nastavne programe, u udžbenike i u dodatno
profesionalno usvršavanje nastavnika/ca.**

MJERE:

- Organizovaće se obuke o integrisanju rodni pitanja u nastavne planove i programe u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama;
- Izradiće se priručnik za obuku (toolkit) o integrisanju rodni pitanja u nastavne planove i programe i nastavni proces;
- Iniciraće se izrada etičkog kodeksa za osnovne i srednje škole koji bi uključivao rodne aspekte (rodno osjetljiva komunikacija);
- Uradiće se analiza nastavnih programa predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola sa preporukama;
- Uradiće se analiza udžbenika osnovnih i srednjih škola sa preporukama;
- Organizovaće se prezentacija rezultata istraživanja i preporuka.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavnih sredstava, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2008–2011.

**Cilj 4.2.3. Integrisanje znanja o rodnoj ravnopravnosti u
predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim
školama.**

MJERE:

- Organizovaće se radionice u osnovnim i srednjim školama na temu rodne ravnopravnosti i svih oblika segregacije u školama;
- Organizovaće se obuka i seminari za prosvjetne radnike na temu nasilja nad ženama i nasilja u porodici;

- Organizovaće se edukacije roditelja romske djece o potrebi obrazovanja;
- Organizovaće se i sprovesti sistemske edukacije i stručno usavršavanje iz područja ravnopravnosti polova za sve nosioce vaspitno-obrazovne djelatnosti;
- Osnovaće se stručna radna grupa radi izrade programa usavršavanja i osposobljavanja iz područja ravnopravnosti polova za nosioce vaspitno – obrazovne djelatnosti;
- Iniciraće se izrada pilot programa obrazovanja i obuke o rodni pitanjima putem interneta.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Centar za stručno obrazovanje, Sekretarijat za razvoj
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2008–2012.

4.2.B. Rodne studije

**Cilj 4.2.4. Podsticanje razvoja rodni studija na
univerzitetskom nivou i stvaranje kritične mase
stručni lica.**

MJERE:

- Podstićaće se zanimanje za stručno usavršavanje na postdiplomskim rodni studijama koje su organizovane u regionu, kroz promociju programa i šansi, kao i kroz obezbjeđivanje stipendija.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Agencija za ravnopravnost spolova BiH, akademske i naučne institucije, nevladine organizacije i međunarodni donatori

Vremenski period realizacije: 2009–2010.

4.2.C. Informaciono-komunikacione tehnologije

Cilj 4.2.5. Smanjiti digitalni jaz između žena i muškaraca

MJERE:

- Radiće se na integrisanju rodne ravnopravnosti u politike i strategije za informaciono društvo;
- Izvršiće se istraživanje o stepenu pristupa i upotrebe Informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) u obrazovnim institucijama;
- Organizovaće se Konferencija „IKT i rodna ravnopravnost”;
- Organizovaće se javne kampanje za povećanje svijesti građana i građanki o potencijalima koje pružaju IKT;
- Radiće se na osnaživanju većeg učešća žena u IKT profesijama;
- Promovišaće se ravnomjerna zastupljenost žena na rukovodećim mjestima u institucijama informacionog društva.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Sekretarijat za razvoj, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Univerziteti, nevladine organizacije, akademske naučne institucije, mediji
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.2.6. Povećati broj informatički pismenih žena, posebno Romkinja i žena na selu

MJERE:

- Radiće se na ohrabrivanju žena, posebno Romkinja, seoskih žena da koriste IKT;
- Organizovaće se kursevi za upotrebu IKT za žene iz višestruko diskriminisanih grupa;

- Radiće se na obezbjeđivanju dostupnosti udžbenika i literature za IKT.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Centar za stručno obrazovanje, Sekretarijat za razvoj, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Univerziteti, nevladine organizacije, mediji
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

4.3. Zdravlje

„Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i nesposobnosti”, definicija je zdravlja koju je usvojila Svjetska zdravstvena organizacija. Rezultati analize zdravlja, kako individualnog, tako i društvenog, su dragocjeni pokazatelji vremena u kome živimo, društvenih odnosa u njemu, pa i muško-ženskih relacija. Razvoj medicinske nauke i tehnologije je svakodnevno obilježeno značajnim dostignućima. Neopaženo prolazi da se u tom procesu dva pola ne tretiraju jednako.

Kvalitetna zdravstvena zaštita žena i muškaraca često je nedovoljna, zavisi od sredine i uslovljena je ekonomskom situacijom korisnika. Isto tako, korisnici često nemaju ni dovoljno informacija o mogućnostima i uslugama koje im stoje na raspolaganju. Neophodno je investirati u zdravlje kako bi se obezbijedio kvalitetniji život pojedinca/ke, porodice, kvalitetno reproduktivno zdravlje i planiranje porodice. Pri tome posebno treba voditi računa o osobama koje žive u seoskim i planinskim sredinama.

Takođe je važno osigurati da se pri pružanju zdravstvenih usluga i pri zdravstvenim ispitivanjima i programima svi rutinski sistemi bilježenja i prikupljanja podataka raščlane po rodu.

Strateški cilj: Rodna ravnopravnost u pristupu i korišćenju kvalitetnih zdravstvenih usluga.

Cilj 4.3.1. Poboljšati pristupačnosti i dostupnosti zdravstvenoj zaštiti žena i muškaraca.

MJERE:

- Organizovaće se kampanje za predstavljanje mogućnosti i vrsta usluga koje stanovništvu stoji na raspolaganju sa posebnim akcentom na informacije o reproduktivnom zdravlju žena i muškaraca;
- Organizovaće se obuke o reproduktivnom zdravlju i pravima pacijenata/kinja (naročita pažnja ce se posvetiti mladim i pripadnicima/cama marginalizovanih grupa), vještini komunikacije i podizanju rodne svijesti zaposlenih u oblasti zdravstva;
- Osnivaće se mreže savjetovališta za reproduktivno zdravlje i polno prenosive bolesti;
- Unaprijediće se pristup primarnih zdravstvenih usluga za žene i muškarce na seoskom području Crne Gore;
- Organizovaće se periodični i sistematski pregledi uz prevoz stanovništva iz udaljenih mjesta;
- Organizovaće se nabavka mobilne ambulate;
- Organizovaće se kampanje za prevenciju bolesti reproduktivnih organa,sa posebnim naglaskom na rak dojke, grlica materice i prostate (propagandni materijal će biti dostupan i gostima/šcama crnogorskih hotela);

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, domovi zdravlja, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine
Partneri: Turistička organizacija Crne Gore, nevladine organizacije, mediji, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

Cilj 4.3.2. Obezbijediti kvalitetniju dostupnost zdravstvenoj zaštiti ženama slabijeg imovnog stanja, ženama koje žive u seoskim podrucjima, Romkinjama, ženama invalitkinjama i ženama koje nijesu stekle pravo na penziju.

MJERE:

- Obezbijediće se kvalitetnija dostupnost zdravstvenoj zaštiti pomenutim ugroženim kategorijama kroz odgovarajuću opremu koja uključuje i odgovarajuće mobilne timove za pružanje takve pomoći;
- Radiće se edukacije, koje će početi realizacijom projekta „Romkinje treba da znaju”, koje će uključiti pripadnici/e marginalizovanih grupa kako bi im bilo omogućeno da razviju samopoštovanje, da usvoje znanja i preuzmu odgovornost za svoje zdravlje;
- Razviće se programi za osposobljavanje medicinskog osoblja u seoskim ambulantama, kako bi bili u mogućnosti da provode dodatnu edukaciju stanovništva;
- Razviće se rodno senzitivna strategija za pružanje zdravstvene zaštite osobama sa različitim stepenima i oblicima invaliditeta.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, Romski savjet, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

Cilj 4.3.3. Unaprijediti edukaciju o rodno osjetljivoj zdravstvenoj zaštiti.

MJERE:

- Radiće se edukacija zdravstvenog osoblja iz područja: nenasilne komunikacije, seksualne etike, rodne ravnopravnosti;
- Ponudiće se kao izborni predmet, u programe osnovnih i

srednjih škola, nastava o reproduktivnom zdravlju, HIV/AIDS-u, kao i o prevenciji zloupotreba droga, alkohola i lijekova.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, mediji, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2011.

Cilj 4.3.4. Vođenje zdravstvene statistike razvrstane po polu.

MJERE:
· Radiće se na unapređenju vođenja rodno senzitivne zdravstvene statistike.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Institut za javno zdravlje, Zavod za statistiku, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009 – 2011.

4.4. Nasilje nad ženama

Nasilje je kompleksan, višedimenzionalan problem pojedinca, porodice i društva. Javlja se u više oblika, kao: nasilje u međupartnerskim odnosima, seksualno nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje djece, nasilje među mladima, zloupotreba starih, samonasilje, kolektivno nasilje i trafiking. Posljedice nasilja ugrožavaju zdravlje i život pojedinca, a reproduktivnu i ekonomsku moć zajednice. Svi oblici nasilja (fizičko, psihičko i seksualno) u svim ljudskim odnosima, u okviru institucija

i van njih, interesantni su i sa aspekta rodne određenosti. U Crnoj Gori, na nacionalnom nivou problem nasilja je bio do skoro zanemaren. Bilo zbog nedostatka validnih podataka o prisutnosti pojedinih oblika nasilja, nesenzibilnosti javnosti i institucija ili tradicionalnog tretiranja nekih oblika nasilja, kao privatnog, unutrašnjeg problema pojedinca i porodice. Ovo naročito važi za nasilje nad ženama, djecom, omladinom, starim i nemoćnim licima. Nakon usvajanja Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, neophodno je ojačati sistem podrške za žene žrtve porodičnog nasilja kroz međuinstitucionalnu saradnju. Takođe je neophodno stvaranje adekvatnih uslova za zaštitu žrtava nasilja kroz uvođenje adekvatnih službi, servisa podrške i otvaranje prihvatilišta za žene i djecu žrtve nasilja u Crnoj Gori. Zbog nedostatka sistematskih podataka važno je kontinuirano raditi na unapređenju statistike i sprovoditi istraživanja.

U međunarodnim dokumentima dugo vremena nije postojala odgovarajuća definicija koja se odnosi na trgovinu ljudima, što je otežavalo krivično gonjenje počilaca i onemogućavalo njihovo adekvatno kažnjavanje. To je otežavalo međunarodnu saradnju koja je neophodna u ovim slučajevima. Crna Gora je ustanovila Kancelariju nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i usvojila Strategiju borbe protiv trgovine ljudima.

Strateški cilj: Eliminacija svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama.

Cilj 4.4.1. Unapređenje pravnog okvira zaštite od nasilja

MJERE:
· Pripremiće se i usvojiti Zakon o zaštiti od porodičnog nasilja

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo pravde, Vlada, Skupština Crne Gore
Partneri: Kancelarija za rodnu ravnopravnost, nevladine i

međunarodne organizacije
Vremenski period realizacije: do kraja 2008.

Cilj 4.4.2. Jačanje sistema zaštite žena od nasilja.

MJERE:
· Izradiće se Protokol o postupanju u slučajevima porodičnog nasilja svih relevantnih institucija;
· Organizovaće se obuka pružaoca usluga o primjeni Protokola;
· Formiraće se multidisciplinarni timovi za podršku žrtvama na lokalnom nivou;
· Radiće se edukacija za stručni kadar za rad u servisima podrške žrtvama nasilja;
· Izradiće se priručnik za tužioce, sudije, policiju, zdravstvene radnike, socijalne radnike;
· Otvoriće se jedinstvena telefonska linija na teritoriji Crne Gore za žrtve nasilja;
· Radiće se na otvaranju besplatnih savjetovališta za pomoć žrtvama nasilja;
· Radiće se na otvaranju skloništa za žrtve porodičnog nasilja.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Uprava policije, Sudstvo, Tužilaštvo, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, lokalne samouprave
Partneri: Advokatska komora, akademske i naučne institucije, međunarodne i nevladine organizacije, mediji,
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.4.3. Sprovođenje istraživanja i unaprjeđenje statistike.

MJERE:
· Sprovešće se istraživanja o nasilju nad ženama i uključiti podaci iz državnih institucija;
· Radiće se na sistematskom prikupljanju statističkih podataka svih relevantnih institucija o slučajevima nasilja nad ženama;
· Radiće se na uvođenju istraživanja o nasilju nad ženama u Program statističkih istraživanja Crne Gore.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Uprava policije, Ministarstvo pravde, Sudstvo, Tužilaštvo, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo finansija, Zavod za statistiku, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Akademske i naučne institucije, međunarodne i nevladine organizacije
Vremenski period realizacije: 2008-2011.

Cilj 4.4.4. Integrisanje znanja o nasilju nad ženama, rodnoj ravnopravnosti i nenasilnoj komunikaciji u osnovno-školskim ustanovama.

MJERE:
· Organizovaće se predavanja o nasilju u porodici i nenasilnoj komunikaciji za učenike/ce osnovnih škola i štampaće se adekvatan materijal.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, savjeti roditelja, mediji
Vremenski period realizacije: 2008-2009.

Cilj 4.4.5. Istraživanje i prikupljanje podataka o slučajevima uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja.

MJERE:

- Organizovaće se istraživanje i prikupljanje podataka o slučajevima uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja;
- Osmisliće se sistem praćenja slučajeva uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja u sudskoj statistici;
- Publikovaće se rezultati istraživanja o slučajevima uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog zlostavljanja.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Uprava policije, Sudstvo, Tužilaštvo, Zavod za statistiku, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije i donatori
Vremenski period realizacije: 2009-2011.

Cilj 4.4.6. Podizanje svijesti javnosti o problemu nasilja nad ženama.

MJERE:

- Obilježavaće se Kampanja »16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama«;
- U svrhu organizovanja kampanja štampaće se prateći materijal;
- Organizovaće se Regionalna konferencija »Muškarci i nasilje«;
- Organizovaće se kampanje u Romskim naseljima o problemu nasilja nad ženama.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja,

Ministarstvo prosvjete i nauke, Uprava policije, Sudstvo, Tužilaštvo, Zavod za statistiku
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, mediji i donatori
Vremenski period realizacije: Kampanje će se sprovoditi kontinuirano, konferencija će se realizovati 2009.

Cilj 4.4.7. Unapređenje položaja samohranih roditelja i neudatih majki.

MJERE:

- Obezbijediće se otvaranje prvog privremenog smještaja za samohrane neudate majke i djecu;
- Formiraće se INFO centar za edukaciju, istraživanje i prikupljanje podataka o broju samohranih neudatih majki;
- U saradnji sa ministarstvima i organima uprave sprovodiće se edukacija i senzibilisanje zaposlenih koji rade u institucijama od važnosti za realizaciju i ostvarivanje prava samohranih neudatih majki sa djecom;
- Radiće se na podsticanju nastavka i završetka školovanja maloljetnih neudatih majki, kao i na sticanju znanja i obuka po završetku redovnog obrazovanja;
- Radiće se na unapređenju koordinacije opštinskih zdravstvenih, prosvjetnih i socijalnih službi, sudstva i policije, koji se u svom radu bave ovim pitanjima;
- Sprovodiće se kampanje o ovom pitanju;
- Stvoriće se Alimentacioni fond na nivou države iz koga će se omogućiti razne vrste interventne pomoći samohranim roditeljima.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Zavod za statistiku, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, lokalne samouprave

Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, međunarodne organizacije, mediji
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.4.8. Sprječavanje trgovine ljudima.

MJERE:

- Organizovaće se okrugli stolovi i medijske kampanje kako bi se promovisala Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i posebno njen član 6.

Nosioci odgovornosti: Kancelarija Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine i međunarodne organizacije, akademske i naučne institucije, mediji
Vremenski period realizacije: 2009-2012.

4.5. Ekonomija i održivi razvoj

Osnov razvoja jedne zemlje je direktno vezan za razvoj privrede i njenih ljudskih potencijala. Potrebno je da se pitanja razvoja tretiraju na sveobuhvatan način kako bi se obezbijedili najbolji ishodi na dugi rok. Stabilan i održiv razvoj je jedino moguć ako se obezbijedi ravnopravno učešće muškaraca i žena u njegovom strateškom planiranju. Vizija održivog razvoja Crne Gore je u stvari vizija koja integriše ekonomski, socijalni, ekološki, etički i kulturni razvoj, koja je komplementarna sa Agendom 21.

Strateški cilj: Ravnopravni pristup žena i muškaraca ekonomskim resursima i stvaranje jednakih mogućnosti u njihovom korišćenju.

4.5.A Smanjenje nezaposlenosti

Cilj 4.5.1. Povećanje zaposlenosti žena i smanjivanje nezaposlenosti.

MJERE:

- Nastaviće se proces usklađivanja sa evropskim zakonodavstvom zakonodavstva koje se odnosi na ravnopravne mogućnosti za polove. Obezbjedivanje jednakog pristupa žena i muškaraca osposobljavanju i aktivnim mjerama zapošljavanja;
- Uradiće se „Strategija potreba roditelja djece sa posebnim potrebama na tržištu rada“;
- Uradiće se istraživanje „Identifikacija oblika diskriminacije žena pri zapošljavanju” i uradiće program protiv diskriminacije žena na tržištu rada;
- Kontinuirano će se prikupljati statistički podaci i objedinjavati pokazatelji o razlici među polovima u sistemu socijalne zaštite i na tržištu rada;
- Osmisliće se poreske olakšice za poslodavce koji zapošljavaju žene sa invaliditetom i žene 50+.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo za ekonomski razvoj, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, organi uprave
Partneri: Nevladine organizacije, sindikat, akademske i naučne institucije, mediji, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009 – 2012.

Cilj 4.5.2. Sprovede se programi obrazovanja i osposobljavanja, sa ciljem da se povećaju mogućnosti za zapošljavanje žena i muškaraca u sektorima u kojima su manje zastupljene/i.

MJERE:

- Razvijace se rodno osjetljivi programi prekvalifikacije i dokfalifikacije i permanentnog obrazovanja;
- Organizovace se kursevi, seminari i programi obrazovanja, naročito za one koje su nezaposlene duže od 3 godine, a koji će ih osposobiti za traženje, odabir i dobijanje adekvatnog zaposlenja, uključujući prekvalifikaciju i samozapošljavanje;
- Organizovace se kursevi za kompjutersko opismenjavanje što većeg broja žena i muškaraca 50+ godina;
- Uradiće se istraživanje o mogućnostima i barijerama za napredovanje u karijeri zaposlenih žena;
- Sprovodiće kampanje u cilju uklanjanja kulturnih i društvenih barijera kako bi žene i muškarci, kao i marginalizovane grupe (RAE, invalidi), imali jednake mogućnosti za rad u svim sektorima.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo prosvjete i nauke, Centar za strucno obrazovanje, Zavod za zapošljavanje, organi uprave
Partneri: Nevladine organizacije, sindikat, akademske i naučne institucije, mediji, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

4.5.B. Žensko preduzetništvo

Cilj 4.5.3. Podsticanje preduzetništva kod žena.

MJERE:

- Donijeće se Strategija razvoja ženskog preduzetništva;
- Osmisliće se mogućnost odobravanja povoljnijih kredita za početak biznisa, duži „grace“ period kao i duži vremenski rok otplate kredita, i pokušaće se naći način refinansiranja kamatnih stopa;
- Osmisliće se model podrške biznis idejama cije su autorke žene bez vlasništva nad nekretninama;
- Iniciraće se zakonska verifikacija lakšem pristupu radu na

- pola radnog vremena uz fleksibilno radno vrijeme i lakšem pristupu, gdje je to moguće, „radu na daljinu“ tj. rad kod kuće, kao što je na primjer rad putem telefona ili interneta;
- Podstićaće se osnivanje ženskih poslovnih udruženja koja bi pružala podrška ženskom preduzetništvu;
- Donijeće se Strategija razvoja ženskog preduzetništva;
- Uspostaviće se cjelovita baza podataka o ženskom preduzetništvu;
- Razmotriće se mogućnost uvođenja poreskih olakšica za samozaposlene žene, žene preduzetnice i žene zaposlene u poljoprivrednim djelatnostima;
- Osnovaće se „Start up“ fondovi za razvoj ženskog preduzetništva (sa posebnim naglaskom na sjever);
- Izradiće se elaborat za inkubator ženskog preduzetništva i osnovaće se prvi inkubator;
- Organizovace se seminari za osposobljavanje preduzetnica (menadžment, marketing, finansijsko poslovanje, pravna regulativa);
- Organizovace se sajmovi ženskog preduzetništva;
- Obilježavace se Međunarodni dan žena preduzetnica- 15.maj;
- Podstićaće se preduzetništvo kod djevojaka i mladih žena organizovanjem kampanja i seminara.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo za ekonomski razvoj, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Zavod za statistiku, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Poslovne banke, Privredna komora, Unija poslodavaca, sindikat, akademske i naučne institucije, mediji, nevladine organizacije, domaći i međunarodni donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

Cilj 4.5.4. Unaprjeđenje i razvoj mreže javnih i privatnih ustanova za čuvanje djece, čime bi se povećao procenat djece obuhvaćene sistemom staranja o djeci do uzrasta obaveznog školovanja.

MJERE:

- Uticaće se na usklađivanje radnog vremena jaslica, vrtića i produženog boravka u školama u skladu sa radnim vremenom zaposlenih roditelja i njihovim potrebama;
- Sprovešće se istraživanja o mogućnostima otvaranja jaslica i vrtica u velikim kolektivima i poslovnim organizacijama u javnom i privatnom vlasništvu radi vaspitanja i obrazovanja djece zaposlenih (veliki trgovački lanci, Univerzitet i sl.);
- Podstićaće se samozapošljavanje u području vaspitanja i obrazovanja djece stvaranjem pravnih, prostornih i drugih pretpostavki za osnivanje jaslica i vrtica u privatnom vlasništvu;
- Podstićaće se osnivanje privatnih vrtića, uz adekvatnu kontrolu kvaliteta usluga koje pružaju.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, organi uprave, predškolske ustanove, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, sindikat i donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

Cilj 4.5.5. Djelovanje u pravcu promjene tradicionalnog pristupa imovini i vlasništva nad imovinom.

MJERE:

- Radiće se kampanje u cilju izmjene tradicionalnog pristupa imovini i vlasništvu nad imovinom.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo pravde, Uprava za nekretnine, organi uprave
Partneri: Nevladine organizacije, mediji
Vremenski period realizacije: 2009 – 2012.

4. 5.C. Rodno senzitivni budžet i održivi razvoj

Cilj: 4.5.6. Uspostavljanje rodno senzitivnog budžeta.

MJERE:

- Organizovace se konferencija na temu rodno senzitivnog budžeta;
- Sprovešće se edukacija državnih službenika/ca o rodno senzitivnom budžetiranju;
- Sprovešće se pilot projekat uvođenja rodnog budžeta u 5 opština u Crnoj Gori;
- Uspostaviće se rodno senzitivna poreska politika;
- Jaćaće se, putem edukacije, kapaciteti organa uprave na svim nivoima, kako bi vršili rodnu analizu budžeta prilikom planiranja i procjene prihoda i troškova;
- Preduzeće se mjere kako bi se alocirala sredstva za implementaciju aktivnosti PAPRR-a, uspostavljanjem budžetskih linija u ministarstvima, kao i traženjem sredstava od međunarodnih donatora.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo finansija, ministarstva, organi uprave, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, lokalne samouprave,
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i istraživačke institucije, Zajednica opština, mediji, međunarodne organizacije i donatori
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

Cilj: 4.5.7. Urođnjavanje projekata u okviru primjene Nacionalne strategije održivog razvoja.

MJERE:

- Procjenjivace se interesi i perspektive žena i muškaraca kao i uticaj realizacije projekata na njih pri kreiranju i implementaciji projekata predviđenih Nacionalnom strategijom održivog razvoja.

Nosioci aktivnosti: Kancelarija za održivi razvoj, ministarstva, organi uprave, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Akademske i naučne institucije, međunarodne i nevladine organizacije
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

4.5.D. Žene na selu

Cilj: 4.5.8. Unapređenje položaja žena na selu.

- MJERE:**
- Urodniće se priprema i izvršenje poljoprivrednog popisa;
 - Uradiće se istraživanje na temu „Potreba žena na selu”;
 - Uradiće se analiza stanja i potreba za edukacijom žena u seoskim područjima, starih žena, žena sa invaliditetom i pripadnica drugih marginalizovnih grupa;
 - Organizovaće se edukacija žena na selu iz oblasti zdravlja, nasilja nad ženama, preduzetništva i kompjuterskih vještina;
 - Organizovaće se kampanje za podizanje svijesti žena na selu, a naročito mladih žena;
 - Obilježavaće se Međunarodni dan žena na selu – 15. oktobar.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za statistiku, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Akademske i naučne institucije, mediji, međunarodne i nevladine organizacije
Vremenski period realizacije: 2009-2012.

4.5.E. Usklađivanje profesionalnog i porodičnog života

Cilj: 4.5.9. Uspostaviti sistem u kome usklađenost profesionalnog i porodičnog života omogućava

ženama i muškarcima da budu profesionalno aktivni i da učestvuju u javnom i političkom životu, dok im se istovremeno olakšava usaglašavanje njihovih porodičnih obaveza

- MJERE:**
- Uradiće se istraživanje „Time use“ o korišćenju vremena muškaraca i žena;
 - Razviće se procedure za primjenu radnog zakonodavstva koje se odnose na usklađivanje privatnih i profesionalnih obaveza i sankcionisati nepoštivanje pomenutih zakonskih odredbi od strane poslodavaca;
 - Provešće se istraživanje/anketa o tome koliko poslodavci vode računa o usklađivanju profesionalnih i privatnih obaveza uposlenika/ca;
 - Promovisaće se primjere pozitivnih akcija usklađivanja profesionalnih i privatnih obaveza i rezultata koje su te akcije dale na radni i finansijski učinak firme/preduzeća;
 - Promovisaće se lakši pristup radu na pola radnog vremena uz fleksibilno radno vrijeme i lakši pristup, gdje je to moguće, „radu na daljinu“;
 - Uradiće se istraživanje o broju muškaraca koji koriste roditeljsko odsustvo;
 - Sprovodiće se kampanje u cilju uklanjanja kulturnih i društvenih barijera kako bi i očevi koristili odsustvo zbog brige o djeci;
 - Uvešće se programi za usklađivanje porodičnog i profesionalnog života žena i muškaraca.

Nosioci aktivnosti: Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za statistiku, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Akademske i naučne institucije, mediji, međunarodne i nevladine organizacije
Vremenski period realizacije: 2009–2012.

4.6. Politika i odlučivanje

U Crnoj Gori žene predstavljaju većinu stanovništva i u ukupnoj populaciji čine 50,2% (prema podacima popisa stanovništva iz 2003). Iz navedenog bi se moglo zaključiti da to znači i njihov veći ukupni radni aktivizma, kao i veće političko učešće u crnogorskom društvu. Sigurno da politički aktivizam žena predstavlja činilac ukupne demokratizacije društva. Naime, srazmjerno njihovoj (ne)zastupljenosti u raspodjeli političkih funkcija na lokalnom i republičkom nivou, opada ili raste ukupna društvena moć žena, što jeste jedan od važnih indikatora rodne ravnopravnosti.

Rodno senzitivne politike donose korist kako državi tako i pojedincima muškarcima i ženama, o čemu konstantno treba edukovati pripadnike oba pola, a naročito one koji/e učestvuju u vršenju vlasti. Donosiocima/teljicama odluka treba konstanto pružati argumente o važnosti donošenja rodno senzitivnih propisa

Kandidovanje žena je formalnopravno, zakonom omogućeno i izjednačeno sa kandidovanjem muškaraca. Međutim, u kandidacionom postupku nije zastupljena puna ravnopravnost polova što se može jasno zaključiti na osnovu uvida u izborne liste za parlamentarne i lokalne izbore. Ovo ima za posljedicu neravno pravan odnos na štetu žena u zakonodavnom tijelu - Skupštini Crne Gore i u lokalnim skupštinama. Ovakvo stanje dalje rezultira negativnim posledicama posebno na polju ekonomskih i socijalnih prava.

Treba posebno naglasiti da od obima učestvovanja žena u vršenju vlasti zavisi stepen mogućnosti njihovog neposrednog odlučivanja o vitalnim društvenim potrebama i interesima, a posebno o pitanjima i problemima žena i njihovih specifičnih prioriteta. Takođe, da bi politike na svim nivoima i u svim oblastima bile rodno senzitivne mora postojati ravnomjeran uticaj oba pola u timovima koji ih kreiraju.

Žene u sistemu bezbjednosti, odnosno žene i pitanje bezbjednosti, je kompleksno pitanje i važno je i sa tačke borbe protiv rodne neravnopravnosti i diskriminacije. Prepoznajući potrebu izjednačavanja perspektive polova u mirovnim operacijama, te prepoznajući važnost posebnih potreba i ljudskih prava žena i djece u konfliktnim situacijama Savjet bezbjednosti UN je usvojio Rezoluciju 1325 o ženama i oružanim sukobima. R1325 govori o važnosti ucestvovanja žena na mjestima odlučivanja u sistemu bezbjednosti.

Strateški cilj : Ravnopravno učešće žena i muškaraca na svim nivoima odlučivanja.

Cilj 4.6.1. Osnazivanje manje zastupljenog pola u politici i na mjestima odlučivanja.

- MJERE:**
- Održavaće se edukacije parlamentaraca/ki, zaposlenih u državnoj upravi, članova/ica političkih partija i drugih o rodnoj ravnopravnosti i međunarodnim standardima iz ove oblasti;
 - Organizovaće se tribine, konferencije, kampanje i dr. o političkoj zastupljenosti žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, na državnom i lokalnom nivou, radi podizanja svijesti javnosti o ovom pitanju.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine CG, Uprava za kadrove
Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, političke partije, akademske i naučne institucije, lokalne samouprave, mediji
Vremenski period realizacije: Kontinuirano

Cilj 4.6.2. Postići uravnoteženu zastupljenost muškaraca i žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti na svim nivoima.

MJERE:

- Javnost, prije svih institucije i političke partije, će se upoznati s Preporukom Rec (2003) Odbora ministara Savjeta Evrope državama članicama o uravnoteženoj participaciji žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju;
- Uvesti kvote za političko predstavljanje manje zastupljenog pola;
- Propisaće se način obaveznog godišnjeg objavljivanja statističkih podataka o zastupljenosti žena i muškaraca u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti na državnom i lokalnom nivou;
- U toku izbornog procesa objavljivaće se statistički podaci o učešću žena i muškaraca na izbornim listama po predlagračima.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine CG
Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, političke partije, državna i lokalne izborne komisije, lokalne samouprave, mediji
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.6.3. Povećano učešće žena u izvršnoj vlasti u mjeri u kojoj mogu imati stvarni uticaj na odlučivanje, kao i povećano učešće žena na mjestima odlučivanja koje imenuje Vlada – vođenje računa o rodnom balansu prilikom imenovanja i izbora.

MJERE:

- U skladu sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti pri imenovanju i izboru u državna tijela i tijela jedinica lokalne samouprave, kao i pri imenovanju u institucijama sa javnim ovlašćenjem vodiće se računa o ravnomjernoj zastupljenosti oba pola;

- Prikupljaće se i objavljivati podaci o zastupljenosti žena na mjestima odlučivanja;
- Lobiraće se za rodno uravnotežena imenovanja.

Nosioci odgovornosti: Vlada, Skupština CG, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, ministarstva, lokalne samouprave
Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, političke partije i mediji
Vremenski period realizacije: Kontinuirano

Cilj 4.6.3. Razviti strategiju za povećanje broja žena iz ruralnih oblasti i Romkinja u organima koji donose odluke na lokalnom nivou, u skladu sa čl. 14 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena Ujedinjenih nacija (CEDAW).

MJERE:

- Pripremiće se Strategija za povećanje broja žena iz ruralnih oblasti i Romkinja u organima koji donose odluke na lokalnom nivou i na nivou države.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, lokalne samouprave, Romski savjet
Partneri: Mediji, političke partije, međunarodne i nevladine organizacije
Vremenski period realizacije: 2008-2010.

Cilj 4.6.4. Implementacija Rezolucije 1325 Savjeta bezbjednosti UN

MJERE:

- Uključivanje rodne perspektive u obuku zaposlenih u sektoru bezbjednosti, a naročito za mirovne misije
- Izrada propagandnog materijala o Rezoluciji 1325 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija (R1325) – Žene, mir i

- sigurnost i ljudskim pravima i sprovođenje kampanja
- Priprema programa i treninzi trenera/ica za edukaciju o R 1325
- Edukacija (državna uprava, parlament, obrazovne institucije, vojska, politicke partije, mediji) o R 1325
- Uspostavljanje baze podataka o zastupljenosti polova u policiji, vojsci i diplomatskim misijama

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo odbrane, Ministarstvo inostranih poslova, Ministarstvu unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine CG
Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, mediji
Vremenski period realizacije: Kontinuirano

Cilj 4.6.5. Obilježavanje desetogodišnjice usvajanja R 1325 SB UN

MJERE:

- Organizovaće se regionalna konferencija „Žene kao akterke sektora bezbjednosti i odbrane“
- Nosioci odgovornosti:** Ministarstvo odbrane, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo inostranih poslova, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
- Partneri:** Nevladine organizacije i donatori
- Vremenski period realizacije:** Četvrti kvartal 2008.

4.7. Mediji, kultura i sport

Veliki broj žena, danas u Crnoj Gori, radi u medijima, ali ih vrlo malo učestvuje u odlučivanju u uređivačkoj politici. Neophodno je uključiti rodnu ravnopravnost u uređivačke politike medija i standarde novinarske prakse. Neophodno je ukloniti barijere stvorene stereotipima i predrasudama prema polovima, kao i nejednakost koja se odnosi na učešće

žena i muškaraca u kulturnim programima i umjetničkim produkcijama i u vrjednovanju njihovog doprinosa. Kultura je važna oblast afirmacije vrijednosti rodne ravnopravnosti kao savremene civilizacijske vrijednosti. Takođe, rodna ravnopravnost je neophodna i u oblasti sporta kako bi žene dobile bolje uslove da razviju svoje talente i sposobnosti i imale potpuniju i aktivniju ulogu u ovoj oblasti.

Strateški cilj: Postizanje rodne ravnopravnosti u medijima i kulturi, eliminacija predrasuda, stereotipa i mizoginije i afirmacija ženskog stvaralaštva

4.7.A. Mediji

Cilj 4.7.1. Senzibilizacija medija za pitanja rodne ravnopravnosti.

MJERE:

- U cilju senzibilisanja medija za pitanja rodne ravnopravnosti organizovaće se seminari iz oblasti rodne problematike za novinare/ke, urednike/ce, odnosno vlasnike/ce medija.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost
Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, mediji, profesionalna udruženja novinara
Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.7.2. Unošenje edukativnih sadržaja iz rodne problematike u medijske programe.

MJERE:

- Radiće se na unošenju edukativnih sadržaja iz rodne problematike u medijske programe;
- Pratiće se i analizirati medijski programi i javna oglašavanja;

- Napraviće se preporuke za etičke kodekse profesionalnih udruženja u pravcu sprječavanja mizoginih sadržaja, stereotipa i predrasuda u medijskoj prezentaciji;
- Organizovaće se specijalizovane emisije posvećene problematici rodne ravnopravnosti.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Agencija za radio-difuziju

Partneri: Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, mediji, profesionalna udruženja novinara, donatori

Vremenski period realizacije: 2008-2012.

4.7.B. Kultura

Cilj 4.7.3. Uspostavljanje rodne ravnopravnosti u oblasti kulture.

MJERE:

- U cilju afirmacije ženskog kulturnog stvaralaštva radiće se na uspostavljanju Bijenala »Nedelja ženskog kulturnog stvaralaštva« (ŽENES);
- Organizovaće se događaji na kojima se promoviše kulturno stvaralaštvo Romkinja i pripadnica manjinskih naroda;
- Organizovaće se događaji na kojima se promoviše kulturno stvaralaštvo žena sa invaliditetom;
- Pregledaće se kulturni planovi i programi sa rodnog aspekta i uključiti rodna perspektiva u Strategiju razvoja kulture;
- Stvoriće se fond za pomoć umjetnicama za stvaranje djela koja promovišu rodnu ravnopravnost.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo kulture, sporta i medija Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost

Partneri: Kulturne javne ustanove, akademske i naučne institucije, mediji, profesionalna udruženja stvaralaca, međunarodne i nevladine organizacije

Vremenski period realizacije: 2008-2012.

Cilj 4.7.4. Aktiviranje ženske izdavačke djelatnosti.

MJERE:

- Radiće se na publikovanju literature koja zagovara rodnosenzitivni pristup i publikovanju knjiga žena iz Crne Gore;
- Radiće se na promovisanju ženske literature i literature o rodnoj ravnopravnosti učestvovanjem na sajmu knjiga.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost

Partneri: Međunarodne i nevladine organizacije, domaće i strane izdavačke kuće

Vremenski period realizacije: 2008-2012.

4.7.C. Sport

Cilj 4.7.5. Promocija sporta i fizičkih aktivnosti žena.

MJERE:

- Radiće se na organizovanju Festivala ženskog sporta;
- Radiće se na organizovanju konferencije „Žene i sport“;
- Promovisaće se Rezolucija Svjetske konferencije za žene i sport.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo kulture, sporta i medija, Crnogorski olimpijski komitet, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost

Partneri: Sportski savezi i klubovi, nevladine organizacije,

donatori

Vremenski period realizacije: 2009-2012.

Cilj 4.7.6. Izjednačavanje uslova za bavljenje sportom i jednako vrednovanje sportskih rezultata žena i muškaraca.

MJERE:

- Radiće se na osnivanju ženskih komisija/klubova/sekcija u sportskim savezima;
- Radiće se na izjednačavanju uslova za treniranje i takmičenje sportista i sportistkinja;
- Radiće se na izjednačavanju nagrada i vrednovanju rezultata u muškom i ženskom sportu.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Crnogorski olimpijski komitet

Partneri: Sportski savezi i klubovi, nevladine organizacije

Vremenski period realizacije: 2009-2012.

Cilj. 4.7.7. Obezbjediivanje ravnopravne zastupljenosti žena na svim pozicijama odlučivanja u sportu.

MJERE:

- Radiće se na povećanju učešća žena u upravljačkim strukturama sportskih društava;
- Radiće se na obezbjeđivanju adekvatnog učešća žena u donošenju odluka u sportu;
- Podstićaće se žene da se bave trenerskim aktivnostima.

Nosioci odgovornosti: Ministarstvo kulture, sporta i medija, Crnogorski olimpijski komitet, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost

Partneri: Sportski savezi i klubovi, nevladine organizacije

Vremenski period realizacije: Kontinuirano

4.8. Institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti

Institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti predstavljaju tijela u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti koja predlažu i implementiraju mjere i aktivnosti za unapređivanje rodne ravnopravnosti u svim oblastima društva, učestvuju u pripremi i izradi dokumenata i usaglašavanju zakonodavstva, primjenjujući međunarodne standarde, istovremeno saradujući sa civilnim sektorom.

Mehanizmi za rodnu ravnopravnost su institucije i zakoni kojima se reguliše rad institucija ili različite procedure sa ciljem ostvarivanja rodne ravnopravnosti na državnom, institucionalnom nivou.

Institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti predstavljaju organe u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti koji predlažu i implementiraju mjere i aktivnosti za unaprjeđivanje rodne ravnopravnosti u svim oblastima društva, učestvuju u pripremi i izradi dokumenata i usaglašavanju zakonodavstva, primjenjujući međunarodne standarde, istovremeno saradujući sa civilnim sektorom.

Institucionalni mehanizmi za kreiranje i sprovođenje politika rodne ravnopravnosti osnivaju se na osnovnim principima nediskriminacije i jednakog tretmana žena i muškaraca na poslu, neophodnosti primjene pozitivne akcije za postizanje jednakih mogućnosti žena i muškaraca, kao i na praksi i iskustvu već postojećih institucija i drugih organa koja se bave rodnom ravnopravnošću.

Razvoj demokratskog društva je moguć samo ako u njegovom kreiranju učestvuju, osim institucija vlasti, i predstavnici/ce civilnog sektora, kao i istraživači/ce koji/e se ovim područjem profesionalno bave u okviru naučnih i akademskih institucija. Samo participativni proces dovodi do značajnog napretka u postizanju rodne ravnopravnosti.

Strateški cilj : Stvaranje održivih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti

Cilj 4.8.1. Implementacija Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

MJERE:

- Preduzimaće se konkretne aktivnosti kroz odgovarajuća ministarstva, druge institucije i Kancelariju za rodnu ravnopravnost u pravcu implementacije Zakona o rodnoj ravnopravnosti;
- Sprovodiće se kampanje na svim nivoima vlasti o važnosti implementacije Zakona o rodnoj ravnopravnosti za predstojeće korake u procesu evropskih integracija.

- **Nosioci aktivnosti:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, ministarstva, organi uprave
- **Partneri:** Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, mediji, domaći i međunarodni donatori
- **Vremenski period realizacije:** 2009–2012.

Cilj 4.8.2. Jačanje kapaciteta Kancelarije za rodnu ravnopravnost.

MJERE:

- Nastaviće se regionalna saradnja institucionalnih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti;
- Upostaviće se mehanizami za jačanje kapaciteta Kancelarije za rodnu ravnopravnost;
- Uspostaviće se Savjeti Kancelarije za svaku oblast PAPRR-a;
- Kadrovski će se ojačati Kancelarija.

- **Nosioci aktivnosti:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, ministarstva, organi uprave
- **Partneri:** Regionalne institucije za postizanje rodne

- ravnopravnosti, nevladine organizacije, domaći i međunarodni donatori
- **Vremenski period realizacije:** 2009–2012.

Cilj 4.8.3. Jačanje kapaciteta državnih organa za sprovođenje politika rodne ravnopravnosti.

MJERE:

- Radiće se kontinuirana edukacija službenika državnih organa;
- Osažiće se mehanizmi za uspostavljanje rodne ravnopravnosti na nacionalnom i lokalnom nivou i unaprijediti njihovo koordinirano djelovanje;
- Obezbijediće se od strane državnih organa dodatni kadar i finansijska sredstva za potpuno sprovođenje zadataka propisanih Zakonom o rodnoj ravnopravnosti.

- **Nosioci aktivnosti:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, ministarstva, organi uprave, organi lokalne samouprave, Skupštinski odbor za rodnu ravnopravnost
- **Partneri:** Nevladine organizacije, akademske i naučne institucije, mediji, domaći i međunarodni donatori
- **Vremenski period realizacije:** 2009–2012.

Cilj 4.8.4. Razvijanje saradnje institucija i civilnog sektora u procesu postizanja rodne ravnopravnosti.

MJERE:

- Radiće se na uspostavljanje komplementarnosti između Vladinog, civilnog sektora i univerziteta;
- Radiće se na uključivanju predstavnika\ca civilnog sektora i univerziteta u Savjete Kancelarije.

- **Nosioci aktivnosti:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, ministarstva, organi uprave, organi lokalne samouprave, Skupštinski odbor za rodnu ravnopravnost, univerziteti,

- NVO
- **Partneri:** Domaći i međunarodni donatori, akademske i naučne institucije, mediji
- **Vremenski period realizacije:** 2009–2012.

Cilj 4.8.5. Podržaće se institucionalni mehanizmi za sprovođenje rodne ravnopravnosti u svim lokalnim samoupravama.

MJERE:

- Podstićaće se osnivanje odgovarajućih tijela u lokalnim samoupravama za rodnu ravnopravnost;
- Radiće se kontinuirana edukacija zaposlenih u lokalnim samoupravama o rodnoj ravnopravnosti.
- **Nosioci aktivnosti:** Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, lokalne samouprave
- **Partneri:** Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Kancelarija za rodnu ravnopravnost, Zajednica opština, NVO
- **Vremenski period realizacije:** 2009–2012.

Program za sprovođenje PAPRR-a

Program za sprovođenje PAPRR-a, koji će pripremiti Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava u saradnji sa koordinatorima/kama aktivnosti u vezi pitanja rodne ravnopravnosti iz državnih organa, organa državne uprave i lokalne samouprave, javnih ustanova, javnih preduzeća i drugih pravnih lica koja vrše javna ovlašćenja, Vlada će donijeti u roku od 45 dana od dana usvajanja PAPRR-a.

Program za sprovođenje PAPRR-a utvrđuje aktivnosti u pojedinim oblastima za period od dvije godine.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti je utvrdio obavezu da se statistički podaci i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i

obrađuju u organima, privrednim društvima i drugim pravnim licima, kao i kod preduzetnika/ce moraju iskazivati po polnoj pripadnosti pa će Program za sprovođenje PAPRR-a precizirati, prema ciljevima i mjerama utvrđenim PAPRR-om, koji su to podaci koji se moraju u zvaničnim statistikama, anketama ili ispitivanju javnosti prikupljati, objavljivati, povezivati, čuvati, analizirati i iskazivati odvojeno po polu.

U Programu će se precizirati način saradnje sa nevladinim organizacijama i definisati međusobne obaveze nosioca aktivnosti iz institucija i PAPRR-a, kao i utvrditi plan izvještavanja za nevladine organizacije koje su uključene u provođenje mjera iz PAPRR-a. NVO-e će u izvještaju dati podatke o planiranim i realizovanim projektima koji uključuje i podatke o visini utrošenih finansijskih sredstava za pojedine projekte, odnosno aktivnosti.

Program za sprovođenje PAPRR -a će imati jasno razvijene indikatore za praćenje uspjeha sprovođenja mjera za sve oblasti.

Finansijska sredstva za realizaciju PAPRR -a

Za sprovođenje ovog PAPRR-a biće potrebna posebna sredstva u državnom budžetu koja će se planirati u saradnji sa Ministarstvom finansija i ostalim nosiocima aktivnosti u Programu za sprovođenje PAPRR-a. Sredstva će se obezbijediti i finansiranjem preko projekata kao i u sredstvima donacija.

Sredstva za početak primjene mogu se iznaći u okviru vec bilansiranih sredstava.

Smjernice za izradu programa u pojedinim oblastima društvenog života, kao i obaveze i nosioci programa

Program će u osnovnim crtama slijediti oblasti koje su definisane PAPRR-om. Preciznije određivanje smjernica

unutar pojedinih oblasti obaviće se u nizu tematskih rasprava koje će koordinirati Kancelarija za rodnu ravnopravnost, preko svojih savjeta, a u kojima će učestvovati predstavnici institucija, akademske zajednice i civilnog društva. Smjernicama će biti utvrđeni prioriteti, obaveze, nosioci realizacije programa, kao i metodi njihovog odabira. Verifikaciju ovih smjernica izvršice Savjeti Kancelarije. Takođe, Program će sadržati i potrebne indikatore za praćenje realizacije mjera.

Kako bi se što bolje mogla pratiti realizacija PAPRR-a u programu će sve mjere biti sortirane po dva kriterijuma. Prvo sortiranje je prema nosiocu realizacije, a drugo prema vremenskom periodu realizacije mjere.

Način izvještavanja o sprovođenju mjera iz PAPRR -a

Nosioci odgovornosti za realizaciju pojedinih mjera, predviđenih PAPRR -om, će svakih šest mjeseci (u junu i u decembru) dostavljati Ministarstvu za zaštitu ljudskih i manjinskih prava izvještaj o preduzetim mjerama. Izvještaj treba da sadrži ocjenu stanja rodne ravnopravnosti u oblasti koju prate, rezultate sprovedenih mjera, podatke o utrošenim finansijskim sredstvima i preporuke kako unaprijediti uvođenje trenda rodne ravnopravnosti u cilju postizanja ravnopravnosti žena i muškaraca u toj oblasti. Takođe, izvještaj treba da ima poglavlje u kome će kroz usvojene indikatore biti prikazan progres u procesu.

Izvještaj će uključiti i izvještaje nevladinih organizacija koje su uključene u provođenje mjera.

Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava dostavlja Vladi godišnji izvještaj o ostvarivanju PAPRR-a.

Godišnji izvještaji o ostvarivanju PAPRR-a će, nakon dostavljanja Vladi, biti postavljen na internet stranici Ministarstva a u roku od 30 dana štampan kako bi bio dostupan javnosti.

Upitnik za istraživanje statusa žena u Crnoj Gori

ANIMA - CENTAR ZA ŽENSKO I MIROVNO OBRAZOVANJE

Stari grad 305, Kotor

Tel/fax: 032 323 403

www.zinecanima.cg.yu

UPITNIK ZA ISTRAŽIVANJE STATUSA ŽENA U CRNOJ GORI

NVO ANIMA-Centar za žensko i mirovno obrazovanje iz Kotora sprovodi istraživanje pod nazivom „Stanje ženskih ljudskih prava u Crnoj Gori 2007“.

Pred vama je upitnik koji je anoniman i koji će ispuniti oko 1000 ispitanika i ispitanica iz Crne Gore. Molimo vas da pažljivo pročitate upitnik i u skladu sa vašim vjerovanjima i znanjima, iskreno odgovorite na sva pitanja.

Hvala na saradnji!

1. Pol

M - Ž

2. Dob/godine starosti:

3. Mjesto stanovanja:

selo - grad

4. Obrazovanje:

osnovna škola - srednja stručna sprema - viša stručna sprema - visoka stručna sprema - drugo

5. Radni status:

zaposlen/a - nezaposlen/a - penzioner/ka

6. Bračni status:

neudata/neoženjen - u braku - vanbračna zajednica - razveden/a - udovac/ica

7. Nacionalnost:

8. Vjeroispovijest:

9. Da li ste uključeni u rad neke od navedenih organizacija?

1. U partiji

2. U nevladinoj organizaciji

3. U humanitarnoj organizaciji

4. U lokalnoj zajednici

5. Ostalo, što ? _____

6. Nisam angažovan/a.

10. Smatrate li da su žene diskriminisanе (neravnopravne u porodici i društvu u odnosu na muškaraca) u Crnoj Gori?

da - ne - ne znam

11. Zaokružite broj ispred tvrdnje sa kojom se slažete. U Crnoj Gori:

- 1. Muškarci su u boljem položaju od žena
- 2. Žene su u boljem položaju od muškaraca
- 3. Muškarci i žene su u ravnopravnom položaju
- 4. Muškarci i žene nisi u ravnopravnoj poziciji.

12. Da li znate da li je u našim zakonima i Ustavu problem neravnopravnosti/ diskriminacije žena tretiran kao zasebno pitanje?

da - ne - ne znam.

13. Označite u kojoj mjeri svaka od ovih pojava doprinosi diskriminaciji žena u Crnoj Gori:

	U velikoj mjeri doprinosi	Uglavnom doprinosi	U maloj mjeri doprinosi	Uopšte ne doprinosi	Nemam stav/ neodlučan/na
Slabije mogućnosti zapošljavanja žena na bolje plaćenim poslovima					
Slabija mogućnost žena za napredovanje na poslu					
Manje je žena nego muškaraca na dobro plaćenim poslovima					
Žena ima dvostuko opterećenje zbog obaveza kod kuće i na poslu					
Slika žena u medijima je različita od slike muškaraca (one su uglavnom domaćice, manekenke...)					
Mali broj žena u politici					
Žene trpe razne oblike zlostavljanja (npr. seksualno, porodično, uznemiravanje na poslu)					
Žene nemaju jednake mogućnosti u obrazovanju					

14. Smatrate li da je društvo U Crnoj Gori patrijarhalno?

- da, u velikoj mjeri
- donekle
- u maloj mjeri
- nije patrijarhalno.

15. Navedite u kojim situacijama najčešće primjećujete patrijarhalnost crnogorskog društva. Odaberite najviše dva odgovora

- održavanje stereotipnih uloga muškaraca i žena(muškarac- glava porodice, hranitelj i zaštitnik, žena- domaćica, majka, poslušna)
- razlika u vaspitanju dječaka i djevojčica (djevojčice pomažu u domaćinstvu, dječaci su više van kuće)
- podržavanje tradicionalnih odnosa i uloga u porodici
- isticanje autoriteta i značaja oca
- davanje prednosti muškarcu u društvenim situacijama
- podjela kućnih poslova na štetu žene
- nasilje nad ženama
- nevidljivost ženskog doprinosa u istoriji, nauci, kulturi
- nešto drugo, što _____
- ne primjećujem patrijarhalnost u crnogorskom društvu.

16. Slijedi niz tvrdnji. Molimo vas da navedete u kolikoj se mjeri slažete sa svakom od njih.

	U potpunosti se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	U potpunosti se ne slažem
Žene moraju uložiti više napora od muškaraca kako bi uspjele				
Žene su nedovoljno agresivne da bi se bavile politikom				
Žene ne mogu imati i porodicu i političku karijeru				
Ženama je mjesto u kući, a politiku bi trebale prepustiti muškarcima				
Žene bi trebale glasati isto kao njihovi muževi				

17. Po vašoj procjeni , da li je položaj žena bolji ili gori u CG u odnosu na razdoblje do 1990?

- puno gori
- gori
- ni gori ni bolji
- bolji
- puno bolji.

18. U tabeli su ponuđene oblasti u kojima se promijenio položaj žena u CG u odnosu na razdoblje do 1990. godinu?

Stavite X u tabelu koja odgovara vašoj procjeni

	Gori nego 90-tih	Isti kao 90-tih	Bolji nego 90-tih
Materijalni status			
Zaposlenost			
Zdravstvena i socijalna sigurnost			
Obrazovanje			
Podjela poslova u porodici			
Učešće u političkom životu			

Nešto drugo, što? _____

19. Da li ste upoznati sa postojanjem zakona koji štite prava žena i omogućuju im da budu ravopravne u crnogorskom društvu?

	Zakon postoji	Nisam upoznat/a	Zakon ne postoji
Porodični zakon			
Zakon protiv nasilja nad ženama			
Antidiskriminacioni zakon			
Zakon o rodnoj ravnopravnosti			

20. Ko po vašem mišljenju treba da se bavi položajem žena u crnogorskom društvu? Zaokružite dva odgovora

- Žene
- Muškarci
- Žene i muškarci
- Ženske nevladine organizacije

- Političke partije
- Državne institucije
- Kulturne i obrazovne institucije
- Vladina Kancelarija za ravnopravnost polova
- Skupštinski Odbor za ravnopravnost polova
- Drugo _____.

21. Muškarci i žene imaju podjednako važnu poziciju u Crnoj Gori na temelju njihovog doprinosa društvu

- slažem se
- neodlučan/na sam
- ne slažem se.

22. Crna Gora je društvo koje daje jednake šanse za napredovanje i ženama i muškarcima

- slažem se
- neodlučan/na sam
- ne slažem se.

23. Za uspješnost žena najbitnije je da su _____.

24. Za uspješnost muškaraca najbitnije je da su _____.

25. U Crnoj Gori se posebno ističe majčinstvo kao najvažnija funkcija koju žena treba da ispuni. Smatrate li da to (odaberite najviše 2 tvrdnje):

- povoljno utiče na razvoj društva
- razvija humane odnose među polovima
- dovodi do dominacije muškaraca
- utiče na razvoj patrijarhalnih odnosa
- utiče da su muškarci slobodniji u ostvarivanju seksualnih prava
- utiče na to da se žene drže u podređenoj poziciji
- dovodi do većeg poštovanja žena kao ljudskih bića
- nema nikakvog uticaja
- ne znam.

26. Da li se slažete da isključivo majka treba da koristi porodiljno bolovanje kada se rodi dijete?

- slažem se, da je to majka
- ne slažem se, može i otac

- svejedno je otac ili majka
- nemam određeno mišljenje.

27. Kakvo je vaše mišljenje o abortusu?

- Odobravam abortus
- Ne odobravam abortus
- Odobravam samo u u izuzetnim slučajevima
- Drugo _____.

28. Da li ženi treba da pripada neotuđivo pravo da odluči da li će, kada će i koliko će djece roditi?

DA - NE - NE ZNAM.

29. Kada biste bili u mogućnosti da uvedete posebne mjere za postizanje ravnopravnosti između muškaraca i žena, koju biste od dolje navedenih mjera predložili (*odaberite dva odgovora*)?

- Posebna stimulacija očeva da se bave djecom (porodiljno / roditeljsko odsustvo)
- Kvote u politici i svim državnim tijelima (npr. minimum 30% žena u Skupštini Crne Gore)
- Prednost ženama ili muškarcima u poslovima gdje postoji tradicionalna podjela na „muška“ (vojska, građevinarstvo) ili „ženska“(vrtići, zdravstvo) zanimanja
- Prednost upisa u škole u kojima su deficitaran pol (npr. djevojke u mašinske škole, mladići u društvene)
- Osnivanje posebnih institucija (npr. ministarstvo za žene, pravnica koja zastupa ravnopravnost polova pri institucijama)
- Specifična zdravstvena zaštita (npr. savjetovališta, obavezne mamografije)
- Bolji društveni tretman problematike nasilja nad ženama
- Rad u kući treba biti vrednovan i plaćen
- Drugo _____.

30. Istraživanja pokazuju da su oni očevi koji su uzimali roditeljsko odsustvo i čuvali svoju djecu, zadovoljniji svojim roditeljstvom i brakom i postižu veće uspjehe na poslu. Da li bi mjera stimulacije očeva za roditeljsko bolovanje imala efekta u Crnoj Gori?

- Da
- Ne
- Neodlučan/na sam.

31. Pred vama je niz osobina. Pročitajte ih i odaberite po 5 najbitnijih za muškarca i ženu:

ZA MUŠKARCA - ZA ŽENU

- aktivan - aktivna
- saosjećajan - saosjećajna

- sposoban da preuzme rizik - sposobna da preuzme rizik
- emotivan - emotivna
- ima seksualno iskustvo - ima seksualno iskustvo
- romantičan - romantična
- pasivan - pasivna
- samostalan - samostalna
- zaštitnik - zaštitnica
- uspješan - uspješna
- sposoban da voli - sposobna da voli
- lijep - lijepa
- racionalan - racionalna
- fizički jak - fizički jaka
- požrtvovan - požrtvovana
- sposoban rukovodilac - sposobna za rukovođenje
- vjeran - vjerna
- agresivan - agresivna
- brižan za druge - brižna za druge
- hrabar - hrabra
- nježan - nježna
- samopouzdan - samopouzdana
- brine za djecu - brine za djecu
- pokoran - pokorna
- komunikativan - komunikativna.

32. Prostitucija i trafiking tj. trgovina ljudskim bićima/ženama, problemi su koji pogađaju Crnu Goru kao i države u regionu. Po vašem mišljenju, u kojoj mjeri su ovi problemi prisutni u Crnoj Gori?

- Više nego u državama u okruženju
- Isto kao u državama u okruženju
- Ovaj problem postoji ali nije tako veliki
- Ne, toga nema u CG
- Ne znam
- Drugo.

33. Po vašem mišljenju, da li su žene koje su žrtve trgovine ljudskim bićima i žene koje se bave prostitucijom iz Crne Gore? DA - NE - NE ZNAM.

34. Da li smatrate da su trafikovane žene (one koje su predmet trgovine ljudskim bićima) prostitutke koje su same izabrale da se bave tim poslom?
DA - NE - NE ZNAM .

35. Ko bi po vašem mišljenju trebalo da se bavi rješavanjem problema trafikovanja i prostitucije (odaberite dva odgovora)?

- same žene
- muškarci
- muškarci i žene
- ženske NVO
- političke partije
- institucije države (Vlada, Skupština)
- kulturne i obrazovne institucije
- posebni mehanizmi države za rješavanje problema trafikinga
- drugo _____.

36. Postoje li, po vašem mišljenju, neke društvene prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom (odaberite najviše dva odgovora)?

1. zakonska neravnopravnost
2. patrijarhalni pogledi na svijet u crnogorskom društvu
3. obrazovanje koje promoviše polne stereotipe i diskriminaciju po polu
4. predrasude (npr. žene su nježniji pol, muškarci jaki i racionalni)
5. dvostruka opterećenost žena (u porodici i na poslu)
6. nedostatak podrške porodice i /ili okoline
7. nedovoljan interes političkih stranaka za promociju žena u politici
8. slika politike kao nekorisne i bez uticaja na svakodnevni život
9. nešto drugo, što _____
10. ne postoje prepreke koje ženama ometaju bavljenje politikom.

37. Koji su najznačajniji razlozi zbog kojih bi se, po vama, žene trebale baviti politikom (odaberite najviše dva odgovora)?

1. žene ravnopravno učestvuju u politici na osnovu prava glasa
2. politika je javna djelatnost od koristi za oba pola
3. učestvovanjem žena politika će biti kvalitetnija i pravednija
4. žene su jednako politički osviještene kao muškarci
5. žene unose promjene, drugačiji stil u politiku
6. izgradnja povjerenja u političke institucije i demokratiju
7. nešto drugo, što _____
8. žene ne bi trebalo da se bave politikom.

38. Po vašem mišljenju, da li u političkom životu Crne Gore učestvuje dovoljan broj žena ?
DA - NE - NE ZNAM.

39. Ima li dovoljno žena na odgovornim mjestima u državnim službama (direktorke, upravnice, urednice, sutkinje, profesorice Univerziteta ...)?
DA - NE - NE ZNAM.

40. Smatrate li da bi broj žena-poslanica u Skupštini Crne Gore trebalo da bude proporcionalan broju žena u ukupnom broju stanovnika Crne Gore?
DA - NE - NE ZNAM.

41. Za koje teme smatrate da spadaju u „ženska pitanja” (odaberite najviše dva odgovora)?

1. nasilje protiv žena
2. besplatan rad u kući
3. reproduktivna prava žena / prava na izbor
4. odgovorno partnerstvo žena i muškaraca
5. ženska perspektiva u obrazovanju (npr. Ženske/rodne studije)
6. jednaka plata za jednak rad
7. ravnopravna zastupljenost žena u političkom životu
8. sadržaji koji promovišu kulturu nenasilja i polne/rodne odgovornosti
9. nešto drugo, što_____
10. ne postoje „ženska pitanja”.

42. Postoji li, po vama, razlika u vođenju politike od strane političara i političarki?
Označite da li se slažete sa svakom od navednih tvrdnji

	Slazem se	Nisam siguran/a	Ne slažem se
Žene su slobodumnije od muškaraca			
Žene imaju drugačiju listu prioriteta od muškaraca (djeca, kuća, porodica ...)			
Žene u politici drugačije govore od kolega političara			
Žene su doslednije u sprovođenju političkih ciljeva od muškaraca			

43. Navedite onu političku stranku koje se navjiše bavi rješavanjem pitanja polne (ne)ravnopravnosti u Crnoj Gori?

44. Zašto nema dovoljan broj žena na mjestima ambasadoriki i na važnim funkcijama u konzulatima Crne Gore ?

- ta su mjesta «rezervisana» za muškarce
- nema dovoljno sposobnih žena
- žene ne zanimaju te pozicije
- ne znam
- drugo.

45. Da li žene koje se udaju za stranca treba da dobiju muževu državljanstvo i odreknu se svog državljanstva?

- slažem se
- neodlučan/na sam
- ne slažem se
- drugo.

46. Da li smatrate da bi djeca trebalo da automatski dobijaju očevu državljanstvo?

- slažem se
- neodlučan/na sam
- ne slažem se
- drugo.

47. Koliko obrazovni sistem u Crnoj Gori uvažava i stimuliše žene (na primjer, kroz stipendije, sigurna radna mjesta najuspješnijima ...)?

- najgori je u regionu
- kao i drugi u regionu
- bolji od drugih
- ne znam
- drugo.

48. Da li smatrate da muškarci i žene imaju iste uslove za napredovanje u obrazovanju, odnosno za sticanje viših obrazovnih stepena, na primjer fakultetske diplome, titule magistarke i doktorke nauka?

- Imaju
- Imaju do određenog nivoa obrazovanja
- Nemaju.

49. Istraživanja su pokazala da udžbenici prikazuju djevojčice i dječake, odnosno žene i muškarce, na tradicionalan način i uz mnogo stereotipa (na primjer, majka je domaćica, a otac radi). Istraživanja takođe ukazuju da nastavno osoblje u velikoj mjeri ima tradicionalističke i patrijarhalne stavove . Da bi se to promijenilo, šta mislite da je potrebno uraditi (zaokružite tvrdnje sa kojima ste saglasni)?

- napraviti udžbenike koji će podjednako uvažavati oba pola (podjednak broj autora i autorki, književnika i književnica, interesovanja i za dječake i za djevočice...)
- uvesti nove nastavne jedinice (npr. žene u filozofiji, nauci, kulturi...)
- edukovati nastavno osoblje o ravnopravnosti polova u udžbenicima i nastavi
- stvoriti poseban kontrolni sistem, na primjer savjet za ravnopravnost polova u obrazovanju, koji će se baviti pitanjima vezanim za primjenu nediskriminatorskih praksi u obrazovnim institucijama
- formirati pri Ministarstvu za prosvjetu i nauku poseban savjet ili komisiju (komisija za ravnopravnost polova u obrazovanju)
- podizati svijest roditelja o postojanju stereotipa u vaspitavanju djevojčica i dječaka.

50. Smatrate li da bi u obrazovni sistem trebalo uvesti predmet »Rodna ravnopravnost/ravnopravnost polova«?

DA - NE - NE ZNAM

Ako da, na kom uzrastu _____.

51. Da li ste za to da se u škole kao poseban predmet uvede »Seksualno obrazovanje«?

DA - NE.

Ako da, u kojim razredima?_____.

52. Da li smatrate da u Crnoj Gori muškarci i žene imaju iste mogućnosti za zapošljavanja?

- Da
- Ne
- Ne znam.

53. Da li smatrate da muškarci i žene u Crnoj Gori imaju jednake plate za jednak posao u državnim firmama?

- Da
- Ne.
- Ne znam
- Drugo_____.

54. Da li se slažete sa tvrdnjom da muškarci i žene u Crnoj Gori imaju jednake plate za jednak posao u privatnim firmama?

- Da
- Ne
- Ne znam
- Drugo_____.

55. Ženama se prilikom zapošljavanja postavljaju pitanja: da li imaju djecu, da li planiraju da imaju djecu, i sl. Smatrate li da je to diskriminacija ?

- Slažem se
- Neodlučan/na sam
- Ne slažem se
- Drugo_____.

56. Smatra se da lijepe i mlade žene lakše nalaze zaposlenje. Da li se slažete sa ovom tvrdnjom?

- Slažem se
- Ne slažem se, to je stereotip
- Zavisi od posla koji obavljaju
- Drugo_____.

57. Istraživanja pokazuju da je veliki broj žena na poslu seksualno uznemiravan (dodirivanje, zavođenje, ucjenjivanje) od strane svojih nadređenih/poslodavaca. Da li vjerujete u te činjenice?

- Da
- Ne
- Ne znam
- Drugo_____.

58. Da li je i u kojoj mjeri zdravstveni sistem u Crnoj Gori prilagođen ženama i njihovim potrebama?

- Isto kao u drugim zemljama
- U skladu sa mogućnostima
- Iznad standarda zemalja u okruženju
- Minimalno
- Ne poštuju se ni elementarna prava
- Ne znam
- Drugo_____.

59. Smatrate li da su zdravstvene usluge dostupne svim ženama u Crnoj Gori?

- Jesu
- Većini nisu
- Manjem broju nisu
- Uopšte nisu
- Ne znam
- Drugo_____.

60. Da li smatrate da zaštita od neželjene trudnoće treba da bude isključivo ženina briga?

- Ne slažem
- Neodlučan/na sam
- Slažem se
- Drugo_____.

61. Smatrate li da su žene jednako sposobne kao muškarci da se bave privatnim biznisom/preduzetništvom?

- Da, podjednako su sposobne
- Ne, muškarci su bolji u biznisu
- Ne znam
- Drugo_____.

62. Šta mislite, da li bi država trebala da podstiče žensko preduzetništvo više nego muško?

- Da
 - Ne
 - Ne znam
- Komentar_____.

63. Običajno pravo u Crnoj Gori još uvijek je na snazi u mnogim oblastima života. Često se dešava da se žene odriču svoje imovine u korist brata, muža, sina. Šta mislite o tome?

- Ne slažem se sa tim običajem
- Neodlučan/na sam
- Slažem se
- Drugo_____.

64. Da li žene i muškarci u Crnoj Gori imaju istu slobodu kretanja (noćne islaske, šetnje, samostalna putovanja...bez straha od ugrožavanja)?

DA - NE - NE ZNAM.

65. Muškarci i žene imaju pravo na mogućnost organizovanog slobodnog vremena.

Kako muškarci u CG koriste svoje slobodno vrijeme _____?
Kako žene u CG koriste svoje slobodno vrijeme _____?

66. Ženski sport u Crnoj Gori postoji. Da li se podjednako stimuliše muški i ženski sport?

- isto
- više ženski
- više muški
- ne znam
- drugo_____.

67. Naveli smo nekoliko problema kojima mogu posebno biti pogođene žene koje žive na selu. Molim vas označite u kojoj mjeri svaki od ovih problema ugrožava svakodnevni život seoskih žena?

	U velikoj mjeri ugrožava	Donekle ugrožava	Ugrožava u maloj mjeri	Ne ugrožava uopšte	Nemam odgovor
Nemogućnost školovanja					
Nezaposlenost					
Teški fizički poslovi					
Nepristupačnost bolnice, škole, drugih institucija (centri za socijalni rad, sudovi, policija					
Neposjedovanje sopstvene imovine					

68. Šta je po vašem mišljenju najveći problem seoskih žena u Crnoj Gori?

69. Da li smatrate da je brak prevaziđena institucija?
DA - NE - NE ZNAM.

70. Da li podržavate istopolne brakove?
DA - NE - NEMAM STAV - SVEJEDNO MI JE.

71. Za porodicu je važno da muškarac i žena imaju ista prava i da budu upoznati sa svojim pravima. Po vašem mišljenju kada treba ljude upoznati sa ovim pravima i obavezama (zaokružite sve odgovore sa kojima ste saglasni)?

- Tokom osnovnog školovanja
- Dodatnim temama tokom kasnijeg obrazovanja
- Obaveznim posjedovanjem škole neposredno prije sklapanja braka
- Putem medija
- Takvo obrazovanje nije potrebno
- Drugo_____.

72. Da li su prevaziđeni brakovi u kojima je muškarac hranitelj porodice, a žena brine o kući i djeci?
• Da
• Ne
• Drugo_____.

73. Po vašem mišljenju, u kojoj mjeri je u Crnoj Gori prisutan problem porodičnog nasilja?
• Mnogo
• Umjereno
• Malo
• Nimalo
• Ne znam
• Drugo _____.

74. Naveli smo nekoliko institucija koje se u Crnoj Gori bave porodičnim nasiljem (zaokružite dvije institucije za koje smatrate da imaju najbolji pristup ovom problemu):
• Centri za socijalni rad
• Zdravstvo
• Obrazovanje
• Sudstvo
• Policija
• NVO
• Drugo_____.

75. Pročitajte tvrdnje i označite u kom stepenu se slažete sa svakom od njih.

	U velikoj mjeri se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Ne slažem se	Nemam stav
Muškarci i žene bi trebalo da imaju jednaka zakonska prava i obaveze					
Muškarci i žene bi trebalo da imaju istu političku moć					
Muškarci i žene treba da imaju podjednake šanse za napredovanjena poslu					
Muškarci treba više nego žene da rade i izdržavaju svoju porodicu.					
Muškarci i žene treba da budu isto plaćeni za isti posao					
Žene i muškarci trebaju imati podjednake mogućnosti odabira škole					
Majke treba više vremena da provode sa malom djecom od očeva					
Žene i muškarci treba da provode isto vremena baveći se kućnim poslovima					
Muškarci i žene treba da ispunjavaju različite uloge u društvu, tj. mjesto žene je u porodici, a muškarca u javnom i političkom životu					
Muškarci i žene imaju podjednako važnu ulogu u porodici i društvu					

HVALA !

www.animakotor.org